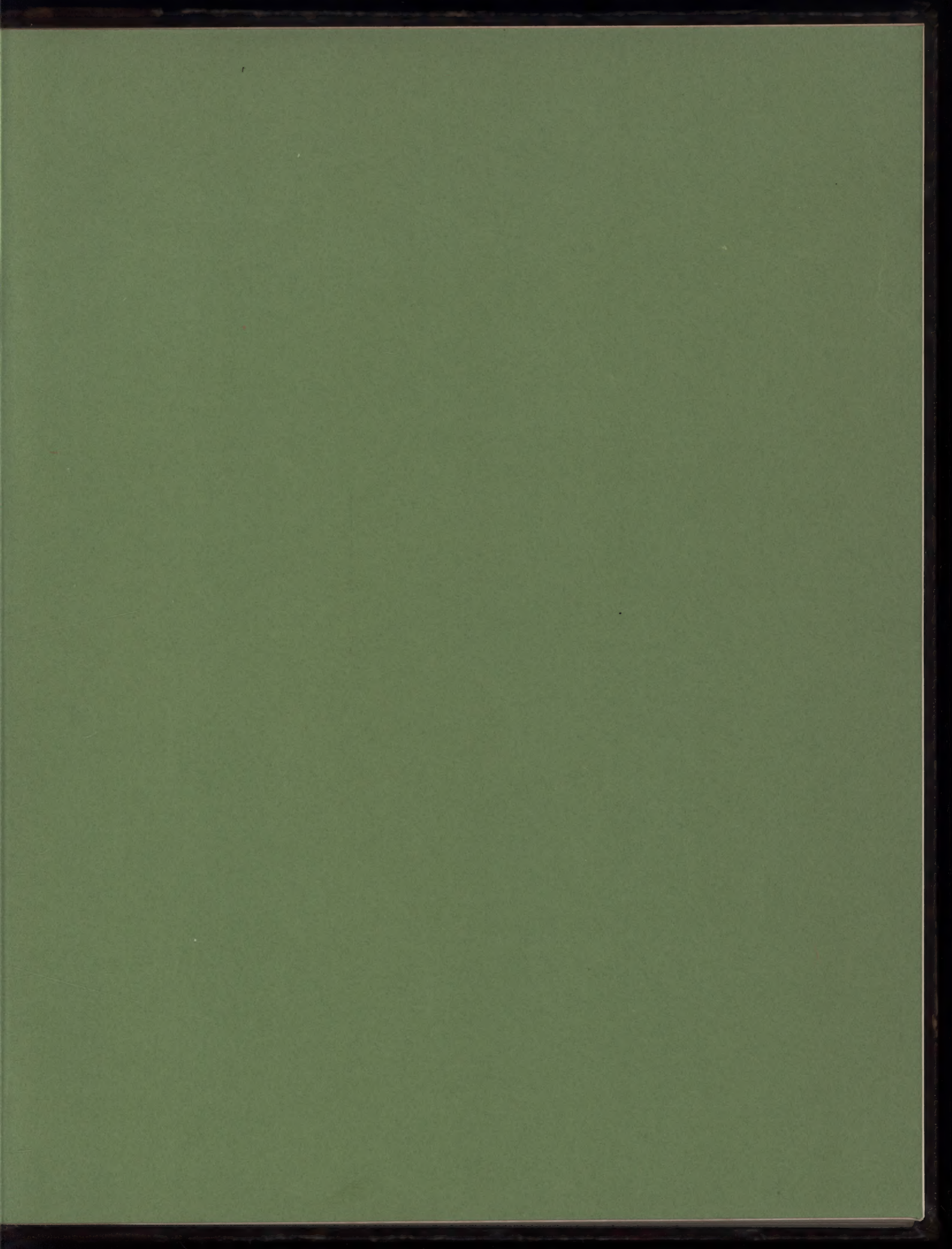
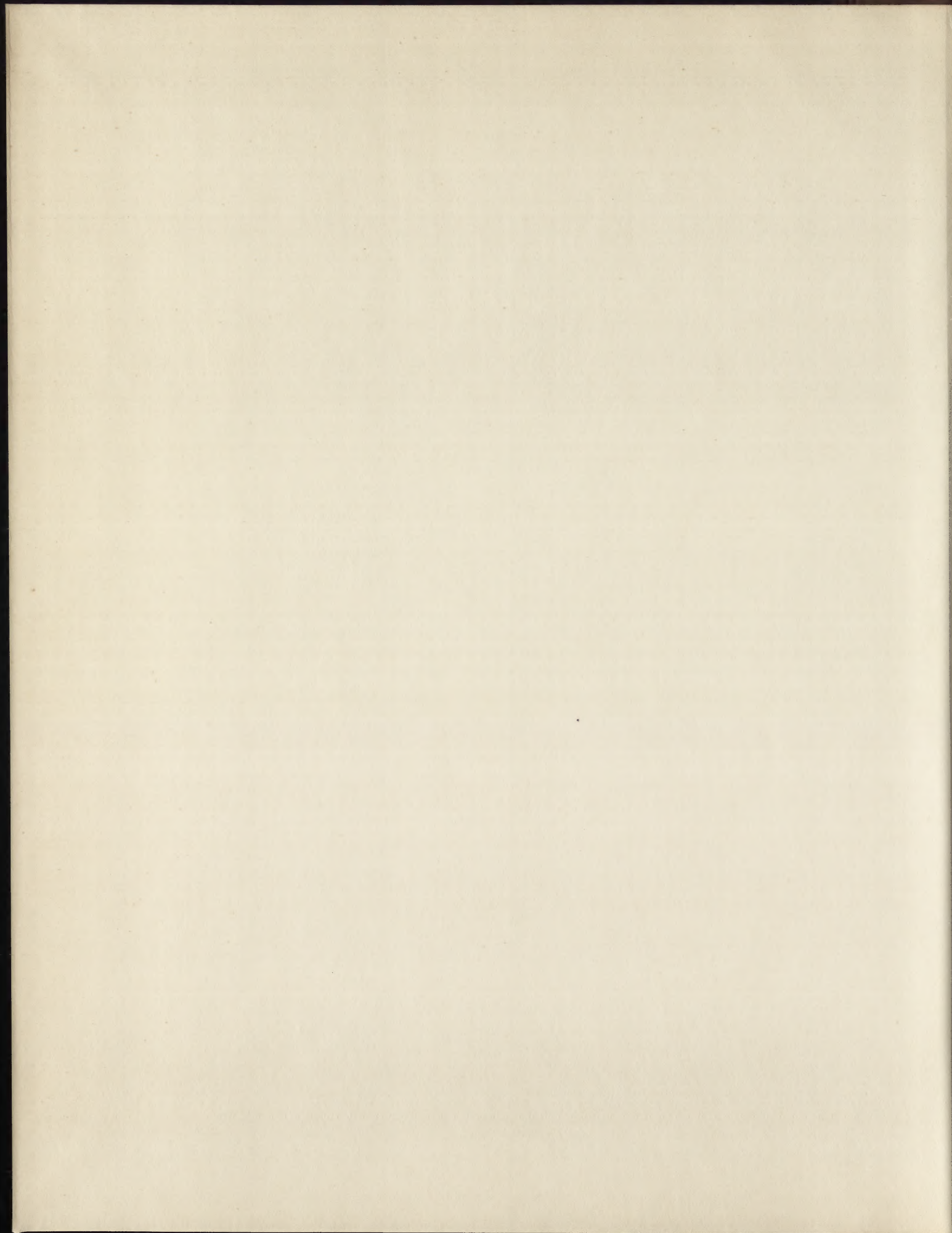
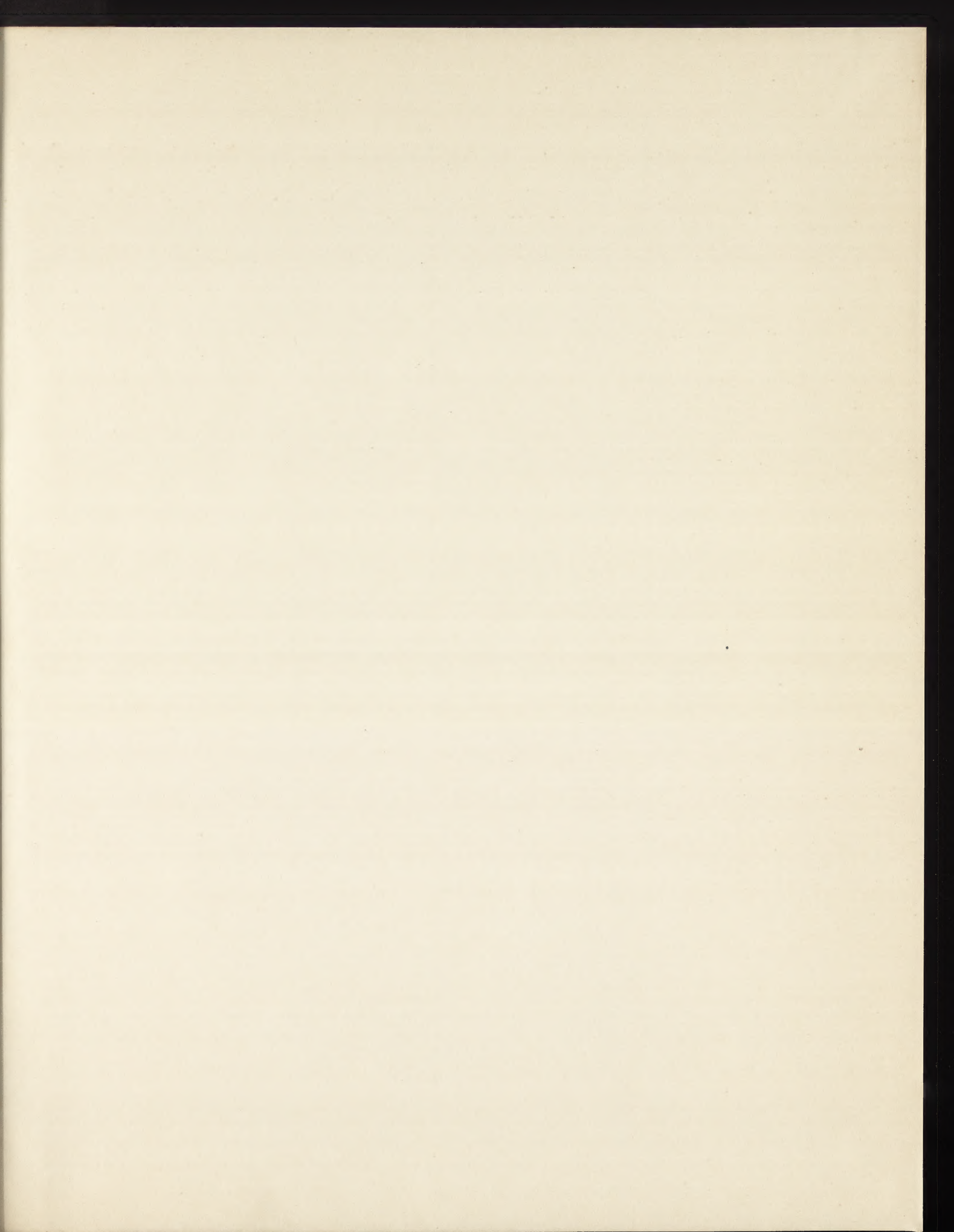

THE J. PAUL GETTY MUSEUM LIBRARY

OUD-HOLLAND.

1904.

OLD-HOLLAND

THE OLD-HOLLAND

THE OLD-HOLLAND

OLD-HOLLAND

OUD-HOLLAND

Nieuwe Bijdragen

VOOR DE

*Geschiedenis der Nederlandsche Kunst,
Letterkunde, Nijverheid, enz.*

ONDER REDACTIE VAN

DR. A. BREDIUS

Directeur van het Koninkl. Kabinet van Schilderijen te 's Gravenhage.

EN

E. W. MOES

Directeur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

TWEEENTWINTIGSTE JAARGANG 1904.

Gedrukt en uitgegeven door
de BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ
v/h GEBROEDERS BINGER,
Warmoesstraat 174. — AMSTERDAM 1904.

OLD-HOLLAND

Printhe Schiedagen

U. S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE
BUREAU OF PLANT INDUSTRY

INHOUD VAN DEN TWEEENTWINTIGSTEN JAARGANG.

BLADZ

UTRECHTSCHЕ SCHILDERSVEREENIGINGEN, door Mr S. Muller (<i>Met twee prenten</i>)	1
EEN KIJKE OP ROTTERDAM IN 1605, door P. Haverkorn van Rijsewijk .	12
KRITISCHE OPMERKINGEN OMTRENT OUD-HOLLANDSCHE SCHILDERIEN IN ONZE MUSEA, door Dr. C. Hofstede de Groot	27, 111
VARIA UIT DE AMSTERDAMSCHЕ TOONEELWERELD IN DE 17de EEUW, door Dr. J. A. Worp	39
EEN BERIJMDE CISIOJANUS UIT DE 17de EEUW, medegedeeld door Dr. W. Zuidema	48
GIDEON VAN DEN BOETZELAAR, HEER VAN LANGERAK, door Dr. H. C. Rogge.	51
IETS OVER DE SCHILDERS CLAES, HANS EN WILLEM SNELLAERT, door J. L. van Dalen	59
HET GESLACHT DE KEYSER, door A. W. Weissman	65
NEDERLANDSCHE KUNST IN PROVINCIALE MUSEA VAN FRANKRIJK, door Dr. A. Bredius (<i>Met een prent en een fac-simile</i>)	92
NIEUWE BIJDAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN HET LEIDSCHЕ ST. LUCASGILD, door Dr. A. Bredius en Dr. W. Martin.	121, 177
HET PORTRET VAN GOZEN CENTEN, door Dr. A. Bredius	129
CASPAR BENOIT, ZIJDDWEVER TE ALKMAAR, door C. W. Bruinvis.	131
ITALIAANSCHЕ GEGEVENS, door Dr. J. A. F. Orbaan	136
UN TABLEAU HOLLANDAIS AU MUSÉE DE CLERMONT-FERRAND, par Emile Gavelle (<i>Met een prent</i>).	140

KORTE MEDEDEELINGEN OVER NEDERLANDSCHE PLAATSNIJDERS (IV). EEN ALBUM AMICORUM VAN PETRUS SCHENCK, door E. W. Moes (<i>Met een prent en drie fac-similes</i>)	147
ABRAHAM DE CONINCK, door Dr. W. Zuidema	155
CORNELIS JACOBSZ. DREBBEL, 1572—1634, door Dr. H. A. Naber (<i>Met een prent</i>)	195
EXTRACTEN UIT DE REKENINGEN VAN HET HOOGHEEMRAADSCHAP VAN DELFLAND, BETREFFENDE SCHILDERS, GLASSCHRIJVERS, WAPENTEEKENAARS, BORDUUR- WERKERS, GOUDSMEDEN ENZ. over het tijdvak 1591—1657, medegedeeld door M. G. Wildeman	238
DE INNEMING VAN SLUIS IN 1604 TE AMSTERDAM FEESTELIJK GEVIERD, medege- deeld door Dr. J. Alblas	241

PRENTEN EN FAC-SIMILES.

	BLADZ.
Zegel van het Zadelaarsgild te Utrecht.	I
Zegel van de St. Lucasbroederschap in de Predikheerenkerk te Utrecht	I
Kop van een monnik, door Hans Memlinc, in het Museum te Montauban, tegenover	93
Facsimile van een naamteekening	93
Calvariënberg. Schilderij in het Museum te Clermont-Ferrand. . . . tegenover	139
Facsimile van de handteekening van Jacobus Roman	148
" " " " " " Nicolaas Listingh	150
" " " " " " Andreas Schlüter	151
Portret van Petrus Schenk, door Maria Eleonora von Radziwil tegenover	153
Perpetuum Mobile van Cornelis Jacobsz. Drebbel, getoond aan Jacobus I ± 1604.	199

Utrechtsche schildersvereenigingen

DOOR

MR. S. MULLER Fz.

ONDER dezen titel gaf ik meer dan twintig jaar geleden in het licht de mij bekende bronnen betreffende de geschiedenis van het gild en van de andere corporatieve verbanden, waarin de Utrechtsche schilders tot het begin der 19^e eeuw geleefd hebben¹⁾. In den loop der jaren zijn mij nog eenige bescheiden bekend geworden, die in dat verband opgenomen hadden moeten worden, benevens eenige feiten, die, in de inleiding verwerkt, de geschiedenis der Utrechtsche schildersvereenigingen

¹⁾ Utrecht, J. L. BEYERS, 1880.
Oud-Holland 1904.

nog wat juister hadden kunnen toelichten. Ik geef die bescheiden (een schrale naaogst!) hierbij in het licht en veroorloof mij, het gevondene in een woord vooraf op zijne plaats te zetten.

Het eerst verdient opmerking het zegel, dat hierboven is afgedrukt, dat van het Utrechtsche Zadelaarsgild. In dit gild, het laatste in de rij der 21 middeleeuwsche gilden, waren van ouds de Utrechtsche schilders opgenomen. Van de zegels van alle Utrechtsche gilden zijn exemplaren tot ons gekomen, behalve juist van het Zadelaarsgild, dat door een noodlottig toeval alleen in de rij ontbreekt. Gelukkig acht ik mij dus, dat ik in een der vele handschriften van den Utrechtschen burgemeester Dr. C. BOOTH, die het Utrechtsche rijksarchief bewaart, op eene afteekening van verscheidene Utrechtsche gildezegels ook dat van het Zadelaarsgild ontdekte, dat ik hierboven doe afbeelden, om het aldus aan de vergetelheid te onttrekken. Het vertoont de patrones van het gild, de H. Maagd staande op de halve maan; wij wisten reeds, dat het altaar van het gild in de Buurkerk gewijd was aan St. Maria ad nives. Opmerking verdient, dat naast de heilige niet alleen op een schild een zadel is afgebeeld, maar dat een tweede schild de drie schildjes van de volgelingen van St. Lucas bevat: een nieuw bewijs van de importante positie, die de schilders in het gild innamen.

De schilders waren, zooals ik daareven herinnerde, opgenomen in het Zadelaarsgild. Sedert 1304 waren de Utrechtsche gilden corporaties met politieke rechten en plichten, die elk een vrij heterogeen personeel onder hunne leden vereenigd zagen: personen van verschillende beroepen en zelfs lieden zonder beroep, voor wie het lidmaatschap slechts een middel was voor het uitoefenen van politieke rechten. De ons vreemd schijnende samenkoppeling der schilders met de zadelaars mocht ons dus niet te zeer verwonderen. Maar toch waagde ik in mijn boekje de gissing, dat deze samenkoppeling in de vroege middeleeuwen, toen zij ontstond, niet zoo vreemd kon geweest zijn als zij ons toeschijnt: de gezamenlijke leden van het gild (ook scheemakers, beeldhouwers, tripmakers e. a. behoorden daartoe) konden wellicht werkzaam zijn geweest voor het gereedmaken van de uitrusting van een ruiter; aan de schilders zou dan natuurlijk ten deel gevallen zijn het vervaardigen der schilden, waaraan zij hun naam ontleenden. Deze gissing, want meer was het toen niet, kreeg voor mij veel meer gewicht, toen het mij bleek, dat te Basel en te Würzburg dezelfde samenkoppeling bestaan had¹⁾, die ik reeds vroeger ook te Brugge en te Sluis had geconstateerd, terwijl te Straatsburg (1263) de gilden der „Schilter” en „Satteler” op elkander volgden. Ongewoon bleek dus deze samenvoeging in de middeleeuwen niet geweest te

1) GEERING, Handel von Basel, p. 282 noot 9. — GRAMICH, Verfassung von Würzburg, p. 52, 57.

zijn: er moest een reden voor bestaan hebben. Niet weinig verrastte het mij dus te vernemen, dat de schilders inderdaad hun naam ontleend hebben aan de vervaardiging van schilden; dit blijkt uit het zegel der Keulsche schilders van 1396, dat reeds de bekende schildjes vertoont met randschrift: „S. commune fraternitatis *clipeatorum* civitatis Colonie¹⁾”. Mijne gissing was dus juist; inderdaad wordt dan ook te Basel de gezamenlijke vervaardiging van „Attelage” als de reden der ons abnormaal schijnende verbinding van de schilders met de zadelaars opgegeven²⁾. Maar het Weener Malerrecht van 1430 spreekt nog duidelijker: als het werk der „Schilter” wordt daar genoemd alles, wat behoort tot de uitrusting van een ridder, het „Turneisezeug”; de Weener schilders moesten volgens eene verordening van 1410 als proef maken een zadel, borstleder, „Rosskopf” en schild, en dit alles verven („malen”) ³⁾. Natuurlijk waren ook te Weenen, evenals te Utrecht, bij voortgaande ontwikkeling, allengs andere verwante kunstbroeders tot het Schildersgild toegetreden, al hadden zij niets met de uitrusting van ridders te maken: de schilders van altaartafels („geistliche Maler”), de vervaardigers van geschilderde glazen („Glaser”), de glazenmakers („schlechten Glaser”) en de goudslagers („Goltslacher”). Maar dit doet natuurlijk niet ter zake: uitgemaakt schijnt thans wel, dat de voorgangers onzer hooggeëerde schilders en beeldhouwers zeer prozaisch den kost verdiend hebben door het snijden en schilderen van zadelsversierselen en door het schilderen van de emblemen, die men gaarne ter herkenning op schilden aanbracht en die de oorsprong zijn geweest onzer moderne familiewapens.

Stellig hebben de Utrechtsche schilders der latere middeleeuwen zich in dit verband, waaraan zij ontgroeid waren, op den duur niet goed thuis gevoeld, temeer toen hun kunst, steeds toenemend in aanzien, hun ook finantiëel allengs verre den voorrang verzekerde boven de zadelaars, naar wie toch indertijd hun gild genoemd was. Toch hebben zij het meer dan drie eeuwen uitgehouden in dit drukkende verband: met de burgerlijke zadelmakers gingen zij ter raadskeur en trokken zij ter waak; met hen ook voldeden zij aan hunne godsdienstige behoeften. Volgens de gewoonte van den tijd hadden de leden van het gild eene broederschap opgericht, „het broederschap van de schilders ende saelmakers”, die in de Buurkerk aan het reeds vermelde altaar van St. Maria ad nives eenige diensten voor het zieleheil der leden deed verrichten ⁴⁾. En al werden de voorname schilders in dit verband genoemd vóór hunne collega's, de zadelmakers,

1) WARNECKE, Künstlerwappen. p. 23.

2) GEERING, l.c.

3) WARNECKE, l.c. p. 16.

4) Archief van het aartsbisdom Utrecht. VII p. 318.

de bode der broederschap droeg toch voor en na (nog in 1578) een „zulveren zadeltgen” op zijn mouw.

Het bestaan der broederschap is een feit, dat, hoewel op zich zelf zeer gewoon, in dit geval zeker belang heeft. Immers het bewijst, dat niet het gemis van een dergelijk, in de middeleeuwen haast onontbeerlijk corporatief verband de Utrechtsche schilders kan genoopt hebben tot de oprichting der St. Lucasbroederschap in de Predikheerenkerk, wier bestaan ik reeds in mijn boekje kon constateeren en wier zegel ik hierboven naast het zegel van het Zadelaarsgild volledigheidshalve nogmaals heb doen afbeelden. Indien dus de Utrechtsche schilders, zooals ik boven opmerkte, met de zadelaars voortdurend zijn opgegaan ter raadskeur en ter waak, de oprichting der St. Lucasbroederschap schijnt ons aanleiding te moeten geven om te vermoeden, dat zij niet zoo geneigd waren om met hen te vergaderen ter beraadslaging over de belangen van hun handwerk. Daartoe schijnen zij zich beter voorbereid gevoeld te hebben in de nabijheid der vermogende O. L. Vrouwen-broederschap, met wie zij in de kapel van het Predikheerenklooster op hetzelfde altaar gevestigd waren en die (zooals ik reeds in mijn boekje mededeelde) verschillende schilders onder hare leden telde.

De St. Lucas-broederschap is, zooals ik vroeger aantoonde, waarschijnlijk gesticht in of kort voor 1448; de omstandigheid, dat sedert dien tijd nergens meer van haar sprake was, gaf mij aanleiding tot de onderstelling, dat haar bestaan slechts kortstondig geweest was. Ten onrechte, naar het nu blijkt: uit het hierachter afgedrukte raadsbesluit van 7 December 1542 (dat overigens geen belang heeft) blijkt, dat zij minstens eene eeuw bestaan heeft en in 1542 nog, evenals bij hare stichting, ongestoord naast de O. L. Vrouwen-broederschap gevestigd was in de Predikheerenkerk. Niet zeer lang daarna moet zij zich echter opgelost hebben, want bij de invoering der hervorming te Utrecht bestond zij niet meer. Een feit, dat niet genoeg te bejammeren is; want had zij het nog enkele jaren langer uitgehouden, dan zou haar thans verloren archief zeker bij de hervorming aan den raad afgegeven zijn geworden en ons thans onwaardeerbare inlichtingen verstrekt hebben over de geschiedenis der Utrechtsche schilderkunst in de middeleeuwen.

Beroofd van eene zelfstandige vereeniging, zetten de Utrechtsche schilders hun leven in verband met de zadelmakers rustig voort: wij zagen hen nog in 1578 met de zadelmakers in ééne broederschap vereenigd. Maar toen de Utrechtsche schilderschool in het begin der 17e eeuw haar vlucht nam, haastten zij zich om met de beeldhouwers het ondragelijke juk af te schudden, dat zij niet langer om politieke redenen behoeften te torschen: met de beeldhouwers richtten zij in 1611 een afzonderlijk gild op. Met snelle schreden ging het toen

voorwaarts ¹⁾: in 1639 was ook de combinatie met de beeldhouwers, die te Utrecht in de 17^e eeuw niet veel meer dan kunstindustriëlen waren, voor de schilders te knellend geworden. Op nieuw scheidden zij zich af en vervormden zich in 1644 tot een „college”: de naam gild herinnerde te veel aan het handwerk dan dat de beroemde artisten zich daarmee langer vergenoegd zouden kunnen hebben.

Wij weten, dat zij toen aanstonds eene grootsche onderneming op touw zetten: eene permanente expositie van schilderijen, die in het St. Agnietenklooster gevestigd werd²⁾ en die twaalf jaren later door de Haagsche schildersvereniging en in het begin der volgende eeuw zelfs door de Amsterdamsche werd nagevolgd. Doch het plan kwam toch te laat, want de bloei der beroemde Utrechtsche schilderschool was kortstondig geweest. Reeds vroeger kon ik mededeelen, dat de „toonkamer”, in 1648 onder de merkwaardigheden van Utrecht vermeld, nooit recht gebloeid heeft en in 1668 het laatst vermeld wordt ³⁾. Thans kan ik er bijvoegen, dat het jaar 1674 haar sterfjaar was. In dat jaar werd het Agnietenklooster ingericht tot Ambachtskinderhuis en uit het hierachter medegedeelde raadsbesluit van 31 Juli 1676 blijkt, dat de schilders inderdaad in 1674 hunne toonkamer ontruimd hebben, die zij toch nog zoo kort geleden blijkbaar niet zonder luxe met gepaneelde beschotten en geschilderde glazen versierd hadden: immers de stad betaalde voor het overnemen van een en ander de destijds niet geringe som van f 100.—.

Nieuw is hetgene de hier afgedrukte raadsbesluiten van 1661 en 1662 mededeelen over eene andere gelegenheid, die de Utrechtsche schilders bezaten voor het tentoonstellen hunner produkten. Het was wel bekend, dat evenals andere gilden ook de Nederlandsche schilders op de jaarlijksche kermissen in den zomer hunne schilderijen in kramen te koop aanboden. Wij weten, dat zulks in 1641 geschiedde op de kermis te Rotterdam, en toevallig vernemen wij ook, dat reeds in 1517 de Antwerpsche jaarmarkt zoo rijk voorzien was van schilderijen, dat

1) Daarvan getuigt ook de volgende (mij eenigszins raadselachtige) aanteekening: ten jare 1616/7 werd aan „JACOB WILLEMSZ. de schilder” door het Duitsche huis te Utrecht een subsidie verleend „voort gaen met ander schilders in de acquedemie.” (DE GEER v. O., Excerpten uit de rekeningen der D. Orde, p. 20.)

2) De toonkamer bestaat nog en is eerst onlangs tot schoollokalen verbouwd. Het is de groote zaal van het St. Agnietenklooster, die met het eene einde uitkomt aan het Nicolaaskerkhof. Dit blijkt uit de Vroedsch. resol. 20 Januari 1668 (waarbij de zolder boven de „Schilderskamer” aan eenen glasblazer in gebruik gegeven wordt), vergeleken met den plattegrond van het St. Agnietenklooster (Ambachtskinderhuis) in den Topogr. atlas No. 955* (waar de zaal als „eetzaal voor de jongens” aangeduid wordt).

3) Ik maak van de gelegenheid gebruik, om eene onjuistheid in mijn boekje te rectificeeren. Op p. 33 teekende ik aan, dat de bekende JAN GERRITSZ. VAN BRONKHORST, overman van het Schilderscollege, in 1667 afscheid nam van het college „omdat hij niet meer schilderde.” Dit is niet juist: J. G. v. BR. overleed in 1661. Bedoeld wordt zijn zoon GERARD, in 1665 en 1666 als overman vermeld, die in 1670 lid werd van de Vroedschap, in hetzelfde jaar kameraar der stad en overleed 1 April 1673.

een Utrechtsch gesticht voor adellijke jonkvrouwen daarheen eene commissie zond om een altaartafel te koopen ¹⁾. Onbekend was het echter, dat de schilders te Utrecht voor hunne kramen eene zóo voorname standplaats hadden weten te veroveren als het schip der St. Mariakerk, naast hunne gildebroeders de antiëksnijders (meubelmakers), die een permanent expositielokaal hadden bemachtigd in het koor dezer kerk. Eerst in 1661 werd den schilders deze gedistingeerde plaats ontnomen; de Engelsche gemeente, die in de Mariakerk gevestigd was, organiseerde toen geregelde wekelijksche predikbeurten, en de schilderijkramen werden lastig. Zoo verhuisden dus de schilders naar eene andere plaats, den ouden (nog bestaanden) kloostergang der kerk en het oude kapittelhuis, dat daarheen toegang verleende. Maar de nieuwe gelegenheid bleek voor hunne behoeften niet voldoende, zoodat hun bovendien nog de beschikking gegeven werd over de zeer ruime kapel van het naburige Duitsche huis ²⁾.

Reeds vroeger verhaalde ik van den smadelijken val van het Schilderscollege, dat zelfs niet het geringste van zich hooren laat, totdat GERARD HOET (in zijn tijd eene beroemdheid!) in 1696 eene poging deed om wat leven te brengen in de duffe artistieke toestanden te Utrecht door de oprichting eener teekenschool. De zaak sloot zich geheel aan bij de oude gewoonte; reeds in het begin der 17^e eeuw vinden wij telkens in de rekeningen van het gild gesproken van jongens, die bij de schilders teekenles namen („conterfeytjongens” ³⁾). Maar dit belette niet, dat HOET als een hervormer gevierd werd en zijne stichting versierd met den weidschen naam van „Academie.” Wij weten reeds, dat zijne poging toch mislukte en dat hij het na volhardend pogen opgeven moest. Maar het hierachter afgedrukte request van Februari 1715 geeft eerst recht den indruk, hoe treurig het gesteld was. HOETS „Academie” wordt daar beschreven als „een camer off vertreck boven int Hironimus-school, hetwelck is geoccupeert geweest door een schilder, omme aldaar aen de jeugt het teyckenen te leeren.” Wij wisten, dat HOET vóór 1718 de stad verlaten heeft; maar reeds in 1715 ⁴⁾

1) Zie mijne Schetsen uit de middeleeuwen, p. 308 noot 1.

2) De beschikking heeft blijkbaar, hoewel in het besluit sprake is van „de merekten,” alleen betrekking op de jaarmarkt, de kermis; dit blijkt uit het feit, dat de besluiten allen zijn van het laatst van Juni (d. i. kort voor de kermis). Men neme ook in aanmerking, dat op de jaarmarkt ook vele schilders van buiten zullen geëxposeerd hebben, zooals trouwens uit de resolutie zelve reeds blijkt.

3) Geenszins alleen aankomende schilders: vlg. art. 18 der ordonnantie van 1611 betaalde een knaap, die teekenlessen bij een schilder kwam nemen, 6 stuivers aan het gild; maar „zoo die jongen aant hantwerck blijft,” betaalde hij leerkindsgeld onder afslag der reeds betaalde 6 stuivers (vgl.: VETH in Oud-Holland. V p. 47). Conterfeyten beteekent bepaaldelijk *teekenen* (zie: Oud Holland XXI p. 205: „dat de gemelte schilder de requirant hadde geconterfeyt ende geschildert”).

4) Trouwens reeds in 1713 liet de Vroedschap door eene commissie informeerden, „off het schilderscollege nog na behoren subsisteert en als voor desen wort gehouden,” en de intrekking van het subsidie overwogen. (Vroedschapsresol. 11 Dec. 1713.)

kon men getuigen, dat het teekenonderwijs toen „niet meer geschiedde”, zoodat „die camer ledigh stont”. En een bakker verzocht dus onvervaard, om HOET's Academie, die hem „seer gelegen” scheen, als graanzolder te mogen gebruiken. Sic transit gloria mundi!

Intusschen zoover kwam het niet. De magistraat heeft blijkbaar het onbetamelijke verzoek buiten dispositie gelaten, en in 1717 gevoelden de Utrechtsche schilders zich zelfs nog krachtig genoeg, om zich nogmaals te metamorphoseeren: het gild, dat vroeger een college geworden was, werd nu een kunstlievend genootschap met een beperkt aantal leden, waarin de Maecenassen plaats namen naast de artisten, en dat in het St. Brigittenklooster bleef vergaderen, terwijl onder haar patronaat de oude school van HOET bij de St. Hieronymus-school weder geopend werd.

In dit typisch 18^e eeuwse verband hebben de Utrechtsche schilders nog nagenoeg eene eeuw geleefd; toen is het oude „Schilderscollegie” zonder gerucht overleden, overvleugeld door hare mededingster, het in 1807 opgerichte „Teekengenootschap” KUNSTLIEFDE. De hierachter afgedrukte stukken stellen ons in staat den tijd van het overlijden en den aard der ziekte met nauwkeurigheid te bepalen. Van ouds genoot het Schilderscollege uit stadskas een subsidie van f 275, waarmee het zich met moeite op de been hield. KUNSTLIEFDE wenschte echter aandeel in deze kleine buit, zich beroepende op haar grooter ledental; en inderdaad besloot de Maire den 24^{en} October 1812 drie vierden van het subsidie voortaan aan KUNSTLIEFDE toe te kennen. Wel werd op de hevige klachten van het college den 10 Juni 1813 eene meer gelijke verdeeling tusschen de concurrenten vastgesteld; maar toch, de slag was voor het afgeleefde college te zwaar: het liet het veld vrij aan zijne jeugdige mededingster.

BIJLAGEN.

I.

Anno 1542 des Donredaigs den 7^{en} Decembris. Belieft by den rayde, dat die procuratoirs van sincte Lucas bruederscap, gelegen te Prekers bynnen Utrech, lyven ofte by andere doen lyven sellen alsulck helpt van 15 ƒ erffrenten als die bruederscap voirseyt noch hebben op deser stadt van Utrecht vermoegens sekere stadtbriefen, die sy daervan den raydt gethoent hebben, alsoe die rayt by hoiren gescicten ondervonden heeft, dat dieselve erffrenten noch ongelijft gebleven sijn, soe die brieven dairvan vermist sijn geweest tot nu toe; ende die lyvinge dairvan inne te gaen opten heylichen Korsavent toecoemende.

(Raads dagelyksch boek l. c.)

II.

's Maendachs den 24^{en} Junij 1661.

D'heeren Commissarisen van de jaermerckt sijn versocht te overleggen ende adviseren, off men, ten aensien nu weeckelicx int Engelsch gepredickt wordt in de Marienkerck, op de merckten voortaan in deselve kerck niet meer sal veylstellen schilderyen, caerten ende diergelijcke, nemaer alleen int portael ende pandt van de voorseyde kercke ende voorts in de nabuyrige kercke van den Duytsen huyse.

's Maendachs den 1^{en} Julij 1661.

Conform 't advijs van de heeren Commissarisen van de jaermerckt is goetgevonden ende verstaen, dat men dese reyse noch in de Marienkerck sal voorstaen met schilderyen buyten de plaetse tot de predicatie affgeschoten, ende dat men de vreemde luyden sal waerschouwen van in toecomende niet meer in de voorseyde kercke te sullen mogen toonen.

's Maendachs den 23^{en} Junij 1662.

Geresumeert sijnde de notule van den 1^{en} Julij 1661, daerby verstaen is, dat voortaan niet meer in de Marienkerck sal worden voorgestaen met schilderyen,

heeft de Vroedschap eenpaerlijck by de voorseyde resolutie gepersisteert, ende de commissarisen gelast sulcx t'effectueren, ende tottet geene voorseyt aen te wysen 't pand ende portael van dien, mitsgaders 't Duytschen huys-kerckjen.

(*Vroedschapsresolutiën l.c.*)

III.

's Maendaechs de 31 Julij 1676.

De gemene constschilders is conform 't advis van Commissarissen geaccordeert de somme van hondert guldens in extinctie ende voldoeninge van hare pretensie wegens eenige glasen ende vorder houtwerck, int Agnieten-clooster gelaten ende by de stadt overgenomen ende geemplojeert int oprechten vant Ambachtshuys.

(*Gildeboek* N°. 461. II p. 827.)

IV. °

Aen de Ed. Achtb. heeren Borgemeesteren en
Vroedschappe der stadt Utrecht.

Geeft ootmoedelijck te kennen BARTHOLOMEUS LUTTERBEECK, backer en borger, wonende alhier op de Nieuwe graft bij het Hironimusschool, dat boven int voorseyde school is een camer off vertreck, hetwelck is geoccupeert geweest door een schilder, omme aldaar aen de jeugt het teyckenen te leeren, hetwelck nu niet meer geschiet, vervolgens die camer nu ledigh staat, dewelcke hem suppliant seer gelegen was omme aldaar sijn broodkoorn te bergen; keerde hy suppliant sigh tot UEd. Achtb., ootmoedelijck versoekende, dat UEd. Achtb. hem ten fine voorseyt genoemde camer gelieven te vergunnen, onder presentatie van daarvoor jaarlijcx soodanige huire te sullen betalen, als UEd. Achtb. na equiteyt sullen oordelen te behooren.

Dit doende etc.

Advis van de heeren Gecommitteerden
ter directie van stadsfinantie.

Actum Utrecht den 4 Febr. 1715.

C. A. WACHENDORFF.

(*Inventaris Stadsarchief*, II N°. 782.)

V.

I. Ter voldoening aan het verzoek van den Maire van 16 October 1812, deden „Commissarissen van het tekengezelschap” (onderteevend: W. KOOPMAN

Oud-Holland 1904.

en F. J. O. BOYMANS) den 24 daaraanvolgende aan den Maire toekomen de navolgende stukken (zie insertiën 150 A en B, in de Notulen van den Maire van October 1812):

- 1°. Copia of extract van het Reglement voor het Teeken-Genootschap, begonnen binnen Utrecht den 12^e October 1807.
- 2°. Eene naamlijst der thans contribueerende leden.
- 3°. Eene summier begrooting der jaarlijksche kosten.
- 4°. Eene opgave der contributiën sedert de oprichting van het gezelschap tot het laatst verlopen jaar.

2. Ter voldoening aan een dergelijke aanschrijving van dezelfde datum, zonden „Decanen en overliden van het Schilders of Teken-collegie” (onder-teekend: C. ANTHON VAN MEURS, Dekan) bij missive van 22 October 1812 in (zie insertiën 150 C, D en E in de Notulen als boven):

- 1°. Reglement voor het Teken-collegie der stad Utrecht, naar het Model, het Rond of Pleister en Voorwerpen, van 11 November 1806.
- 2°. Eene naamlijst der leden.
- 3°. Eenige mededeelingen (Ins. 150 C) betreffende de contributiën der leden, de onkosten voor modellen, vuur, licht enz., en de wijze, waarop jaarlijksche tekorten worden gedekt; met bericht, dat hun bij besluit van het Gemeentebestuur van 30 December 1805 eene jaarlijksche bijdrage van *f* 275 is toegestaan.

3. 24 October 1812. Notulen van den Maire bl. 54. — Insertie no. 151, waarbij hij te kennen geeft, dat het college voortaan op niet meer dan een vierde gedeelte van de *f* 275 zal kunnen rekenen, dewijl het Teeken-genootschap, waarvan het aantal leden veel grooter is, ook eene aanvraag om toelage heeft gedaan.

4. 13 Januari 1813 werd door den Maire ontvangen van „Directeurs du Collège de Peinture de la ville, dite Schilders Collegie” eene „réclamation pour la conservation du subsidie annuel de *f* 275”, zijnde een verzoek om antwoord op hunne aanvraag deswege van 10 November l.l. — „Répondre le 15 Janvier 1813” (zie No. 43 Registre de correspondance) (No. 44 van den Indicateur). (De Maire verwijst in antwoord naar zijne missive van 24 October l.l. — zie beneden.)

5. Le Maire de la ville d'Utrecht,

Voulant mettre un terme aux réclamations multipliées du Collège de Peinture dit Schilderscollegie relative aux subsides, accordés autrefois par la caisse communale à la dite institution,

Considérant etc.,

Considérant que le Budget pour l'exercice de 1812 ne présente point une allocation spéciale pour le Collège de Peinture etc.,

Vu l'Etat de comptabilité de la ville pour l'Exercice de 1812, par lequel il appert, qu'une somme de Trois cent quatrevingt treize francs, dix sept centimes reste à dépenser sur le fonds précité,

Arrête:

ART. 1.

La somme de Trois cent quatrevingt treize francs dix sept centimes sera répartie en subside pour l'année 1812 pour les deux collèges de Peinture et de Dessin, en tant que le Collège de Dessin recevra de la somme précitée Deux cent et dix francs et le Collège de Peinture une somme de cent quatrevingt trois francs dix sept centimes.

ART. 2.

Celui des deux Collèges, qui ne jugera pas convenable d'accepter le subside accordé par l'autorité municipale, fait cession à l'autre pour les sommes, dont il seroit bénéficié, et se priveroit par la suite de tout secours, à accorder par la caisse communale.

ART. 3.

Les deux Collèges précités rendront compte au Maire à la fin de chaque année, etc.

ART. 4.

Expédition du présent sera adressé aux Collèges de Peinture et de Dessin, et extrait pour autant qu'il concerne à Monsieur le Receveur Municipal.

Fait à Utrecht le 10 Juillet 1813.

BOSCH VAN DRAKESTEIN.

6. 4 Octobre 1813 werd ontvangen een brief van F. J. O. BOYMANS en W. A. HAANEBRINK: „témoignent aux noms des Membres du Collège de Dessin leurs reconnaissances pour la somme, mise à la disposition du Collège de dessin par arrêté du 10 Juillet 1813. (Zij ontvingen 210 fr. van de 393 fr. 17 cent., welke op het budget voor 1812 waren toegestaan.) (No. 1540 van den Indicateur.)

(*Inventaris Stadsarchief. III No. 597, 599, 849.*)

EEN KIJKE OP ROTTERDAM IN 1605

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

De bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam zijn betrekkelijk schaarsch en weinig betrouwbaar; zelfs voor een zoo weinig verwijderd tijdvak als het begin der zeventiende eeuw. Bovendien geven zij weinig kijk op het intellectueel leven in dien tijd, daar zij meest zich bezighouden met de uitbreiding en het bestuur der stad.

Rotterdam was in 't laatste vierendeel der zestiende eeuw aanmerkelijk toegenomen, hoofdzakelijk omdat Delft Delfshaven niet inrichtte naar de eischen des tijds, omdat Amsterdam zoolang Spaanschgezind bleef, en omdat „De val der kerken van Vlaenderen is geweest de rijkdom der Gemeenten in Hollant en Zeelant.” Ook aan de Maas vestigden zich vele Vlamen, die in beschaving en intellectueele ontwikkeling stonden boven het gros der Noord-Nederlanders.

Een niet onaardigen blik op de Rotterdamsche burgerij van 1605 biedt een in dat jaar bij J. VAN WAESBERGHE te Rotterdam verschenen werk over de kunst van schoonschrijven, dat, helaas, ontbreekt in Rotterdam's gemeentebibliotheek en in het Rotterdamsch Archief, hetwelk slechts enkele bladzijden ervan bezit, terwijl het Rotterdamsch Leeskabinet twee exemplaren, doch beide onvolledig, rijk is.

Een boek over de kunst van schoon schrijven! zal men wellicht zeggen nu het schrijven volstrekt niet meer beschouwd wordt als een kunst, ja, 't schrijven schier verleerd wordt door de typewriters. Toch is het zoo. Drie eeuwen geleden was het schrijven nog een kunst. Dit was het lang te voren geweest, maar tot in de zestiende eeuw bijna niet dan in kloosters beoefend. Nu kwam die kunst uit de kerk in de burgerij. Het karakter veranderde, en het kunstgehalte nam toe. Elk volk van West en Zuid-Europa had zijn eigen schrift, en de meeste volken hadden zelfs afzonderlijke schriftsoorten al naar het gold staats-kanselarijstukken, acten, koopmanscorrespondentie, achter- of vooroverliggend, met of zonder verkortingen. En nu laten we de aanvangletters nog rusten en de opschriften, welke meestal werden versierd. Er was wedijver. Wedstrijden werden gehouden — zelfs in 't nog zoo jeugdig Rotterdam. KAREL VAN MANDER droeg het eerste gedeelte van zijn *Schilderboek* op aan JAKES RAZET, Notaris en Secretaris op de Convoe te Amsterdam en in dien brief van 8 Juni 1603 schrijft VAN MANDER, dat RAZET „een vercoren Richter (was) in den loflijcken Veder strijdt tot Rotterdam, Anno 1590, den 3 Januarij..... dese getuygen V. E. liefd' tot de Schrijf-const". Van dien wedstrijd is in het Archief te Rotterdam geen spoor te vinden. Er werd bij zoon'n wedstrijd uitgelooft als prijs het recht om den titel: „Bekroonde pen" te voeren. En dien prijs heeft in 1590 waarschijnlijk de schoonschrijver FELIX VAN SAMBIX behaald, want JAN VAN DEN VELDE, de schoonschrijver, noemt dezen „Maistre de la Plume couronnée", en spreekt van „Le pris de la Plume Couronnée que (vous) emportiez à Rotterdam".

Schoolmeesters, vooral zoogenaamde „francoysche schoolmeesters", waren in de schoonschrijfkunst ervaren. Zij lieten hunne voorbeelden graveeren, en tot boeken binden, met of zonder gedrukte aanwijzingen, en deze vonden zooveel aftrek, dat een compleet exemplaar thans een zeldzaamheid is. Men dacht toen over zulke onderwijzers dan ook wel wat anders dan nu. Schilders als FRANS HALS en REMBRANDT rekenden het niet beneden zich hen te portretteeren, en verscheiden van de bekwaamste graveurs sneden hunne beeltenissen in koper. 't Was ook een der opmerkelijkste eigenaardigheden van dit tijdperk der grootste energie, der machtigste ontplooiing van onzen volksgeest — die waardeering van onderwijs: Hoogescholen, Illustre scholen, Latijnsche scholen, scholen van lager onderwijs werden vermeerderd en verbeterd. Later, toen ons volk verslapt was, toen werden lijfknechten, koetsiers enz. door Heeren Regenten begunstigd met een schoolmeestersbaantje!

Omstreeks 1592 kwam uit Delft naar Rotterdam de schoolmeester en schoonschrijver JAN VAN DEN VELDE. Hij trouwde in dat jaar met een zuster der vrouw van den vermaarden boekdrukker JAN VAN WAESBERGHE. In 1604

gaf hij reeds een bundel schoonschriften uit onder den titel „*Deliciae/ Variarum, insigniumque/ Scripturarum*”. Het volgend jaar verscheen zijn *Spiegel/ Der schrijfkonste, Inden welcken ghesien worden/ veelderhande Gheschriften/ met hare Fondementen ende/ onderrichtinghe*. Dit boek, dat meermalen herdrukt werd, geeft ons in menig opzicht een aardige bijdrage tot de kennis van het intellectuele Rotterdam van dien tijd.

Natuurlijk droeg de schrijver het op aan „den Bailliu, Burghemeesteren, „Schepenen ende Raden”, maar hij zegt in die opdracht dat hij dit doet omdat hij weet, dat zij alle goede kunsten en wetenschappen genegen zijn, „hetwelc „klaerlijk blijkt inde weder oprechtinghe ende onderhoudinghe der Latijnscher Schole”. Men ziet, het heet nog eenvoudig Latijnsche school en niet wijlduftig Gymnasium Erasmianum. Dertien jaren te voren, in 1592, was de Latijnsche school uit den Oppert overgebracht naar het Cellebroersklooster in de Cellebroersteeg. Misschien stond VAN DEN VELDE's vestiging te Rotterdam daarmede in verband.

Er was nog een Collegie, welks gunst VAN DEN VELDE niet onverschillig was. Hij trok met de pen, en liet graveeren een blad *A Messieurs de l'Admirauté à Rotterdam*. Een soort kunststuk: een schip geteekend in één pennetrek prijkt te midden van deze woorden. Men ziet, ook toen reeds was de scheepvaart het voornaamste in Rotterdam.

Bij het gemeentebestuur is de Secretaris wel een ondergeschikt, maar voor de gemeente niet de minst belangrijke persoon — ten minste toen, want VAN DEN VELDE droeg een exempel nog afzonderlijk op aan „*Mr. Pieter Vroesen, Doctoer inde Rechten ende Secretaris der stadt Rotterdam*”. Teekenen wij aan, dat P. VROESEN het secretariaat verkreeg in 1602 en het laatst in die qualiteit wordt vermeld in 1606.

Of het om 't ambt was of om 's mans belangstelling in onderwijs en calligraphie, VAN DEN VELDE droeg ook een exempel op aan „*Lambrecht Hartgertsz. Commis collecteur ende contrerolleur van de Heeren Staten van Zeelandt ten contoire der convoyen ende Licenten binnen Rotterdam*”. Voor zoover ik weet, wordt 's mans naam in de geschiedenis van Rotterdam niet vermeld. Dat hij niet geheel vergeten is, heeft hij waarschijnlijk te danken aan VAN DEN VELDE's waardeering.

Het tweede gedeelte van den *Spiegel der Schrijfkonste*, verschenen onder den afzonderlijken titel *Thresor/ litteraire, contenant plusieurs di-verses escritures, tant/ latines et romainesque/ italiennes et espagnoles*, werd opgedragen aan den Raadpensionaris JAN VAN OLDENBARNEVELT. Gelijk de regeerende klasse, was ook VAN DEN VELDE de op kerkelijk gebied gematigde, en op staatkundig gebied

anti-monarchale richting van dezen grooten staatsman toegedaan, en had hij behoefte zijne, door geheel Rotterdam gedeelde vereering van den gewezen stads-pensionaris, die nu op één na 't hoogste ambt in de Republiek bekleedde, te uiten. Hij schreef een Latijnsch gedicht, het eerste exempel van deze afdeeling, op *Johannem ab Oldenbarnevelt dominum de Tempel & Holland. & Westfris. advocatum et magni sigilli custodem*. Ja, hij had zelfs behoefte als tweede exempel te maken een Latijnsch gedicht op diens broeder: *Clariss. Nobilissimog. D. D. Syndicorum Syndico Heliae ab Oldenbarnevelt*, die van 1586 tot kort voor zijn dood in 1612 Pensionaris der Maasstad was.

Het derde gedeelte van den *Spieghel*, het *Fondement-Boeck* geheeten, droeg hij op aan Mr. PIETER CARPENTIER, Rector der Latijnsche school. Aan wien reeds een exempel in het tweede gedeelte was gewijd, een gedicht in 't Latijn met het opschrift *Doctiss. Clarissimumque Virum Dnum Petrum Carpenterium Scholae Rotterodamensis Rectorem Vigilantissimum*. Omtrent dezen PIETER CARPENTIER heeft vrij wat verwarring bestaan. VALERIUS ANDREAE schreef in zijn *Bibliotheca Belgica*, 1643, bl. 729, vóór de opgaaf van drie door CARPENTIER uitgegeven boeken: „PETRUS CARPENTERIUS, Antverpiensis, Rector Scholae primum Noortwicanae, deinde Roterodamensis”. W. TE WATER in zijn *Historie der Herv. kerk te Gent*, 1756; J. W. TE WATER in zijn *Kort Verhaal der Reformatie van Zeeland*, 1766; LE LONG, *Kort Historisch Verhaal van den eersten oorsprong der Ned. Geref. kerk onder 't Kruys*, 1751; YPEY EN DERMOUT, *Geschiedenis der Ned. Herv. kerk*, 1819; VAN DER AA, *Biographisch Woordenboek* 3de Deel, 1858; Mr. J. B. KAN, *Geschiedenis van het Erasmiaansch Gymnasium (Rotterd. Historiebladen*, 1876); — allen meenden dat VALERIUS ANDREAE met schola Noortwicana had bedoeld de Hollandsche school te Norwich. Ik ging ook in die richting zoeken en raakte niet weinig perplex, toen ik b.v. in de uitgaven der Marnix-Vereeniging over de gemeenten der Nederduitsche Natie in Engeland zelfs twee PIETER CARPENTIERs vermeld vond, een die in 1568 te Geneve woonde en een wiens benoeming tot diaken bij de Hollandsche gemeente te Londen in 1569 onaangenaamheden veroorzaakte, terwijl er nog een PETRUS CARPENTERIUS van 1581 tot 1591 predikant te Schiedam is geweest. Eene vraag aan den Heer Dr. J. E. DE VRIES, Bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Leiden, was aanleiding dat ik op een beter spoor kwam. Hij verwees mij naar het anoniem verschenen opstel van Dr. G. J. DOZY, *De Latijnsche school te Noordwijk-binnen en het Instituut Schreuders*, E. J. BRILL, 1886. Daarin vond ik de juiste en gestaafde opmerking dat VALERIUS ANDREAE met Schola Noortwicana niet de school te Norwich, maar die te Noordwijk-binnen heeft bedoeld. CARPENTIER's verblijf in Engeland kon dus worden geschrapt. Of we met DOZY

moeten gelooven, dat CARPENTIER de litterator dezelfde is als de PETRUS CARPENTARIUS, die in 1585 als student in de theologie werd ingeschreven in het Album Studiosorum te Leiden? Mijns inziens lag dit niet op zijn weg, en was hij hiervoor toen wel wat oud. Veeleer zou ik hem willen houden voor den PIETER CARPENTIER, die eenigen tijd een Latijnsche school te Haarlem had. Blijkens eene resolutie der Vroedschap van 2 September 1595 — door den heer Archivaris C. J. GONNET mij welwillend medegedeeld — verzochten „diverse „burgeren, inwoonders en kooplieden” de Vroedschap „aan Mr. PIETER CARPENTIER, „schoolmeester, bij provisie voor den tijd van twee jaren, tot eene vereeringe „toeteleggen 150 gulden 'sjaars, wegens zijne uitnemende goede fame en renommé „van geleerdheid en instructie der jonge jeugd. die tot hem conflueert uit ver- „scheiden landen, zoo in de liberale kunsten als in de zuivere Christelijke religie, „En ook uit oorsake van dien dat (hij) gesolliciteerd wordt van hier te ver- „trekken”. De Vroedschap voldeed aan dit verzoek. In 1596 en 1597 werd de toelage betaald; daarna niet meer. Waarschijnlijk kon de school het niet harden tegenover de Groote Latijnsche school, waarvan de wel Roomsch-Katholieke, maar hoogst bekwame CORNELIS SCHONAEUS van 1575 af Rector was. Misschien ook gaf CARPENTIER gehoor aan de sollicitatie om van Haarlem te vertrekken en ging hij naar Noordwijk-binnen, om van hier later weder te gaan naar Rotterdam. Drie boeken werden van hem gedrukt. Een *Introductio Logica* in 1600; zijn *Aldi Manutii phrases L. Latinae tabulis delineatas* in 1603, beide te Leiden, hetgeen op zijn verblijf te Noordwijk wijst. Toch woonde hij toen het laatstgenoemde verscheen reeds te Rotterdam, daar hij zich op den titel noemt „Rotterdamensis Rector”. Hier verscheen dan ook bij JAN VAN WAESBERGHE in 1604 zijn derde boek *Elegantiorum Latinae linguae Orationum ramus aureus, Opera Petri Carpenterii, Antverpii, Rotterodamensis Rectoris*. Het is opgedragen „puerulo Gerardo ab Oldenbarnevelt literarum apud nos studioso, discipulo meo carissimo”; de opdracht is gedateerd: septimo idus Junii, a. 1604, en HENR. CRANENBURGH, dien wij straks weder ontmoeten zullen, schreef er voor een lofdicht op den rector.

Het staat dus vast, dat PIETER CARPENTIER reeds in 1603 Rector der Latijnsche school te Rotterdam was; minstens tien jaren vroeger dan Dr. KAN meende. Volgens dezen staat er van hem in de resolutiën der Rotterdamsche Vroedschap niets opgeteekend, dan op 18 Juni 1620, dat hij hoe langs hoe meer verkindst, en dat men dus eenige heeren committeerde, die „nae een ofte meer bequame personen tot Rector in zijne plaats zullen vernemen”. Spoedig daarna stierf hij, en werd aan zijne weduwe vrije woning en pensioen verleend. In 1605 was hij echter nog goed bij de pinken. Dat ondervond JAN VAN DEN VELDE.

Deze toch schrijft in de opdracht van het derde gedeelte van den *Spieghel der Schrijfkunste* „alzo U.E. eenighe van mijne Schriften ghesien hebbende, dezelve „achtete voor de Joncheyt veel te swaer te wesen om naer te leeren.... heb „ik bij de twee voorgaende deelen deses Boecx, dit derde wel willen voeghen”. Dat derde deel leert dan ook de beginselen der schrijfkunst, gelijk reeds uit den titel blijkt: *Fondement-Boeck,| Waerinne de rechte maniere om al-|derhande gheschriften, grondich te| leeren schrijven, duydelyck ver-|klaert, ende door ver-|deelinghe der| figueren ende letteren konstelijck aenghewesen ende gheleert wordt.*

Nog twee CARPENTIERs, waarschijnlijk familie van den Rector, treffen wij in de *Spieghel der Schrijfkunste* aan. AEGIDIUS CARPENTIER, die in het eerste deel een Latijnsch gedicht van achttien regels wijdde aan „Domino Joanni Veldio, Gallico-Latino-Graiophorum facile Principi,” en GEORGE CARPENTIER, die in het tweede deel een Fransch sonnet van veertien regels dichtte „A la louange de Maistre J. V. VELDE tres-insigne Escrivain”. Waarschijnlijk is deze de schoon-schrijver, die in 1620 uitgaf: *H. L. Spiegel, schriftuurlick zedevormich alphabetum met velerley verscheyde gheschriften gheciert door Georgius de Carpentier, in koper gesneden door G. Gauw, en bij H. HONDIUS te 's Gravenhage in 1640: Exemplae-boeck. Int licht gestelt door Geo de Carpentier, Fransoysche schoolmr. ordinaris der stadt Hoorn. In coper gesneden door Lieven Willemsz. Coppenol, Fransoysche schoolmr. tot Amsterdam.*

Doch keeren wij terug naar de Latijnsche school te Rotterdam. Deze had, gelijk van zelf spreekt, een Conrector. Dr. J. B. KAN noemt hem in de Nalezing op zijn *Geschiedenis van het Gymnasium*, daar hij hem vermeld had gevonden in een giffbrief van 24 October 1603, toen de conrector van de kerkmeesteren een erf kocht aan de Slikvaart, in de nabijheid der Latijnsche school. PHILIPS LASSON was een zoon van JACOB LASSON, die met Mei 1596 werd aangenomen tot Rector van de „groote of Latijnsche school” te Delft, en op 25 Februari 1601 hertrouwde. Mr. JACOB LASSON had JAN VAN DEN VELDE te Delft gekend en was hem wel genegen. Hij schreef dan ook voor den *Spieghel* een Latijnsch gedicht van zeventien regels „*In Joannis Veldii, viri ingeniosissimi et dexterissimi calligraphiam Scazon*”. PHILIPS LASSON was „schoolmeester” of onderwijzer aan „die Latijnsche publycke schole”, toen hij op 26 Maart 1600 trouwde met ANNETGE HEIJNDRIKS. Het huwelijk werd aangeteekend te Delft, waar beiden woonden, hij „aende oude Delft”, zij „int Oosteijsde”, maar het werd voltrokken te Nootdorp. Ook PHILIPS was JAN VAN DEN VELDE genegen. In het eerste deel van den *Spieghel* staat een lofdicht van zijn hand op den calligraaph. Het zijn slechts zes regels, maar in het Grieksch! En VAN DEN VELDE beantwoordde deze welwillendheid met de opdracht van een exempel aan „*Dem Achtbaren*

unnd Wollgelarttenn Mr. Philippo Lassonio der Lateynischer Schulen in Rotterdam Conrectori. LASSON bleef er niet lang. In 1606 reeds was hij Rector der Latijnsche school in Den Briel, zooals blijkt uit den titel van zijn „Korte ende eenvoudighe Verklaringhe des eersten ende tweeden vers in den 140 Psalm”, welke hij toen uitgaf bij JAN VAN WAESBERGHE. Zou men thans niet vreemd er van opzien als een Conrector een verklaring van een psalmvers uitgaf? Vermoedelijk wel. Toch was PHILIPS LASSON voor zijn tijd volstrekt geen bigot man. Nauwelijks was hij Rector in Den Briel of hij kreeg het te kwaad met de Predikanten, omdat hij naar klassieken trant zijn scholieren een „tragedie” had laten spelen.¹⁾

Wij hebben gezien dat een HENRICUS CRANENBURGH in 1604 een lofdicht op den Rector schreef. *De Spieghel der Schrijfkonste* leert ons hem beter kennen. In het derde deel staat een Latijnsch lofdicht op JAN VAN DEN VELDE, zes en twintig regels groot, en onderteekend: H. CRANENBURCH, scholae Rotter. Didasc. primus. Na het vertrek van den Conrector LASSON wordt deze eerste leeraar in 1606 diens opvolger; in 1613 werd zijn salaris verhoogd met f 50, en gedurende de ongesteldheid van den Rector nam hij diens werkzaamheden waar. Hij dacht dan ook tot diens opvolger benoemd te worden, en toen op 26 November 1620 de Rector van Veere, JACOB BEEKMAN, werd aangesteld, verlangde hij schadeloosstelling, welke hem niet werd verleend.

Rector, Conrector en eerste Leeraar — was er nog een Leeraar aan de Latijnsche school? Het zesde exempl in het tweede deel van den *Spieghel*, behelzende Latijnsche letters voor leerlingen der Latijnsche school, werd door JAN VAN DEN VELDE opgedragen aan ADRIANUS SMOUTIUS „*Artium liberalium magistro dignissimo*”. Dr. J. B. KAN deelt mede dat de Vroedschap in 1620 het Rectoraat aanbood aan Mr. ADRIAAN SMOUTIUS, die er voor bedankte, en geeft te verstaan, dat deze de ADRIAAN JORISZ. SMOUT zal zijn, die in een Gift van 7 Juli 1634 Doctor en klerk ter secretarie wordt genoemd, en een broeder van den toenmaligen secretaris der stad, Mr. CORNELIS SMOUT, was. Ik geloof veeleer dat de leeraar van 1605 een ander lid der talrijke Rotterdamsche familie SMOUT is geweest, en wel een die een zeer avontuurlijke levensloop had, en veel gerucht veroorzaakte. Hij had te Leiden in de theologie gestudeerd, werd in 1604 predikant te Rhoon en Pendrecht, doch legde dit ambt spoedig neêr en vestigde zich in zijn vaderstad, waar hij leeraar werd aan de Latijnsche school en hulp-predikant van Dominee GIZELIUS, die weldra uit de stad werd gezet omdat hij de vrede der gemeente verstoorde. SMOUT nu was een echte kempaahan. In 1608

1) Navorscher, D. 30, bl. 297.

liet hij bij JAN VAN WAESBERGHE drukken een door hem uit het Latijn vertaald en met ettelijke aantekeningen verrijkt boek „Van de Overblijfselen vande ketterije der Pelagianen”, waarvan TIELE¹⁾ zegt, dat hij het daarin zoowel op COORNHERT en de Doopsgezinden als op de Roomsche-Katholieken heeft begrepen. Het volgend jaar gaf hij, ook bij JAN VAN WAESBERGHE, weder een theologisch strijdschrift uit. Hij was toen predikant te Delfshaven. Voortdurend liet hij dergelijke stukken drukken. In 1613 een, dat de Rotterdamsche magistraat hem verboden had uit te geven, en dat hij opdroeg aan de Staten van Holland en West-Friesland, wel wetend dat het lijnrecht in strijd was met hunne gevoelens²⁾. Hij werd dan ook verbannen naar 's Gravenzande en bleef daar „geconfinéerd” tot de verandering van zaken. Zoodoende had hij naam gekregen bij de strenge Contra-Remonstranten, vooral te Amsterdam; ging daar preeken en werd er in 1620 tot predikant beroepen. Nu weerde hij zich eerst recht. Vast overtuigd dat hij bezat de alleen zaligmakende leer; vast besloten dat alle anders denkenden geweerd en onderdrukt moesten worden in Kerk en Staat, ijverde hij zóó tegen de Remonstranten, dat een volksoproer tegen deze in 1626 te Amsterdam losbarstte. Hij triomfeerde — doch niet lang: op 7 Januari moest hij Amsterdam verlaten, en in 1646 stierf hij in zijn vaderstad Rotterdam.

Nog drie onderwijzers te Rotterdam leert de *Spieghel der Schrijfkonste* kennen: NICOLAES ROO-CLAES, die een Fransch sonnet van veertien regels schreef ter eere van den grooten calligraaf, die deze beleefdheid beantwoordde door een exempel op te dragen „*A mon singull. Amy et tres-cher Compré Mre Nicolas Roo-claes.*”

Meer bekend is ABRAHAM MIGOEN, van wien in het tweede deel van den *Spieghel* staat een Hollandsch sonnet van veertien regels. In 1602 drukt J. VAN WAESBERGHE een door MIGOEN bezorgde vertaling uit het Fransch van R. BOUCHARD: *Den Vrede der ziele*. In 1610 verscheen: „*Een Wonder-bare schriftuerlijcke openbaringhe, ende verclaringhe vant eynde des Werelts*” enz. Door P. V. overgheset uyt het Fransois, Door A(BRAHAM) M(IGOEN). Tot Rotterdam. Voor Abraham Migoen, schoolmeester, in den Rijs-tuyn.³⁾ Vervolgens vinden wij: *Kort Verhael ende Begrip van de geheele Historie van... Frossart, wt de Fransoysche Tale eerst bij een ghetrocken int Latijn, door Johannem Sleidanum. Ende nu kortelyck in onse Nederduytsche sprake overghestelt, door Ad. v. N. A.* enz. Tot Rotterdam, ghedrucht ten Huyse van Abraham Migoen, Fransoysche Schoolmeester, woonende inden Rijstuijn, Int Jaer MDCXI. Op 5 November 1616 werd „Abraham

¹⁾ Bibliotheek van Ned. Pamfletten, No. 739.

²⁾ KNUTTTEL, Katal. vnn de Pamfl. der Kon. Bibl. No. 2072.

³⁾ FRED. MULLER, Bibl. v. Ned. Pamfl. 1858, No. 858; *Petit*, Bibl. v. Ned. Pamfl., 1882, No. 896.

Migoen, schoolmeester tot Rotterdam'' door de Staten van Holland en West-Friesland toegekend 60 pond voor het „dediceeren en presenteeren van zeecker bouck: *Gereduceert Tafelen van Interest, waerdoor een ygelijck onervaren in de cijferkonst zeer lichtelijck ende perfectelijck allerley Custingh brieven tot gereet gelt sal kunnen maecken* ¹⁾. Een boek dat in 1624 werd herdrukt. ²⁾ Men ziet, MIGOEN bewoog zich op verschillend gebied; zielevrede, wereld's einde, geschiedenis en interest. Ongeveer datgeen, wat den burger toen vooral interesseerde.

Nog een schoolhoofd was een zekere C. OFFERMANS, mij slechts bekend door het exempel dat JAN VAN DEN VELDE hem opdroeg (het 13^e uit het tweede deel van den *Spiegel*), en dien hij noemt „*mon Tres cher Compre*”. Voor een gemeente zóó klein als Rotterdam toen was, is het wel dat er vier Fransche scholen bestonden, waar ook „Duijtsch” (d. i. Hollandsch) onderwezen werd, en waarvan er twee bestuurd werden door mannen als MIGOEN en VAN DEN VELDE.

Eigenlijk is het ongeoorloofd dat we vóór de school niet de kerk behandelden, welke toen vóór alles ging. Kerk wil zeggen Gereformeerde kerk; een andere werd niet geduld. En er waren er toen maar twee: de Nederduitsche en de Waalsche of Fransche. VAN DEN VELDE was Fransoysche schoolmeester, zien we dus eerst wat hij van de Fransche kerk meldt. Een achtregelig gedicht — het vierde exempel in het tweede deel van den *Spiegel* — schreef hij op *D. Danieli Colonio. Eccles. Gallic. quae est Roterdami Pastori fideliss.* In het *Bulletin de la Commission de l'Histoire des Eglises Wallones* (Deel V) wordt zijn leven beschreven, en wordt gezegd dat hij als theologant te Leiden werd ingeschreven op den 14^{en} Augustus 1590; te Rotterdam werd benoemd tot Waalsch predikant, op voorwaarde van er ook in 't Hollandsch te preëken; dat hij er bleef tot in 1605, toen hij werd benoemd tot regent van het Waalsch Collegie te Leiden, waar hij op 30 Mei 1606 werd geïnstalleerd. Deze mededeeling kan door het exempel in den *Spiegel* iets nader bepaald worden, nl. dat COLONIUS' benoeming te Leiden eerst in 't laatst van 1605 moet hebben plaats gehad.

In de Nederduitsche Gereformeerde gemeente ontbrak de allerwege in den lande heerschende strijd niet. De dominés CORN. GESELIUS en NIC. GREVINCHOVEN vochten duchtig samen. JAN VAN DEN VELDE hield echter, naar het schijnt, niet van dat theologisch harrewarren. Hij was bijzonder bevriend met FRANCISCUS LANSBERGEN, gelijk hij zelf een Vlaming van afkomst.

JAN BALLIN, kloostergeestelijke te Clermaretz, vertelt in een omstreeks 1582 opgestelde naamlijst en chronique scandaleuse van Vlaamsche predikanten,

¹⁾ Navorscher 1878, p. 13.

²⁾ VAN DER AA, Biogr. Woordenb. invoce.

dat FRANCISCUS LANSBERGEN op 27 Februari 1580, toen Kortrijk door de Spanjaarden werd hernomen, over de wallen ontsnapte, met achterlating van boeken, brieven en huisraad. Als dit verhaal waar is, dan heeft hij zich van Kortrijk begeven naar Gent en heeft hij ook te Brugge gepredikt of is hij daar beroepen geweest, want er ontstond geschil tusschen de gemeenten van die twee steden over de vraag, tot welke hij behoorde. De synode te Gent in 1581 gehouden wees deze questie ten nadeele van Brugge uit. Behalve den kerkdienst behartigde hij ook het onderwijs en leerde in 1583 de beginselen der Latijnsche taal aan ANTONIUS WALAEUS tot het volgend jaar toen Gent overging aan den Hertog van Parma. Op 25 September 1584 verlieten de predikanten met het garnizoen de stad, nadat zij plechtig afscheid van de gemeente hadden genomen. Volgens sommigen¹⁾ is LANSBERGEN daarna predikant te Antwerpen geweest; volgens het bericht van SOERMANS²⁾, dat hij in 1593 van Gent naar Rotterdam is gekomen, moet men aannemen, dat hij toen althans daar weêr gevestigd was. Misschien wel als predikant onder 't kruis, zooals het later werd genoemd. In 1596 liet hij bij JAN VAN WAESBERGHE drukken *Van de Vremde ende onschriftmatighe Maniere der Wederdoopscher Leeraren, Heymelijck ghebeden*, enz. In 1604 werd van hem te Middelburg gedrukt *Christelijcke Overdenckingen des doots, tot beteringhe des levens*, enz., en in 1607 bij JAN VAN WAESBERGHE *Verklaringe over den XXX Psalm ter danckzegginge bij hem gepredict*. LANSBERGEN was een gemoedelijk en gematigd man. Tevens — zooals VAN DEN VELDE hem noemde in de opdracht van het derde exempel van het tweede deel van den *Spiegel* — *Vigilantissimus apud Roterodamos Verbi Administer*. VAN DEN VELDE was met hem bevriend, want toen LANSBERGEN's zoon SAMUEL, die op de gedrukte naamlijst der Rotterdamsche predikanten van 1608 nog „proponent” heet, maar weldra predikant werd, in 1610 trouwde, werd bij JAN VAN WAESBERGHE gedrukt: *Veerskens Joannis Veldii. Ter eeren Samuelis Lansberghen en Mevrouw Predicants Maria Pieters de Leest*. FRANCISCUS LANSBERGEN was bij de stadsregeering wêl gezien. In 1607 werd hij benoemd tot Curator der Latijnsche school. En dat hij bij den kerkeraad ook goed stond aangeschreven, het blijkt wel hieruit, dat hij op Kerstdag, 25 December 1608, de Princekerk mocht inwijden. Afkeerig van twisten in de Gereformeerde kerk, streed hij met lust tegen de Roomsche-Katholieke. Op 17 Juni 1609 hield hij over de leer der Transsubstantiatie te Antwerpen een dispuut met pater JOHANNES DE GOUDA. Zijn zoon SAMUEL gaf daarvan verslag en drie jaren lang hield dit leerstuk der verandering van brood en wijn bij het Avondmaal

1) BAUDARTIUS, *Memorien*, B III, p. 133—136.

2) *Kerkelijk Register*, p. 79.

in Christus' vleesch en bloed de twee LANSBERGENS warm en aan 't schrijven. Tegen SAMUEL's Verslag werd geprotesteerd door ROBERTUS SWEERTIUS, Plebaan binnen 's Hertogenbosch, in een pamflet, opgedragen aan Baillu, Burgemeesters en Schepenen van Rotterdam [October 1610]. Onmiddelijk, 14 November, volgde een *Verantwoordinghe Francisci Lansbergii*. Hoe de zachtmoedigheid, om te zwijgen van de toen nog onbekende verdraagzaamheid, op den achtergrond geraakte bij het twisten, dat leert reeds de titel van het in 1612 verschenen pamflet *Wtvaert van de Roomsche Transsubstantiatie. Ghestelt door Franciscum Lansbergium, dienaer des heylighen evangelii tot Rotterdam: teghens de versticte ende afghestorvene Transsubstantiatie Johannis de Gouda, Jesuwijts letter-knecht binnen Antwerpen*. Toch was LANSBERGEN geen ultra-calvinist. In 1612 gaf hij zelfs uit een *Kort en Christelijk Examen over de Leer-poincten*, waarover de Gereformeerden en de Remonstranten verschilden, en trachtte daarin aan te toonen, dat die punten zooals de leer der praedestinatie, enz., „het fundament der zaligheid niet raekten”. Zijn zoon en ambtgenoot poogde in een boekje de *Onderlinge Verdraegzaamheit* aan te prijzen. Beiden ijverden voor de Resolutie der Staten van Holland tot bevordering van den vrede der kerk, en SAMUEL liet zich zelfs uit de Classis van Schieland afvaardigen naar andere classes van Zuid-Holland om die Resolutie aan te bevelen en stelde een stuk op dat hij door de Predikanten wilde doen teekenen. Beiden werden nu voor Remonstranten aangezien, en toen Prins MAURITS de partij der rechtzinnigen had gekozen, de Remonstrantsch-gezinden — tevens meest republikeinsch-gezinden — uit de regering had verwijderd, werden ook de LANSBERGEN's uit den dienst „geweert”, uit de stad „gedeporteerd” en in 1619 door de Synode van Zuid-Holland afgezet. Een jaar later deed de liberale JAN VAN DEN VELDE zijn school, die zachtkens aan was verlopen, aan kant, en verhuisde hij naar Haarlem.

Een ander vriend van JAN VAN DEN VELDE was een in dien tijd vermaard, maar nu geheel vergeten kunstenaar, de schilder HENDRICK DE HAEN. Een exemplar van den *Spieghel* heeft hij opgedragen, *Al. Magro Sig. Henrico de Haen Pitt. Eccell^e*, en hij schreef aan zijn te Haarlem wonenden zoon, den vermaarden graveur JAN VAN DEN VELDE, op 16 September 1617: „DE HAEN leijt noch al sieck te bedde”. Van diens werk is thans niets bekend. Het is zelfs onzeker of het schoorsteenstuk „den Heer Christus met de doren croon door DE HAEN”, dat vermeld wordt in den inventaris der weduwe van CORN. VAN BORCHAEREN te Gorinchem, dd. 5 Maart 1698 ¹⁾, wel van hem is. Toch zullen we hier meedeelen, wat we over hem vonden. Hij heette voluit HENDRICK HUYGENSZ.

¹⁾ OBREEN, Archief, D. VII, p. 309.

DE HAEN. In zijn jeugd is hij waarschijnlijk in Italie geweest, daar het anders moeilijk te begrijpen is, dat zijn vriend JAN VAN DEN VELDE zich tot hem wendde in het Italiaansch. In 1598 was hij echter te Rotterdam gevestigd, daar hij op 7 Augustus werd benoemd tot voogd. Hij was een geacht man, want hij wordt herhaaldelijk tot voogd benoemd: op 15 December 1602, 23 Juli 1603, 2 Juli 1604, 16 December 1609, 27 Juli 1611. Hij was gehuwd met HESTER DAVIDTSDOCHTER, en had twee kinderen, toen hij en zijn vrouw op 14 Maart 1602 een testament passeerden. In de *Rotterdamsche Historiebladen*, van J. H. SCHEFFER en FR. D. O. OBREEN, komt hij voor in vier actes der Giftboeken: actes van 16 Mei 1609, 17 Juli 1610, 22 Juni 1618 en 8 April 1621. In de eerste als voogd over eene dochter van den overleden schilder WILLEM VIRULI; in de tweede als kooper van een tuin in den polder van Blommersdijk; in de derde weder als voogd; in de vierde als verkoper van gemelden tuin. Op 26 October 1625 passeerden hij en zijne vrouw weder een testament, waarbij de schilder PIETER JACOBZ. DUIJFHUIJSEN getuige was. In dit testament legateerden zij aan hun zoon CORNELIS alle „gereedschappen van 't ambacht". Men zou hierbij denken aan schilders-gereedschap, maar toen op 21 Mei 1628 dit testament werd „geampliceerd", werd bepaald, dat de zoon CORNELIS zou behouden hun huis in de Lamsteeg „waar hij de neringe zal doen die zij doen" tot de jongste zoon PIETER 25 jaren is, en zoolang „mogen de zoons HUGO, GABRIEL en PIETER hem niet kwellen om inventarisafrekening".

In de eerste week van Juni 1630 overleed zijn vrouw, en tusschen 4 en 11 Augustus van hetzelfde jaar overleed HENDRICK HUYGENSZ. DE HAEN zelf. Hij stierf „in de IJserman in de Lamsteeg", en werd begraven 10/13 Augustus.

Vraagt men welke nering door den schilder en zijn vrouw werd gedreven, dan zegt de naam van het huis dat het een ijzerhandel moet zijn geweest. En werkelijk vindt men zijn zoon CORNELIS, die de nering voortzette, op 11 September 1635 genoemd als Hoofdman van het St. Eloys- of smidsgilde. Toch wordt HENDRICK in alle actes, gelijk door JAN VAN DEN VELDE, schilder genoemd. Misschien was de ijzerhandel een bijnegotie, die door zijn vrouw werd gedreven. De jongste zoon, PIETER, werd ook schilder. Duidelijk is nu dat SYSMUS zich vergiste toen hij DAVID DE HAEN, die, volgens BERTOLOTTI's opgave in 1627 te Rome stierf, een zoon noemde van „den ouden HAEN".

Natuurlijk vergat JAN VAN DEN VELDE zijn medicus niet. Het exempel, volgend op hetgeen ter eere van den schilder DE HAEN werd geschreven, is gewijd *Al Excellen^{mo} S Dott^e Giovanni Bontio, Medico*. JOHANNES BONTIUS was zeer gezien. Op 22 November 1610 werd hij gekozen tot lid der Vroedschap en hij bleef dit tot 1631, kort vóór zijn dood op 28 April 1632. Van 1613 tot 1616

was hij extra-ordinaris Tresorier, en toen Prins MAURITS op 30 October 1618 de Wet verzette, was hij een van de acht Vroedschapsleden, die weder benoemd werden.

Een beroemde inrichting gaan wij aan de hand van JAN VAN DEN VELDE niet voorbij. Wij bedoelen de boekdrukkerij van JAN VAN WAESBERGHE. En het is begrijpelijk dat deze smaakvolle, degelijke uitgever niet vergeten is in een boek, dat door hem gedrukt werd en door zijn zwager geschreven. Een exemplar, opgedragen aan *Giovanni Waesbergio, Stampatore et Librario*, is dan ook een eeresaluut. Of dat ook kan gezegd worden van het exemplar gewijd aan den boekverkooper PHILIPS DE GRAUW of DE GRAVE? Deze man was gehuwd met BARBARA VAN BRACHT, een zuster der vrouwen van J. VAN WAESBERGHE en J. VAN DEN VELDE — en hiervoor zal wel geschreven zijn het exemplar, opgedragen *A mon tres cher Beaufreere Philippe de Grave*. De drie Vlamen, nog wel vereend door Vlaamsche vrouwen tot één familie, vergaten elkaâr niet.

Rotterdam verkeerde in 1605 in een tijdvak van overgang. De scheepvaart bloeide, de handel bracht groote winsten aan. Gelijk de stad zich uitzette, groeiden de fortuinen van reeders en kooplieden. Weldra zou het blijken of dezer beenen sterk genoeg waren om de nieuwe weelde te dragen. Geen twintig jaren later, of een lichaam als het College der Admiraliteit „was verlopen in schulden, doende groote verteeringe” — gelijk A. VAN DE CAPELLEN ¹⁾ schreef. Van dergelijke zaken was in de eerste jaren der zeventiende eeuw niets te vinden, en bovendien zou JAN VAN DEN VELDE in zulke menschen geen Mecenassen hebben gezocht en gevonden.

Een exemplar is opgedragen aan Sr. JACQUES OLIS, *coopman binnen Rotterdam*. Zou hij de „JACQUES OLIS de oude” zijn, die op 23 Juni 1626 te Amsterdam getuige was bij den doop van een kind van „JACQUES OLIS de jonge”, en bij een kerkelijke huwelijksproclamatie van 6 Augustus 1627 te Amsterdam een broeder wordt genoemd van „JAN OLIS, van Rotterdam, sijverwer, out 34 jaren” ²⁾, en dus geboren in 1593? In elk geval, zie hier een koopman herdacht, ten gevolge van zijne belangstelling in onderwijs en calligraphie.

Hetzelfde geldt van een *Mons. L'HEREMITE*, wien ook een exemplar is gewijd. Wie deze is, valt moeilijk uit te maken, omdat zijn voornaam ontbreekt. Onwillekeurig denkt men aan familie van den Admiraal JACQUES L'HERMITE, van diens gelijknamigen zoon, handelaar in juweelen te Amsterdam, van SIMON

1) Gedenkschriften, D. I, p. 399.

2) DE ROEVER, Biogr. Aant.

L'HERMITE, heer van Belinsart, wiens dochters waren gehuwd met Professor FRANCISCUS JUNIUS en Professor FRANCISCUS GOMARUS; of aan DENIS en JAQUES L'HERMITE, die in 1610 à 1613 te Madrid vertoefden. Aan goed gezelschap zou het den drager van dezen familienaam niet ontbreken.

Even onzeker zijn we omtrent CASPÈR MOERMANS *Mercador en Rotterdamo*, wien een exempel in 't Spaansch is opgedragen. Misschien was hij een afstameling van CORNELIS MOERMANS, vermeld in een gift der dekens van het St. Nicolaasgilde aan de fundatie van het Oude-Vrouwenhuis, waarbij hieraan werd toegekend o. a. de rente van „één pond Hollands van CORNELIS MOERMANS' huys over de St. Sebastiaanscapelle in de Lombartstraet" ¹⁾.

Den heer JAQUES KEIJSER VAN BOLLANDT zouden wij vermoedelijk in 't geheel niet kennen, indien VAN DEN VELDE onder zijn exempels geen brief in 't Fransch had nagelaten aan dezen *Marchand tres-negocioux à Rotterd.*

Nog twee kooplieden moeten vermeld: PHILIPS en JAN VAN DE VEKE. Aan den eersten richtte VAN DEN VELDE een exempel in 't Spaansch, zonder bijzondere aanduiding; aan den tweeden een exempel in het Fransch, met het opschrift: *A Mons. Jean van de Veke, marchand tres renommé a Rotterdam.* Inderdaad blijkt de laatste een zeer bijzonder en zeer fortuinlijk koopman te zijn geweest.

JACOB KORTEBRANT deelt in zijn *Beschrijving van Schielandt en deszelfs Geschiedenissen* ²⁾, geschreven van 1750 tot zijn dood 1777, een en ander omtrent beiden mede, waaraan wij het volgende ontleenen. JAN VAN DER VEEKEN is te Mechelen geboren in 1549; vestigde zich te Rotterdam, en was Katholiek. PHILIPS was zijn eenige zoon, en deze overleed op den Goeden Vrijdag van 1609. Misschien onder den invloed van dit verlies, verleed JAN VAN DER VEEKEN in December van hetzelfde jaar een fondatiebrief, waarbij hij „ter eeren Godes ende tot Dienst „ende onderhoudt van arme, schamele Weduwen ende Weezens die hare Mäns „ter zee ende bij ongeval verloren hebbende, geen middelen hebben om de huis- „huur te vervullen”, laat „timmeren in de Frankestraat omtrent de Vest, zestien „huiskens bij den anderen, daer men zoo veel arme schamele weduwen, tzij „kinderen hebbende oft geen, zal in laten wonen, voor niet om de liefde Gods”. Die huiskens werden door hem, van wegen zijn zoon PHILIPS, gebeneficeerd met honderd gulden, waarvan de rente moest dienen om turf te koopen voor de weduwen, en nog met honderd gulden, van wegen zijne drie dochters, waarvan de rente moest dienen voor dagelijksche reparaties, en, als die er niet waren,

¹⁾ Dr. Nic. Zas, *Beschrijving enz. van Schieland en Rotterdam*. (Bronnen van de Gesch. v. Rotterdam D. II, p. 478.

²⁾ Handschrift in het Archief v. Rotterdam.

Oud-Holland 1904.

„tot soulagement inde nooddrift der weduwen”. Den voorrang bij 't opnemen in de huisjes moesten hebben tot armoe vervallen leden der familie. Het beheer werd opgedragen aan de familie, en als er geen descendents mochten zijn, dan moest het komen aan „degelijke Catholijcke Personen”. Den Magistraat wilde hij er geheel buiten houden. KORTEBRANT vertelt dat dit Hofje stond aan de Westzijde van de Vrankestraat, zes huisjes aan de straat, drie ter weërszijden van een laag rond poortje, boven hetwelk de wapenen van JAN VAN DER VEEKEN en van zijn, op St. Jansdag 1591 overleden, vrouw JOHANNA QUINGETH waren aangebracht met het jaartal 1609. De overige tien huisjes stonden om een binnenplaatsje met een pomp in 't midden. In 1687 stonden alle familieleden hun recht af aan den heer CORNELIS VAN AARSSSEN, heer van Hoogerheijde, Ontvanger-Generaal over Holland en West-Friesland, bepalende dat in het Hofje zouden opgenomen worden acht Gereformeerde en acht Katholieke weduwen. KORTEBRANT vond de huisjes oud, laag en eenvoudig. Hij zegt dat daarom een nieuw huis werd gebouwd, zoodra een der bewoonsters gestorven was. In 1750 één, in 1762 nog twee aan de straat. Thans is het geheele Hofje reeds geruimen tijd verdwenen, en wordt de gevelsteen bewaard in de Verzameling van Oudheden der stad.

JAN VAN DER VEEKEN was als koopman zeer gelukkig. Toen de Oost-Indische Compagnie in 1602 werd opgericht, werd hij een der bewindhebbers in de Kamer van Rotterdam. In 1612 kocht hij van den Graaf VAN DER MARCK de ambachtsheerlijkheid Nieuwerkerk en de heerlijkheid Capelle aan den IJssel. Het slot Capelle werd door hem weder opgebouwd, met „dubbele vesten ende „treffelijk rontsom met mueren en vier achtkante torens op de hoecken, twee „valbrugghen van voren, ende een seer schoon huijs int midden met een toren „boven uijtsiende over het geheele omgelegen lant”. De gelukkige eigenaar stierf in 1616, werd begraven den 3^{en} September op het koor van de Groote kerk en, naar den grooten ijdelheidswaan van dien tijd welke eischte dat men „beluid” werd naar men rijk was, klepte de torenklok op den dag zijner begrafenis elf en een half uur, den dubbelen tijd van voorname lieden. Over bleef — behalve zijn familie en zijn Hofje — zijn portret, dat behoorde aan de Oost-Indische kamer van Rotterdam en verhuisde naar het Departement van Koloniën.

KRITISCHE OPMERKINGEN OMTRENT OUD-HOLLANDSCHE SCHILDERIEN IN ONZE MUSEA ¹⁾

DOOR

DR. C. HOFSTEDE DE GROOT.

III.

NDER de portretten, die uit het Rijpenhofje in het Rijksmuseum gekomen zijn, bevindt zich dat van GOZEN CENTEN, hetwelk door BREDIUS voor het eerst aan REMBRANDT is toegeschreven (O. H. XVIII, blz. 1 en verv.) en voor een vroeg werk van dezen schilder, omstreeks 1631 à 1632, verklaard. Dat het groote overeenkomst met de eerste Amsterdamsche Rembrandts vertoont, zal niemand betwisten, doch daarnaast staan afwijkingen, die mij langzamerhand tot de overtuiging gebracht hebben, dat wij hier een der vroegste en meest Rembrandtieke werken van GOVERT FLINCK voor ons hebben.

Het eerst begon ik te aarzelen, toen in April 1902 het fraaie mansportret van G. FLINCK, Manasseh ben Israel ²⁾ genaamd, in de veiling Mniszech te Parijs verkocht werd. Deze aarzeling werd sterker, toen Prof. ADOLPH GOLDSCHMIDT mij in den herfst van hetzelfde jaar wees op de overeenkomst van schilderwijze

¹⁾ Zie Oud Holland 1899 Dl. XVII blz. 163 en verv. 1901, Dl. XIX blz. 121 en verv. en blz. 134 en verv.

²⁾ Deze naam is onjuist: de voorgestelde werd blijkens het opschrift „Aet. 44, 1637” in 1592/3 geboren, Manasseh daarentegen eerst in 1604.

van den GOZEN CENTEN met het er naast hangende portretje van JONAS JACOB VAN LEEUWEN DIRCKSZ, het vroegst gedateerde werk van G. FLINCK. Ik besloot toen den zoogenaamden Manasseh nog eens nauwkeurig te gaan vergelijken en deed dit in het begin van Mei 1903 ten huize van den tegenwoordigen eigenaar, den Amerikaanschen verzamelaar DE JONG te Parijs. Intusschen had ik, toen BODE in Maart 1903 ons land bezocht, diens bijzondere opmerkzaamheid op ons stuk gevestigd en van hem de bevestiging gekregen van hetgeen door GOLDSCHMIDT en mij was vermoed, zoodat ik thans niet meer aarzel, dit portret als een niet te betwijfelen werk van GOVERT FLINCK aan te zien en tevens als een bewijs, hoe dicht hij in zijn vroegste werken zijn leermeester nadert.

GOVERT FLINCK was in 1636, toen hij JONAS JACOB VAN LEEUWEN schilderde, een en twintig, en toen in 1637 de zoogenaamde Manasseh voor hem zat, 22 jaar oud. Uit een dezer jaren moet ook het portret van GOZEN CENTEN dagteekenen, dat evenals de studiekoppen te St. Petersburg, Neurenberg en op de Haagsche portretten-tentoonstelling, sterken invloed van REMBRANDT verraadt wiens atelier hij toen kersversch had verlaten. Hierdoor verklaart zich ten volle de groote overeenkomst met het werk zijns meesters.

BREDIUS wijst in zijn artikel over GOZEN CENTEN (O. H. XVIII blz. 1, 2) op „de prachtig geschilderde oogen, het vluchtig, vet en breed opgezet gewaad, „den fijn grijzen achtergrond, den fraaien, zeer geëmpateerden en met brio geschilderden kop; een dier vroege, licht uitstralende portretten, die uit duizenden „U tegemoet schitteren, van groote warmte en kracht van kleur, nog verhoogd „door een bruin, oud vernis.”

Zonder aan deze karakteristiek te kort te willen doen, wensch ik er hier toch op te wijzen, dat het modellé iets minder vleezigs, iets houderigers heeft, dan bij REMBRANDT. De wijze van behandeling van het gelaat is, zooals GOLDSCHMIDT mij deed opmerken, in het groot precies gelijk aan het er naast hangende portretje van JONAS VAN LEEUWEN in het klein. Het gewaad wil breed geschilderd zijn, getuige de enorme streken met het penseel; het bereikt evenwel deze breedte van behandeling slechts ten koste van een gebrekkige wedergave van de zwarte stof. Een zóó geschilderd gewaad vindt men in geen der talrijke portretten van REMBRANDT uit dien tijd terug. Eindelijk is ook de achtergrond, die eerder bruin- dan grijsachtig is, on-Rembrandtiek. Juist in de achtergronden van zijn portretten uit dezen tijd heeft REMBRANDT iets eigenaardigs, dat geen zijner leerlingen met hem gemeen heeft.

In het kabinetje volgende op dat, waarin de schilderijen van het Rijpenhofje geplaatst zijn, hangt een Berchem-achtig herderslandschapje met een vreemde handteekening, waarin, naar het mij voorkomt, de letters B H A benevens de

naam of lettergreep Helt te lezen zijn. Dit stukje ¹⁾ wordt aan NICOLAAS DE HELT STOKADE toegeschreven, doch hiertegen bestaan gewichtige bedenkingen. In de eerste plaats de handteekening zelf. STOKADE heette NICOLAES en deze naam is absoluut niet op te maken uit de signatuur van ons stukje, die bovendien een van alle andere handteekeningen van STOKADE afwijkend handschrift vertoont.

Dan past de schilderwijze al evenmin met hetgeen wij van STOKADE's hand aan landschappen bezitten. Dit zijn minder zelfstandige stukken, dan wel achtergronden op zijn historische en portret-stukken, waartoe ik als meest toegankelijk voorbeeld den HENDRICK HEUCK en zijne vrouw in het Louvre citeer, waarop links een gezicht op Nijmegen met de Waal voorkomt. ²⁾

De wijze van merken doet mij vermoeden dat de naam van den werkelijken schilder langer is en slechts op —helt eindigt, op dezelfde wijze als THMans = THOMAS HEEREMANS, JHBurch = J. HUCHTENBURGH, EHKerk = E. HEEMSKERK enz. Ik heb evenwel tot dusver nog geene passende oplossing voor deze afkorting kunnen vinden. De eenige op —helt eindigende naam, dien ik vond: JAN BARENDZ ORANJEHELT (1655 in het Haarlemsche Lucasgilde opgenomen), past niet.

Het portret van den Griffier CASPAR FAGEL, Cat. No. 997, wordt, sedert het in 1863 in het Rijksmuseum werd opgenomen, aan MICHEL VAN MUSSCHER toegeschreven, eene toeschrijving gegrond op het prentje van JACOBUS HOUBRAKEN. Overeenkomst met den schildertrant van MUSSCHER bestaat absoluut niet. Men vergelijkte slechts zijne voluitgemerkte schilderijen in Rijksmuseum en Mauritshuis. In de veiling der familieportretten S(TORM) V(AN) S(GRAVESANDE), 7 Juli 1903 bij FRED. MULLER en Co. te Amsterdam gehouden, was evenwel onder No. 187 een tweede exemplaar van dit portret, dat voluit gemerkt was: JOHANNES VOLLEEVENS en er geheel mede overeen kwam. Het portret in het Rijksmuseum is derhalve ook het werk van dezen schilder of een copie naar hem. Dit uit te maken is op de plaats, waar dit contereitsel van een onzer gróote staatslieden der zeventiende eeuw hangt, niet mogelijk. Wel kan men zeggen dat het voluitgemerkte portret van den ouden J. VOLLEEVENS (Nr. 1583) zich niet tegen deze toeschrijving verzet.

In de verzameling VAN DER HOOP bevinden zich twee middelmatige schilderijtjes met een vreemd, tot dusver onontraadseld, monogram (Nrs. 627, 628). Vroeger, in de catalogi der genoemde verzameling heetten zij het werk van G. LUNDENS; nadat zij in het Rijksmuseum waren overgebracht, droegen zij het etiket „Hollandsche School, tweede helft der zeventiende eeuw” en thans

¹⁾ Inv. No. 1926; Jaarverslag 1900, blz. 73.

²⁾ Zie de afbeelding in O. H. 1902 XX, blz. 1.

staat op de lijsten de naam B. SCHIJNDEL of SCHENDEL. Het is mij niet bekend, of deze naam berust op een betere lezing der onderteekening, of slechts een oplossing van het monogram is.

Het eerste is op de plaats waar de stukken hangen, niet na te gaan, tegen het tweede zou op zich zelf geen bezwaar bestaan: met eenigen goeden wil kan men uit de kronkels van het monogram wel de letters B. S. of B. v. S. maken. Hier staat evenwel tegenover, dat de mij bekende voluitgemerkte stukken van BERNARD VAN SCHIJNDEL een andere, wel iets hooger staande kunst verraden en ook de ductus der letters een andere is.

Zoo bijvoorbeeld het Palamedes-achtige musicceerende gezelschap in het museum te Luik, dat met elegante letters de volle naamteekening draagt, Onmogelijk is het niet, dat de schilder in verschillende periodes er verschillende wijzen van zijn naam te teekenen op na hield. Dit komt ook bij tal van andere meesters voor. Van dezelfde hand als de beide stukjes bij VAN DER HOOP zijn nog twee dergelijke, waarvan het eene in de verzameling van wijlen W. DAHL te Dusseldorp, het andere in die der Hertogin-Weduwe van WELLINGTON berust. Dit laatste zag ik kort geleden in de handen van den schilderijen-restaurator DE WILD te 's Gravenhage.

In de verzameling DUPPER ¹⁾ hangt een klein schilderijtje van JAN STEEN, gecatalogiseerd als „De Losbol” (No. 1373), dat waarschijnlijk door zijn formaat en tengevolge der omstandigheid, dat het Rijksmuseum zulke heerlijke werken van den meester bezit, aan de algemeene aandacht ontsnapt is.

Ware het ooit nauwkeuriger bekeken, dan zou men wel terstond gezien hebben, dat het slechts een copie naar JAN STEEN is. Is de copie nauwkeurig, dan kan ook het origineel zelf niet veel zaaks zijn. Dat dit juist is, bleek mij, toen ik het kort geleden in den Londenschen kunsthandel onder de oogen kreeg. Het bleek iets grooter dan de copie, eveneens zeer vluchtig van schilderwijze en voluit gemerkt.

Een damesportret tegen rooden achtergrond door PAULUS MOREELSE, hetwelk tusschen de portretten der prinsen en prinsessen van Oranje hangt (No. 981), is mij reeds lang twijfelachtig voorgekomen ²⁾ zoowel in het coloriet als in de modelleering, teekening der oogen, behandeling van het bijwerk enz. Sedert

1) Men heeft mij onstandvastigheid verweten bij de toeschrijving van het landschap No. 1531 in deze verzameling, dat op naam van ABR. VERBOOM stond. Ik zou dit eerst aan JAN LOOTEN en daarop aan CORNELIS DECKER hebben toegeschreven. Dit laatste is juist (zie Oud Holland XVII blz. 169). Wat de attributie aan JAN LOOTEN aangaat, diene het volgende: de catalogus zegt dat de figuren van J. LINGELBACH en het stuk met J. L. gemerkt zoude zijn, hetgeen dan op den stoffeerder zoude slaan. Ik heb de attributie der figuren van LINGELBACH bestreden en verondersteld, dat J. L. = JAN LOOTEN zoude zijn, toen evenwel dit monogram niet te vinden was, verviel alle reden om aan JAN LOOTEN als auteur van het landschap te denken.

²⁾ Zie O. H. XVII blz. 168.

eenigen tijd zocht ik naar het bewijs, dat WIJBRAND DE GEEST en niet MOREELSE de schilder van dit portret is. Dit bewijs heeft de Haagsche portretten-tentoonstelling geleverd. Aldaar was door H. M. de Koningin het portret van de jong gestorven Gravin ELISABETH VAN NASSAU ingezonden (Cat. No. 30), hetwelk de meest volkomen overeenkomst oplevert met ons stuk. Men vergelijke slechts den rooden achtergrond, de behandeling van het costuum, de sieradien en bloemen alsmede het staan der figuur tegen den achtergrond. Het eenige onderscheid ligt in de uitdrukking van het gezicht, doch dit wordt genoegzaam daardoor verklaard, dat het Haagsche stuk een ziekelijk kind van 4½ jaar, het Amsterdamse een gezonde volwassen vrouw voorstelt.

In een aangrenzende zaal wordt een portretje van een krijgsoverste, dat vroeger KOEDIJK heette en door mij voor S. KICK gevendiceerd werd¹⁾, thans aan W. DE GEEST toegeschreven. Ik kan mij hiermede in geen deele vereenigen, blijf veeleer beslist bij mijne toeschrijving aan S. KICK, waarvoor ik ter aangehaalde plaats mijn vergelykingsmateriaal heb medegedeeld. Het daar vermelde schilderij bevindt zich thans in een kleine verzameling te Budapest.

In dezelfde zaal hangt op naam van R. ZEEMAN een voorstelling van de tocht naar Chattam (Cat. No. 1034e). Toen dit schilderij met eenige gemerkte tafereelen der zelfde gebeurtenis door W. SCHELLINKS op de Zeewezen-tentoonstelling in den Haag hing²⁾, heeft men voldoende kunnen zien, dat het diens werk was en niet dat van ZEEMAN, met wiens vlak in de nabijheid hangende gezichten op andere plaatsen het slechts een zeer oppervlakkige gelijkenis heeft.

Nog steeds is het mij een onopgelost raadsel hoe het komt, dat No. 140: Salomé, dochter van Herodias, dansende voor koning Herodes, aan F. BOL wordt toegeschreven en nog wel voor een werk uit den eersten tijd des schilders gehouden. Het is een schilderij in levendige kleuren, zonder direkten invloed van REMBRANDTS clair-obscur, terwijl de bekende werken uit BOLS vroegen tijd in hunnen bruinachtigen „Gesamtton” juist onder zeer sterken invloed van zijn meester staan. Ik herinner hier bijv. aan de Vlucht naar Egypte en den Jacobs ladder te Dresden, den Jozef, droomen uitleggende in de gevangenis, te Schwerin, de Maria's aan het graf, te Kopenhage, het offer van Abraham, in de Galerij Mansi te Lucca en vele anderen. Al deze stukken zijn erkende werken uit BOLS Rembrandtieke periode, die in ronde cijfers tot 1650 loopt, en waaruit bovendien nog een reeks portretten bekend zijn, die althans uiterlijk, den meester zoo nabij komen, dat zij

1) Oud Holland XVII blz. 168.

2) O. a. die uit de Kweekschool voor Zeevaart en uit de verzameling SIX, Cat. Nrs. 499, 500 en 502. De addenda van dien catalogus vermelden reeds, dat ons schilderij (Nr. 498) vermoedelijk ook van W. SCHELLINKS is.

tot in den jongsten tijd veelal voor werken van REMBRANDT hebben gegolden. (München, zoogen. Flinck en vrouw, Lord Ashburton, echtpaar, Captain Holford, dame, Clumber Park, heer, enz. enz.)

Het is onmogelijk, de dansende Salomé in deze groep, in dit tijdperk onder te brengen. Ook het tweede tijdperk, minder Rembrandtiek, meer zelfstandig, maar ook meer oppervlakkig en meer decoratief, levert voor haar geen plaats. Het is de tijd van de groote decoratieve werken voor de Stadhuizen te Amsterdam en Leiden, de Admiraliteit, het Prinsenhof en het Trippenhuys te Amsterdam, de behangsels uit het huis der familie ROYAARDS te Utrecht e. a. Al deze stukken kenmerken zich door een levendiger kleur en zwartere schaduwen dan de Salomé. Tengevolge van hare hooge plaatsing heb ik de handteekening nooit nauwkeurig kunnen zien, veel minder de echtheid onderzoeken. Het zoude mij verbazen indien zij bij zulk een onderzoek de proef doorstond.¹⁾ Voor mij is de maker van het stuk in een gansch andere richting, wellicht die van HEERSCHOP, te zoeken, zonder dat hiermede evenwel iets meer dan eene gissing wil worden uitgesproken.

Aan JAN BAPTIST WEENIX wordt door den catalogus een stuk met dood wild (No. 1611) toegeschreven, dat onder den naam van A. CUYP uit het Nationaal Museum in den Haag is gekomen. Deze toeschrijving is wel eens in twijfel getrokken en met name is door den Heer C. G. 'T HOOFT Jr. de naam van ELIAS VONCK genoemd, o. a. in een voordracht op het Amsterdamsche Kunst-historische congres in 1898. Toch schijnt mij deze twijfel geenszins gerechtvaardigd en in den laatsten tijd schijnt het mij, alsof op heldere dagen links beneden met groote letters de overblijfsels van de handteekening van WEENIX, bepaaldelijk... tta.. (= Batta afkorting van BATTISTA) Wee... te zien zijn. Het stuk hangt in een der alcoven der Eeregalerij en heeft daar in den regel niet genoeg licht voor een nauwkeurig onderzoek.

Elders²⁾ heb ik korten tijd geleden een en ander medegedeeld over den schilder VREL, van wien het Rijksmuseum het gemerkte straatgezichtje uit de veiling Bürger—Thoré bezit, en betoogd, dat een aantal schilderijen, die tot dusver aan Is. KOEDIJK werden toegeschreven, (o. a. in de Musea te Antwerpen, Brussel en Rijssel) in werkelijkheid voortbrengselen waren van zijn penseel. Deze toeschrijving was in hoofdzaak gegrond op overeenkomst van stijl met een gemonogrammeerd stukje in de Eremitage te St. Petersburg en met een voluit gemerkt tafereeltje bij Jhr. Mr. V. E. L. DE STUERS. Kort na de publicatie van

1) Het facsimile in den intusschen verschenen nieuwen catalogus ziet er althans zeer verdacht uit.

2) Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen 1903, Dl. XXIV, blz. 39 en verv.

genoemd artikel is een ander interieur mijne toeschrijving komen bevestigen. Het bevindt zich in de verzameling AD. SCHLOSS te Parijs en stelt een lezende vrouw in 't midden van een ruim, leeg vertrek voor.

Niet alleen is dit schilderij een afdoend bewijs voor de toeschrijving aan VREL van de bovenvermelde schilderijen te Antwerpen, Brussel en Rijssel, maar het maakt ons ook bekend met den vollen naam van den schilder. Immers op den vloer ligt een papiertje, precies zooals dat op 't schilderij te Brussel en daarop staat de volle naamteekening JACOBUS VREL. Dezelfde naam komt volgens eene mededeeling van den eigenaar, ook voor op een nieuwe aanwinst der verzameling DELAROF te St. Petersburg. Deze heer schreef mij in October 1902, dat hij een gezicht in een schilderachtige Italiaansche binnenplaats, in den trant van die te Genua verworven had, met stoffage bestaande uit Italianen in middeleeuwsche ridderdrachten. De schilderwijze van dit stuk, dat volkomen duidelijk en authentiek JACOBUS VERLL gemerkt is, komt geheel overeen met die van het gemonogrammeerde stukje in de Eremitage. Dezelfde eigenaar herinnerde zich voor jaren een straatgezicht van denzelfden meester gezien te hebben, dat ORELLI fecit gemerkt was.

Wij hebben dus thans als vollen naam van dezen schilder VRELL, met de nevenvormen VERLL en ORELLI. Deze laatste is mij vooralsnog raadselachtig, de vorm VERLL kan uit een schrijffout voor VRELL verklaard worden, evenals er volkomen authentieke handteekeningen van REMBRANDT en B. V. D. HELST voorkomen, gespeld REMBANDT en VAN DER HLST of VAN DER HESLT.

Een vruchtstuk is onlangs uit het legaat DES TOMBE onder den naam van CORNELIS DE HEEM in het Rijksmuseum overgegaan. De handteekening er van is blijkbaar valsch; het stuk is een zeer karakteristiek werk van den Utrechtschen stillevenschilder MICHEL SIMONS.

Onder de nieuwe aanwinsten behoort ook een groot en uitvoerig keukenstuk met een bijbelsche voorstelling op den achtergrond. Het wordt toegeschreven aan FLORIS VAN DIJK, wiens eenig tot dusver bekend stilleven met het legaat FRANKEN in het Stedelijk Museum te Haarlem is gekomen. De toeschrijving is derhalve waarschijnlijk gebaseerd op de overeenkomst met dit stuk. M. i. is deze evenwel minder groot dan die met het werk van een, vermoedelijk Vlaamschen schilder, die zijne stukken met het monogram F. V. S. teekent, doch wiens naam tot dusver nog niet is gevonden. Men heeft weliswaar vermoed, dat hij dezelfde zou zijn als de schilder, die in het Museum te Christiania een groot doek voluit F. V. SCHNEY f. 1610 merkte, doch dit is onjuist. Deze laatste schilder behoort tot een gansch andere richting, hij werkt niet gedetailleerd, maar breed en decoratief, zoowel in de bestanddeelen van zijn

stilleven als in den achtergrond, die uit een gordijn en een landschap bestaat. Dit laatste is zoo geheel anders dan men in 1610 werkte, dat de geheele handteekening mij verdacht voorkomt. Zij is er waarschijnlijk slechts opgezet om 't stuk tot een SNIJDERS (Duitsch: SCHNEYDERS) te maken. De breed behandelde vogels zijn eerder in Italiaanschen dan in Nederlandschen stijl geschilderd en er is reeds een clair-obscur in het stuk, dat voor 1610 stilistisch geheel onmogelijk is.

De identificeering van den vaak voorkomenden monogrammist F. V. S. met den F. v. SCHNEY te Christiania is derhalve niet langer te handhaven. Voorloopig wensch ik den eerstgenoemde op het candidatenlijstje voor het auteurschap van den zoogen. FLORIS VAN DIJK te Amsterdam te plaatsen.

Dat museum-directies de aan hun zorgen toevertrouwde schatten hooger etiquetteeren dan zij het verdienen, is een algemeener verschijnsel dan het omgekeerde. Wij eindigen daarom ditmaal onze kritische beschouwingen met twee voorbeelden van het laatstgenoemde geval. Zij hangen in elkanders onmiddellijke nabijheid in het Primitieven-zaaltje, beide als „School van JACOB CORNELISZ”. Het eene, de Calvarienberg uit Heeswijk, is een even echt en uitnemend schilderij van dezen meester, als het andere, het Afscheid van Christus en Maria, een echte CORNELIS ENGEBRECHTSZ. is.

's Gravenhage, October 1903.

(Wordt vervolgd).

NASCHRIFT.

Tusschen het schrijven en het ter perse leggen van dit artikel is de lang verwachte nieuwe Catalogus van schilderijen enz., in het Rijksmuseum verschenen. Hierin zijn tal van oude attributies gewijzigd en door een nieuwe nummering al de nummers veranderd. Aangezien niet naar de vroegere nummers verwezen wordt en een concordantie-tabel der oude en nieuwe nummers ontbreekt, is in de gevallen waarin de toeschrijving gewijzigd is, het identificeeren der oude nummers zoo goed als onmogelijk, althans zeer tijdroovend geworden. Ik geef daarom hier een vergelijkende tabel der door mij tot dusver besproken schilderijen met de oude en nieuwe nummers en toeschrijvingen.

oud nr.	oude toeschrijving en onderwerp.	BESPROKEN.	DOOR MIJ VERDEDIGDE TOESCHRIJVING.	TEGENWOORDIG NUMMER EN TOESCHRIJVING.
256.	A. Cuyp, Gezicht op Dord.	Oud-Holland XVII blz. 163.	Copie naar A. Cuyp.	747. A. Cuyp. ¹⁾
283.	S. v. Douw, Ruitergevecht.	XVII „ 164.	A. Cuyp.	743. A. Cuyp.
253.	A. Cuyp, Gevecht tusschen haan en kalkoen.	XVII „ 165.	Vlaamsche school.	750. Toegeschreven aan A. Cuyp.
259.	A. Cuyp, ²⁾ Familiegroep.	XVII „ 165.	J. G. Cuyp.	755. Toegeschreven aan J. G. Cuyp. ³⁾
289.	C. Fabritius, Onthoofding van Johannes den Dooper.	XVII „ 165.	Onbekend leerling van Rembrandt.	921. Toegeschreven aan C. Fabritius.
409.	J. v. Goyen, Gezicht op Dordrecht.	XVII „ 165.	Wouter Knijff.	993. J. v. Goyen. ⁴⁾
466a.	Daniel van Heil, Rivier- landschap.	XVII „ 165.	Hollandsche Mono- grammist D. v. H.	1647. Hollandsch Mono- grammist, midden der XVIIe eeuw.

1) De catalogus zegt: „Enkele beschouwen dit werk als een copie naar de linkerhelft van een origineel in 't bezit van Captain HOLFORD te Londen". Nauwkeuriger ware: „Dit werk is de nauwkeurige herhaling van de linkerhelft van een origineel enz., die een tijd lang een afzonderlijke schilderij heeft uitgemaakt. Over de vraag of deze herhaling CUYP's eigen werk is, bestaat verschil van gevoelen."

2) Dit stond op de lijst; de catalogus had reeds lang J. G. Cuyp.

3) Met „Toegeschreven aan J. G. Cuyp" kan ik mij vereenigen, sedert mij gebleken is, dat de handtekening op den zoogenoemden J. G. Cuyp in het Berlijnsche Museum, No. 743A, op wien ik mij beroepen heb, valsch is. Zij verdween bij de eerste aanraking met poetswater.

4) De nieuwe Catalogus geeft het facsimile van een vroeger niet opgemerkte, zeer verdacht uitziende handtekening: I. van Go. en, die reeds daarom niet echt kan zijn, omdat het schilderij geen van Goyen is.

OUD NR.	OUDE TOESCHRIJVING EN ONDERWERP.	BESPROKEN.	DOOR MIJ VERDEDIGDE TOESCHRIJVING.	TEGENWOORDIG NUMMER EN TOESCHRIJVING.
499.	P. v. Hillegaert, Belegering van 's Hertogenbosch.	Oud Holland.		1181.
502.	Dezelfde, Prins Maurits ter jacht uitrijdende.	XVII bl. 165-167.	Henry Paix of Pacx.	1180.
1491.	E. v. d. Velde, Uittrekken uit 's Hertogenbosch.			1182.
594.	Abr. Willaerts ¹⁾ , Echtpaar van Beresteyn met kind aan 't strand.	XVII blz. 167.	Toegeschreven aan Isaac Luttichuys.	226. Anonymen der Hollandsche School, D. Portretten, d. XVIIe Eeuw (Eerste helft).
630.	Hollandsche School, 2e Helft XVIIe eeuw, Tocht naar Chattam.	XVII „ 167.	J. v. Leyden.	1451. J. v. Leyden.
687.	P. de Hooch (?), Musiceerend echtpaar.	XVII „ 167.	Misschien C. de Man.	109. Anonymen der Hollandsche School. B. Diversen. d. XVIIe Eeuw (eerste helft).
690.	Toegeschreven aan S. v. Hoogstraten, De onwaardige gast.	XVII „ 167.	Nicolaes Moeyaert.	1634. Toegeschreven aan Nic. Moeyaert. ²⁾
693.	A. Houbraken. Schilderswerkplaats.	XVII „ 168.	Copie naar de prent van N. Verkolje.	1259. Copie naar A. Houbraken.
748.	J. v. Kessel, Boschgezicht.	XVII „ 168.	Geen Jan van Kessel.	1328. Jan van Kessel.
762.	Th. de Keyser, Portretten van Hogerbeets (?) en de zijnen.			1348. Th. de Keyser.
763.	Dezelfde, Portret van Piet Hein.	XVII „ 168.	Geen overtuigende Th. de Keyser,	1343. „ „
764.	Dezelfde, Familie van Piet Hein.		Geen Th. de Keyser; richting W. C. Duyster.	225. Anonymen der Hollandsche School. D. Portretten, d. XVIIe Eeuw (eerste helft), wellicht van Pieter Codde.
786.	Is. Koedijck, Portret van een admiraal.	XVII „ 168. XXII „ 31.	Simon Kick.	962. W. de Geest.
890.	Nic. Maes (op de lijst A. Boonen), Portret van Brechje Hooft.	XVII „ 168.	Philips van Dijk.	266. Anonymen der Hollandsche School. D. Portretten, e. XVIIIe Eeuw (tweede helft)

¹⁾ Deze toeschrijving van Bode stond op de lijst; de catalogus sprak van Hollandsche school uit het midden der XVIIe eeuw.

²⁾ Deze reserve is mij onverklaarbaar. Indien ooit de toeschrijving van een niet-geteekend of een niet-gedocumenteerd stuk zeker is, dan is het deze.

oud nr.	OUDE TOESCHRIJVING EN ONDERWERP.	BESPROKEN.	DOOR MIJ VERDEDIGDE TOESCHRIJVING.	TEGENWOORDIG NUMMER EN TOESCHRIJVING.
981.	Paulus Moreelse, Dames- portret.	Oud-Holland. XVII blz. 168.	Geen P. Moreelse.	1663. Toegeschreven aan P. Moreelse.
1172.	J. v. Ravesteyn, Albert Graaf van Nassau.	XXII „ 30.	W. de Geest.	1995. J. v. Ravesteyn.
1350.	H. M. Sorgh, ¹⁾ De visch- vrouw.	XVII „ 169.	Q. Brekelenkam.	2217. H. M. Sorgh ²⁾
1486.	A. v. d. Velde, Heuvel- achtig landschap.	XVII „ 169.	J. Wijnants.	2444. A. v. d. Velde.
1531.	Adr. H. Verboom, De vier- sprong.	XVII „ 169.	C. Decker.	1483. J. Looten ³⁾
z. nr.	M. de Vos, Susanna en de Ouderlingen.	XXII „ 30.	Joachim Wttewael.	696. Toegeschreven aan Hendrick de Clerck
z. nr.	A. v. Ostade, Het haring- vrouwtje.	XVII „ 169.	Copie naar A. v. Ostade.	1821. A. v. Ostade.
z. nrs.	Onbekend, Engel de Ruy- ter en Jan van Gelder.	XVII „ 169.	J. A. Lievens.	1462, 1463. J. A. Lievens.
z. nrs.	Onbekend, Mr. J. van Boc- hoven en Cath. Pottey.	XVII „ 170.	D. Haringh.	1111, 1112. D. Haringh.
z. nr.	Onbekend, Gevecht op de Vuchterheide.	XVII „ 170.	Gerrit van Santen.	2599. S. Vrancx of copie van de prent van C. Jzn. Visscher naar Vrancx ⁴⁾ .
z. nr.	Onbekend, Stilleven.	XIX „ 122.	Hubert Ravesteyn.	1974. Hubert Ravesteyn.
437.	J. Ruisdael, De overtoom.	XIX „ 127.	J. Vermeer van Haarlem.	2081. Toegeschreven aan J. Ruisdael.
600,601.	Hollandsche School, Ph. le Mire en Ant. Walleran.	XIX „ 134.	Jac. Lambrechtsz.	1480, 1481. Jacob Lam- brechtse Loncke.
392.	A. de Gelder, Czaar Peter de Groote.	XIX „ 135.	Onbekend, geen A. de Gelder.	966. Toegeschreven aan A. de Gelder.
174.	L. Bramer, Salomo's offer- hande.	XIX „ 135.	Onbekend, geen L. Bramer.	609. L. Bramer.
879a.	J. Lijs, Muziekpartij.	XIX „ 135.	Copie W. C. Duyster.	852. Copie W. C. Duys- ter ⁵⁾ .
z. nr.	Rembrandt, Portret van Gozen Centen.	XXII „ 27.	G. Flinck.	2021. Rembrandt, toeschrij- ving van A. Bredius.
z. nr.	N. van Helt Stocade, Land- schap.	XXII „ 28.	Geen Stocade; wel- licht een meester B. Ha... helt of B. H. A.... helt.	2258. N. v. Helt Stocade.

¹⁾ Aldus op de lijst; de catalogi van Bredius gaven reeds lang den juisten naam.

²⁾ Waarschijnlijk slechts een vergissing?

³⁾ De catalogus geeft het facsimile van diens apocriefe handteekening.

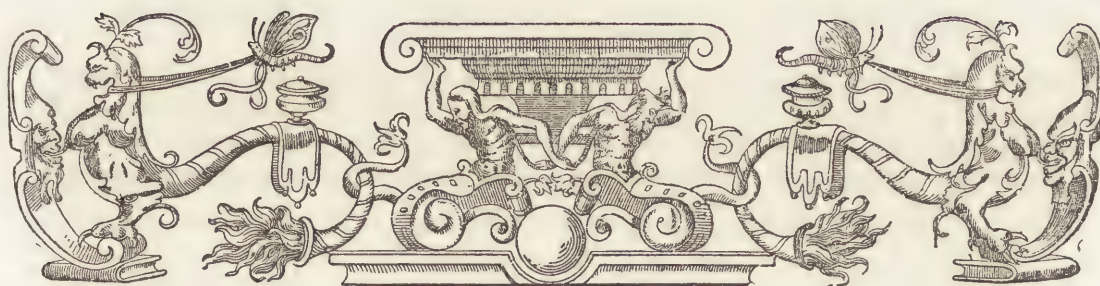
⁴⁾ De toeschrijving aan G. van Santen is niet alleen van mij, maar ook van Bredius en Semeonof, die over hem heeft geschreven.

⁵⁾ Het origineel is nog steeds in de verzameling Lenghart te Rijssel.

oud nr.	oude toeschrijving en onderwerp.	besproken.	door mij verdedigde toeschrijving.	tegenwoordig nummer en toeschrijving.
997.	M. v. Musscher, Portret van Fagel.	Oud-Holland. XXII " 29.	J. Vollevens of copie naar hem.	1689. M. van Musscher.
627, 628.	B. v. Schendel. Koekebak- ster en School.	XXII " 29.	Non liquet.	2153, 2154. B. v. Schendel.
1373.	Jan Steen, De losbol.	XXII " 30.	Copie naar Jan Steen.	2248. J. Steen.
1034e.	R. Zeeman, Tocht naar Chattam.	XXII " 31.	W. Schellinks.	1759. R. Zeeman.
140.	F. Bol, Dansende Salome.	XXII " 31.	Geen Bol; eerder richting Heerschop.	551. F. Bol.
1611.	J. B. Weenix, Dood wild.	XXII " 32.	J. B. Weenix (voluit gemerkt?)	2620. J. B. Weenix, moge- lijkerwijze E. Vonck.
z. nr.	J. Vrel, Straatgezicht.	XXII " 32.	Jacobus Vrel(l) of Verll.	2600. J. Vrel.
z. nr.	C. de Heem, Vruchtstuk.	XXII " 33.	Michiel Simons.	2201. M... Simons. ¹⁾
z. nr.	Floris van Dijk, Keuken- stuk.	XXII " 33.	Vermoedelijk mono- grammist F. v. S.	865. Floris van Dijk.
z. nr.	School van Jacob Cornelisz, Calvarienberg.	XXII " 34.	Jacob Cornelisz.	723. Toegeschreven aan Jacob Cornelisz.
z. nr.	School van Jacob Cornelisz, Afscheid van Christus en Maria.	XXII " 34.	Cornelis Enge- brechtsz.	49. Anonymen der Hol- landsche School. A. Votiefschilderijen, b. XVIe Eeuw (begin).

1) Van dezen schilder is meer bekend, dan de catalogus mededeelt; zijn voornaam was Michiel, zijn vaderstad Utrecht, alwaar hij 1669 en 1671 vermeld wordt. De jaartallen op zijn schilderijen beginnen met 1651; voorts komen 1652, 1654 en 1657 voor.

VARIA UIT DE AMSTERDAMSCH E TOONEELWERELD
IN DE 17DE EEUW,

DOOR

DR. J. A. WORP.

DE Heer MOES was zoo vriendelijk, mij eenige aantekeningen over tooneelspelers uit de nalatenschap van ons beider vriend DE ROEVER toe te zenden, met het verzoek uit die notities te kiezen, wat mij belangrijk voorkwam, en het in *Oud-Holland* te publiceeren. Zeer gaarne voldoe ik aan dat verzoek. Het was mij aangenaam, het zoo goed bekende schrift weer te zien en de met fijne, maar duidelijke letter beschreven kleine papiertjes, waar zooveel belangrijks op aangeteekend is, weer door mijne handen te laten gaan. Ieder, die in de laatste vijftwintig jaren onderzoekingen heeft gedaan op letterkundig of kunstgebied, kent de kleine snippertjes papier, meestal onder elkander geplakt op de uitgescheurde bladen van een ouden verkoop-catalogus van boeken. En hij, die DE ROEVER persoonlijk gekend heeft, weet, hoe al die sinds jaren bijeengegaarde schatten ieder ten dienste stonden, die om inlichtingen vroeg, en hoeveel genoeg het den Amsterdamschen archivaris deed, als hij den onderzoeker er mee kon voorthelpen en daardoor tevens onze historische kennis vermeerderen.

De aantekeningen van DE ROEVER over den Schouwburg en over tooneel-

spelers zijn niet vele in getal en natuurlijk niet alle belangrijk. Ook is het niet mogelijk er een geheel van te maken; men kan alleen bij elkander voegen, wat bij elkander behoort, en hier en daar eene enkele opheldering geven.

Het is een bekend feit, dat in de jaren 1610 tot 1618 de toestand der Oude Kamer, *In Liefde Bloeyende*, niet rooskleurig was; er waren allerlei oneenigheden en niet alleen op letterkundig terrein. HOOFT had zelfs in 1611 de hulp van den schout JAN TEN GROTENHUYNS ingeroepen, opdat „den onnutten en ongebondenen, die alleene tegens de geregeltheit schoorvoeten, wt naeme der H. Magistraeten belast werde, op boete van geweldt, haer der Camere te onthouden, ter tijdt toe desselfs overheden hen ander wete doe”¹⁾. Twee jaren later ontwierp hij een nieuw reglement voor de kamer, waarbij het aantal stemgerechtigde leden beperkt en aan het bestuur veel gezag toegekend werd²⁾. BREDERO jammert in zijn brief aan JAN JACOBZ VISSCHER³⁾ over den slechten toestand van het *Eglentiertjen*, waar „elck zijn plicht vergeet”, waar geen eendracht, geen eenvoud, geen liefde voor de kunst meer is, waar het bestuur niet veel meer heeft te zeggen en „ongeregeltheyt” is „van bengels woest, en grootse gecken”, waar gekibbeld wordt over de rollen, enz. En in 1615 spoorde hij „de Broeders In Liefde Bloeyende” in een gedicht⁴⁾ aan — in den aanhef verzoekt hij „om stil-stant van ’t gheswets” — de eendracht te herstellen en daardoor den achteruitgang van de kamer tegen te gaan.

Op welke wijze de kamerbroeders elkander somtijds in het haar zaten, blijkt uit de volgende akte van 14 April 1615, die zich bevindt onder de papieren van den notaris P. MATTHYSZ:

„Dr. SAMUEL COSTER, JAN JACOBZ⁵⁾, CORNELIS VIS, CLAES EWOUTSZ, REINIER EWOUTS, GERBRAND ADRIAENZ⁶⁾ en JAN JOCHEMSZ, te samen frequenterende op de oude Camer in liefde bloeyende, verklaren ten verzoeken van de andere gemeene Cameristen, dat HENDRIK BOELENS, procureur, medecamerist, tot meermalen jaarl. onder anderen tegen hen na ’t verkiezen van de magistraat deser stede injurieuus gesproken heeft over een persoon die in de regeering gekosen werd, deselve niet bekwaam keurende sulc een ampt te bedienen, zeggende, zulke menschen maakt men Schepenen, zulke maakt men zes en dartegen”⁷⁾. — Hij had o. a. een burgemeester beschuldigd, dat deze zijn zoon te Aleppo liet vertoeven, om gestolen goed op te koopen⁸⁾.

1) Vgl. HOOFT's *Brieven*, I, blz. 33. 2) T. a. p., blz. 411, vlgg. 3) Vgl. *De werken*, 1890, III blz. 364. 4) T. a. p., blz. 83, vlgg. 5) Nl. VISSCHER.

6) BREDERO. Een facsimile van zijne naamteekening is aan het papiertje toegevoegd.

7) De leden van den Raad.

8) Daar eindigt blijkbaar de aanhaling; het verdere is van DE ROEVER. Ik ben niet in de gelegenheid geweest, de aantekeningen met de stukken op het Amsterdamsche Archief te collationneeren.

HENRICK BOELISZ — zoo wordt zijn naam gespeld in eene andere akte — liet het daarbij niet zitten; WILLEM CLUYT, notaris enz., vroeg uit zijn naam „alle cameristen op de oude Camer” af, „off zylieden en elcken van hen besonder oyt mede raedt off daet mitsgaders hare stemmen oft ordre gegeven hebben omme sodanige attesten ende requesten aen den Edele gerechte alhier (te) adresseren, daer van copie aen desen gehecht is, te doen maecken oft passeeren als geseyt wert uytten name vande gemeyne Cameristen gemaect ende geconcipteert te syn. Ende off zyluyden den get(uygen) inden voorsz. attest gementioneert oyt versocht ofte gerequireert hebben om soodanige verclaringe als in den selven attesten gestelt is voor Notaris en getuygen te laten doen”.

Dan volgen de antwoorden van al de „Cameristen”; de één zeide, dat het stuk tegen zijn „weten ende wille” was opgemaakt, een ander, dat het stuk „niet gepresenteert was, en ook niet soude worden, zoodat BOELISZ te vroeck op was” — deze guit was DIRCK CORVER — een derde, dat hij zich nog eens moest bedenken, enz. Het schijnt mij niet noodig, al die antwoorden bekend te maken. Maar wel is het dienstig de namen te noemen van hen, die in Februari 1616 — van dien tijd is het stuk, dat bij de protocollen van den notaris CLUYT (blz. 74) berust — antwoord gaven op de gestelde vragen. Het waren, behalve den zoo even genoemden DIRCK CORVER, D. JAN FONTEYN, de bekende dokter en rederijker, PIETER LAMBERTSZ BRACK, PIETER CORSSSEN CORENBREECK, PIETER LOUWERISZ SPIEGEL, LUCAS CLAESZ SERGEANT, WILLEM ADRIAENSZ RAEP, CORNELIS VAN CAMPEN, CORNELIS FRANCEN, HARMEN MULLER, Mr. ADRIAEN DIRKSZ, Chirurgyn, DIRK FRANCEN, ALBERT V. D. BURCH, LAMBERT PIETERSZ, DIRCK GERRITSZ en Mr. HENDRIK DE KEYSER, sedert 1594 stadsbouwmeester van Amsterdam. Dat waren dus met COSTER cum suis de leden der Oude Kamer in Febr. 1616.

De verklaring van de volgende aantekening laat ik aan anderen over. ADAM PIETERSZ, letterzetter, 19 jaar oud, op de drukkerij van JORIS JACOBZ VEZELAER, verklaart, dat WILLEM BODDEUS (of BODDOES), ook een knecht van den winkel, tegen hem en HARMEN ELIAS WYSHOOFT gezegd heeft, dat hij de „camer van de nieuwe academie” eens te koop moest zetten. Dat gebeurde in de laatste week van Augustus en Dr. SAMUEL COSTER laat die verklaring doen. (Stuk bij de papieren van den notaris P. MATTHYSZ, gedateerd 1 Sept. 1618.)

Was het eene hatelijkheid van BODDEUS tegen de pas opgerichte Academie en klaagde COSTER nu den jongen man aan? En was de aangeklaagde misschien WILLEM DE BAUDOUS, die in 1618 eene vertaling gaf van GARNIER's *Antigone* (1580) onder den titel *Tragedie, ofte Treur-Spel, van Edipus en Antigone* en in de voorrede COSTER's *Ithys* en in de opdracht BREDERO noemde?

Had COSTER misschien geweigerd, dat treurspel op de Academie te doen opvoeren, en maakte hij nu zooveel drukte wegens een hatelijk gezegde van een teleurgestelden jongen dichter? In elk geval blijkt uit de aanklacht tegen BOELISZ, dat hij een lastig heer is geweest.

Van meer belang dan de nu behandelde akten zijn de volgende drie stukken, die op dezelfde zaak betrekking hebben. Den 4den Mei 1620 compareerden voor den notaris CLUYT HENRICK HOOFT, 21 j., en REYER LOOTS, 21 j., en verklaren ten verzoeke van Dr. SAMUEL COSTER, dat „JAN STARTERT, Boekverkooper tot Leeuwarden, omtrent Allerheiligen l.l. hier ter stede geweest gelogeed in de St. Jacobs schelp om den Nieuwendyk, by hem hebbende een kist met kleeren dewelke hy aan COSTER met seecker getal van speelen daer beneffens vercocht heeft en de kleeren geleverd ende alsoo de Spelen noch in Vrieslandt waren, soo heeft de vz. STARTERT belooft dezelve zoo haast als hy thuis gekomen zoude syn over te stieren”¹⁾, wat STARTER nog niet gedaan had, ofschoon COSTER meermalen gezegd had, dat het hem meer om de spelen dan om de kleeren te doen was. Al die dingen had COSTER gekocht van de hoofden der „Kamer van Rhetorycke” te Leeuwarden, van welke hij alleen STARTER en ABBE bij name kende.

Den 25sten Aug. 1620 kregen de hoofden van de kamer van rhetorica te Leeuwarden „namptissement” (recht van beslag) tegen Dr. SAMUEL COSTER „ter somme” van 400 gulden. Hun procuratiehouder, ARENT WYNCOOPER, die ziek was, machtigde zijn zwager, den advocaat JAN ENGELS, om dat geld in ontvangst te nemen. Het stuk bevindt zich onder de papieren van den notaris MEERHOUT.

Den 21sten Sept. 1620 treft ABBA FREDERIKSZ, gemachtigde van de hoofden der kamer van rhetorica te Leeuwarden, eene overeenkomst met Dr. SAMUEL COSTER en Juffrouw JOSINA ALBERS (COSTER's vrouw) aangaande de betaling van 705 gulden, „als reste van 900 gl. procederende uit coop van cleeding en speeltuych” door COSTER. Deze keurt het goed, „dat ABBE 400 gld. uit de consignatie ligt”, en belooft, de overblijvende 305 gld. in termijnen te betalen. (Stuk van den notaris RUTTENS.)

Wij zullen ons niet verdiepen in de financieele quaestie, die in deze akten wordt aangeroerd; ik verklaar mij gaarne incompetent, om haar op te lossen. Maar deze akten zijn van eenige beteekenis, omdat wij er uit leeren, hoe COSTER de Academie, die toen twee jaren bestaan had, van meer „cleeding en speeltuych” voorzag. In 1617 had STARTER te Leeuwarden de rederijderskamer *Och, mocht*

¹⁾ Hier eindigt blijkbaar het citaat en wordt het overige gedeelte van de akte in enkele woorden weergegeven.

het rysen! opgericht, waar o. a. zijne beide drama's gespeeld zijn. De openlijke vertooningen van die kamer hadden plaats in de vroegere kapel van het St. Anna-klooster der grauwe bagijnen, dat in 1600 tot een tuchthuis was ingericht. Maar de nieuwe kamer heeft slechts korten tijd bestaan. Het stadsbestuur besloot den 8sten Jan. 1619, „dat d'Rhetorisyns het ageren voortaan opgesecht ofte verboden sall worden”, en de Gedeputeerde Staten van Friesland sloten zich daar den volgenden dag bij aan, daar zij „JAN STARTER met syn gesellen gelastten, het gebouw van het voormalige Tuchthuis, door hen tot den gebruike van 't comediespelen ingenomen, op 't spoedigste te verlaten en te ontledigen van al hunne versierselen en gereedschappen” ¹⁾. STARTER is dus blijkbaar in het voorjaar van 1620 naar Amsterdam gezonden, om den toestel van de kamer te verkoopen, en COSTER was de kooper, maar een slecht betaler. Eigenaardig is het zeker, dat COSTER, het hoofd der Academie te Amsterdam, waar het later wriemelde van tooneeldichters, zoo bijzonder gesteld was op de spelen, die men op de Leeuwarder kamer vertoond had. STARTER's drama's zijn spoedig daarna te Amsterdam opgevoerd.

Dr. SAMUEL had heel wat aan zijn hoofd, zijne patienten, het bestuur der Academie, geldzorgen, en dan moest hij nog somtijds de kamerbroeders op het rechte pad houden. Het leven van sommige dier broeders was niet boven bedenking verheven. Zoo deed b.v. JACOB MELISSEN niet alleen rare verhalen over zijne verhouding tot „zyn beste speelnoots wyl”, maar stal ook in 1620 „de grofgrijnen mantel” van den waard der herberg, waar men samenkwam, en gaf hem eerst op aandringen van den dokter terug ²⁾. Deze JACOB MELISSEN is blijkbaar dezelfde, die in April 1618 door RODENBURG beschuldigd werd, dat hij hem „tot diverse malen” op het tooneel belachelijk gemaakt en belasterd had ³⁾.

Op zich zelf zijn die kleine bijzonderheden over COSTER van weinig belang, maar gezamenlijk geven zij toch een eigenaardig beeld van de tooneeltoestanden in Amsterdam in de jaren 1615 tot 1621.

De overige aantekeningen zijn uit een later tijdperk; in vele komt de naam van VAN GERMEZ voor, maar de bedoelde personen zijn meestal blijkbaar zoons of neven van den beroemden tooneelspeler. Wie lust mocht gevoelen, eene genealogie der familie VAN GERMEZ samen te stellen, zal in die papieren

¹⁾ Vgl. W. EEKHOFF, *Bloemlezing uit de Friesche Lusthof en andere gedichten van Jan Janszoon Starter*, Leeuwarden, 1862, blz. 114.

²⁾ De akte is bij de papieren van den notaris MATTHIJZ.

³⁾ Vgl. *Oud-Holland*, XIII, 1895, blz. 163.

misschien veel van zijne gading vinden. Toch zijn er over ADAM CARELSZ (VAN GERMEZ) zelf enkele kleinigheden, die de mededeelingen, indertijd door ALBERDINGK THYM over hem gedaan ¹⁾, aanvul'en. De vader van onzen tooneelspeler, CAREL ADAMSZ VAN GERMES, wordt in 1619 koopman genoemd. Het facsimile der handteekening van den zoon, ADAM VAN GERMEZ, uit het jaar 1655, vindt men bij de papieren. In eene akte van 4 April 1658 (van den notaris GRYP) heet hij 48 jaar oud; dat komt niet uit met de opgave van THYM, die hem in 1612 geboren laat worden, maar de opgaven van leeftijd in akten van dien tijd kan men dikwijls niet vertrouwen. In dat stuk verklaren ADAM CARELSZ, 48 j., JAN MEERHUIZEN, 40 j., en GILLES NOZEMAN, 32 j., „speelders van de schouwburg”, ten verzoeken van GUILIAM DE VIELE, „dat het een ordinari order ende maniere is dat de speelders van den schouwburg door de hoofden vande kamer” voor een jaar worden aangenomen om te spelen en dat, wie ergens anders speelt, zijn te goed staande verdiende gelden verbeurt.

GUILIAM DE VIELE (of VILLE) was in 1644 aan den Schouwburg verbonden ²⁾ en, naar deze akte te oordeelen, ook in het speeljaar 1657—1658. Hij schijnt den raad zijner drie confraters in den wind te hebben geslagen en weg gegaan te zijn; in 1658—1659 was hij althans niet aan den Schouwburg ³⁾. JAN MEERHUIZEN, alias Jan Tamboer ⁴⁾, is meer bekend dan DE VIELE; wij vernemen echter hier zijn leeftijd, als hij dien ten minste zelf goed wist. Over GILLES of JELIS NOZEMAN kan ik beneden nog iets meedeelen.

„ADAM CARELSZ VAN GARMES” is 30 Sept. 1667 uit een huis naast het glashuis op de Rozengracht in de Nieuwe Kerk begraven. Hij wordt in de aantekening „Makelaar” genoemd. In zijne jeugd was hij baardscheerder, later boekverkooper en woonde toen aan de Weessluis. Er is hier bijgevoegd, dat zijne weduwe naar Den Haag is vertrokken. Die weduwe, MAGDALENA VENNEKOOL, eene nicht van den bekenden bouwmeester en schilder JACOB V. ⁵⁾, leefde nog in Juli 1707 en is jaren lang gewikkeld geweest in allerlei processen met bloedverwanten, die ons niets interesseeren. In elk geval kennen wij nu het sterfjaar van ADAM CARELSZ VAN GERMEZ — hij is 55 jaar oud geworden — al weten wij ook niet, of hij tot zijn dood toe aan den Amsterdamschen Schouwburg is geweest, waar hij in 1659 nog aan was verbonden.

Den 18den Sept. 1648, waarschijnlijk tijdens de kermis, verklaarden eenige

1) In de *Nederlandsche Kunstbode*.... onder leiding van Dr. J. van Vloten, I, 1874, blz. 82, 83.

2) Vgl. Dr. R. A. KOLLEWIJN in *De Gids*, 1891, III, blz. 352, Noot.

3) Vgl. C. N. WIJBRANDS in *Het Nederlandsch Tooneel*, II, 1873, blz. 249, 250.

4) Zie over hem *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, uitgeg. door de Maatsch. v. Nederl. Letterk., III, 1893, blz. 65, en J. H. W. UNGER in *Oud-Holland*, II, 1884, blz. 299, 300.

5) Vgl. THYM, t. a. p.

personen ten overstaan van den notaris EGGERICX — Amsterdam moet in de 17de eeuw een lustoord voor notarissen geweest zijn, daar ieder, van wien men kwaad sprak, zich onmiddellijk tot hen wendde — dat zij in gezelschap zijn geweest van JAN BAPTISTA VAN VORENBERG, BARTHOLOMEUS VAN VELZEN en GILLES NOSEMAN, te zamen voerende zeker „geselschap van Nederduytsche Comedianten”, en dat deze zeer slecht gesproken hebben van ADAM CARELSZ VAN GERMEZ, noemende hem schelm, dief en zeggende VAN VELSEN: „nu zal ’t morgen gebeuren, al zou ’t myn kop kosten, als ik ’t niet self kan doen, dan sal ’k het een en ander laten doen”. Want dat hij, zoo goed als „Burgemeesteren van Amsterdam en de Hoofden van den Schouwburg”, de oorzaak was, dat hun troep hier niet mocht spelen.

Van dezen geweldigen BARTHOLOMEUS VAN VELZEN ¹⁾ weten wij alleen, dat hij een drama van DESMARETS vertaald heeft. Maar in den eersten beschuldigde treffen wij een ouden kennis aan. JAN BAPTISTA VAN VORENBERG is J. B. VAN FORNENBERGH, in de wandeling JAN BAPTIST genoemd en onder dien naam in 1641 aan den Amsterdamschen Schouwburg verbonden ²⁾. Hij is de grootste zwerver geweest van alle mogelijke Nederlandsche tooneelspelers. JAN BAPTIST speelde met zijn troep niet alleen overal in de Zeven Provinciën, maar trok half Europa door en bezocht b.v. bijna jaarlijks Stockholm. Over zijne zwervtochten hoop ik elders aardige bijzonderheden mee te deelen.

De derde beschuldigde, GILLES NOSEMAN — het facsimile van zijne handteekening bevindt zich bij de papieren — heeft later verscheidene kluchten geschreven. Evenals JAN BAPTIST was hij in 1641 aan den Amsterdamschen Schouwburg verbonden ³⁾. Hij is gehuwd geweest met JOHANNA VAN FORNENBERGH, waarschijnlijk eene zuster van JAN BAPTIST; zijne weduwe had in 1689 een zoon JOHANNES, die 19 of 20 jaar oud was. GILLES of JELIS NOSEMAN was in het speeljaar 1658—1659 weer acteur aan den Schouwburg. Zeker was hij een broer van JAN NOSEMAN, die in 1641 tegelijk met GILLES als zanger optrad in VONDEL's *Gebroeders* ⁴⁾. In 1644 was JAN NOSEMAN nog aan den Schouwburg ⁵⁾, in 1658 niet. Misschien waren ARIANA NOSEMAN en haar dochtertje MARIA, die in dat jaar op het „tableau de troupe” voorkomen ⁶⁾, zijne vrouw en kind. Misschien is hij ook de JOANNES NOOSEMAN, naar wien, volgens het leerjongensboek van

1) Waarschijnlijk was hij familie van JAN VAN VELSEN, die in 1658 aan den Schouwburg was (vgl. WYBRANDS, t. a. p.).

2) Vgl. UNGER's *Vondel*, 1639—1640, blz. 8.

3) T. a. p.

4) T. a. p.

5) Vgl. KOLLEWIJN, t. a. p.

6) Vgl. WYBRANDS, t. a. p.

het chirurgijns-gilde, in Maart 1638 werd geïnformeerd, omdat hij, nu „leer jongen by Mr. ABR. HONDE COETER, binnen 's Jaars by zyn derde Miester” was, doch van wien men bevond, dat hij vier jaren „by Mr. HENDRICK COLEVELT zyn tyd voldaan” had ¹⁾.

Den „Comedy speelder” JAN VERRY, die op 14 Maart 1686 uit een huis in de Rozenstraat op het Westerkerkhof begraven werd, ken ik niet. FLORIS GROEN, „Comediespeelder”, die 24 Aug. 1689 pro deo naar hetzelfde kerkhof werd gebracht uit eene gang op de Prinsengracht, heeft enkele tooneelstukjes geschreven. Hij heeft, meen ik, een tijd lang behoord tot den troep van FORNENBERGH.

En reizende tooneelspelers hadden, en hebben, het dikwijls niet best in de wereld. Volgens een inventaris, 14 Febr. 1653 door den notaris J. DE VOS opgemaakt, waren vier „kamerspeelders”, ANTHONI JANSZ, WILLEM GEEST, PIETER POTER en THYS CORNELISZ er van door gegaan; zij lieten in het pakhuis De Otter op de Boomsloot achter: „1 oude blauwe satyne onderling (?), 1 dito groen, 1 roo zyden sluier, 1 bonnet van Haerlemmerstoff, 1 droogdoek, 2 grove zakken, 1 klein slecht spiegeltje, 1 Juffers vrongh ²⁾, 2 papieren mans rockiens, 1 ouwe paruyck, 1 ouwe dreumelde ³⁾ muts, 1 ouwe verroeste degen, 1 vork”, wat vodden en prullen en „nog een partye wrakke deelen bestaande in een toonneel” en wat zitbanken.

Maar de Amsterdamsche magistraat was voor vreemde tooneelspelers ook niet gemakkelijk; zij kregen maar zelden verlof om voorstellingen te geven, waarschijnlijk om den Schouwburg en daardoor de beide instellingen van weldadigheid, die de schouwburginkomsten trokken, geen afbreuk te doen. Dat is ook zeker de reden, dat er zoo zelden gewag wordt gemaakt van het spelen van buitenlandsche troepen te Amsterdam. Uit een paar uitdrukkingen van BREDERO blijkt, dat er in zijn tijd wel eens Engelsche tooneelspelers kwamen, en COSTER spreekt van Fransche en Italiaansche acteurs ⁴⁾. Toen de boekverkooper J. HEERMAN in 1639 de *Chryseide en Arimant* uitgaf, een „Trevr-bly-eynde-spel”, dat hij deels aan de *Astrée* ontleend, deels naar MAIRET's gelijknamig drama — voor het eerst in 1630 gedrukt, maar tien jaren vroeger reeds opgevoerd — vertaald had, schreef hij in de voorrede, dat het Fransche stuk, „soo my verhaelt is, verscheyden mael by de Fransen alhier ghespeelt” is. Uit de aantekeningen van DE ROEVER blijkt, dat er in 1661 Duitsche komedianten te Amsterdam zijn geweest; den 16den Mei van dat jaar werd door den notaris J. CRAMER een inventaris opgemaakt van hunne bezittingen ten huize van JACOB DOUWESZ, schipper.

¹⁾ Aanteekening van DE ROEVER.

²⁾ Hoofddeksel, tulband.

³⁾ *Dreum* is eene soort wollen stof.

⁴⁾ Zie zijn *Duytsche Academi*, vs. 460.

Den 25sten Aug. 1679 geeft GILL PIGOUE, „portier van de Fransche Comedianten”, aan iemand machtiging, om bij Commissarissen van Huwelijksche Zaken zijn recht waar te nemen tegen FRANÇOIS VELTERS. Het stuk — het is bij de paperassen van den notaris JAC. HELLERUS — is geteekend door JEAN DE LA HARAGUE en PIERRE EUSTACHEZ als getuigen. Een nader onderzoek zal waarschijnlijk alleen weinig moois van den heer FRANÇOIS VELTERS aan het licht brengen; in elk geval bewijst het stuk, dat er in 1679 een Fransch tooneelgezelschap te Amsterdam was. Volgens een contract van 7 Juni 1683 tusschen „Sr. LAVOYE, comédien”, mede namens „ses compagnons, les Seigneurs DE GONCOURT et BEAUCHAMP” met „JEAN DE FONPRÉE et son épouse”, om van 1 Nov. 1683 tot 1 Maart 1685 „faire leurs exercices en compagnie”, zou dat gezelschap, waartoe zeker ook de getuigen ETIENNE CHRESTIEN en GEDEON BOUC behoorden, met 1 Nov. gezamenlijk in Amsterdam komen ¹⁾. Misschien maakten LAVOYE en de zijnen deel uit van den troep Fransche operisten, die in 1683 onder CAREL MARTINELLI voorstellingen in Den Haag gaven, maar somtijds ook Amsterdam bezochten ²⁾, misschien ook waren het tooneelspelers. Want in die jaren werd de Schouwburg wel eens voor eenige weken aan Fransche acteurs verhuurd ³⁾. Nu eens op deze vreemdelingen de aandacht gevestigd is, wordt er wellicht iets meer over hen ontdekt.

Ziedaar de resultaten van dit onderzoek van DE ROEVER's aantekeningen. Op zich zelf zijn het kleine, onbelangrijke feiten, die vermeld worden. Maar zij vullen toch onze kennis van de geschiedenis van ons tooneel weer op verschillende punten aan en daar die kennis, door allerlei omstandigheden, tot nu toe niet groot is, past ons een gevoel van dankbaarheid jegens den werkzamen geleerde, die geen stuk uit het rijke archief van Amsterdam in handen kreeg zonder er uit aan te teekenen, wat merkwaardig en belangrijk is voor de geschiedenis in den ruimsten zin van het woord.

1) Papieren van den notaris D'AMOUR. Het contract is gesloten volgens procuratie, den 14den Meite Zell gegeven.

2) Zie Dr. H. C. ROGGE in *Oud-Holland*, V, 1887, blz. 178, Noot 2.

3) Vgl. C. N. WIJBRANDS, *Het Amsterdamsch tooneel van 1617—1672*, Utrecht, 1873, blz. 142.

Een berijmde Cisiojanus uit de 17e eeuw

MEDEGEDEELD DOOR

DR. W. ZUIDEMA.

ABRAHAM MAGYRUS, in leven predikant op Texel, bespreekt in zijn „Almanachs-Heyligen” ¹⁾ — een zéér zwakke nagalm van den *Byencorff* — o. a. wat hij den Sufianus noemt — blijkbaar bij verbastering uit Cisiojanus ²⁾; want het is een berijmde lijst van heiligendagen, destijds in Holland in roomsch-kerkelijk gebruik. Naar de taal behoort zij tot de 17e eeuw; de inhoud levert geen reden op om den oorsprong buiten Holland te zoeken.

Het jaer ³⁾ is nieuw als de Koningen gaan
Offeren, sprak Pontiaen ⁴⁾.
Antonius ⁵⁾ heeft Agniet ⁶⁾ geëert;
Paulus wordt van Godt bekeert ⁷⁾.

¹⁾ (Plaat vóór den titel, zonder naam of monogram). Almanachs-heyiligen, of history Der Opkomst, Voortgang, en Viering, van alle de heyligen, Die doorgaans met Roode Letters in den Almanach Aengewesen zijn, En door de Roomsgesinde met Gods-dienstige Eer gediendt worden. Joks- en Ernsts-wijze verhandeld, door ABRAHAM MAGYRUS, van Medenblik, Oudste Leeraar der Kerke Christi op 't Eyland Texel aan de Koog. Derde Druck veel vermeerderd en verbeterd. 't Amsterdam bij JAN TEN HOORN (enz.) 1698. 12 mo. De eerste, dlen ik niet te zien heb kunnen krijgen, is van 1692; het jaar van den tweeden schijnt onvindbaar; latere verschenen in 1717, 1732 en 1805 (v. D. AA Biogr. Woordenboek; FREDERIKS en v. D. BRANDEN, Wdb. der Ned. Lett).

²⁾ LEENDERTSZ in Oud-Holland 1898, 112 vv.

³⁾ Lees 't Jaer, daar anders Ko de 7^e lettergreep zou zijn, terwijl Drie Koningen op 6 Jan. valt.

⁴⁾ 14 Jan.; over Ponsen en Angen (Agniet, Agnes) zie Schotel, Oude zeden, 13.

⁵⁾ 17 Jan.; hier uit te spr. Antoonjus, omdat anders Ag de 22^e lett. wordt. ⁶⁾ 21 Jan. ⁷⁾ 25 Jan.

Hoe licht 8) was Sint Aegt 9) omtrent?
 Uyt der Hagen sprank Valent 10).
 Kruipt weêr in uw kot sprak Pier, 11)
 Want Matthijs die maekt noch vier. 12)
 Meerte wort daerdoor verciert
 Dat men Sinte Gregorius 13) vierd.
 Geertruyd 14) sprak tot Benedictijn 15),
 Maria sal geboodschapt zijn 16).
 April, sprak Ambrosius 17) [,] vrient,
 Breng ons 't Paesch-ey, 't is verdient. 18)
 Want de schutters vragen na Joris 19),
 Mark 20) vraegt waer Victael is.
 Philips 21) kruyst u 22), want Jan Latijn 23)
 Verkoopt zijn pantsier, en drinkt de wijn 24)
 Want dat 't nu in de May de zee 25)
 Urbanus vliet en maectt een pee 26).
 Maekt goed chier sprak Bonifaes 27)
 Brengt ons hier Barnabas 28) kaes.
 Vitus 29) twee pont kriecken lieter,
 Daer Jan Baptist 30) sliep en Pieter. 31)
 Ons Vrouw 32) en Martijn 33) zeyden,
 Sal aldus van onze Margriet 34) scheyden 35)?
 Maeyt eerst u hoy sprak Magdaleen 36),
 Jacob 37) sprak ik en heb geen.
 Pieter 38) droeg den oogst in schuyr,
 Dies loeg Laurens 39) zijn gebuyr.
 Mary vaert opwaerts 40) t waer haer noot,
 Want Meeus 41) wert gevilt en Jan onthooft 42).
 Gallis 43) sprak: ik ben confuis,
 Vrouw 44) en hebt gy Munt noch Kruis [?] 45)

8) Maria Lichtmis, 2 Febr. 9) 5 Febr. 10) 14 Febr. 11) Petri ad cathedram, 22 Febr; maar volgens de telling hier 21; er kan echter geen lett. uitgevallen zijn, daar er dan op Febr. 29 zouden komen. 12) Mathias 24 Febr. (hier weêr 23); ter toelichting van dat vuur maken haalt MAGYRUS een spreekwoord aan: „S. Mathys, die werpt de gloeyende kool in 't ys", d. i. met S. Mathijs houdt de vorst op. 13) Gregorius I, paus, 12 Mrt. 14) 17 Mrt. 15) B. de Nursia 21 Mrt. 22) Maria Boodschap, 25 Mrt.; l. Mary, omdat anders Maart 32 lett. krijgt. 18) De Kerkvader, 4 Ap. 19) Versta: met vasten? 28) Patroon van den handboog, 23 Ap. 20) Marcus Evangelist, 25 Ap. en Vitalis, 28 Ap. 21) Philippus en Jacobus app., 1 Mei. 22) Kruisvinding, 3 Mei. 23) Joh. ad portam Latinam, 6 Mei. 24) Niet zonder reden teekent MAGYRUS hier aan: „De Sufianus is zeer aerdig gestelt; ik lees dezelve met verwondering, en weet niet, hoe zij dezelve zoo krom gekregen hebben; hoewel hij op malkander past en sluyt, als zeven haspelen in een sak." Het slot kan echter zien op de legende, dat Johannes vergiftigden wijn dronk en gezond bleef. 25) M. kon hierin geen zin vinden en ik ook niet; bovendien hebben beide regels ieder een lett. te veel, daar Urbanus I, paus, op 25 Mei valt en Mei geen 33, maar 31 dagen heeft. 26) Petronella, 31 Mei. 27) bisschop van Utrecht, 5 Juni. 28) 11 Juni. MAGYRUS spreekt hier ook van S. Adolf of S. Ool, 12 Juni, met het rijmpje: Die wil hebben Kool, Die plant se voor Sint Ool. 29) 15 Juni; wat de kriecken er bij doen, is weêr duister. 30) 24 Juni. 31) Petrus en Paulus app., 29 Juni. 32) Maria Visitatio, 2 Juli. 33) Martini translatio, 4 Juli. 34) 13 Juli; voor onze l. ons, zoowel om den zin als om 't aantal lettergr. 35) Apostelscheiding, 15 Juli. 36) 22 Juli. 37) Jac. maior ap., 25 Juli. 38) Petri ad vincula, 1 Aug. 39) 10 Aug. 40) Maria Hemelvaart, 15 Aug. M. spreekt hier ook van den Hartjesdag, dien hij op 18 Aug. stelt, maar die nu altijd op Maandag na M. Hemelvaart wordt gehouden; anders zegt hij er ook niets nieuws van. 41) Bartholomeus ap., 24 Aug. 42) l. onthoot om 't rijm (Oudemans kent slechts één en vrij vroeg voorbeeld; maar het rijm is het krachtigste middel om oude taalvormen in stand te houden); S. Jans onthoofding, 29 Aug. 43) l. Gillis: Egidius, 1 Sept. 44) Maria geboorte, 8 Sept. 45) Kruisverheffing, 14 Sept.

Oud-Holland 1904.

Waer was Lambertus, 46) doe Theus viel? 47)
 In de Wyngaert daer 't zag Michiel. 48)
 Remus 49) sprak, Frans 50) haelt ons most,
 Want Denijs 51) betaelt de kost.
 Haelt mutsaert Luyk, 52) haelt u hout,
 Severyn 53) waeyt en Simon 54) is kout.

.
 55)

Soo heeft Lijsbeth 56) groot verlies,
 Want Catrijn 57) dronk mee 58) en Dries 59).
 Loyken 60) en Barber 61), Claes 62) en Mariae 63)
 Riep 64) tot Lucie, 65) weest alle blye.
 Maes 66) sprak, ik zal;
 Kers, 67) Stef, 68) Jans 69) Kint 70) daer ist al.

46) 17 Sept. 47) Matheus ap. en evang., 21 Sept. 48) Michael archangelus, 29 Sept. M. haalt hier weder een spreekwijze aan: „Sinte Michiel die bid voor lijf en ziel.” 49) Remigius en Bavo, 1 Oct. 50) Franciscus v. Assisi, 4 Oct. 51) Dionysius en Victor, 10 Oct., dus geldt hier de lettergr. nijs als aanwijzer. 52) Lucas evang., 18 Oct. 53) Severinus, biss. v. Keulen, 23 Oct., moet bedoeld zijn, daar Simon anders één dag te vroeg komt; i. dus Want Severyn? 54) Simon en Judas app. 28 Oct. 55) M. laat hier twee regels weg, doch vermeldt de volg. dagen, die er dus waarsch. in voorkwamen: Allerheiligen 1, Allerzielen 2, Hubertus 3, Leonhard 6, Willebort (Willebrord) 7, en Martinus 11 Nov. 56) Elizabeth, moeder v. Joh. den Dooper (zegt M., maar bedoeld is E. Koningin v. Hongarije) 19 Nov. 57) 25 Nov.; zonderling is, dat derhalve Maria Praesentatio, 21 Nov., niet is opgenomen; M. zegt trouwens, dat deze maar voor een Almanachsdag wordt geacht, d. i. in den Alm. staat, maar niet gevierd wordt. 58) Duister; misschien kwam in de weggelaten regels iets voor over 't volksgeloof, dat omtrent S. Maarten de most in wijn overgaat. 59) Andreas ap., 30 Nov. 60) Eligius, 1 Dec. 61) Barbara, 4 Dec. 62) Nicolaas, 6 Dec. welbekend! 63) lees Marye om 't rijm; M. ontvangenis, 8 Dec. 64) Voor riepen, omdat' er anders een lettergreep te veel zou zijn. 65) 13 Dec. 66) Thomas ap., 21 Dec.; dus te l. Sint Maes of Thomas (en dan de ze lett. als aanwijzer te beschouwen); anders komen ook alle volg. 1 dag te vroeg en heeft Dec. maar 30 dagen. 67) Natuurlijk Kerstfeest. 68) Stephanus protomartyr, 26 Dec. 69) Joh. Ev. 27 Dec. 70) Onnoozele kinderen, 28 Dec.

GIDEON VAN DEN BOETZELAAR,

Heer van Langerak,

DOOR

DR. H. C. ROGGE.

IOEN FRANÇOIS VAN AERSSSEN zich in 1614 gedwongen zag zijn post te Parijs te verlaten, benoemden de Staten Generaal in zijne plaats GIDEON VAN DEN BOETZELAAR, Heer van Langerak. De BOETZELAARS behoorden tot een oud adellijk geslacht, dat uit Kleefsland afkomstig was ¹⁾. Meerdere leden van dit geslacht hadden zich onder de hertogen van Kleef en de graven van Holland door hunne dapperheid onderscheiden. RUTGER VAN DEN BOETZELAAR, die in 1452 door PHILIPS VAN BOURGONDIE tot ridder werd geslagen, was de eerste die zich in Holland vestigde. WESSEL VAN DEN BOETZELAAR, de grootvader van GIDEON, behoorde met twee zijner zonen, FLORIS en RUTGER, tot de edelen, die te Brussel aan de landvoogdes MARGARETHA VAN PARMA het verzoekschrift overhandigden. Hij en zijne kinderen deelde in het lot der overige adellijke heeren: zij weken uit, werden gebannen en verloren hunne goederen; doch na 1572 keerden zij in

¹⁾ Verschillende leden van dit geslacht worden opgegeven in het Biogr. Woordenboek der Nederlanden.

het vaderland terug. Een der zeven zonen van WESSEL, JOHAN WILLEM, studeerde te Leiden en te Heidelberg in de rechten ¹⁾.

GIDEON's vader, RUTGER, was heer van Asperen en Langerak. De laatste heerlijkheid was in het bezit der BOETZELAARS gekomen toen JAN VAN LANGERAK in de 13de eeuw stierf; deze toch liet maar eene dochter na, ELBURG, die met een RUTGER VAN DEN BOETZELAAR gehuwd was. Langerak behoorde onder de Republiek tot de riddermatige hofsteden van het Sticht. GIDEON werd er den 15en October 1596 mede verleid door zijn vader ²⁾, waardoor hij de stichter werd van de lijn Boetzelaar—Langerak. Wegens deze heerlijkheid werd een zijner zonen, RUTGER WESSEL, in 1640 beschreven in de ridderschap van Utrecht.

GIDEON's moeder, AGNES BAILLEUL of BALIOL, stamde af van de Schotsche koningen JOHN en EDWARD BALIOL. Zij schonk aan RUTGER drie zonen: RUTGER WESSEL, door sommigen alleen WESSEL genoemd, WERNER ADOLF en GIDEON ³⁾, en drie dochters HESTER, MARGRIET ELBURG en CORNELIA. GIDEON zag in 1569 het levenslicht op het huis te Asperen.

Van de eerste veertig jaren zijns levens, vóór hij te Parijs zijn staatkundige loopbaan aanving, is ons weinig bekend. Hij ontving natuurlijk eene opvoeding overeenkomstig zijn stand. Zijn broeder RUTGER WESSEL, die het gedicht van G. DE SALLUSTE Sr. DE BARTAS over de Schepping vertaalde, zelf meditatieën over enkele Psalmen in Fransche verzen schreef en die door HOOFT werd bezongen, stelt ons nog beter in staat hierover te oordeelen. Voor den krijgsdienst schijnt GIDEON geen roeping gevoeld te hebben; ook hem trok de studie van letteren en rechten meer aan. Waar hij deze studiën volbracht, is niet met zekerheid te zeggen. In 1586 schreef LIPSIVS aan PHILIPS VAN MARNIX: „Gideonem adfinem tuum vidi ⁴⁾, modestissimae frontis adolescentem, etiam sermonis. Placet indoles, nec ducere eum abnuo, quod in me est, et docere” ⁵⁾. Vermoedelijk heeft hij een tijd lang onder leiding van LIPSIVS in de letteren gestudeerd, zonder zich naar Leiden te begeven, zijn naam komt althans in het studentenalbum niet voor. Gelukkig bezitten wij een brief van hemzelf, vijf jaren

¹⁾ Volgens het Album werd hij te Leiden ingeschreven op 22 Augustus 1582; de inschrijving te Heidelberg geschiedde 12 April 1586 (J. DE WAL, *Nederlanders, studenten te Heidelberg*. Leiden 1886, blz. 77).

²⁾ Aldus A. G. LUISIVS, *Algem. Histor. Woordenboek*. Volgens A. J. VAN DER AA (*Aardrijksk. Woordenboek*) werd Langerak in 1598 door RUTGER VAN DEN BOETZELAAR aan de Staten van Holland opgedragen, die het als onversterfelijk leen verleidden op zijn zoon GIDEON.

³⁾ Aldus LUISIVS, S. VAN LEEUWEN (*Batavia illustr.* blz. 875), J. KOK (*Vaderl. Woordenboek*) en M. BEEKMAN (*Beschrijving van Asperen*). Doch D. VAN HOOGSTRATEN (*Algem. histor. Woordegboek*) en J. W. TE WATER (*Historie v. h. Verbond d. edelen*, Dl. II, blz. 246) geven slechts twee zonen, WESSEL en GIDEON, op.

⁴⁾ MARNIX was gehuwd met de zuster van GIDEON's moeder; zijn broeder RUTGER WESSEL was bovendien gehuwd met eene dochter van MARNIX, AMELIA.

⁵⁾ *Sylloge Epistolarum* ed. P. BURMANNO, T. I, p. 156.

later uit Aken aan LIPSIVS geschreven, die ons meer licht geeft. Hij verontschuldigt zich in dit schrijven eerst over zijn stilzwijgen, maar toen hij kort na het vertrek van LIPSIVS ¹⁾ naar zijn oom (MARNIX) in Zeeland gegaan en vandaar bij zijne ouders te Asperen teruggekeerd was, werd hij ziek. Zijne reis naar Duitschland was hierdoor vertraagd. Hij bleef LIPSIVS dezelfde achting toedragen, wat kwaad anderen ook van hem mochten spreken ²⁾. Hij ging thans op reis om zijne studiën voort te zetten, zooals LIPSIVS hem ongetwijfeld geraden had. Na Duitsche academiën bezocht te hebben, wilde hij naar Italië gaan en een tijdlang zich rustig te Padua of Venetië vestigen. Zijn plan was over Zwitserland daarheen te reizen, als zijn oude vriend PETRVS BERTIVS ³⁾ hem kon vergezellen. Hij besluit met het bericht, dat zijne bloedverwanten welvarende zijn, ook zijn oom met zijne derde vrouw, terwijl hij LIPSIVS ook namens BERTIVS groet.

Het blijkt dus dat GIDEON VAN DEN BOETZELAAR zijne onder LIPSIVS aangevangen studiën in het buitenland heeft voortgezet, waarschijnlijk zonder ergens te promoveeren. Na zijne terugkomst zal hij het huis te Langerak hebben betrokken. Eerlang werd hij tot kastelein of gouverneur van Loevestein en Woudrichem aangesteld, naar ik gis omstreeks 1600, toen JACOB VAN HAVESKERK, de eerste man van zijne zuster HESTER, die deze betrekking bekleedde, in 1600 overleden was. In 1604 verloor hij zijn zeventigjarigen vader en acht jaren later zijne moeder. Vermoedelijk zal hij ook in dezen tijd in het huwelijk zijn getreden met JENNE VAN PALLANT op Zeelhem in het land van Kleef. Met zijne beide broeders werd hij in October 1614 door Keizer MATTHIAS tot vrije baron van het Roomsche rijk verheven; wat aanleiding gaf tot deze onderscheiding is mij echter niet gebleken.

De heer van Langerak zou in 1614 niet tot gezant aan het hof van LODEWIJK XIII benoemd zijn, indien hij geen bewijzen had gegeven van de bekwaamheden te bezitten voor zulk eene gewichtige betrekking ⁴⁾. Juist te Parijs had men een man noodig, aan wien men dezerzijds het volste vertrouwen kon schenken, en die tevens de tact bezat om zich bij de verschillende partijen in Frankrijk aangenaam te maken. De meerderheid in de Staten van Holland vooral stelde er prijs op om met dit rijk nauw verbonden te blijven. De ge-

¹⁾ LIPSIVS verliet Leiden in 1591. De brief is van 6 Maart 1592.

²⁾ „Malos quaeso contemne, confide bonis, qui te semper non modo incolumem, sed etiam amplissimum atque ornatissimum esse volent. A me autem, ubicumque ero, omnia summa in te studia officiaque expectabis, non fallem opinionem tuam.”

³⁾ „Mecum fuit jamdiu studiis iisdem et vetustate amicitiae conjunctus”. BERTIVS werd in Februari 1589 in het Leidsche Album ingeschreven.

⁴⁾ SCHELTEMA zegt in zijn Staatkundig Nederland, dat hij tot de behandeling van staatszaken gebruikt was, zonder deze nader aan te duiden.

broeders VAN DEN BOETZELAAR waren warme aanhangers van de partij van OLDENBARNEVELT. Het was RUTGER WESSEL, die als lid van de ridderschap in de Staten van Holland zat, die in 1618, na de gevangenneming van OLDENBARNEVELT, met den heer VAN SCHAGEN in MAURITS woning doordrong, om de loslating van den Advocaat te eischen. Hieruit laat zich te eerder GIDEON's aanstelling verklaren. De correspondentie door hem met OLDENBARNEVELT gevoerd bewijst, dat deze zich niet in hem vergist had ¹⁾. Ook met HUGO DE GROOT stond hij in briefwisseling, die, te oordeelen naar het weinige wat er van bewaard bleef ²⁾, meer over andere onderwerpen liep. In elk geval waren beiden met elkander bevriend, en het strekt VAN DEN BOETZELAAR niet tot eer, dat hij na de omwenteling van 1618 den rok omkeerde en, om zijn post te behouden, ontrouw werd aan de gevallen partij. DE GROOT was hem alles behalve welkom, toen deze zich na zijne ontvluchting te Parijs kwam vestigen, en het is bekend hoe hij dezen in zijn schrijven aan de Staten Generaal belasterde. De stemming in de Republiek mocht na het optreden van FREDERIK HENDRIK merkbaar veranderen: de goede verstandhouding tusschen beide mannen werd niet hersteld, omdat VAN DEN BOETZELAAR niet ten onrechte in DE GROOT een concurrent zag, wiens geheime correspondentie aan de zijne afbreuk deed.

Het is mijne bedoeling niet hier in verdere beschouwingen te treden over de wijze waarop VAN DEN BOETZELAAR gedurende de twintig jaren van zijn verblijf als gezant te Parijs deze betrekking heeft vervuld. Op het getuigenis van KOK, dat „hij was een heer van buitengewone oprechtheid, ijver en wakkerheid omtrent den dienst en het welzijn van deze Republiek”, valt wel iets af te dingen. Alleen wil ik hier een paar brieven van hem mededeelen, gericht aan de Staten-Generaal ³⁾. De eerste werd geschreven den 13^{en} Juni na den val van Breda en is dus ontleend aan zijne ambtelijke correspondentie.

„Ick en can uwe Ho. Mo. niet genouchsaem beschrijven”, zoo luidt de eerste, „hoeseer den Coninck ende het gansche Hoff gealtereert ende bedrouft sijn geworden door de tijdinge vant veroveren der stadt Breda, hebbende sijn Majt met sonderlingen ende extraordinarijsen ijver het onsett derselver stadt behertigt gehadt, als geloovende daervan te dependeren alle voordere saecken ende entreprisen, die deselve voorgenomen hadde tot soulagement ende reddinge

1) Vgl. de brieven van OLDENBARNEVELT aan den Heer van Langerak achter het Intendit tegen J. van Oldenbarnevelt, uitgeg. door L. PH. C. VAN DEN BERGH.

2) De brief, die DE GROOT hem in 1615 schreef (Epistolae W. GROTH No. 62) is eigenlijk eene verhandeling over het gevoelen van den Franschen godgeleerde P. DU MOULIN, gebleken in diens strijd met DANIEL TILÉNUS, hoogleeraar te Sedan.

3) De Hss. berusten op het Rijksarchief.

van sijne geoppresseerde bondtgenoten, so wel in Duytslandt als in Italien, die alle goede Francoysen vreesen dat nu t'eenemael te rugge sullen gaen, insonderheyt sijnde sijne Majt seer geimportuneert van den Legaet, Clergé, Jesuyten ende andere Spaanschgesinde Raeden, die daervan oock publijckelijck groote blijchap bethoonen ende door heymelijcke practijcken den Coninck soucken wijs te maecken, als ofte sijne Majt qualyck soo groote somme van penningen ende menichte van Crijsvolck aen onse Landen hadde geimploijeert, moетende sien voor sijne oogen, dat men met eene soo machtige ende stercke Armade soo weynich heeft vuytgericht, noch oock eenige andere diversien voorgenomen, als wel hadde cunnen geschieden, soo sij seggen, ende dat men uwe Ho. Mo. als nu niet en behoorde te geven het aenstaende geldtsecours. Maer niettegenstaende sulcke ende diergelycke dangereuse propoosten, soo arbeyde ick daegelijcks met andere mijne vrunden, grootelijcks tot onsen Staet genegen, om dese quaetgesinden met alle goede redenen ende wichtige remonstrantiën te contequarreren, waertoe ick goede hoope hebbe, indien uwe Ho. Mo. haerselven esvertueren om eenige groote diversie ende exploit te doen, t sij in Vlaenderen ofte elders in Brabandt, alsoo men alreede laet verluyden, dat in sulcken gevalle sijne Majt niet soude wijcken van sijne voorige goede gunsten tot onsen Staet, noch van sijne entreprisen in Italien en Duytsland, tot soulagement van sijne geallieerdens. Ick sal hierinne alle mijne vuytterste debuoiren ende gewoonelijcken vlijt bethoonen ende daervan uwe Ho. Mo. van tijd tot tijd veradverteren."

Weinige maanden te voren overleed zijne vrouw, die hem twee zonen had geschonken, de bovengenoemde RUTGER WESSEL en MAURITS, die ongehuwd stierf. Hij wilde haar stoffelijk overschot doen bijzetten in zijn familiegraf. Het volgend schrijven van 21 Maart 1625 doet ons zien, welke bezwaren zich daarbij hebben voorgedaan.

„Ick hebbe tot noch toe uwe Ho. Mo. niet moeyelijcken willen vallen met mijne advijsen van wegen het ongeluck, hetwelcke mij overgecomen is met affsterven van mijne huysvrouwe zal. ged., op hoope dat deselve swaricheydt bij de goede gunste ende intercessie van sijne Majt van Vranckrijck affgedaen soude worden, soo mij vastelyck was belooft geweest bij dese heeren Raeden. Want alsoo deselve mijne huysvrouwe op den 13 October lestleden int Hoff tot Poissy, alwaer ick ten dienste ende door laste van uwe Ho. Mo. mij was onthoudende, gestorven was, hebbe haer L. doodelijcke lichaem naer Paris gesonden ende doen balsemen, ende vandaer voorts met twee confidente persoonen over zee met een bequaem schip ten oorlooge vuytgerust naer Hollandt gesonden, om tot Langerack bij mijne voorouders ende vrunden begraeven te worden. Maer

hetselve schip met meer andere schepen in zee ontrent Duynkercken sijnde, is naer lange vechtens bij de Duynkerckse zeeroovers genomen geweest, ende hetselve lichaam sedert soo langen tijd aldaer in een seecker huys bewaert geworden, eyschende deselve zeeroovers een merkelycke somme gelts tot rançon vant selve dootelyck lichaam van een vrouwspersoon, int Hoff van Vranckrijck van sieckte gestorven, daer men nochtans noeyt heeft gehoord ende gesien, dat men in den oorloch de lichaemen van de verslagene personen behoort heeft te rançonneeren, maer ter contrarie dat men deselve altijt sonder eenige costen wederom gesonden heeft bij de vrunden om begraven te worden. Ende alsoo sijne Majt door ernstige remonstrantien ende brieven, aen sijnen Ambassadeur tot Brussel gesonden, heeft versocht ende gevordert gehadt de restitutie vant voors. doode lichaam, soo hebben nochtans die van de Admiraliteyt van St. Winoxberge ende van Oostende tot noch toe daerinne niet willen consenteeren. Ende derhalve mijnen eenigen toevlucht nemende tot uwe Ho. Mo. bidde deselve seer ootmoedelijck mij als een publyck persoon ende haeren onderdanigen Dienaer te willen vereeren met haere vigoureuse assistentie, naedat desselven goeden raedt ende wijsheydt sal toedraegen, tot soulagemente van dese mijne bedrouffenisse ende beswaernisse".

Ruim een half jaar later hertrouwde hij met LOUISE (of ELISABETH) CLERMONT D'AMBOISE, jongste dochter van GEORGE II DE CLERMONT D'AMBOISE, een der dapperste strijders in de burgeroorlogen aan de zijde der Hugenooten ¹⁾, en MARIE CLUTIN ²⁾. Merkwaardig is de eigenhandige brief, waarin hij van dit tweede huwelijk aan de Staten Generaal kennis geeft.

Hooge ende Mogende Heeren.

Mijne Heeren. Ick bevinde mij verobligeert door eere ende respect, die ick schuldich ben te dragen tot uwe Ho. Mo., deselve reeckenschap te geven van alle mijne actien, niet alleen publycke ende den dienst van den Landen betreffende, in dewelcke ick alsoo meine geprocedeert te hebben, dat uwe Ho. Mo. daervan een voll genougen ende contentement genomen hebben: maer oock aengaende mijne particuliere saecken ende die eenige gemeenschap connen hebben

1) Hij nam deel aan den slag bij St. Denys en werd in den slag bij Jarnac gevangen genomen. Na zijne bevrijding vinden wij hem weder in den slag bij Moncontour, waarbij hij gewond werd. Vervolgens vocht hij onder CONDÉ en HENDRIK VAN NAVARRE. Hij deelde echter niet in diens koninklijke gunst, omdat hij bleef ijveren voor eene wettige erkenning van het zelfstandig bestaan der protestantsche kerk. — LOUISE's eenlge broeder HENRI, markies de Gallerande, was een niet minder warm voorstander van het protestantisme. Van hare drie zusters was de oudste, MARIA, gehuwd met JEAN ANTOINE DE ST. SIMON, baron de Courtoimer, in dit schrijven genoemd; de tweede, JUDITH, met CENTURION DE PERDIEU, baron de Boudeville; de derde, CHARLOTTE, met GEORGE D'ARGENSON, seigneur d'Avesnes.

2) Dochter van HENRI CLUTIN, seigneur de Villeparisis, en LOUISE THOUARS.

met het welvaren van den Staet van uwe Ho. Mo., als in de tegenwoordige occurrentie van mijn houwelick met een deugentsaeme juffrouw Dochar. van wijlen den Heere VAN CLERMONT D'AMBOISE (een huys ende geslacht overall bekend), suster van de huysvrouw van den Heere Marquis CORTOMER ende geallieert aen Mijn Heere Mareschalck VAN CHASTILLON ende aen veele andere groote heeren ende famillien van dit Rijck, van dewelcke de naeste ende principaelste is de Heere Mareschalck VAN SCHOMBERG, dewelcke uwe Ho. Mo. weten dat tegenwoordich is een van de eerste Raden des Conincks ende die veel vermach in alle saecken. De deuchden van deselve Juffrouw ende de consideratien van dese alliantie sijn geweest de principaelste motiven, die mij gebracht hebben tot dese resolutie, dewelcke ick verhoopen dat bij uwe Ho. Mo. niet sall gedesavoneert worden, insonderheit dewijle de Coninck selve ende de Heeren Raden mij daertoe gepousseert hebben, met beloftenisse van desen Staet destee meerder te sullen favoriseeren. Alsoo ick niet en twijfele ofte het sall geschieden, aengesien de qualiteyten ende credit der personen, aen dewelcke ick mij allieerde, vastelick vertrouwende dat uwe Ho. Mo. hetselve mijne houwelick sullen gelyven goet te vinden ende te approbeeren, daerom ick deselve seer ootmoedich ben versouckende. Ende deselve eere ende gratie genietende, sall my grootelicks aen uwe Ho. Mo. verobligeert houden ende betuygen met mijne ootmoedighe dijnsten, die ick met gestadigen yver sall soucken aent Landt te doen, hoe seer ick ben ende blijve

Hooge ende Mogende Heeren,

Mijne Heeren, naest hertelicke wenschinge van uwer Ho. Mo. langdurige ende voorspoedige regieringe,

Uwer hoochmogentheden

Onderdanichste ende ootmoedichste diener

GID. DE BOETZELER ET ASPEREN.

Vuyt Paris deser

6 octobris 1625.

Uit alles blijkt dus, dat het een huwelijk was, een baron VAN DEN BOETZELAAR en een ambassadeur van Hunne Hoog Mogenden ten volle waardig. Zij schonk hem een zoon FREDERIK HENDRIK en een tweetal dochters¹⁾. Na zijn dood hertrouwde zij met JACQUES NOMPARE DE CAUMONT, duc de La Force.

GIDEON VAN DEN BOETZELAAR stierf op zijn post den 29sten Januari 1634²⁾.

1) De naam van den zoon doet vermoeden, dat de Prins zich het peetschap over dit kind liet welgevallen. Eene der dochters heette LOUISE BELGIA, van de andere wordt de naam niet genoemd. Beide bleven ongehuwd.

2) Dr. W. G. BRILL wijdt in zijne Geschiedenis des Vaderlandsch Dl. III, st. 4, blz. 759 eenige regelen aan zijne laatste levensjaren.

Oud-Holland 1904.

Ongetwijfeld is zijn stoffelijk overschot ook in het familiegraf te Langerak bijgezet. Dat graf was van buiten tegen de kerk gemetseld. Of het in de 17de eeuw reeds prijkte met een opschrift, is onbekend. Van al wat aan de BOETZELAARS herinneren kon, bleef te Langerak niets in wezen. Het huis of kasteel werd omstreeks 1840 geheel gesloopt; men ziet er alleen nog een gedeelte van de oude gracht en den voorgevel van de bij het slot behorende boerderij, waartegen later eene andere werd aangebouwd. De grond, waarop het kasteel gestaan had, werd in 1873 door eene afstammeling der familie met inbegrip van het graf verkocht aan een boer, die het laatste, hetwelk in zeer vervallen staat verkeerde, deed wegruimen ¹⁾. De laatste deksteen, waarop de namen stonden van hen, die er in deze eeuw nog begraven werden, werd in het varkenshok terug gevonden ²⁾. Sic transit gloria mundi.

¹⁾ Ik dank deze bijzonderheden aan hetgeen de burgemeester van Langerak, PH. F. FABER, enkele jaren geleden mij welwillend mededeelde.

²⁾ Op dien steen stond het volgende: Hier zijn begraven BENJAMIN, grave VAN DEN BOETZELAAR, van Langerak, overleden 5 Nov. 1807, oud 65 jaren, 9 maanden, 4 dagen; ook zijn eenig kind ELISABETH HENRIETTA, gravinne v. D. BOETZELAAR v. LANCERAK, in leven huisvrouw van GERRIT VERDOREN, schout bij nacht ter zee, stierf te Amsterdam 12 Jan. 1813, oud 34 jaar, 10 maanden, 12 dagen; en zijne echtgenoot AGATHA MARGARETHA ISABELLA CHARLOTTE ANNA SULLARD VAN LEEFDALL, overleden te Utrecht, 14 Juli 1832.

IETS OVER DE SCHILDERS
CLAES, HANS en WILLEM SNELLAERT

DOOR

J. L. VAN DALEN.

In *Oud-Holland* jaarg. XII, 2e afl., deelde de heer G. H. VETH een en ander mede over den schilder CLAES SNELLAERT. Ik kan hieraan eenige gegevens over hem toevoegen, die misschien niet van belang ontbloot zijn, om werk van dien weinig bekenden meester op te sporen.

Uit gilderekeningen van St. Lucas blijkt, dat hij sedert 1585 te Dordrecht woonde, en van 2 tot 5 leerlingen had. (Zie Mr. OVERVOORDE, Rek. van de Gilden van Dordrecht, bijlage X bl. 231). Uit zijn testament, dat onder de papieren der Weeskamer berust, leeren we, dat hij geboren was „tôt Cortryck in Vlaanderen”, eerst huwde met JENNEKE BOTTELLIERS, bij wie hij een zoon WILLEM had, en daarna met EMERENTIANA SPECKHOUWERS, geboren te Antwerpen, bij wie hij een zoon HANS verwekte. Dat testament werd gepasseerd 23 Dec. 1601 voor den not. HUBRECHT BALIS, terwijl CLAES SNELLAERT „wat zieckelycken te bedde lag”,

maar zijne vrouw „cloeck ende gesont van lichame” was. Zij institueerden „d’een d’ander ende den lancxtlevenden van hen beyden tot universeel erfgenaam”, onder gehoudenheid, den zoon HANS te moeten opvoeden, „naer staet ende faculteyt van den langstlevende”, terwijl, indien de vader het eerst kwam te overlijden, de moeder bovendien aan HANS „de som van eens twaelf guldens ’t stuck tot „XL grooten vls. gerekent, met alle zyns vaders gereedschappen ende consten „dienende totte schilderye”, moest uitkeeren, „wtgesteken alleen de staende ende opgemaecte wercken”, welke zouden blijven aan de moeder. Indien de moeder eerst kwam te sterven, moest de vader zijn zoon HANS vijftig guldens uitkeeren. De voorzoon WILLEM werd bij dit testament geheel gesecludeerd, omdat hij volgens verklaring van den vader reeds meer genoten had, dan hem, volgens de behoorlijke vertichting, van zijn moederlijke goederen toekwam.

Kort daarna, zoo kort, dat men zelfs denken moet, dat beiden aan een besmettelijke ziekte (de pest?) zijn overleden, werd de inventaris opgemaakt, ten huise van PIETER STERCK van de naegelaten goederen van NICOLAES SNELLERT, schilder, ende EMERENTIA SPECQHOEWERS, in presentie van WILLEM en HANSKEN SNELLAERT, CORNELIS REYNS en CORNELIS GERRITS op ten XV January 1602. Daarin lezen we:

„Opte Voorcamer, alwaer den voorsz. NICLAES ende EMERENTIANA overleden zijn” enz.

In het testament wordt gezegd, dat zij woonden „in de Wijnstraet, tegenover ’t stadthuys in de Elle, boven op de camer”.

Uit een en ander blijkt dus, dat zij niet erg ruim behuisd waren, want behalve de „voorcamer” hadden ze nog slechts een achterkamer, die CLAES tot atelier diende.

Uit den inventaris zien we, wat CLAES SNELLAERT aan schilderwerk en gereedschap heeft nagelaten.

Opte Achtercamer.

Boeck en.

De Cronycke van Carion.

Een bybell.

’t Martelaersbouck.

drye boucxkens met sloten.

acht boucxkens met couvertueren.

Kunsten ofte Schilderyen.

- Een groote Calisto op douck maer gedootveruwet.
 Een cleyn Calisto met lysten op bort gedaen.
 Een Adam ende Eva op peneel met lyste.
 Een kinneken ofte schieterken op douck gedootveruwet.
 Een suygerken van wit ende swart met een lyst.
 Een Lucretia wit ende swart met een lijst.
 Een schieterken op peneel met lijsten.
 Een naeckte vechterye op penneel met lysten maer gedootveruwet.
 Een verrissenisken ofte Christus alleen op papier.
 Twee kinnekens in ruyte op hout met lysten.
 Een Venus ende Cupido, een satyer wit ende swart op penneel.
 Een cleyn met een groot Joannesken met het Lam op penneel.
 Twee papeterkes wit ende swart op paneel.
 Een kinderdans wit ende swart op paneel.
 Een slaepende Venus ende Cupido op papier.
 Een Lucretia op paneel onvolmaeckt.
 Een Caritas op paneel onvolmaeckt.
 Een Susanna op paneel onvolmaeckt.
 Een Crucifix wit ende swart op paneel.
 Een Adam ende Eva op douck onvolmaeckt.
 Een Acteon ende Diana op douck met lysten ende achter beslagen.
 Een Bachusken ende Kinderdans op douck onvolmaeckt.
 Noch een Acteon ende Diana op douck met swarte lysten ende achter beslagen.
 Een beworp van een Susanna op douck.
 Een maecht van Dordrecht inde Hollanschen thuyn op papier op paneel geplackt.
 Noch wat plaesterwerck.
 Een cleyn groen hangent tresoerken om verven te zetten.
 Zeven paletten.
 Een deel verwpotten met weynich verw daerin, en eenige penseelen ofte verwquispels.
 Een witboomen tresoerken oft kasken, daerinne bevonden deese veruwe:
 Eerst twee pont thien onsen verscheyde mastekotten.
 Schytgeel zeven onsen een halve. } al met de
 berchgroen twee pont twee onse. } papieren.
 roe vormmelioen drye onse.

Smalt thien ons met het zacxken.
 Noch acht papyerkens met verscheyde veruwe.
 Vyer dooskens met wat veruwe ende smalte.
 Een dooske met drye ofte vyer pinseellen.
 Twee blaykens geslagen gout.
 Vier blaykens geslagen zilver.
 Een vryffsteen daer men veru op vryft.
 Drye werck ezels.
 Een layken met slechte veruwe.
 Een lang tonneken met Lamswartsel daerin.
 Een lae met Lamswartsel.
 Drye spygels.
 Twee kleermenden.
 Een lijst zonder paneel.
 Een douck op een raemt.

Den 29 Januari 1602 werd alles „tot Celiken in de Goudtzblom” verkocht op zes weken crediet. De boeken brachten op:

1 bijbel	9 gl.
1 bouck Carionis	9½ gl.
1 martelaersbouck.	39 st.
2 boucken van Sermonyen	19 st.
9 boucken	23 st.

De schilderijen deden als volgt:

2 schilderijen	17 st.
2 schilderijen	21 st.
2 kinderkens	4½ gl.
2 schilderijen	4½ gl.
1 schilderij	5 gl. 2½ st.
1 schilderij van Action.	15 gl.
1 schilderij van Action.	33 gl.
1 deel gereedschap tot de schilderij	12 gl.

De geheele opbrengst van het erfhuis bedroeg 547 gl. 6½ st. licht geld, of 273 gl. 16½ st. zwaar, d. w. z. guldens van 20 st., waarvan na aftrek der

onkosten en 't geen door WILLEM SNELLAERT zelf gekocht was 214 gl. 13 st. 6 penn. overschoot, bestaande uit :

142 worp 5 grooten	=	f	61	—	0	—	0
8 Rycxdaelders	=		18	—	8	—	0
7 Coninxdaelders	=		17	—	17	—	0
8 nieu nobels	=		66	—	0	—	0
17 gout guldens	=		45	—	18	—	0
Paeyment	=		5	—	10	—	6
		f	214	—	13	—	6

De minderjarige zoon HANS kwam onder voogdij van CORNELIS REYNS, en door bemiddeling van ds. JOHANNES BECIUS werd hij in Mei 1602 naar Haarlem gezonden, waar hij bij den schilder GILIS VAN BREE in den kost werd gedaan, onder toezicht van ds. JOANNES BOGAERT. De fondsen in Dordrecht schijnen niet toereikend geweest te zijn, om hem daar te laten blijven. Ds. BOGAERT schrijft 25 Mei 1602 over HANS „datter eenige andere provisie sal moeten „gesteld worden, ofte dat hy ten eynde soude mogen op de doolbane commen, „want de luyden, daer hij thuys licht, en connen hem by de wint niet houden”. Uit een tweeden brief van ds. BOGAERT aan ds. BECIUS blijkt, dat hem 1 Juni weer 12 guldens voor den jongen HANS SNELLAERT gezonden waren, maar nog diezelfde maand keerde HANS naar Dordrecht terug, om weder ten huize van zijn halfbroeder WILLEM te verblijven. Van de twaalf guldens was na aftrek van „lijftocht,” en „19 weken van slapen en thuis leggen à 8 st. ter weke” nog 23 st. over, welke door CORNELIS REYNS in zijn rekening over de nalatenschap van CLAES SNELLAERT werden verantwoord. Uit deze rekening blijkt, dat REYNS alle schulden van CLAES en de onderhoudskosten van HANS betaalde, benevens het volgende :

CORNELIS REYNS affgehouden doet hem	
quam in haren noet geassistent	13 — 10 — 0
Aen DIERYCK sieckenbesoeker bet.	3 — 0 — 0

Kort na zijn terugkeer te Dordrecht, schijnt HANS SNELLAERT ten huize van zijn broeder overleden te zijn ; het staetken van zijn achtergelaten goederen dateert van 22 Juni 1604. Daarin zien we o. a. dat WILLEM de verdiensten van zijn broer HANS ontving en bewaarde, dat HANS aan schilderijen naliet :

- een schildery genaemt Actium (Acteon).
- een Cupidoken.
- een Lucretia.
- een vrouwetronie wit ende swart.

ende noch twee goude ringekens, waerdich omtrent vyff gulden. Behalve de klederen en deze schilderstukken bedroeg het actief der nalatenschap van HANSKE 132 gl. 14 st. 2 penn., waartegenover een passief stond van 72 gl., wegens kostgeld gedurende 16 maanden. HANS SNELLAERT was dus in Oct. 1603 overleden. Zijn nalatenschap werd door de Weeskamer beredderd, en verdeeld tusschen WILLEM SNELLAERT en CORNELIS REYNSZ „ten behoeve van de erfgenamen van HANSKEN van moederszijde”. De eerste ontving 72 gl., onder aftrek der 29 gl. 19 st. „van ’t gene HANSKEN met syn hantwerck hadde gewonnen”, plus de helft der nog resteerende 90 gl. 13 st. 2 penn.; CORNELIS REYNSZ het overige.

Hoewel WILLEM en HANS SNELLAERT beiden schilders schijnen geweest te zijn, weten we van hun werk niets. Van WILLEM wordt verder geen gewag meer gemaakt dan als ziekenbezoeker. De kunst, die onder HANSKENS nalatenschap aangetroffen wordt, was van zijn vader afkomstig.

HET GESLACHT DE KEYSER

DOOR

A. W. WEISSMAN.

TOEN, in 1886, Mr. N. DE ROEVER, Archivaris van Amsterdam, „De Kroniek van Staets” uitgaf, schreef hij: „Wat ik kon bezigen voor eene geschiedenis van de kunstenaarsfamilie DE KEYSER legde ik bijeen, wachtende op het oogenblik, dat het aantal gegevens zoodanig zou zijn toegenomen, dat de vrucht niet onrijp aan het publiek zou worden aangeboden”.

Door de welwillendheid van DE ROEVERS opvolger, Mr. W. R. VEDER, werden die aantekeningen van den te vroeg ontslapene te mijner beschikking gesteld. Zij zijn van bijzondere waarde, omdat zij grootendeels ontleend werden aan het Notarieel Archief, dat ontoegankelijk is.

Blijkbaar wilde DE ROEVER een genealogie van het geheele geslacht DE KEYSER, beginnende met de zestiende en eindigende met het laatst der achttiende eeuw, maken. Tegen zulk een taak voel ik mij niet opgewassen, en ik moet het dus aan een ander overlaten, haar te volbrengen.

In het jaar 1887 heb ik, ter gelegenheid dat het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap zijne eerste vergadering in het Muntgebouw hield, het een en ander omtrent HENDRIK DE KEYSER medegedeeld. DE ROEVERS aantekeningen hebben mij den weg geopend naar vele nieuwe bronnen, zoodat ik thans in staat ben om,

wat ik vroeger omtrent HENDRIK DE KEYSER gaf, aan te vullen en te verbeteren niet alleen, maar ook omtrent vele zijner verwanten, die kunstenaars geweest zijn, bijzonderheden te geven.

De registers van het St.-Lucasgilde te Antwerpen vermelden, dat AERT ORTKENS, glasschilder, in 1531 THOMAS DE KEYSER als leerjongen aannam. HENDRIK DE KEYSER werd in 1544 als leerjongen aangenomen door den schilder JAN VAN COUWENBERG, terwijl zijn aanneming tot meester door het gild in 1553 plaats vond.

Was CORNELIS DIRKSZ. DE KEYSER, die zich omstreeks dien tijd te Utrecht als „kistenmaker” vestigde, met hen verwant? Dat een zijner zoons HENDRIK gedoopt werd, en dat vele zijner kleinzons en achterkleinzons den naam van THOMAS droegen, maakt het zeer waarschijnlijk. Een onderzoek in de archieven te Antwerpen en te Utrecht zou hieromtrent misschien zekerheid kunnen verschaffen.

CORNELIS DIRCKSZ. DE KEYSER was gehuwd met CORNELIA HUYBERTS VAN NIJKERKEN, die in 1604 overleed, en die een dochter was van HUYBERT VAN NIJKERKEN en van CORNELIA VAN ROYEN. Hunne kinderen waren AERT, GERRIT, LYSBETH, JANNETJE, JACOB, DELIAENTJE en HENDRIK.

In 1622 woonde CORNELIS te Amsterdam, want volgens een acte van den Notaris CARELS, gepasseerd 8 Februari, machtigde CORNELIS DIRKSZ. DE KEYSER, „weduwnaer van CORNELIA HUYBERTS VAN NIJKERKEN, geboortich van Utrecht, wonende binnen Amsterdam, ANTHONY VAN NIJKERCKEN, syn swaeger, rent-meester van St.-Bartholomeusgasthuys” om „syn deel te vorderen uyt den boedel van GEERTRUYD DIRCKS, zijn zuster.”

Den 5 Februari 1623 werd „CORNELIS DIRCKSZ. DE KAYSER, woont Binnen-Amstel,” in de Zuiderkerk begraven. Zijn lijk werd bijgezet in het graf gemerkt J. No. 7. Waarschijnlijk heeft vader DE KEYSER zijn laatste levensjaren doorgebracht ten huize van zijn oudsten zoon AERT CORNELISZ. die 13 November 1593 het Amsterdamsche poortrecht kocht, en ook „kistenmaker” was.

AERT CORNELISZ. DE KEYSER, die met LYSBETH JANS gehuwd was, had verscheidene kinderen. Den 4 December 1617 maakte de Notaris GIJSBERTSZ de huwelijksvoorwaarden op van „NICASIUS JANSZ. VAN EYCKELBEECK, beeldhouwer, geassisteerd met AELTJE JANS zijn moeder en JAN JANSZ. VAN EYCKELBEECK, haer broeder, HUYBERT JANSZ. NOOTEBOOM, allen te Utrecht en MACHELTELJE DE KEYSER, geassisteerd met AERT CORNELISZ. DE KEYSER en LYSBETH JANS, haer ouders, Mr. H. DE KEYSER en GOOSSEN JANS.”

Den 7 October 1630 is AERT CORNELISZ. DE KEYSER in het graf, waar zijn vader rustte, bijgezet. Toen de Notaris LAMBERTI den 20 November daarna zijn

inboedel inventariseerde; vond hij „twee bortgens (paneeltjes) van 't sepultaar van den Prins, en een print van de Beurs" in het voorhuis hangen. AERT DE KEYSER is dus een bewonderaar van zijn broeder Mr. HENDRIK, die het Delftsche graf-teeken en de Amsterdamsche Beurs tot stand had gebracht, geweest.

De ouderlijke woning werd betrokken door DIRK AERTSZ. DE KEYSER, die 30 October 1594 in de Oude Kerk gedoopt was, in bijzijn van zijn oudtante GEERTRUYD DIRCKS. DIRK DE KEYSER, houtkooper, was in 1626 gehuwd met CLARA JACOBS INDISCHERAVEN. Toen in 1644, kort voor zijn overlijden, de Notaris BARCMAN den 29 April zijn testament maakte, had hij vijf kinderen, CORNELIS, DIRK, PIETER, AERT en LYSBETH.

HENDRIK AERTSZ. DE KEYSER, DIRKS jongere broeder, was „norenburgier" of spijkerkooper, en woonde „op de Breestraat, omtrent de sluis." In het Kohier van den Tweehonderdsten Penning wordt hij „HANS DE KEYSER" genoemd, terwijl zijn broeder als „DIRCK AERTSZ. CEYSER" is aangeduid. HENDRIK AERTSZ. DE KEYSER is 5 Januari 1653 in de Zuiderkerk begraven.

Terwijl de zoons van AERT DE KEYSER slechts handelaars in bouwstoffen waren, en alleen zijn schoonzoon NICASIJUS JANSZ. VAN EYCKELBEECK als beeldhouwer tot de kunstenaars behoort, liet zijn broeder GERRIT CORNELISZ. DE KEYSER twee zoons na, die beide voor steenhouwer zijn opgeleid.

Ofschoon GERRIT den 28 October in de Zuiderkerk begraven werd, schijnt hij pas in het laatst van zijn leven, na 1619, zich als „kistenmaker" te Amsterdam te hebben gevestigd.

Want als zijn oudste zoon HUYBERT den 10 Februari 1618 ondertrouwt, zegt het register: „HUYBRECHT DE KEYSER van Uytrecht, beelthouwer, oud 26 j. geass. met HENRICK DE KEYSER stadsbeelthouwer, syn oom, woont naest 't Staelhoff en ANNETGE PIETERS, oud 20 j. geass. met ANNETGE PIETERS haer moeder, won. op de hoeck van 't Rusland," terwijl, als in 1619 de jongere zoon THOMAS voor Commissarissen verschijnt, geboekt wordt: „THOMAS DE KEYSER, oud 22 jaeren, van Uytrecht, won. op de Coninxgraft en ANNEKEN VAN DIJCK, oud 24 j. gheen ouders hebbende, won. op 't Rockin."

HUYBERT was in 1618 als steenhouwer in het metselaarsgilde aangenomen. Volgens een acte uit 1624 van den Notaris PAETS te Leiden attesteerde „HUYBERT DE KEYSER, Mr. Steenhouwer tot Amsterdam over hartsteenwerck geleverd aen de hofstede van den Hr. MATHIJS VAN OVERBEECK te Leyden door Mr. EVERT VAN SUYRENDONCK."

Van HUYBERT vinden wij overigens slechts door den Notaris BARCMAN vermeld, dat hij den 9 September 1645 zijn neef WILLEM DE KEYSER HENDRIKSZ., die mede steenhouwer was, met zijn vrouw in diens werkplaats aan den N. Z.

Voorburgwal opzocht; er ontstond twist, HUYBERT en zijn vrouw gingen WILLEM te lijf „scheldende hem geck, nar etc.” Wat de oorzaak van den twist was, meldt het uittreksel niet.

Wanneer HUYBERT DE KEYSER, die 20 December 1678 in de Zuiderkerk begraven werd, deze steenhouwer was, dan moet hij een hoogen leeftijd hebben bereikt.

Gelijk wij reeds zagen had ANNEKEN VAN DYCK, toen zij met THOMAS GERRITSZ. DE KEYSER trouwde, geen ouders meer. Nadat EMMANUEL VAN DYCK en LIJNTJE MANDERS in 1608 gestorven waren, trok de Weeskamer zich de belangen van ANNEKEN VAN DYCK, toen 10 jaar oud, en van haar broeder PIETER aan.

Na haar huwelijk verklaarde „ANNEKE IMMANUELS, geass. met THOMAS KEYSER haer man ende vooght”, den 19 Februari 1620 „bij deughdelycke reckeningh, bewijs ende reliqua door ELISABET VAN BRUESSEGEM, weduwe van JAN VAN DER MERCT geheelijck ende wel betaelt ende voldaan te syn van hare portie.”

Het huwelijk werd met verscheidene kinderen gezegend, waarvan echter slechts één in leven bleef, CATALYNA, die 27 Juli 1625 in de Oude Kerk, in tegenwoordigheid van PASQUYNTJE CARELS werd gedoopt.

Den 23 Juli 1624 had „THOMAS DE KEYSER, blauwesteenvercooper” van BARENT HERMANZ BACKER gekocht „een erve gelegen op de Brouwersgracht, breed deurgaens twintich voeten, langh aen de oostzijde negentien en een halve voeten en aen de westzijde vijff en een quart voeten, belent dezer stede aen de westzijde ende JAN YMCKES, chergijn, aen de oostzijde, streekende van voor aen de straet tot achter aen MARTEN TEUNISSEN, sluyswachter.”

Reeds in 1628, den 15 November, werd THOMAS GERRITSZ DE KEYSER tot portier van de Regulierspoort benoemd en zal hij dus toen zijn steenkooperij er wel aan gegeven hebben. In 1639 erfdn HUYBERT en THOMAS DE KEYSER, als zoons van GERRIT DE KEYSER en ANNA JANS, van HUYBERT DIRKSZ. VAN VOLLENHOVEN.

Toen THOMAS den 2 November 1644 door den Notaris BARCMAN zijn testament liet maken, was hij beursknecht; dnn 23 September 1651 werd hij in de Nieuwe Zijds Kapel begraven. ANNA IMMANUELS VAN DIJCK leefde in 1663 niet meer, want toen machtigde „Sr. SIMON LUS, Controlleur van de Licenten tot Eynthoven, tegenwoordig binnen deser stede” HUYBERT DE KEYSER „te vercoopen een huys, nagelaeten by de weduwe van THOMAS DE KEYSER, staende op de Heylige wech binnen deser stede.”

De drie dochters van CORNELIS DIRKSZ. DE KEYSER waren met kunstenaars gehuwd. JANNETJB was in 1610 reeds overleden. COEN HERMANZ, de beeldhouwer, die haar man geweest was, trad toen ten tweeden male in het huwelijk met JAPIKJE JANS.

DELIAENTJE vinden wij genoemd in een acte van den Notaris GYSBERTI, van 14 November 1605, die de huwelijksvoorwaarden bevat van „DELIAENTJE CORNELIS, wed. FREDERICK JANSZ, steenhouwer, geass. met HENDRICK DE KEYSER, haer broeder, en ADRIAEN CLAESZ van Rotterdam, huystimmerman”. ADRIAEN bracht slechts *f* 100 mede ten huwelijk, DELIAENTJE echter *f* 900. Door deze Rotterdamsche relatie kan men verklaren, hoe het komt, dat HENDRIK DE KEYSER tot belangrijke werken in de Maasstad geroepen werd.

Den 17 Augustus 1613 ondertrouwden „SALOMON DE LA TOMBE, van Aecken, schilder, out 23 jaer, wonende 15 annis op de Nieuwe Houtgraft, geass. met LEON DE LA TOMBE en JEANNE DE HENKLIN, syn vader en moeder; en LYSBET DE KEYSER van Uytrecht, out 23 jaer, geassisteert met CORNELIS DE KEYSER DIRCKS, haer vader.” Den 18 September 1614 werd in de Oude Kerk gedoopt „JANNETJE, dochter van SALOMON DE LA TOMBE, schilder, en LYSBET KEYSER”. BARBARA VAN WILDEREN, HENDRIK DE KEYSERS vrouw, was doopgetuige.

JACOB CORNELISZ. DE KEYSER oefende het vak van kistenmaker uit. Wanneer hij uit Utrecht naar Amsterdam verhuisd is, heb ik niet kunnen vinden. Hij is 23 Maart 1625 in de Zuiderkerk begraven. Zijne kinderen stonden tot de kunst in geen betrekking.

HENDRIK DE KEYSER is de meest beroemde zoon van CORNELIS DIRCKSZ. Op gezag van de „Architectura Moderna” werd tot dusverre aangenomen, dat hij 15 Mei 1567 was geboren. Maar het register der te Amsterdam in ondertrouw opgenomen personen zegt: „Den 6 April 1591 compareerde HENDRICK DE KEYSER van Wtrecht, beeltsnijder, out 25 jaer, wonende in Sinte Catelijneclooster, hem opleggende sijne gheboden tot Uytrecht mede te laeten doen ende daarvan, alsmede van des vaders consent, bewesen betoogh aen te brengen, ter eenre, ende BEYKEN VAN WILDERE van Antwerpen, out 22 jaer, wonende op de hoeck van de Nizel aen de Burchwal, gheassisteerd met PETER VAN WILDERE haer vader, ter andere syde, ende samen versoeckende als voren ende naedien sij beyden waerheyt naer behoren geantwoort hadden, sijn hen haere geboden ghewilligt.”

Hieruit blijkt, dat HENDRIK DE KEYSER niet in 1567, maar in 1565 geboren is. Zoowel hij als zijn bruid hebben met duidelijk en fraai schrift hunne handteekeningen in het register geplaatst.

Het klooster van Sinte Catharina, waar HENDRIK DE KEYSER woonde, is dat in de Lange Nieuwstraat te Utrecht. Het was door de St. Jansheeren betrokken nadat zij hun oorspronkelijk convent bij de Catharijnenpoort, dat voor het Vreeburg wijken moest, hadden verlaten.

PETER VAN WILDEREN verbleef in 1591 slechts tijdelijk te Amsterdam.

Dat hij naar Antwerpen teruggekeerd en daar overleden is, bewijst een acte van den Notaris WESTFRISIUS, van 2 Juli 1613, waarbij „ADRIAEN POULSSERT” (PONCAERT, zooals hij zich zelf noemde) gehuwd met SUSANNA VAN WILDEREN en HENDRIK DE KEYSER, gehuwd met BARBARA VAN WILDEREN, MAEYKEN VAN WILDEREN te Antwerpen, hun zuster, machtigen om den boedel van PETER VAN WILDEREN, aldaar overleden, te vereffenen.

Het is dus zeer wel mogelijk, dat HENDRIK DE KEYSER een deel van zijn leertijd te Antwerpen heeft doorgebracht en daar met BEYKEN in kennis is gekomen.

Den 24 October 1591 werd HENDRIK CORNELISZ. DE KEYSER van Utrecht poorter te Amsterdam. Omtrent zijn werkzaamheid in de Amstelstad, eer hij stadssteenhouwer werd, was tot dusverre niets bekend.

Dat wellicht raadpleging der thans ontoegankelijke notarieele protocollen meer licht zou kunnen verschaffen meen ik te mogen opmaken uit het volgende uittreksel door DE ROEVER gemaakt van een acte 13 April 1595 voor den Notaris LIEVEN HEYLINCK te Amsterdam verleden. „DIRCK JANSZ, leerbereyder binnen Amsterdam besteeft HENDRICK JANSZ. omme te dienen HENDRICK DE KEYSER, steenhouwer aldaer, voor 3 jaer, ingaende op Amsterdamsche kermis 1594, omme bij HENDRICK DE KEYSER te leeren het steenhouden, contrefeyten ende alle cyraet te maecken, gelyck een steenhouwer tot synder neeringhe noodich ende van doen heeft. DE KEYSER sal betaelen het eerste jaer 4 st. daegs, het tweede 5 st. daegs, het derde 6 st. daegs, behalven het bier, dat de werckgesellen gewoonlyck syn te hebben. Voor de getrouwe naekomingh verbinden sich DIRCK JANSZ ende BERNDT CUYPERS ter begeerte van JAN HENDRICKSZ, stadsmetselaer, des voorsz. jongen vader.”

Wij hebben hier dus een leerovereenkomst, gelijk zij toen gesloten werd. De stadsmetselaar JAN HENDRICKS is door DE ROEVER, in zijn toelichtingen tot de „Kroniek van Staets” niet genoemd. Hij moet zijn ambt bekleed hebben tusschen December 1594, toen ROEMER GERBRANDTSZ, die sedert 1568 stadsmetselaar geweest was, stierf, en 2 Februari 1595, toen CORNELIS DANCKERTSZ de oude benoemd werd, tenzij men mag aannemen, dat er verscheidene stadsmetselaars te gelykertijd in dienst waren. Dit zou verklaren, hoe JAN HENDRICKSZ nog in April, terwijl de benoeming van DANCKERTSZ reeds in Februari geschied was, stadsmetselaar kon zijn.

De overeenkomst noemt uitdrukkelijk de vakken, die DE KEYSER moest onderwijzen. Naar de tegenwoordige opvatting was de meester dus steenhouwer, beeldhouwer en ornemanist. Zijn latere werken bewijzen, dat hij in elk dier vakken gelykelyk uitmuntte. De leerling kreeg loon, en werd tevens, als de andere gezellen, op bier onthaald.

Waarschijnlijk was DIRK JANSZ een oudere zoon van JAN HENDRIKSZ, en is deze stadsmetselaar vermoedelijk kort nadat de akte werd opgemaakt, overleden. Zijn oudste zoon DIRK en BERNDT CUYPERS zullen dan zijn verplichtingen gezamenlijk overgenomen hebben.

Bij de keur van 14 Augustus 1579 was voor het Metselaarsgild vastgesteld, dat de meester, op een boete van 30 stuivers ten behoeve der armenbus, den leerling moest doen inschrijven den eersten Zondag na den dag der aanneming. De Amsterdamsche kermis begon den eersten Maandag na 17 September, St. Lambertus. Den Zondag daarop volgende zal DE KEYSER wel met zijn leerling naar de gildekamer zijn gegaan. In deze Sabbathschennis zag men toen nog geen kwaad. Het duurde tot 21 April 1641, eer de Burgemeesteren den Zondag in Maandag veranderden „synde de Sondagh tot hooringe van Godes heylig woort.”

De broeders van het Metselaarsgild mochten een leerling voor niet korter dan twee jaar in dienst nemen. DE KEYSER heeft zich aan deze bepaling gehouden, doch het maximum van vier jaar achtte hij blijkbaar niet noodig.

In 1498 was voor het Metselaarsgild bepaald: „geen meester en sal enich leerknecht aannemen om te leren min dan twee jairen ende dat in des meesters cost, dat is te weten dat geen poirteren en syn, maer die poirteren syn, die sullen sy mede mogen aennemen twee jairen ende sullen mogen doen hair eygen cost.” Daar HENDRIK JANSZ een poorterszoon was, kwam hij niet bij DE KEYSER in de kost. Alleen over het bier, dat de gezellen naar plaatselijk gebruik kregen, wordt dan ook in de leerovereenkomst gesproken.

Toen HENDRIK CORNELISZ. DE KEYSER 19 Juli 1595 als stadssteenhouwer en beeldsnijder werd beëdigd, kreeg hij tevens een instructie, die in het Groot-Memoriaal te vinden is. Deze instructie spreekt niet slechts van het steenhouden, maar zegt ook, dat DE KEYSER der stede „modellen, patronen ofte ontwerpelen met alle naerstigheyt, na zijn beste wetenschap” ontwerpen moest.

Er kan dan ook geen twijfel aan bestaan of CORNELIS DANCKERTSZ, stadsmetselaar, en HENDRICK JACOBSZ. STAETS, stadstimmerman, hebben wel medegebouwd, doch DE KEYSER heeft alles, wat tot aan zijn dood door de stad gesticht werd, ontworpen.

Ofschoon DE KEYSER pas in Juli 1595 beëdigd werd, moet hij reeds tegelijk met CORNELIS DANCKERTSZ de Oude 2 Februari van dat jaar in stadsdienst getreden zijn. Want 1 November 1595 werd „HENRICK CORN. DE KEYSER, Mr. Beeltsnyder, betaelt twee hondert veertich gl. over drie quartieren jaerwedden, verschenen November XCV”. De jaarwedde bedroeg dus f 320.

Was dit geen hoog bedrag, DE KEYSER had veel bijverdienste. Toen in 1603 van stadswege de erven „buyten St. Thonispoort” verkocht werden, was

Mr. HENDRICK DE KEYSER, beeldtsnyder" onder de koopers. Erf No. 5 kocht hij voor *f* 754, waarvoor hij 28 Augustus een „custingbrief van 47 gl. 's jaers tegen de penning 16" gaf. Erf No. 7 kocht hij voor *f* 400, met „custing" van *f* 25, en erf No. 18 voor *f* 454, met „custing" van *f* 28-2-8. Borgen waren zijn broeders AERT en JACOB DE KEYSER.

De heer C. H. PETERS heeft in „Oud-Holland", jaargang 1901, gedeelten der „Resolutien van Burgemeesteren en Oud-Burgemeesteren", benevens van het „Groot-Memoriaal" in extenso weergegeven, voor zoover zij op HENDRIK DE KEYSER betrekking hebben.

Daaruit blijkt, dat hij sedert 1606 „belast sijnde met eene geroerde Huysvrouwe en een sware behuyshoudinge", jaarlijks een extraordinaris wedde van *f* 100 ontving; dat hij met DANCKERTSZ samen in 1607 „over d'oncosten gedaen op een reyse naer London, omme aldaer inspectie te neemen op seeckre wercken" ruim *f* 197 kreeg; dat zijn wedde in 1607 van *f* 320 op *f* 400 gebracht werd, hij zijn extraordinaris wedde van *f* 100 behield, en „voor eene reyse 100 gulden van zijn extraordinaris moeyte, die hij heeft gedaen van het maecken van diverse patronen so van de kerck, beurs ende anders"; dat hij, voor 1608 „hem sal moeten contenteeren met 400 gl. ordinaris ende 100 extra-ordinaris"; dat 30 April 1610 „Mr. HENDRICK DE KEYSER syn extra-ordinaris van 100 gld. voor dese reyse wert verhoogd tot 200 gld." Van het besluit, 14 April 1612 genomen, toen de extra-ordinaris wedde op *f* 400 gebracht werd, geeft de heer PETERS den tekst niet. Hier noemen Burgemeesteren HENDRIK DE KEYSER „steenhonwer en architect". De heer PETERS, die betoogen wilde, dat DE KEYSER geen architect was, had ons dezen tekst niet mogen onthouden.

Hoe hoog DE KEYSER stond aangeschreven, toont de opdracht voor het grafteeken ter eere van Prins WILLEM I te Delft, welke de Staten-Generaal 12 Februari 1614 hem gaven. Dat dit werk veel van 's meesters tijd vorderde blijkt wel het beste daaruit, dat het pas in Maart 1619 per schuit naar Delft vervoerd werd. In December van dat jaar besloten de Staten, dat de beelden, met uitzondering van de liggende figuur, niet van albast, doch van brons zouden gemaakt worden. Toen heeft JAN AELTEN VAN MEURS, uit Utrecht, die van 1619 tot 1624 aan het hoofd der Amsterdamsche gieterij stond, ze gegoten. Ik vermoed, dat hij met het oog op dit werk is aangesteld en door DE KEYSER werd aanbevolen.

Is HENDRIK DE KEYSER ongetwijfeld een groot kunstenaar geweest, dat hij als practicus niet bij DANCKERTSZ of STAETS achterstond, bewijst een acte uit het protocol van den Notaris P. MATHIJSEN, 8 April 1619 verleden. Daar lezen wij: „Mr. HENDRICK DE KEYSER, Stadsarchitect, verclaert, dat hij reed met WILLEM VAN ROYEN in 1616 naar Nieuwersluys, omme aldaer 't ordonneeren en

te doen stellen een nieuwe soutketel, waarvoor hij de grondt van de oude herbergh heeft afghestocken; dat hij hadde ontboden een meester van Alckmaer omme de soutpannen te maecken op een nieuwe maniere, daer hij HENDRICK de de patronen en d'afteyckening van heeft gemaekt; welcke door recommandatie van GUILIAM VAN NIERENBURG tot Dordrecht, naer Luyck zijn gesonden; waer men echter de patronen niet en con verstaen, zoodat hy self naer Luyck is gegaen; dat hij voor zijn moeyten om de pannen te teyckenen ende de patronen te maecken 20 gl. gekregen heeft".

Zoo zien wij dus DE KEYSER, terwijl hij met belangrijke kunstwerken bezig was, ook zijn aandacht wijden aan het maken van zoutpannen.

Toen „THOMAS CROUS, silversmith tot Delft" den Notaris VAN GEEL aldaar den 23 October 1624 een acte liet opmaken, waarbij hij verschillende goederen overdroeg, werden daarin vermeld; „Van JAN BULLONYA de Schaeckinge van de Sabina (waarschijnlijk een copie van de groep door GIOVANNI DA BOLOGNA te Florence), Cayn ende Abel, ende twee kinderen van was; van M. ANGELO een paert; van WILLEM TETROO (de te Delft geboren WILLEM DANIELSZ. VAN TETRODE, een leerling van GIOVANNI DA BOLOGNA, die te Delft van 1568 tot 1575 een altaar voor de Oude Kerk gemaakt had) een Sater, een Groote Hercules, een albasten Lieven Here, principael (een voornaam werk of misschien een origineel), een Tiger (tijger) ende noch een Bisschop St. Looy (St. Eloy of St. Eligius) principael van steen."

De verzameling bevatte verder van „H. DE KEYSER", behalve „2 perden", „een Orpheus met de hond met 3 hoofden."

Ook verschillende „formen", om afgietsels in te maken waarschijnlijk, waren aanwezig, als van de „Sabina", „Kayn en Abel", „een vrouw die sit", allen van „JAN BELLONY", „een Tiger", „een Bacchus", „een beeldeken dat op een schildpadde sit". een „groote Hercules", een „Leda, plat (reliëf)", een „osse, plat", alle van „TETTERO", en eindelijk „een Apollo", „een anatomy" en „vijf vormen gebakken van steen, plat" van „Mr. H. DE KEYSER."

Wij leeren hier dus verschillende werken van HENDRIK DE KEYSER kennen. Reeds vroeger heb ik er op gewezen, dat de meester, vooral in zijn beeld van de Faam op de tombe te Delft, onder den invloed van GIOVANNI DA BOLOGNA heeft gestaan, terwijl ook zijn bouwvormen veel overeenkomst met die der Florentijnen na MICHELANGELO vertoonen. Van een reis, die HENDRIK naar Italië ondernomen zou hebben, is echter nergens sprake. Daarom lijkt het veel waarschijnlijker, dat WILLEM DANIELSZ. VAN TETRODE, die ook architect van den Aartsbisschop van Keulen geweest is, HENDRIK DE KEYSER onder zijn leerlingen heeft geteld. Enkele Vlaamsche motieven in DE KEYSERS architectuur voorkomend

zouden dan door een verblijf te Antwerpen en de studie van VREDEMAN DE VRIES verklaard kunnen worden.

In het protocol van den Notaris S. HENDRIX bevindt zich het testament, dat „d'Eerbare BARBARA VAN WILDERE, weduwe van wijlen HEYNDRICK DE KEYSER, in zijn leven Architect ende Steenhouwer deser stede" 15 November 1621 maakte. Daarin bepaalt zij „dat hare sone PIETER DE KEYSER sal vooruyt hebben, ende behouden, sonder eenighe teghendeelinghe alle de modellen, patroonen, papieren, teyckeningen ende bootseersels, met het gereetschap daertoe behoorende, bij sal: HEYNDRICK DE KEYSER, syn vader, nagelaten." Maar zij zondert de navolgende beelden uit: „als van Cupido met de Psyche, het conterfeytsele van zijn Excie den Prince van Oraignen hoog loffelijcker memorie, vijf gebootseerde kinderens, den Mercurius, een paertken, den Laocoon, drie gebootseerde Anathomiën van Menschen, en 't model van de begraeffenis van de voorsz. zijn Excie van Oraignen". Het is zeker geen gewaagde onderstelling om aan te nemen, dat het paard, en de anatomie, die THOMAS CROUS te Delft in 1624 bezat, dezelfde waren, waarvan in dit testament sprake is. Zij zouden dan verkocht of ten geschenke gegeven kunnen zijn.

Want PIETER DE KEYSER was „gehouden, tot voordeele van den gemeynen huysse, ten effecte te brengen met synen arbeydt de begraeffenisse van de voorsz. Excie van Oraignen tot Delft". PIETER kwam dus vaak te Delft, daar het tot 1624 duurde, eer het gedenkteeken geheel gereed was.

In het voorjaar van 1621 kocht „Mr. HENDRICK, stadssteenhouwer" graf D no. 30 in de door hem ontworpen Zuiderkerk. En reeds 19 Mei daarna werd „HENDRICK DE KEYSER, beelthouwer op de Groenenburgwal" er in bijgezet.

In het testament, dat de weduwe DE KEYSER 15 November 1621 „sieck te bedde leggende" door den Notaris SALOMON HENDRIX liet maken, staat: „Ende alsoo MARIA, haer dochter, is uytgegeven ende ten houwelycke besteedt, sonder dat hare andere kiuderen yet hebben genoten, soo wil ende ordonneert sy testatresse, dat elck van hare ongehuwde kinderen daertegen sullen vergoet worden elc met dryehondert gulden eens; ende in hetgene dat sy testatresse meer sal nalaeten heeft sy genomineert mits desen hare ses kinderen in gelycke portien, te weten MARIA, PIETER, THOMAS, MACHTELTGEN, WILLEM ende HEYNDRICK".

Het gezin had grooter kunnen zijn. Maar den 27 Juni 1594 werd in de Oude Kerk begraven „een kint onder den arm van HENDRICK DE KEYSER"; ook „CORNELIS, zoon van HEINRICK DE KEYSER, stats-steenhouwer en BEYKEN PIETERSdr.", die 25 Maart 1607 in bijzijn van CORNELIS DANCKERTSZ in die kerk gedoopt was, leefde in 1621 niet meer. Een „AELTJE HENDRICKS, uyt de steentuyn" werd 4 Augustus 1618 in de Zuiderkerk begraven.

Den 8 Maart 1592 vermeldt het doopboek der Nieuwe Kerk: „HENDRICK D'KEYSER ende BAYKEN DE KEYSER syn huysfrow ende MARRI ARENTS als peet. Het kint heet MAEICKE.” Den 25 April 1613 werden in ondertrouw opgenomen „NICOLAES STONE van Excester (Exeter) in Engeland, Beelthouwer, 25 j., Groeneburgwal, vertoont vaders consent, geteekent door hem en JOHN BEMP, vicaris te Sydbury, en MAEICKE DE KEYSER, 21 jaar, woont als voren, geassisteerd met Mr. HENRICK DE KEYSER, stadsantycckmr. haer vader ende BARBARA VAN WILDEREN haer moeder.”

Deze NICHOLAS STONE is na zijn huwelijk in zijn vaderland teruggekeerd, gelijk een acte van den Notaris GIJSBERTI ons doet zien, welke luidt: „Op huyden den tweeden Februarij Ao. 1616 heeft de eers. CORNELIS KETEL, schilder, synde van Godt almachtich met beroertheyt gevisiteerd ende over sulcks niet kunnende schrijven, voor my onderschr., openbaer notaris binnen Amstelredam, by leven ende sterfven geaffirmeerd, so hy affirmeerde mits desen, hoe waer is, dat hy in den jaere als Mr. NICOLAES STONE, beelthouwer, Engelsman, hier te Amstelredam was gehuwt ende met syn huysvrouwe naer Engelandt vertrock, denselven nagesonden heeft een contrefeytsel, synde een schildery van den ouden Mr. WILLEM CUYR, synde gedestineert omme aldaer aen deszelfs soons soone, mede genoemt Mr. WILLEM CUYR, beelthouwer, te bestellen, ende dat hy affirmant voor 't voorsz. contrefeytsel uyt Londen van voorn. Mr. NICOLAES STONE heeft ontfangen vier ponden sterlinx bedragende in hollants gelt twee en veertich gulden, hem bedankende der goeder betalinge sonder arch of list. In Amstelredam ter oirconde.”

Het schijnt, dat HENDRICK JANSZ, de vroeger reeds genoemde leerling van DE KEYSER, NICHOLAS STONE naar Engeland is gevolgd, althans GALLAND vermeldt een grafteeken voor een zekeren SUTTON, dat zij gezamenlijk hebben gemaakt. Tusschen 1600 en 1640 werd aan de overzijde der Noordzee veel gebouwd, waardoor de Nederlandsche steenhouwers daarheen gelokt werden. De Engelsche bouwwerken van dien tijd hebben menig onderdeel, dat aan Nederland herinnert. Een onderzoek in de Engelsche archieven zou noodig zijn om iets aangaande de werkzaamheid der Nederlandsche kunstenaars aan de overzijde der Noordzee te weten te komen.

PIETER HENDRIKSZ. DE KEYSER beoefende dezelfde kunst als zijn vader. Tusschen 1621 en 1640 was hij de meest bekende beeldhouwer in de Vereenigde Nederlanden. Gelijk wij zullen zien, was zijn roem zelfs over de grenzen van zijn vaderland gegaan. Zijn werk was het grafteeken van WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU in het koor der St. Jacobskerk te Leeuwarden, dat van den Admiraal PIET HEIN in de Oude Kerk te Delft, dat van WILLEM VAN NASSAU te Heusden, dat van ERIK STOOP in de Kathedraal te Skara in Zweden.

Als beeldhouwer moet hij nog veel meer werken hebben gemaakt. Wat zijn werkzaamheid als bouwmeester betreft, kan men veilig aannemen, dat hij, met uitzondering van het huis van BALTHAZAR KOYMANS, alles, wat tusschen 1621 en 1633 te Amsterdam is verrezen, heeft ontworpen, zooals het Huis met de Hoofden, dat op de Heerengracht over de Driekoningenstraat, de Oude Luthersche kerk, enz. PIETER blijft hier vasthouden aan den stijl zijns vaders. In 1636 wordt JACOB VAN CAMPEN echter door het stadsbestuur geraadpleegd; na dien tijd zegeviert de Palladiaansehe stijl, die ook in PHILIPS VINGBOONS een aanhanger vindt. Voor de laatste maal is de stijl van DE KEYSER toegepast in 1659, toen de vleugel van het Oost-Indische Huis aan de Hoogstraat werd gebouwd. Het steenhouwwerk is daar geleverd door HENDRIK DE KEYSER, PIETERS jongste broeder, die mogelijk ook het ontwerp, dat zoo geheel afwijkt van alles, wat in dien tijd gemaakt werd, vervaardigd heeft.

„Den 10 Januarius,” zegt het leerlingenboek van het Metselaarsgild van 1616, „neempt aen HENDRICK D'CAYSER voor zijn leerjongen, sijn soon PIETER HENDRICKSZ. D'CAYSER, d' tyt van twee agtereenvolgende jaeren.” Hoe oud deze toen was, wordt niet vermeld. Maar daar hij in een acte van 1647 zijn leeftijd als 52 jaar opgeeft, moet hij in 1595 geboren zijn. PIETER was dus reeds over de twintig, toen hij bij zijn vader in de leer kwam.

Zijn leertijd duurde bijna zes jaar, want in het meesterboek van het Gild staat: „1621. PIETER HENDRICKSZ KEYSER is als gyldebroeder in 't geheel mitsgaeders d' bos int gylt aengenomen, alsoo hy in ons boeck geteeckent staet Anno 1616 den 10 Januarius, op hyuden den 3 Novembris 1621.”

De aanstelling van PIETER DE KEYSER als stadsstenhouwer heb ik niet kunnen vinden. Of hij dadelijk zijn vader is opgevolgd, dan wel of hij pas benoemd is na een half jaar, toen hij meester geworden was, blijft dus onzeker.

In 1625, den 8 Augustus, ondertrouwden „PIETER DE KEYSER van Amsterdam, Stadtstenhouwer, weduwnaer van MAGDALENA GEENS, wonende op de Groene Burghwal, en MAGDALENA JACOBS, van Amsterdam, geassisteert met haer zuster CLARA JACOBS, wonende op de Egelantiersgraft.” Deze CLARA JACOBS zou het volgende jaar trouwen met DIRCK AERTSZ. DE KEYSER, PIETERS neef. De beide zusters en haar verwanten worden meestal met den naam INDISCHERAVEN aangeduid.

Burgemeesteren waren zeer met PIETER DE KEYSER ingenomen. Den 12 Januari 1628 „is Mr. PIETER DE KEYSER, stadsstenhouwer, geaccordeert de som van 100 gl., ter insicht van de sware wercken aen de Westerkerck, bij hem gemaect.” Ook de vier volgende jaren ontving hij dit bedrag als extra-ordinaris.

Dat het PIETER ook aan particulier werk niet ontbrak, bewijst het protocol

van den Notaris J. JACOBSZ. Den 11 April 1629 maakte deze een acte op, behelzende de verklaring van hem Notaris en JAN GOOSSENS, steenhouwer te Amsterdam, als goede mannen uitspraak gedaan hebbend in een geschil tusschen PIETER DE KEYSER en LAURENS SWEYS. PIETER had *f* 791 en eenige jaren interest gevraagd, doch hem werd slechts *f* 160 toegewezen en voorts bepaald: „KEYSER zal na hem nemen drye beelden, staende in de Sont, vanwaer sy op syn kosten zullen gescheept ende hierheen vervoerd worden.” Als SWEYS de beelden niet kon leveren zou hij nog *f* 480 hebben te betalen. Hoe de zaak is afgelopen blijkt niet. Den 9 Juni verklaarde PIETER DE KEYSER aan „HANS VAN STEENWINCKEL, K^o Maj. bouwmeester en beeldhouwer” te hebben geschreven, „dat hy soude gaen sien waer de beelden waren en ondersoecken hoeveel onkosten gegemaect soudon moeten worden om afgestooten vingers, handen, enz. bij te maecken”.

Toen in 1630 de erven aan den Kloveniersburgwal, die door het aanplempen van een deel van den Amstel tegenover de Kloveniersdoelen verkregen waren, verkocht werden, kocht PIETER DE KEYSER er een voor *f* 2317, met zijn zwager GERRIT JACOBSZ. INDISCHERAVEN en zijn broeder THOMAS DE KEYSER als borgen.

In 1633 kocht PIETER „een erff met getimmerte daerop staende in de Staelstraet, breed vóór 34½ voet, achter 29 voet 7 dm, lang aen de noordwestsyde 80 voet, aen de suydoostsyde 76 voet, voor 3903 gl., welverstaende, dat de schilderyen van de contrefeytsels van waerdyns, hare kisten ende gereetschappen, mitsgaeders een cas, toebehoorende aen GERBRAND JACOBSZ. GEELVINCK int voorsz. getimmerte vast synde, daeruytgenomen sullen worden, sonder tegenseggen van den copier.” Borgen voor PIETER DE KEYSER waren nu THOMAS DE KEYSER schilder, en DIRCK DE KEYSER, houtkooper, zijn broeder en zijn neef.

Uit een acte van den Notaris LAMBERTI van 25 Juli 1636 blijkt, dat PIETER EMANUELSZ, steenhouwer, (de broeder van ANNEKE EMANUELS, die met THOMAS DE KEYSER GERRITSZ. gehuwd was) van DOMINICUS VAN UFFELEN te Hamburg had aangenomen het maken van een predikstoel met trap; hij draagt de helft van dit werk aan PIETER DE KEYSER over.

Dezelfde notaris maakte 20 September 1636 PIETERS testament. Deze had toen een zoon CORNELIS, wiens moeder MAGDALENA GEENS was. MAGDALENA JACOBSZ had hem drie kinderen geschonken, LIJSBETGEN, HENDRIK en BARBARA.

ADRIAEN THEUNISZ, timmerman, verklaarde 26 Januari 1637 in een acte van den Notaris COCQ, „te quiteeren voor syn vrouw PASSCHIERTJE CARELS” de pretentie welke zij had op PIETER DE KEYSER en op DOMINICUS VAN UFFELEN te Hamburg wegens een predikstoel in de Luthersche kerk, welke pretentie JACOB VAN DER MARCT van haar had overgenomen. PASSCHIERTJE CARELS en

JACOB VAN DER MARCT waren bloedverwanten van ANNEKEN VAN DIJCK, de vrouw van den beursknecht THOMAS DE KEYSER.

Mr. PIETER DE KEYSER, stadssteenhouwer, kocht 5 Augustus 1639, „een erff, gelegen op de Brouwersgracht, breed omtrent 22 voeten ende lang 110 voeten, belend CLAES VAN MEDEMBLICK aen de westsyde ende een straet van 20 voet breedt aen de oostsyde” voor *f* 2400.

De gildebroeders kozen in 1638 PIETER DE KEYSER en WOUTER JANSZ VAN DER SPEET tot overlieden van het Metselaarsgild, en den 16 October 1639 maakte de Notaris LAMBERTI de huwelijksvoorwaarden op van „Mr. PIETER DE KEYSER, bruydegom, weduwnaer van MAGDALEENTGEN JACOBS, geassisteerd door Mr. THOMAS en Mr. WILLEM DE KEYSER, syn broeders, en CATHARINA BEGIJN, weduwe ESAIAS DE LA TOMBE, geass. door SALOMON DE LA TOMBE, haer swager.” Den 22 October daarna werden in ondertrouw opgenomen „PIETER DE KEYSER van A., wednr. van MAGDALENA JACOBS, wonende op de Brouwersgracht en CATHARINA BEGIJN, van A., wed. ESAIAS DE LA TOMBE, woont in de Runstraet, beyde bewys gedaen.”

Den 17 Februari 1624 was „ESAIAS DE LA TOMBE, van Aecken, out 25 jaren, geass. met LOWY DE LA TOMBE, syn vader”, met „CATHARINA BEGIJN, out 19 jaer, geass. met haer moeder CATHARINA JORIS” ondertrouwd. ESAIAS was een broeder van SALOMON, die met PIETERS tante LYSBETH DE KEYSER gehuwd was, want 12 Juni 1636 assisteerden zij „DANIEL DE LA TOMBE, van Amsterdam, out 22 j. geen ouders hebbende”, als „oomen” bij zijn ondertrouw.

Den 15 Februari 1641 besloot de Oud-Raad om te onderhandelen met PIETER DE KEYSER, stadssteenhouwer „over den aencoop van syn huys en erff by 't Staelhoff, en dat van den smit daarnaest, omme tot een Staelhoff voor de verwerye van de saeyen te worden gemaect.”

In 1645, den 7 Mei, maakte de Notaris A. LOEFF een acte op, waarin „JAN CARSTENSZ, Mr. Steenhouwer, verclaert, ten versoecke van PIETER DE KEYSER, Stadtsmeester Steenhouwer, dat HENDRICK ROGIERS, alias Henck de Brabander, die een goed werckman was, aen 't werck van de Haerlemmerdijck, door hem aenghenomen vijff jaer geleden, met ander werckvolck 4, 4½ en 5 gl. daegs heeft verdient.”

Het blijkt niet, wat de aanleiding tot deze verklaring geweest is. Werd PIETER er van verdacht de stad hogere loonen in rekening te brengen. dan hij uitbetaalde? Wat hiervan zij, op een lijst van de ambtenaren in dienst van Amsterdam, in het najaar van 1645 opgemaakt, vinden wij PIETER DE KEYSER niet meer.

Als een welgesteld man kon PIETER DE KEYSER zich terugtrekken. Toen

de Notaris LAMBERTI 12 October 1648 zijn testament maakte, woonde hij „bij de vleugels van de Brouwerssluis.” Behalve de kinderen van MAGDALENA GEENS en MAGDALENA JACOBS worden nu ook genoemd MAGDALEENTGEN, PIETER en MARIA, als kinderen van CATHARINA BEGIJN, die van ESAIAS DE LA TOMBE reeds twee dochters CATHARINA en CORNELIA had.

PIETER DE KEYSER was eigenaar van verschillende huizen, waarin hij gedurende den lateren tijd zijns levens een winstgevend handel schijnt gedreven te hebben. Als steenhouwer wordt hij in 1657 voor het laatst genoemd.

PIETER DE KEYSER, van de Brouwersgracht, werd 7 December 1676 in de Noorderkerk begraven. Eene acte van den Notaris OLI zegt, dat CATHARINA BEGIJN, weduwe PIETER DE KEYSER, den 30 Januari 1677 „verkoopt het huys aen de Noortsyde van de Brouwersgracht, daer sy in woont.” Zij verhuisde toen en vestigde zich in een ander huis op de Brouwersgracht, haar toebehoorende, „naest HENDRICK DE KEYSERS weduwe”, waar zij tot 1680 bleef. In 1684 overleed CORNELIS DE KEYSER, haar stiefzoon, die 21 November 1644, oud 21 jaar bij zijn vader als leerling was gekomen „om 't steenhouwen te leeren voor den tijd van twee achtereenvolgende jaeren”. De toestand van CORNELIS' boedel was niet gunstig; maar CATHARINA BEGIJN wilde hem niet verwerpen, doch voldeed alle schulden. In 1694, den 7 Februari overleed zij in den ouderdom van 86 jaar ten huize van haar dochter MAGDALENA, die met den makelaar GERRIT NOPPEN gehuwd was. Haar nalatenschap vertegenwoordigde een aanzienlijk bedrag.

Heeft PIETER HENDRIKSZ DE KEYSER als beeldhouwer bij zijn tijdgenooten veel naam gehad, doch heeft het nageslacht hem vergeten, zijn broeder THOMAS HENDRIKSZ DE KEYSER is als schilder door tijdgenoot en nageslacht evenzeer geroemd.

Hij is als steenhouwer begonnen en als steenhouwer geëindigd. Zijn werkzaamheid als schilder duurt slechts tot 1640; als hij na dien tijd het penseel nog eens ter hand neemt is dit een hooge uitzondering.

In het leerlingenboek van het Metselaarsgild staat: „1616, den 30 Januarius neemt aen HENDRICK D'CAYSER voor zijn leerjongen syn soon THOMAS D'CAYSER voor d'tijt van twee jaeren”.

THOMAS eerste schilderij is van 1619. In 1626 leverde zijn kunst hem reeds zooveel op, dat hij aan trouwen kon denken. De huwelijksvoorwaarden van „THOMAS DE KEYSER, bruygom, geass. door PIETER DE KEYSER, syn broeder ende AERT DE KEYSER, syn oom ende WILLEM VAN ROYEN, syn neeff” en „MACHTELT ANDRIES, dochter van ANDRIES FREDERICKSZ, goutsmit ende MARRITGE BRUYNEN, haer ouders, ende LOEFF FREDERICKSZ, haer oom” werden

1 Juli 1626 door den Notaris MATHIJS opgemaakt. De bruid bracht f 1650, de bruidegom f 1200 in.

En 5 Juli 1626 werden in ondertrouw opgenomen „THOMAS DE KEYSER van A., out 29 jaer, schilder, geen ouders hebbende, geassist. met PIETER DE KEYSER, syn broeder, woont op de Breestraet & MACHTELTIE ANDRIES, van A., out 25 jaer, geass. met ANDRIES FREERIXSZ, haer vader ende MARYKE BRUYNEN, haer moeder, woont op de Vygendam”.

Den 15 April 1627 vermeldt het doopboek van de Oude Kerk, dat gedoopt werd ANDRIES, zoon van THOMAS DE KEYSER en MACHTELT ANDRIES, in bijzijn van PIETER DE KEYSER en GRIETGEN VREDERIX.

THOMAS DE KEYSER was een Arminiaan, want hij komt in 1628 voor onder de onderteekenaars van het request om vrijheid van godsdienst. Zijn schilderen leverde hem nog al wat op, daar hij 23 Januari 1629 voor f 5600 een huis aan de zuidzijde der Leliegracht kon koopen. Kort te voren, 19 Januari 1629, had hij uit een boedel, die over zijn huis in de Breestraat verkocht werd, zich voor f 20 „een bouratte rock” aangeschaft.

In 1630 en 1633 is THOMAS DE KEYSER borg voor zijn broeder PIETER, den 22 Februari 1635 koopt hij op de auctie VAN SOMEREN prenten en een passie van M. DE VOS.

THOMAS DE KEYSER keerde in 1640 tot het steenhouwen terug, waarschijnlijk omdat het schilderen van portretten hem niet genoeg meer opleverde. Den 16 April van dat jaar kocht hij „een erff met getimmert daarop staende, gelegen op de hoek van de Lindegracht, naerder uitgedrukt in de brieven van quytsheldinge”. Die brieven zijn echter niet meer aanwezig, en daarom blijft het onzeker, welke hoek van de Lindegracht hier bedoeld is.

Uit het feit, dat THOMAS DE KEYSER, blauwesteenverkooper aan REYNTGE ZACHARIAS, weduwe BAREND JANSZ, steenkooper, den 12 April 1642 verkoopt „huys ende erff op de Brouwersgracht, suytsyde, tusschen de Goutsbloemstraet en de Lindegracht, belend de coopster aen de oostsyde en den vercooper aen de westsyde” valt op te maken, dat THOMAS op den hoek der Brouwersgracht, naar de zijde der Goudsbloemstraat woonde. Maar in 1646 vinden wij door den Notaris QUYRIJNS als zijn adres genoemd „eynde van de Lindegracht”.

De notaris vermeldt er bij, dat dit was het huis van THOMAS DE KEYSER als testateur, zoodat vergissing wel niet zal hebben plaats gehad.

Nog geen maand, nadat THOMAS het huis op de Lindegracht gekocht had, vinden wij in het boek van het Metselaarsgild opgeteekend: „Den 14 May 1640 is voor gyldebroeder aangenomen THOMAS D'KEYSER & heeft het gylt & d'bos voldaan na behooren. Steenhouwer.” Zekerheid, dat hier THOMAS

HENDRIKSZ bedoeld is, bestaat niet. Ook THOMAS GERRITSZ, beursknecht, was steenhouwer, en zou als gildebrouder kunnen zijn aangenomen.

Den 15 Augustus 1640 maakte de Notaris BARCMAN de huwelijksvoorwaarden op van „THOMAS HENDRICKSZ. DE KEYSER, wednr. van MACHTELT ANDRIES, woont op de Lindegracht, en AELTJE HEYMERIX, jonge dochter.” De bruid bracht niets ten huwelijk.

In het Weesboek vinden wij: „Den 21 Augusti 1640 heeft THOMAS DE KEYSER, blausteencooper, bewezen sijnen sone HEYNDRIK, out 6 jaeren, daer moeder aff was MACHTELT ANDRIES, voor syn moeders erff de somma van vier duysent gulden eens ende daerboven noch hondert vijffentwintich gulden, hem aenbestorven door 't overlyden van GRIETGEN FREDRIX, syn oude moeye. Ende 't behaechde MARITGEN BRUYNEN, de grootmoeder, ende BRUYN ANDRIESZ, de oom van 't kint.”

Dat THOMAS hier „blausteencooper” genoemd wordt, wijst er misschien op, dat hij geen steenhouwer in den eigenlijken zin was. Maar ook PIETER wordt zoo soms aangeduid, zoodat twijfel mogelijk blijft.

Den 25 Augustus 1640 ondertrouwen: „THOMAS DE KEYSER, van A. weduwnaer van MACHTELT ANDRIES, woont op de Lindegracht & AELTJE HEYMERICKSZ van Deventer, woont als voren, 26 jaer, ouders doot.”

Uit een acte van den Notaris BARCMAN blijkt, dat THOMAS DE KEYSER in 1642 aandeel nam in de lading van een schip met wijn, dat naar Calmar in Zweden ging. De reeder beloofde, bij terugkomst van het schip, steen en hout te leveren. Misschien was het wel de beursknecht, die dus handel dreef. In een acte van 1 October 1642, medegedeeld in „Oud-Holland”, jaargang 1895, wordt „de Eerzame THOMAS KEYSER” nog schilder genoemd; zulk een kunstenaar kan men zich als handelaar moeilijk denken.

In de kwijtschelding betreffende het reeds genoemde huis aan de Brouwersgracht, van 12 April 1642, heet THOMAS DE KEYSER »blauwesteenvercooper.” Dat hij en niet zijn neef de verkooper is, blijkt daáruit, dat de borgen genoemd worden „PIETER DE KEYSER, blauwsteenkoper ende WILLEM DE KEYSER, steenhouwer, sijne broeders.”

Als de Notaris QUYRYNS den 15 Februari 1646 het testament van „THOMAS HENDRICKSZ, steenkooper, gehuwd met AELTJE HEYMERICKX”, opmaakt, wordt daarin bepaald, dat AELTJE, na THOMAS dood, mag „na sich nemen 3000 gl., ende al haer lyffgoed ende bedde met toebehoren.” Als voogden van den 12-járgen HENDRIK, de eenige zoon van MACHTELT ANDRIES, worden benoemd PIETER DE KEYSER en SIMON VALCKENAER, goudsmid. Het schijnt, dat THOMAS toen ziek was, en men voor zijn leven vreesde. Doch hij herstelde, en nog in hetzelfde jaar schonk AELTJE hem een zoon, die PIETER genoemd werd.

Den 1 Juli 1654 verscheen voor Schepenen „THOMAS DE KEYSER ende gelied vercoft, opgedragen ende quytgescholden te hebben PIETER DE KEYSER, syn broeder, een erff met getimmerte op de hoek van de Lindegraft, vercoft voor 8000 gl.” Vermoedelijk was dit de steenkooperij, ofschoon hieromtrent geen zekerheid bestaat.

De Notaris LOCK maakte 27 Februari 1655 een overeenkomst op tusschen „EMANUEL DE GEER, Heere van Leustadt, en d'Eersamen THOMAS DE KEYSER ende SYMON ANDRIESZ VALCKENAER”. De zoon van THOMAS, HENDRIK DE KEYSER, was, in dienst van DE GEER, voor drie jaren, die 1 Augustus 1655 zouden zijn afgeloopen, naar Zweden gegaan. In de overeenkomst werd bepaald, dat hij nog drie jaren in Zweden zou blijven, tegen vergoeding van „cost, dranck, reis- ende teercosten”, en een salaris van 200 „ryxdaelders” voor het eerste jaer, 250 voor het tweede jaer en 300 voor het derde jaer.

Dat THOMAS in 1658 nog steenhouwer was, blijkt uit een acte van den Notaris LISTING, waarbij „THOMAS ende HENDRIK DE KEYSER gebroeders”, die het hardsteenwerk van het Oost-Indische Huis hebben aangenomen, overeenkomen, dat HENDRIK het geheele werk zal maken.

Den 25 April 1662 werd THOMAS DE KEYSER, na het overlijden van SYMON BOSBOOM „aengenomen by de Heeren Burghemeesteren tot deser stads steenhouwer”, op een wedde van f 750, met f 50 mantelgeld. Als stadssteenhouwer heeft THOMAS den toren van het stadhuis gemaakt; ook de pedestallen van de beelden op den achtergevel begon hij in 1667, doch bij zijn dood, in de helft van dat jaar, waren zij niet gereed. Den 7 Juni 1667 werd THOMAS bijgezet in het graf D no. 30 van de Zuiderkerk, waar ook zijn vader rustte.

AELTJE HEYMERICKS bleef in geen gunstige omstandigheden achter. De Resolutiën van Thesaurieren zeggen: „Den 10 Augustij 1667 is de wed. van THOMAS DE KEYSER, in zijn leven stadtssteenhouwer tot een gratuite gifte toegelegt hondert vijftig gulden.”

In 1670 maakte de Notaris VAN DEN ENDE haar testament. Zij had toen vijf kinderen: PIETER, THOMAS, JUDITH, MACHTELT en BARBARA. HENDRIK, haar stiefzoon, was reeds voor zijn vader overleden. AELTJE HEYMERICKX, weduwe THOMAS DE KEYSER „Lindengraft, westsyde, by de Saterdagsbrug” is 27 April 1691 in een huurgraf van de Noorderkerk begraven.

PIETER THOMASZ. DE KEYSER, haar oudste zoon, ondertrouwde 7 Mei 1677. Het register zegt: „PIETER DE KEYSER, van A., steenhouwer, out 31 jaer, in de Kerckstraet, geassisteerd met zijn moeder AELTIE HEIMERICKS, en CATRINA KLIVER van A., out 24 jaer, op de Breestraat, geassisteert met haer moeder MACHTELT WIJNTIES”.

Den 10 Januari 1680 werd PIETER DE KEYSER als stadssteenhouwer aangesteld. Toen die betrekking werd opgeheven, benoemden Burgemeesteren hem tot portier van de Weesper- en Muiderpoort, opzichter van de „buytengetimmeren” en van het „steen- ende sandwerck.” PIETER werd 6 Mei 1687 in de Zuiderkerk begraven in het graf D. No. 30, bij zijn vader en grootvader.

THOMAS THOMASZ. DE KEYSER, gehuwd met CORNELIA VAN DER KISTE, liet den 2 November 1678 in de Zuiderkerk zijn zoon HENDRIK doopen. Getuigen waren HENDRIK VAN DER KISTE en MARIA HEYMERICKS. Het volgend jaar werd hij ziek, en 2 September 1679 maakte de Notaris DIRCK VAN DER GROE, met zijn nicht EVA DE KEYSER gehuwd, zijn testament. Reeds 19 December 1679 werd THOMAS DE KEYSER „in de Kerckstraet bij de Amstel” naar zijn laatste rustplaats in de Zuiderkerk gebracht. Hij is echter niet in het familiegrat bijgezet doch „in een kerckgraff onder 't portael.”

Den 7 Juni 1680 „compareerde d' eerbare AELTGEN HEYMERICX, weduwe van THOMAS HENDRICKSZ. DE KEYSER, in sijn leven Mr. Steenhouwer tot Amsterdam, tegenwoordich alhier in den Hage, dewelcke bekende by desen van CORNELIA VAN DER KISTEN, weduwe van THOMAS THOMASZ. DE KEYSER, insgelycx Mr. Steenhouwer tot Amsterdam, haeren soone, nadat haar van den toestand van deszelffs boedel openinge was gedaen, volcomen betaelt te syn van haere legitime portie, haer bij testamente van haeren sone, 2 September 1679 voor Notaris D. VAN DER GROE te Amsterdam gepasseert, besproocken.” De Haagsche Notaris G. DE CRETSEER maakte deze verklaring op, die door den schilder SEBEDEUS VAN DUUVEN als getuige onderteekend werd.

WILLEM HENDRIKSZ. DE KEYSER, de derde zoon van HENDRIK CORNELISZ, wordt gezegd, in zijn jonge jaren naar Engeland vertrokken te zijn. Het is niet onwaarschijnlijk, dat hij met NICHOLAS STONE, zijn zwager en HENDRIK, zijn jongere broeder, daar vele jaren gewerkt heeft en ook gehuwd is. Zijn vrouw heette althans WALBURCH BARCKERT, een naam, die blijkbaar verhollandscht is.

Toen, in 1640, ANTON VAN DIJCK, de hofschilder van KAREL I, het geraden vond, wegens de politieke omstandigheden Engeland te verlaten, heeft ook WILLEM DE KEYSER dit voorbeeld gevolgd. Want het boek van het Metselaarsgild zegt: „Den 13 Augustus 1640 is WYLEM HENDRICKZ. DE KEYSER voor gyldebroeder aangenomen & heeft het gylt & d' bos voldaan na behooren. Steenhouwer.”

Reeds spoedig na zijn opneming in het gild, 18 Januari 1641, kocht „WILLEM DE KEYSER, beelthouwer” een huis „op de Nieuwe Syts Ooster Voorburgwal, daer lendenen van syn CLAES MOYAERT aen de noortsyde, etc.”, voor f 7460. Maar nadat de Notaris HOMMEL de acte had opgemaakt, was de zaak nog niet in orde. Den 9 Augustus 1641 insinueerde de Notaris COOP VAN GROEN, „ten

versoecke van WILLEM DE KEYSER, steenhouwer", den „Maeckelaer CLAES JANSZ. AECKER" de opdrachtsbrieven van het huis te leveren. Die makelaar had er blijkbaar zijn goede redenen voor, dat hij zich niet haastte, want WILLEM bleef in gebreke, de kooppenningen te betalen.

Den 11 September 1642 liet „CLAES JANSZ. AECKER, maeckelaer" door den Notaris DE GRAEF „WILLEM KEYSER, beelthouwer, insinueeren, om ter consignatie te brengen de kooppenningen van het huys aen den Nieuwe Sijts Ooster Voorburgwal."

Toch ontbrak het WILLEM DE KEYSER niet aan werk. In 1643 droeg JOAN POPPEN hem het maken van het steenhouwwerk op voor het huis, dat hij naar VINGBOONS ontwerp op den Kloveniersburgwal tegenover de Oudemanhuispoort liet bouwen. Waarschijnlijk heeft WILLEM ook wel andere werken in dien tijd uitgevoerd.

Over den twist, die WILLEM in 1645 met zijn neef en vakgenoot HUYBERT had, werd vroeger reeds gesproken.

Dat WILLEM DE KEYSER als een zeer bekwaam man bekend stond, blijkt wel het beste daaruit, dat, toen zoo belangrijke werken als de toren der Nieuwe Kerk en het Raadhuis zouden uitgevoerd worden, men hem aan het hoofd der stadsstenhouwerij stelde. „Den 3 December 1647 is WILLEM DE KEYSER aangenomen tot Stadts Mr. Steenhouwer, op een wedde van 1000 gl. en 100 gl. extra-ordinaris, voor dat hij der stad sal ten dienste staen in de teyckenkonst".

Had tot dusverre PIETER POST het teekenwerk voor JAGOB VAN CAMPEN gedaan, nu werd WILLEM DE KEYSER in staat geacht dien meester te vervangen. Hoe goed hij voldeed wordt bewezen daardoor, dat hij in 1649, 1650, 1651 en 1652 telkens f 200 extra-ordinaris kreeg. Maar toen hij 17 Januari 1653 weer bij den Oud-Raad om f 200 extra-ordinaris kwam, werd zijn verzoek afgeslagen. En den 20 Februari 1653 werd „WILLEM DE KEYSER, stadsstenhouwer, overtuygt van foute begaen door 't veranderen van rekeningen en 't ontfangen van loonen van volck, die niet gewrocht hebben, sijn dienst opgesegd".

WILLEM DE KEYSER was wel een goed kunstenaar, doch een slecht financier. Reeds 20 September 1651 had hij zijn „huys en erve, gelegen op de Nieuwe Syts Oostervoorburgwal tusschen de N. Z. Armsteegh en de Haarlemmersluys" voor 7500 caroliguldens, blijkens acte van den Notaris MOLENSTEEN, aan BENNINGH WIJMA verkocht. Doch dat geld schijnt in 1653 al verbruikt geweest te zijn, want hij verzocht Burgemeesters om onderstand, waarop 12 December van dat jaar „WILLEM KEYSER, gewezen stadsstenhouwer, $\frac{1}{4}$ jaer tractement werd toegelegd".

De niet zeer eervolle wijze, waarop WILLEM DE KEYSER den stadsdienst

moest verlaten, weerhield JACOB VAN CAMPEN, die zijn talent zeer op prijs schijnt te hebben gesteld, niet, hem voor de uitvoering der grafteekenen van TROMP te Delft en VAN GALEN te Amsterdam te gebruiken. Alleen het beitelen der liggende figuren van de zeehelden werd aan ROMBOUT VERHULST opgedragen.

Reeds vroeger heb ik, in mijn studie over JACOB VAN CAMPEN, aangetoond, dat deze meester de ontwerper der beide monumenten is. Dat DE KEYSER een groot aandeel in de uitvoering van het grafteeken voor TROMP heeft gehad, was bekend. Gelijk wij later zien zullen, bezat WILLEM ook „een teyckeningh van TROMP op parkament”. Zijn werkzaamheid aan de tombe voor JAN VAN GALEN blijkt uit een acte, door den Notaris LEUVEN 4 Augustus 1656 opgemaakt. „D'eerbare WALBURCH BARCKERT, huysvrouw van WILLEM DE KEYSER, steenhouwer, verclaert, ten versoecke van den Heer ADRIAEN VAN CUYCK, equipagemeester ter Admiraliteyt alhier, dat in Februarij, synde een Sondag, by haer gecomen is WILLEM HARMENSZ van Tiel, Mr. Smit, vragende haren man of van de ysere balie om het graff van den Capiteyn JAN VAN GALEN, door hem WILLEM HARMANSZ gemaect synde, niet geweest waren 2 bysondere ende differente teyckeningen. waerop haer man antwoorde: neen, datter maer een teyckening geweest was. WILLEM HARMENSZ seyde toen: Meester KEYSER, ghy kondt my daermede wel helpen, verklaerende datter 2 bysondere teyckeningen geweest syn, ende KEYSER: neen, dat kan ick niet doen, also maer één teyckening daarvan geweest is ende kan noch sal immer anders verclaeren als de waerheyt is.”

WILLEM DE KEYSER had 11 Juni 1655 een „packhuys off steenhouwerij met woning daerboven op de Prinsengracht hoek Elandsstraet” voor *f* 4812 gekocht. en had daar zijn bedrijf voortgezet. Aan SYMON BOSBOOM, die 27 Juni 1653 in zijn plaats als stadsstenhouwer benoemd was, weet hij zijn ontslag. Door den Notaris VAN VLIET liet WILLEM DE KEYSER een acte opmaken, waarin hij den 5 September 1656 verklaarde, dat SYMON BOSBOOM het geld van verschillende steenhouwers wel ontving, doch met een korting van *f* 1.— 's weeks aan die werklieden uitbetaalde. In ditzelfde jaar had DE KEYSER ook verschil met SYMON GOULART over geleverden hardsteen voor een huis aan den Voetangel.

Den 4 Juli 1658 zien wij hem naar den Notaris CAPOEN gaan, die dan boekstaaft: „WILLEM DE KEYSER, out 55 jaeren; JASPER VAN BATEN, out 30 jaeren; ende EVA HULST, weduwe van THOMAS BEUMER, out 47 jaeren, verclaeren ten versoecke van JACOB VENNECOOL: dat salg. JACOB VAN CAMPEN, in syn leven architect ende schilder, woonachtig op Randenbroeck buyten Amersfoort, den requirant een geruymen tydt in sijn dienst heeft geemployeert ende gebruyckt, soo om eenige teyckeningen te maecken als anderszins daer hy d'selve in verscheyde occasien hadde van doen, gevende voor redenen van wetenschap de

twee eersten dat sy meermalen gesien hebben dat hy verscheyde teyckeningen voor VAN CAMPEN heeft gemaect, ende hem, KEYSER, oock ten deele toegebracht om van stadtswege daernaer te wercken, ende EVA HULST, dat sy samen vaeck bij haer hadden gelogeert”.

WILLEM DE KEYSER werd in October 1658 failliet verklaard. De Desolate Boedelkamer maakte 29 October van dat jaar den inventaris op van wat zich in het huis Prinsengracht hoek Elandstraat bevond. „Int Voorhuys: een schildery, daerin een offerhande, de lijst swart ende vergult; een slegt Italiaens schildery, sit in swarte lijst; een swarte lijst; een staende clock; een slegte swarte stoel; een vuyren soldertie. In de Binnencaemer: twee slechte beugelstoelen. In de Agtercaemer: een slegte beugelstoel. Op d' Solder: een oosterse kist, een gout-lederen stoel, een vuyre slaepcast; een vuyre tafeltie; een groote moudt; een mantelstock; twee kanneborden; twee oude stoelen; eenige rommelinge. In de Steenhouwerij: twee statuen, synde keyzers van Rome, acht pleysterbeeldeken, diverse colommen, platte pilasters, blocken marmer, bentemersteen ende hartsteen, een engel van bremersteen, sittende op een pilaer, eenige gebootseerde antiquiteiten, een gebootseerde tronie ende steenhouwersgereetschap.”

In de woning vooral was dus niet veel aanwezig. Een acte, 12 December 1658 opgemaakt door den Notaris DE WINTER, doet zien, dat er heel wat aan den boedel was onttrokken. Die acte bevat een verklaring van THOMAS DE KEYSER, metselaar, 24 jaar oud, van wat hij omtrent den boedel heeft gehoord. Ik vermoed, dat deze THOMAS een zoon van WILLEM was, ofschoon het vreemd lijkt, dat die zoon zijn ouders zou verraden. Maar THOMAS DE KEYSER de schilder was toen 61 jaar, THOMAS DE KEYSER de Beursknecht was in 1651 gestorven, terwijl THOMAS THOMASZ. DE KEYSER, de zoon van den schilder niet voor 1647 geboren kan zijn, en hoogstens 11 jaar was, toen de acte werd opgemaakt. Heeft de Notaris zich vergist, en is HENDRIK THOMASZ. DE KEYSER bedoeld, die, in 1634 geboren, toen 24 jaar was, en die sinds 1 Augustus 1658 van zijn verbintenis in Zweden ontslagen was?

THOMAS DE KEYSER dan verklaart, dat hij geweest is ten huize van WILLEM DE KEYSER, steenhouwer, in de Warmoesstraat bij de Vischsteeg en gehoord heeft, dat MACHTELT DE KEYSER en MATHIJS POELEMAN met zijn huisvrouw op last van WILLEM DE KEYSERS huisvrouw uit WILLEMS huis hebben vervoerd: „een contrefeytsel van THOMAS DE KEYSER, sijnde 3 kinderen in een bord; id. id. van HENDRICK ende BARBARA DE KEYSER, in een bord; id. id. van WILLEM DE KEYSER; id. id. van WILLEM ende HENDRICK DE KEYSER ende FREDERICK ANDRIESZ., in een bord; een teyckeningh van TROMP op perkament; een kist met eenige gebootseerde beeltjes van syn vader; schuldboek ende eenige saecken

van inboedel, ende gebracht in MACHELTS kelder in de Handbooghstraet." Hij verklaart „als voren met MARRETGE LEENAERTS dat WILLEM DE KEYSER voor syn vertreck uyt deser stede verclaert heeft, dat syn winckel ende steenhouwerij hem in het geheel was toebehoorende."

Wij vinden hier verschillende familieportretten, door THOMAS DE KEYSER geschilderd, genoemd, die mogelijk nog bestaan, en in de een of andere verzameling herkend zouden kunnen worden. Met de teekening van TROMP is misschien een teekening van de graftombe bedoeld. Wat verstaan moet worden onder de „gebootseerde beeltjes van zijn vader" is niet duidelijk. Was THOMAS de zoon van WILLEM, dan zou bootseerwerk van dezen laatste gemeend kunnen zijn. Maar ook dat het bootseerwerk van WILLEM's vader HENDRIK was is mogelijk.

MACHELDT DE KEYSER is waarschijnlijk WILLEM's zuster, die met LEONARD GEENS in 1623 was gehuwd en die in 1661 overleed. MARRETGE LEENAERTS was dan haar dochter.

WILLEM DE KEYSER vertrok dus in 1658 uit Amsterdam, vermoedelijk naar Engeland. Want blijkens een acte, den 2 Juni 1674 door den Notaris DE VOS opgemaakt, werd de advocaat PIETER VAN DAM gemachtigd „f 307-4-0 te eyschen van Sr. WILLEM DE KEYSER, gewesen steenhouwer binnen Amsterdam, jegenswoordigh wonende tot Londen in Engelandt". Het herbouwen der stad na de groote brand zal WILLEM werk genoeg gegeven hebben.

In 1674 had WILLEM DE KEYSER den leeftijd van 71 jaar bereikt. Hij zal het dus wel niet geweest zijn, die, 26 Juli 1678, als beeldhouwer te Amsterdam gevestigd, blijkens een acte van den Notaris SAS, gemachtigd werd in Den Haag geld te ontvangen voor wat door hem aan het grafteeken van DE RUYTER verricht was, en die 19 Maart 1680 voor den Notaris VAN DER SLIJK in Den Haag verklaarde den Notaris VAN RIJP te machtigen voor hem op te treden in een geding tegen ROMBOUT VERHULST. Ik vermoed, dat dit WILLEM's zoon, ook WILLEM genaamd, geweest is.

Kan ik het bestaan van THOMAS en WILLEM, als zoons van WILLEM HENDRIKSZ. DE KEYSER, slechts vermoeden, omtrent hun broeder HENDRIK bestaat zekerheid. Den 25 Augustus 1657 toch werden in ondertrouw opgenomen: „HENDRICK DE KEYSER van A., out 23 jaeren, steenhouwer, geassisteert met WALBRECHT BARKERS zijn moeder ende PIETER DE KEYSER syn oom, woont op de Prinsengraft; ende MARIA NACHTIGAEL van Delft, out 27 jaeren, geassisteert met CLAES NACHTIGAEL haer broeder, woont in de Elandstraet." Het trekt de aandacht, dat WILLEM DE KEYSER zijn soon niet „assisteerde", doch door zijn broeder PIETER werd vervangen. Misschien wilde hij liever, na hetgeen voorgevallen was, met de heeren van het stadhuis niet in aanraking komen.

Het was geen gelukkig huwelijk, dat HENDRIK DE KEYSER met MARIA NACHTIGAEL sloot. Want de verwanten van MARIA klaagden reeds het volgende jaar „dat hy syn vrouw qualyck bejement ende in overspel sich verloopt met andere vrouwen”. Dies liet „HENDRICK DE KEYSER, steen- ende beelthouwer”, naar het gebruik van die dagen, den 1 Juli 1658 door den Notaris VAN DER PUT de familie zijner vrouw insinueeren, de lasterlycke uytstroysels in te trecken”.

Ook met een zijner bureu in de Elandstraat had HENDRICK het aan den stok. Den 19 Juli 1658 liet hij door den Notaris TORQUISIUS een acte opmaken waarbij „JAN MELANDER ende GILLIS PARIJS, beyde out omtrent 25 jaer ende steenhouwersgezellen verclaeren ter requisitie van HENDRICK WILLEMSZ. DE KEYSER, steenhouwer, dat sij, den vorigen dag op de Lauriergraft een kannetje bier sittende drinckend, door een komenyhouder, BASTIAEN KICKER uyt de Elandsstraat, wierd gesegd, dat hij wilde, dat de Sweden dit landt al in haddeu”. Een zoo weinig vaderlandslievende uiting schijnt HENDRIK geergerd te hebben.

Hij was zeeman geweest, hetgeen zijn ergernis verklaart. In 1659 was hij in het buitenland; ik vermoed, dat hij zijn vader naar Londen heeft vergezeld. Zijn vrouw MARIA NACHTIGAEL was te Amsterdam gebleven. Zij machtigde iemand, om „buytgelden” te ontvangen, „door haer man verdient, toen hy voer ter Admiraliteyt.”

WILLEM DE KEYSER's verblijf in Engeland vóór 1640 is waarschijnlijk. Maar van zijne broeder HENDRIK, de jongste zoon van den vermaarden stads- steenhouwer, weten wij, dat hij vóór 1647 aan de overzijde der Noordzee heeft gewoond.

Het register van het Metselaarsgild zegt: „Den 2 September 1647 is HENDRICK DE KEYSER int gilt genomen, sonder proef, niet in de bos.” Kort na zijn vestiging te Amsterdam, den 5 December 1647, werden in ondertrouw opgenomen: „HENDRICK DE KEYSER, van A., steenhouwer, out 34 jaer, weduwnaer van LYSBETH BELLEMY, woont op de Brouwersgracht ende TRYNTJE FREDERIX van Steenwyck, weduwe van PAULUS JANSZ., woont als voren. Hy de weescamer te kennen. De weescamer is voldaan den 11 December 1647, volgens notulen daervan sijnde”. Die notulen zeggen: „Den 11 December 1647 heeft HENDRICK DE KEYSER bewesen syn dochter DOROTHEA, out 5 jaer, daer moeder aff was LYSBET BELLEMIE, in Engeland overleden, voor haar moeders erf de somma van vierhondert gulden eens, daervoren PIETER DE KEYSER, zijn broeder, hemselven verbond als borg, welverstaende belovende voorsz. vier hondert gulden in toecomende tijden aan de voorsz. dochter te betaalen ende te voldoen”.

Gelijk WILLEM's vrouw wel PARKER en niet BARCKERT zal hebben

geheeten, mogen wij ook aannemen, dat HENDRIK's vrouw BELLAMY en niet BELLEMIE als haar geslachtsnaam heeft gehad.

Den 24 Juni 1652 kocht HENDRIK voor f 5500 een huis en erf „aen de noortsyde van de Brouwersgracht, belent PIETER DE KEYSER aen de oostsyde ende het Comptoir vant Oudesytssittenhuys aen de westsyde”. SIMON JACOBSZ. DE VRIES en JAN APPELMAN waren borgen.

Dat HENDRIK DE KEYSER in 1658 het steenhouwwerk voor den gevel van het Oost-Indische Huis in de Hoogstraat maakte, werd reeds gemeld.

Ik meen, dat hij de HENDRIK DE KEYSER is geweest, die, volgens WAGENAAR, de Huiszittenhuisreliëfs, nu in het Rijksmuseum, gebeiteld heeft. Door zijn verblijf in Engeland schijnt HENDRIK langer aan de manier zijns vaders getrouw te zijn gebleven, dan zijne broeders. De gevel van het Oostindische Huis is ook van een dusdanig archaisch karakter, dat wij hier aan HENDRIK als ontwerper zouden denken.

Uit een acte van 27 October 1661, door den Notaris LOEFF opgemaakt, blijkt, dat „HENDRICK DE KEYSER, steenhouwer, out omtrent 50 jaer” met „d'Heer LOUYS TRIP op de Beurs gesproken heeft over 't aenbesteden van 't hartsteenwerk aen sijn huys”. Hier heeft DE KEYSER dus naar de teekeningen van VINGBOONS gewerkt.

Het Weesboek zegt: „den 1 July 1664 heeft DOROTHEA KEYSER, met JOHANNES VAN SYLL haren man, bekent vier hondert gulden van haer vader ontfangen te hebben ende daer mede ten volle van haer moeders erff betaelt ende voldaan te syn”.

„HENDRICK DE KEYSER, steenhouwer, van de Brouwersgracht” is 26 September 1665 in de Noorderkerk begraven. Zijn weduwe woonde nog in 1678 in zijn huis, naast dat van PIETER DE KEYSERS weduwe.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de naam DE KEYSER aan vrijwel alles, wat in de 17^e eeuw te Amsterdam gebouwd werd, verbonden is. Over de werken van HENDRIK DE KEYSER, den stadsstenhouwer, die in 1621 overleed, had de „Architectura Moderna” ons vrij voldoende ingelicht. Zijn oudste zoon PIETER heeft tot 1645 wat van stadswege werd opgetrokken uitgevoerd, en, tot 1636, ontworpen. Ook de oude Luthersche Kerk moet van PIETER zijn. In 1636 wordt JACOB VAN CAMPEN voor de Heiligewegspoort als ontwerper te hulp geroepen, en dan begint de Palladiaansche periode. Behalve de Heiligewegspoort, nu verdwenen, zijn het Accijnshuis aan de Oudebrugsteeg en de noordelijke aanbouw van de Nieuwekerk, waar het Diakenkantoor gevestigd is, daar voorbeelden van. WILLEM DE KEYSER heeft de vroegste werken van VINGBOONS uitgevoerd; in hem zien wij ook den meester, aan wien de toren

der Nieuwe Kerk, en het Raadhuis te danken zijn. Want toen hij in 1647 in stadsdienst trad, werd met die werken juist begonnen, en toen hij in 1653 ontslagen werd, was het Raadhuis zoover gevorderd, dat zijn opvolger SYMON BOSBOOM alleen aan het bovenste deel nog gewerkt kan hebben. THOMAS DE KEYSER, eerst een schilder van beteekenis, werd in 1662 stadssteenhouwer. Hij maakte den toren van het Raadhuis en de andere bekronende deelen. HENDRIK DE KEYSER HENDRIKSZ. eindelijk, die waarschijnlijk tot PIETER, zijn buurman op de Brouwersgracht, in nauwe betrekking stond, heeft het steenhouwwerk van het Trippenhuys gemaakt. en is waarschijnlijk behalve met het Oost-Indische Huis, ook met het Nieuwezijds Huiszittenhuys bezig geweest.

Als eenmaal de notarieele archieven der 17e eeuw, waaruit DE ROEVER zulke belangrijke bijzonderheden opdiepte, voor het algemeen toegankelijk worden gesteld, zal er nog veel meer omtrent het geslacht DE KEYSER aan het licht komen. Toch was het nu reeds mogelijk, een vrij volledig overzicht van het leven der voornaamste leden dezer steenhouwersfamilie te verkrijgen.

20 April 1904.

CORNELIS DIRCKSZ. DE KEYSER, "Kistemaker", vestigt zich te Utrecht + 1623 te Amsterdam
 × CORN. HUYBERTSdr. VAN NYKERKEN + 1604, zuster van ANTHONY v. NYKERKEN,
 rentmeester van het St. Bartholomeus Gasthuis te Utrecht.

AERT CORNELISZ. DE K., "Kistemaker",
 wordt 1593 poorter
 te Amsterdam + 1630.
 × LYSBETH JANS.

MACHTELJE DIRCKAERTSZ HENDRIK
 × 1617 NICASUS JANSZ. v. houtkoopert,
 D. K., "Norenburgier",
 EYCKELBECK × 1626, burgier",
 beeldh. te Utr. CLARA JACOBS
 INDISCHE- + 1653.
 RAVEN.

GERRIT CORNELISZ. DE K.
 te Utr., "Kistemaker",
 1619 te Amst., + 1624.

LYSBETH, geb. 1585,
 × 1613 SALOMON
 DE LA TOMBE
 van Aken,
 geb. 1590,
 zoon van
 LEON. D. L. T.
 Hij was schil-
 der.

JANNETJE,
 + voor 1610,
 × COEN
 HERMANZ,
 beeldh., die na
 haar dood her-
 trouwde met
 JAPIKJE JANS.

JANNETJE, geb. 1614.

THOMAS, geb. 1597,
 portier v.d.
 1628
 reguleers-
 kopers",
 1592 + 1678.
 ANNEKEN
 EMMANUELS
 v. DVCK. + 1651.

CATELYNA
 geb. 1625.

DE K., "Kistemaker",
 1619 te Amst., + 1624.

DE K., "Kistemaker",
 1619 te Amst., + 1624.

MAEYKE of
 MARIE, geb.
 1592, × 1613
 Nic. STONE,
 beeldhouwer,
 van Exeter in
 Engl., geb.
 1588, woonde
 toen Groene-
 burgwal
 (waarsch. dus
 bij de Stads-
 steenhouwerij)
 1613 gingen zij
 naar Engeland.

PETER, geb. 1595, beeldhouwer,
 maakt het graf van PIET HEIN,
 WILLEM LODEW. v. NASSAU enz.,
 architect, vooral 1621 - 33, 1616
 leerling bij zijn vader, 1621 glide-
 broeder, na zijn vader Stadssteen-
 houwer tot 1645, + 1676.
 1. × 2. × (1625) 3. × (1639)
 MAGD. AL JACOBS
 GEENS. INDISCHE-
 RAVEN.

BARBARA.
 HENDRIK.
 LYSBETH.

THOMAS, geb. 1597, 1616 leerling bij zijn vader,
 1619 schilder, × 1626 MACHTEL. dr. van
 ANDRIES FREDERIKSZ, goudsmid, 1640 „blaeu-
 steencoper" en in 't metselaarsgild opgenomen
 × (2) AELTJE HEYMERICKX, oud 26 jr., in 1640,
 1662 Stadssteenhouwer, + 1667, de wed. + 1691.

UIT IE HUWEL.
 HENDRIK, geb. 1634, gaat
 naar Zweden
 in dienst van
 LOUYS DE
 GEER, + voor
 1667.
 Andere kinde-
 ren jong ge-
 storven.

UIT ZE HUWELIJK.
 PIETER, geb. 1646,
 × 1677 CATHRINA
 KLIVER, geb. 1680
 Stads-
 steenhou-
 wer, later
 portier v.d.
 Weesper-
 poort,
 + 1687.

BARBARA.
 MACHTEL. JUDITH.

THOMAS, geb. 1603, gaat in zijn jeugd
 naar Engeland, × WALBURCH
 BARCKERT, 1640 steenhouwer te
 Amst., levert 1643 steenhouwerk
 aan 't huis van POPPEN op den
 Kloveniersburgw., 1647 Stads-
 steenhouwer, 1653 wegens knoeierij
 ontslagen, maakt voor v. CAMPEN
 de tombes voor TROMPENV. GALEN,
 1658 failliet, ging daarna naar
 Londen.

WILLEM,
 Stads-
 steenhouwer.
 1678?

HENDRIK,
 geb. 1634,
 × 1657 MARIA
 CLAESdr.

NACHTIGAEL;
 oneenig huwelijk.
 Hij schijnt dienst
 genomen te hebben
 ter zee.

HENDRIK, geb. 1613,
 gaat naar Engeland,
 1647 in 't metse-
 laarsgild.
 × I. LYSBETH BELLE-
 MIE + in Engeland.
 2. (1647) TRIJNTJE
 FREDERICKX VAN
 STEENWIJCK, wed.
 van PAULUS JANSZ.,
 maakt 1658 den nieu-
 wen vleugel aan 't
 Oost Ind. huis.
 + 1665.
 Zijn wed. leefde nog
 1678.

(Uit ie huwelijk)
 DOROTHEA, geb. 1642,
 × JOH. v. SYLL.

NEDERLANDSCHE KUNST IN PROVINCIALE MUSEA VAN FRANKRIJK.

DOOR

DR. A. BREDIUS.

II.

MONTAUBAN.

IT kleine Museum bevat verscheidene zeer merkwaardige schilderijen onder onjuiste namen. Er bestaat een kleine catalogus (van 1885) van, met een klein overzicht der geschiedenis dezer collectie. Baron JOSEPH VIALÈTES DE MORTARIEU, oud-burgemeester dezer stad, schonk in 1843 achtenzestig schilderijen — het begin der verzameling. In 1851 wilde de beroemde schilder INGRES de stad zijner geboorte verrijken; hij zond 54 doeken en 24 Grieksche en Etruskische Vazen ten geschenke, en na zijn dood, 1867, nog een groot legaat, waarbij vele teekeningen van zijne hand en ook kostbare gravures.

No. 1 is dadelijk een heerlijk kunstwerk. De bijgaande illustratie maakt nadere beschrijving overbodig. Men kan wel dadelijk zien, dat dit stuk niet het werk is van HOLBEIN, aan wien de catalogus het toeschrijft. Indien ik mij niet zeer vergis, is deze zeer levensware kop van een geestelijke, heerlijk van uit-

HANS MEMLINC.

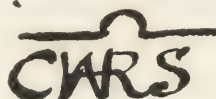
KOP VAN EEN MONNIK.

Museum te Montauban.

drukking, het werk van HANS MEMLINC ¹⁾. Het herinnert aan de *beste* Vlaamsche kunst uit het midden der XVe eeuw.

No. 2, („auteur inconnu”) is een hoogst interessant portretje van een bid-dend Donator, dat ik acht in het einde der XVe eeuw geschilderd te zijn door iemand, die dicht bij den „Meister des Todes Mariae” (JOOS VAN CLEEF) komt. De catalogus behelst wonderlijke verhalen over sommige schilderijen. Bij No. 4, een zeer ten onrechte aan VELAZQUES toegeschreven vrouwenportret, vinden wij het verhaal, dat de „brocanteur”, die het aan INGRES te koop aanbood, kalm ver-telde, hoe dit stuk veel grooter geweest was, maar door hem maar rondom afge-sneden was, daar het wat geleden had. INGRES had toen den man bij de keel gevat, hem „Scélérat!” genoemd en er bij gevoegd; „tu mérites l'échafaud!” De stumperd was daarvan zóó ontsteld, dat hij nooit weer terug durfde komen, om het geld er voor in ontvangst te nemen.

No. 9 heet een geestelijke voor te stellen, die een vrouw trepaneert. Ik geloof eer, dat hij eene martelares sculpteert. De toeschrijving aan PHILLIPE DE CHAMPAIGNE is onjuist; de schilderij is Hollandsch werk en gemerkt:

aet. 51 Ao. 1652.

Het zou zeer goed van de hand van JAN DE BRAY kunnen zijn. No. 10, een fraai mansportret, is geen POURBUS, maar een heerlijke ANTONY MORO. De man heeft een kinbaard en kneveltje en een driedubbele gouden keten om, waaraan eene gouden medaille. Eigenaardig is het, dat dit portret lijkt op den gemerkten MORO van het Mauritshuis, en evenals deze schilderij het jaartal 1567 draagt. Een alleraardigste studie naar een paard met geleider (No. 12) lijkt mij een goede PIETER WOUWERMAN.

INGRES hield veel van zijn landsman CHARDIN en bezat een prachtig stil-levens van hem met kersen, een krakeling en een glas wijn. Over de enorme schat van studies, teekeningen en kopieën van INGRES zal ik niet spreken. Uit alles blijkt vooral welk een zeldzaam knap en consciencieus *teekenaar* deze meester was.

Een reeks interessante oude Italiaansche stukken volgen. Ik beveel specia-liteiten op dit gebied een nauwkeurige studie dezer kleine verzameling aan: zij zullen er zeker merkwaardige zaken bij vinden.

Eerst bij No. 186 begint de eigenlijke stedelijke collectie. Een groote „Kroning van Karel V” door CLAUDIO COELLO, vroeger in het Louvre, *bevindt*

¹⁾ Anderen zien er het werk van een de VAN EYCK's zeer nabijkomend meester in.

zich in treurigen toestand en moet noodig verdoekt. (No. 192.) Het volgende No., dat mij geen copie naar MURILLO toeschijnt, maar een oorspronkelijke schilderij van een ander Spaansch meester, de heilige AUGUSTINUS in overpeinzing, was ook eens in het Louvre, en is afkomstig uit de gallerij van LUCIEN BONAPARTE. Waarom heeft men den uitnemenden monnikskop, wel terecht aan VAN DYCK toegekend, een knap, zeer vroeg werk, eveneens uit het Louvre verbannen en hierheen gesleept? Het behoorde nog wel tot de uitgezochte collectie LACAZE! Terloops wijs ik op een zeer goed Vlaamsch landschap (No. 198), *dat reeds half te gronde ging door afbladdering.*

Bij No. 200, ten onrechte aan JORDAENS toegeschreven en m.i. bepaald een echte ANTONIE VAN DYCK hooren wij weer een ander geval van Vandalisme. Het is de kop van een Faun. De schilderij stelde Jupiter en de nimf Antiope voor, maar werd door den vromen schilder SORINE uit Toulouse, VERNIETIGD „à cause de la nudité des personnages!!!” No. 201, een schoenmaker, is een JAN MIEL.

Prachtig is ééns een portret van een stoeren Hollander geweest, (Aet. Suae 25, An. 1601) met de sporen van eene handteekening, die aan die van den Hoornschen schilder JAKES WABEN doet denken. De kop is in een rood marmeren medaillon geschilderd en de fijne kanten kraag in een zeer blauwachtigen toon gehouden. Het werk heeft door *mishandeling door een slechten restaurator zeer veel geleden.* Een Apostelkop (No. 205), RUBENS gedoopt, zal wel een der vele apostelkoppen zijn, die VAN DYCK in zijn jeugd schilderde. No. 210, een goed stuk met tric-trac-spelers door VAN DER LAMEN is ook *in staat van ontbinding — afbladderend!* No. 211 bis en 212 bis zijn fraaie stillevens van den XVIIen eeuwischen Italiaan GIUSEPPE RECCO en dragen zelfs de duidelijkste sporen van diens handteekening (RECO).

Onder de „Inconnus” releveer ik nog No. 319: Mansportret uit de tweede helft der XVIe eeuw: een oudachtig heer met zwarten muts en pe'smantel. Het is een NICOLAS NEUFCHÂTEL (bijgenaamd LUCIDEL) die te Antwerpen COLYN VAN NIEUCASTEEL heette.

No. 331 is geen BERCHEM, hoogstens een zwakke D. v. BERGHEN. Te vergeefs zocht ik naar den RUISDAEL, No. 332, en de Directeur wist er mij ook niet aan te helpen.

No. 339 „Inconnu”, een „pont défendu par une porte à l'entrée du bourg” komt mij voor een LAMBERT DOOMER te zijn. Het lijkt als twee druppelen waters op het stukje in het Rijksmuseum; het is een aardig landschapje bij avondstemming.

No. 351 en 352 zijn een paar voortreffelijke kleine portretten in den trant van MORO, op groenachtigen achtergrond; ware kunstwerken!

Verreweg het meest interesseerde mij No. 365,, aan JOHAN STEPHAN VON CALCAR toegeschreven, in werkelijkheid niets meer of minder dan een mooi portret ter halver lijve, $\frac{1}{4}$ levensgrootte, van een 20 jarig elegant Italiaan door... RUBENS! De Directeur van het Museum, tevens fotograaf, was zoo goed eene fotografie naar dit stuk te maken, en MAX ROOSES, die deze zag, was het met mij geheel eens, dat hier een prachtig vroeg werk van den grooten Vlaam verscholen is. Het is slechts gemerkt: *Aetatis Suae* 20. De energieke jonge man staat, met de linkerhand rustend op het gevest van zijn degen, de rechter, waarin twee handschoenen, leunt tegen de heup. Rechts een zuil. Eigenaardig zijn de handen, die er haast uitzien als door een ander geschilderd.

De kop verraaft die echte Rubenesque warme, transparante, iets bruinachtige vleesch tinten uit 's-meesters eersten tijd. Wie is die jeugdige Italiaan met die drieste oogen, die wellustige breede onderlip; heeft RUBENS dat portret nog te Mantua geschilderd? Altemaal vragen, die ik hoop dat ROOSES of HYMANS nog eens zullen beantwoorden. Het stuk, op paneel, is 52 cM. hoog en 41 cM. breed.

Een buitengewoon goed en interessant stuk draagt geen nummer. Het stelt een muziekpartij voor. Links zit een jong man in italiaansch costuum van \pm 1590 te zingen met muziek in de l. hand. Achter hem een oud man met uitvoerig gedanen kop, ook met een muziekblad in de hand, staand en zingend; rechts staat vooraan een man op een groote gitaar? te spelen in rijk XVIe eeuw sch costuum. Het stuk is meesterlijk, breed behandeld en door een zeer knap Hollandsch of Vlaamsch kunstenaar in Italie geschilderd. De jonge man links en het perzisch tafelkleed hebben iets DE KEYSER'achtigs. Het is jammer, dat dit mooie stuk te gronde gaat door afbladdering.

Evenzeer zonder No. is een zeer groot stuk met de handteekening J. G. CUYP *fecit* (de J door de G) een nog vroeg werk, omstreeks 1635 gedaan denk ik. Een levensgrootte herderin, in licht blauw, zit in het midden; links een op de fluit spelende herder met een hond, rechts de groote kop van een koe en een bokje, op den achtergrond schapen, op den voorgrond planten. Links, op den tweeden grond vier staande en liggende koeien, reeds geheel als ALBERT CUYP, op wien ook het verschiet en de lucht zóó sterk lijkt, dat men zou vermoeden, dat de nog zeer jeugdige zoon den vader aan dit werk geholpen heeft. Ook deze *hoogst belangrijke* schilderij bladdert op zeer bedenkelijke wijze af.

Er is ook nog een groote kruisiging van Petrus, die mij aan de vroege A. VAN DYCK's herinnerde.

Onder de Italianen zijn enkele goede stukken. No. 375, de Madonna, de borst gevende aan het Jezuskindeke, lijkt mij een totaal verknoeide, maar echte PAOLO VERONESE toe.

CARCASSONNE.

Weinig had ik verwacht in het aardige stedeke, aan den voet dezer vermaarde, door Violet-le-Duc geheel gerestaureerde, middeleeuwsche vesting, die een bezoek overwaard is, nog een tamelijk omvangrijke verzameling oude schilderijen te vinden.

Zeker hebben nog weinige kenners dit Museum aandachtig beschouwd. Anders zouden een prachtige, groote AERT VAN DER NEER, een A. CUYP, een ADRIAEN VAN DE VELDE daar niet langer hangen als werken van *Peintres Inconnus*!! Natuurlijk vindt men hier hoofdzakelijk fransche kunst (o. a. een fraai stilleven van CHARDIN) maar er zijn toch tal van goede Vlaamsche en en Hollandsche stukken. Een binnenhuis met figuren, aan DIRCK HALS toegerekend, verraadt geheel en al de hand van HENDRICK POT. Karakteristiek is de grijze achtergrond. Het is een goed schilderijtje. Hoofdgroep een staand heer, die met een roemer in de rechterhand, eener zittende dame met de andere hand, haar lief aankijkend, de rechter drukt. De heeren op dit elegant tafereel dragen allen den baard die KAREL I op POT's Louvre-schilderijtje draagt. (No. 46) No. 49, aan EVERDINGEN toegeschreven, is klaarblijkelijk een BAKHUYSEN.

Een stilleven van een doode eend en patrijzen kon wel een JAN VONCK zijn. No. 157—158 twee goede stillevens van doode vogels door BERNARD NICASIUS, een leerling van SNIJDERS, die onder LODEWIJK XIV veel in de koninklijke paleizen schilderde en lid der fransche schildersakademie was.

De interessantste stukken bevinden zich onder het legaat Coste—Reboulh. Een deel der schilderijen van dezen weldoener van het Museum bevindt zich nog bij de Weduwe, en al mijne pogingen, die te zien te krijgen leden schipbreuk. Aanwezig zijn reeds: een vroege VAN GOYEN (1631) met boerenwoning, duiventil enz., l. de zee of een groot water. Nog geelbruin, maar aardig geval en frisch geschilderd. Een zeestuk van WILLEM VAN DE VELDE, 1672 gedateerd, Bakhuizenachtig en vervelend. Een damesportret door SCHALCKEN. Als „inconnu” een alleraardigste ALBERT CUYP: links een wit paard, rechts een bruin in 't verkort. • Op het tweede plan een man met rood gezicht en een meid met juk en emmers. Heel op den voorgrond een zwarte hond.

Ontegenzeggelijk het mooiste stuk echter is een heerlijk groot (1 meter breed) landschap van AERT VAN DER NEER, nog uit diens vroegen tijd. Rechts strekt zich een dorp langs een naar rechts zich in de verte verliezende vaart uit. In het midden een kerktorentje. Links, en wat meer naar het midden op den voorgrond groote, als repoussoirs dienende boomen. Vlak op den voorgrond een jager die op eenden schiet, met een hond. Het stuk is krachtig en geëmpateerd

op een warmbruinen fond geschilderd. Op den tweeden grond nog een vrouwtje met roode rok en mouwen, en een boerenhuis. Als compositie prachtig, lucht en water van een pakkend effect, fijn clair obscur. Ik denk omstreeks 1646—50 geschilderd, en met groote analogieën aan het bekende groote landschap in Städel's Museum te Frankfurt.

Een aardige DAVID TENIERS, de Oude: een bejaard echtpaar (groote figuren!) loopt een berg af, links een groote boomstam, waar men een fijn blauw-groen vergezicht onder door ziet. Echt gem. D. T. (in elkander).

Een, jammer genoeg, wat bedorven ADRIAEN VAN DE VELDE: licht roode koe naar links, rechts koeien en schapen, in het midden een vrouwtje in blauwe rok, dat zich de voeten wast. Dan is er nog een fraai mansportretje, genre VAN DER WERFF, een heer in 't bruin fluweel met blauwen mantel, in dat genre een juweeltje.

Het Museum was overvol, maar er is nog al goed licht, er hangen 3 à 400 schilderijen!

POITIERS.

Het zal ook wel weinigen bekend zijn, dat deze stad *twee* musea rijk is! Van het eene, het officieele, bestaat een catalogus van 350 bladzijden! Er zijn ruim 200 schilderijen. en zeer vele teekeningen, waaronder hoogst merkwaardige, maar zoo slecht tentoongesteld, dat men bij donker weêr (zooals ik het helaas in November trof) veel geheel niet zien kan.

Onder de schilderijen munt uit een prachtig mansportret (No. 197), ten onrechte aan de Spaansche school toegeschreven, omdat de man een keten der Annonciade-orde draagt. Het is zeker *Hollandsch* en inderdaad „une des meilleures peintures du Musée”, zooals de catalogus opmerkt. Het is gemerkt met letters, zooals wij die kennen op MIEREVELT's portretten: *Aetatis 36. Ao. 1627*. De schilderwijze herinnert opvallend aan het kranige portret van een Vaandel-drager door EVERT VAN DER MAES in het Haagsche Gemeente-Museum. Het heeft die krachtige geelbruine vleeschkleur, meesterlijk breed getoetste kraag en manchetten en in de neus en boven de oogen dezelfde HALS-achtige toetsen met sterke lichten. Iets doet het aan DE KEYSER denken, doch die is zeker niet de maker. Het is ook prachtig van allure. Jammer dat het vol ellendige retouches zit.

Ongenummerd is een groot, bergachtig landschap van ROELAND ROGHMAN. Rotsen, een waterval, die van rechts naar de linkerhoek stroomt, rijk gestoffeerd met figuren genre LINGELBACH. Het is een zeer goed, helder werk, transparant.

Oud-Holland, 1904.

niet zwaar of zwartachtig van toon, zooals sommige zijner groote landschappen. Het schijnt rechts gemerkt te zijn. Van onderen bladdert dit fraaie doek reeds geweldig met groote stukken af en als het niet *spoedig* verdoekt wordt, zal het weldra eene ruïne zijn.

Onder de Italianen troffen mij een BRONZINO, A. CANALE, mooie GUARDI.

Bij de Vlamen een JACOB VAN OOST, vrouwsportret, een prachtig dito door den ouden FRANS POURBUS, transparant, warm bruin van toon, een schets van RUBENS (zwak) en bloemen door G. P. VERBRUGGEN. Als IGNACE VAN DER STOCK is in deze afdeeling een zwak opus van ABR. STORCK gesmokkeld.

Bij de Hollanders valt nog op een zoogenaamde Slavenmarkt door DU JARDIN (No. 137), die meer op TH. WYCK's havenstukken lijkt. Dan een redelijk laat damesportret van NIC. MAES. Een klein wintergezichtje van KLAES MOLENAER (gemerkt). Een vrouwsportret door CORNELIS DE VOS, ten onrechte J. v. RAVESTEYN gedoopt. (No. 144). De ADRIAEN VAN DE VELDE (No. 145, een studie voor een vrouwenfiguur) leek mij modern; de RUISDAEL een verknoeid en overschilderd stuk.

Onder de „Inconnus” der Fransche School hangt een merkwaardig werk uit de school van RUBENS, dat van FRANÇOIS WOUTERS kon wezen: Telemachus door Minerva geleid, ziet de stad Salento bouwen (uit FÉNÉLON's *Aventures de Télémaque*). Maar het zou iets heel anders even goed kunnen voorstellen. In elk geval is het werk van een der beste RUBENS-volgelingen. Onder de teekeningen is de prachtige sepiateekening van een geharnast ruiter te paard niet van ABRAHAM VAN DER EYCK (catalogus) maar een pracht van een ANTHONIE VAN DYCK! Wel zegt de catalogus: Signé VAN DER EYK, maar men heeft er in de XVIIe eeuw VAN DEICK op gekrabbeld. Een VAN GOYEN 1640 is goed. Den REMBRANDT, een studie voor een verloren zoon(?) heb ik te vergeefs gezocht. Fraaie zeegezichtjes, aan WILLEM VAN DE VELDE toegeschreven, zijn duidelijk gemerkt *H. C. 1751*.

Bij een teekening van REINIER ZEEMAN vertelt de leuke catalogus: il y a eu trois peintres du nom de ZEEMANN; ENOCH....., ISAAC..... et PAUL ZEE-MANN! Een zeer aardige, voluit I. D. BISSCHOP gemerkte teekening met schepen, o. a. een lang schip, als een Keulenaar, met zes masten, heet: G. D. T. BISCHOF, Enz. Een prachtige pentteekening, voorstellende Atlas, de wereldbol dragende, („signature peu lisible”) is duidelijk gemerkt 1529. H. HOLBEIN. (met Duitsch schrift). Ik maak de HOLBEIN-vorschers op deze fraaie teekening opmerkzaam.

No. 588 is een magnifiek blad van LUCAS VAN LEIJDEN: drie koppen, in den trant der vermaarde teekeningen van dezen meester in het British Museum te Londen. De teekening draagt de echte *L* van den meester.

Het tweede Museum is dat van de

Société des Antiquaires.

Daar hangen nog wel een 500 schilderijen, vele copieën en prullen, maar toch schuilen er goede zaken onder. De HOBBEEMA, bij BAEDEKER nog bijzonder vermeld, is een pastiche, nog geene honderd jaren oud. Een aardig ruitergevecht in den trant van J. MARTSEN DE JONGE is P. POTTER 1641 gemerkt. Wat was PIETER POTTER toch een veelzijdig schilder! Een oude, geheel afbladderende copie naar den REMBRANDT van Graaf LUCKNER. Een VAN DER LAMEN, vrije navolging van RUBENS' Jardin d'amour. Copie naar een rare R. SAVERY: rechts een vos, een kip verscheurend, en vele visschen op den voorgrond. Een prachtstuk is het hoofd van Johannes den Dooper op een schotel. Het hoofd bleek, haast kleurloos, met geopenden mond; buitengewoon van uitdrukking, de laatste blik van een stervende. Een aangrijpend kunstwerk, hier N.B. aan LUCAS VAN LEYDEN toegeschreven, terwijl men den kunstenaar in de Lombardische school uit het einde der XVe tot begin XVIe eeuw moet zoeken.¹⁾

No. 1001 is een goed stillevens van FYT, dood gevogelte met een, jammer genoeg, niet zeer mooien hond er achter.

Allervermakelijkst en voor zijn tijd zeer verdienstelijk is een zeer groot doek gemerkt MARTEN VAN VALKENBORCH. Het is een figurenrrijk winterandschap. Links een groep huizen, waarbij een kudde varkens. Twee worden er reeds gerookt of gebraden in hun geheel; in het midden worden er over een brug gedreven. Rechts boomen als repoussoirs als bij VAN DER NEER; evenals op den VAN DER NEER in de collectie WALLACE, ziet men het hier sneeuwen. Blauwachtig verschieft over een bevrozen water, waarop vele figuren, sleden enz.

Er is ook nog een prachtig stillevens met schitterende bokkingen, kool, uien enz., een meesterstuk, maar waarop ik geen handteekening kon vinden en dat ik niet thuis wist te brengen. Een bloemstuk, gemerkt J. BAPTIST. Maar, zooals gezegd is, het meerendeel der schilderijen in dit pakhuis* (zoo moet men het Museum haast noemen) zijn prullen.

1) Toevallig dezer dagen (Maart 1904) de Burlington Fine Arts Club te Londen bezoekende, vind ik daar door een onbekend verzamelaar tentoongesteld bijna geheel dezelfde schilderij: het hoofd van Johannes den Dooper op een zilveren schaal met gouden, rijk met paarlen en edelgesteenten versierden voet. De kop heeft zeer geleden, terwijl de voet van de schaal goed bewaard is. Maar het maakt een veel minder grootschen indruk. Daarentegen is het beneden gemerkt:

ANTON DE SOLARIO VENETVS P. ANNO DOMINI MD VIII.

(Voor het jaartal durf ik niet geheel in te staan, ik kon dat slecht lezen, daar het gedeeltelijk onder de lijst zat. Ik heb bij den kop te Poitiers 't meest aan SOLARIO gedacht.

A G E N.

Ook hier een Museum en enkele goede, zelfs een paar buitengewone schilderijen, die echter treurig hangen naast en tusschen vele meters in 't vierkant beslaande bekroonde en gemedailleerde schilderijen van soms totaal onbekende grootheden der XIXe eeuw.

Een prachtstuk is een der heerlijkste werken van G. B. TIEPOLO. *La distribution de pain*. Een koorknaap in helder wit, heft de rechterhand naar boven en wijst met de linker naar rechts. Voor hem knielt iemand in zacht lichtblauw, terwijl een bijna naakt man hem (of haar?) het brood dat zij vasthoudt wil afnemen. Het naakt is met meesterschap gedaan, de blauwe figuur knielt op een bruinroode draperie, de achtergrond is lichtgrijs, links wat schaduw. Alles is in lichte, harmonische kleuren breed en gemakkelijk geschilderd. Een Museumstuk van den allereersten rang!

Een tweede meesterwerk is een italiaansch portret van groote karakteruitbeelding, zonder twijfel van een der groote quattrocentisten, herinnerend aan den SIGNORELLI te Berlijn. Hij is in 't rood met rooden muts op. Ook is er een XIVe of laat XIIIe-eeuwsche Madonna in den trant van CIMABUE. Een kleine vroege (en bedorven) JACOB VAN RUISDAEL, (*envoi de l'état*) hutje, rechts boomen en water, links een weg met wagenspoor en rijtuig. Ook is er een uitnemende oude copie naar RUBENS' *Venus en Adonis* van St. Petersburg, bijna nog beter dan de al zoo goede van het Mauritshuis. Komt uit de Coll. van den Kardinaal RICHELIEU. Nog is er een 2e fraai florentijnsch mansportretje van \pm 1450 en een reeks merkwaardige fransche portretten uit de XVIe eeuw, tijd en manier van CLOUET.

C O U T A N C E S.

Is de heerlijke Cathedraal van deze stad een bezoek overwaard, in het Museum is er niet veel te zien.

Een groot stilleven met jachttuig en vogelkooi, geheel in den trant van dat van Mr. A. H. H. VAN DER BURGH te 's Gravenhage en dergelijken meer is gemerkt *J. Leemans Fc. Ao* 1668. Het verkeert in slechten toestand. Een uit de Coll. Lacaze stammende RUBENS(?), een gevecht tusschen honden en leeuwen, komt mij zwak voor en kon wel een studie van P. DE VOS zijn.

ARLES.

Ook hier een klein, helaas verwaarloosd Museum met enkele goede schilderijen. Mij trof een prachtig stilleven met twee groote, rijk gedreven vergulde kannen, de eene staande, de andere liggende, die schitterend doen tegen een vuurrood, mooi gedrapeerd en met gouden franje omzoomd kleed. Links een boek, rechts een Delftsche pot. Brilliant van kleur en grootsch van ordonnantie. Voor KALFF niet onderdoende; maar een andere hand. Ook hangt hier een oude copie naar REMBRANDT's vroeg zelfportret met geopenden mond van Prins LUBOMIRSKI te Lemberg. (Ook op de Veiling PACULLY te Parijs bevond zich zulk eene copie.) Voorts allerlei interessante „inconnus”, en een niet geheel voltooid stukje van JAN MIEL.

C A E N.

Deze stad bezit een niet onaardig maar overvol en slecht verlicht Museum, waarin verscheidene kunstwerken van den eersten rang. De Catalogus vermeldt in zijn Inleiding hoe de verzameling in 1793 ontstond en verder uitgebreid werd.

In het jaar X der Republiek werden over de provinciale Musea van Frankrijk een aantal schilderijen verdeeld, die te Parijs geen plaats in het Louvre vonden, waarbij kostbare stukken, die de fransche legers uit Italië hadden meê-gesleept. Hieronder bevond zich PERUGINO's wereldberoemde Sposalizio, het voorbeeld van RAFAEL's werk (in de Brera te Milaan) en m.i. voor dit vroege werk van den Meester van Urbino niet onderdoend. Later werd het Museum nog verrijkt met een prachtigen CARPACCIO: een heilige familie met vele heiligen in een prachtig landschap. Een goed bewaard, kostelijk werk van dezen sympathieken meester uit Bellini's school. Het draagt het curieuse opschrift: VICTORE CARPATHIO FICTI. Een CIMA, gemerkt: JOHANNES BAPTIST. Conegliensis opus MDX is door een ellendige restauratie totaal geruïneerd.

Er zijn nog een reeks prachtige Italianen, vier PAOLO VERONESE's enz. No. 11, een St. Sebastiaan, aan ANDREO DEL SARTO toegeschreven, is een echt Vlaamsche schilderij van ± 1625 met een Brueghelachtig landschap.

Onder de Vlamen: een Copie naar het bekende stuk van den Ouden BRUEGHEL te Brussel; Joseph en Maria komen te Bethlehem „opdat zy zouden beschreven worden”. Het is verbazend zoovele Copieën en herhalingen er van dit amusante, groote tafereel bestaan. Op de tentoonstelling te Brugge was er o. a. ook een.

Een buitengewoon en grandioos portret eener oude vrouw blijkens signatuur in 1558 door FRANS FLORIS gepenseeld. Voor dit meesterstuk, een waardig pendant van den man te Brunswijk, betreurt men het dubbel dat deze manierist zijn meesten tijd besteedde aan het schilderen zijner Michelangeske kerktafereelen. Hier is hij een waarlijk groot kunstenaar. Prachtig is de houding, de wijze waarop de vrouw met de rechterhand een grijzen, langharigen hond caresseert. Wat zijn de oogen van dit dier levendig van uitdrukking! Wat zijn de stoffen, dat kanten kraagje, de zwarte moiré zijde mooi uitgedrukt!

Een zeldzaam stuk van ZUSTRIS, gemerkt LAMBERTUS DE AMSTERDAM, stelt Jezus' doop in den Jordaan voor. Naar dit werk te oordeelen zijn ook de aan hem toegeschreven stukken in Lille en in het Louvre van zijne hand. Ik herinner er mij tot mijn leedwezen niet veel van; het is heel helder, in lichte kleuren geschilderd en ik meen dat aan het landschap veel zorg is besteed.

No. 82. RUBENS. Melchissédéc biedt Abraham brood en wijn aan. Dit prachtige werk, door de Franschen te Cassel gestolen, is ongereclameerd gebleven. WITDOUCK bracht het 1638 in plaat. Het is een werk dat blijkbaar kort vóór dien datum geschilderd werd, wat vol, maar met zeer goede dingen — de indrukwekkende koppen der hoofdfiguren, de voortreffelijke naaktfiguren rechts en het gloeiende koloriet, zoodat GONSE uitroept: „cet admirable tableau a la fraicheur soyeuse d'un bouquet.”

No. 83. Hoe men dit portret, vermoedelijk dat van JACOB I, getooid met de orde van den Kouseband, ooit aan RUBENS kon toeschrijven, vat ik niet. Het is blijkbaar van de hand van den Ouden DANIEL MYTENS die bijna zijn heele leven in Engeland werkzaam is geweest. De kraag is krachtig geëmpateerd; het is een mooi portret van dezen soms wat saaien schilder.

No. 85. Ecole de Rubens. Bacchanale. Dit is een heel bijzondere en uitstekende schilderij. Rechts een verwoede rondedans van halfnaakte woestelingen met rijk gekleedde, door de orgie reeds half *ontkleedde* vrouwen. Amoretten in de lucht doen bloemen regenen op de feestvierenden. Links ziet men twee vrouwen, die zich om het middel vasthouden, gaande naar een zittend man, die ze in de armen wil sluiten. De eene is in 't geel, de andere in 't zwart. In 't midden danst een herder met eene schoone in wit satijn en met een groote hoed op 't hoofd. Overal zitten en liggen verliefde paren. Alles is met volkomen meesterschap geteekend, de bewegingen voortreffelijk, de kleur, de verlichting, alles is perfect. Het is in één woord een meesterstuk. Wie kan de groote RUBENS-leerling zijn, die het schiep? Ik zag wel schilderijen, die aan FRANS WOUTERS toegekend worden — of wellicht ook zeker van hem zijn — die sterke punten van overeenkomst hebben met deze schilderij. Een stuk in het

Museum te Nancy bijvoorbeeld. Het stuk is in 1892 aan het Museum geschonken door Mad. LE DART. ROOSES en HYMANs mogen 't eens uitmaken wie er de schepper van is!

No. 86. FRANS SNIJDERS, groot, goed stilleven, wat onrustig van compositie, maar heerlijk van kleurenkracht — en pracht. Op een rood kleed liggen een zwaan, een pauw, de kop van een wild zwijn en een kreeft op een blauwen schotel.

Bij No. 94, een groot landschap met herders, wordt de oude fout herhaald: het monogram van den Haagschen schilder-burgemeester DIRCK VAN DER LISSE (D. V. L.) in één) wordt voor dat van JAN LYS gehouden.

No. 96, de studiekop van een man, naar boven ziend, met gevouwen handen, door JORDAENS, is geheel dezelfde kop als die in 't Museum te Berlijn doch daar door VAN DYCK geschilderd. Wellicht hebben beiden samen hunne studies naar dit model gemaakt.

No. 107, Jezus door de krijgsknechten met doornen gekroond, „attribué” aan VAN DYCK, is een echte studie van dezen meester voor de schilderij te Berlijn; een fraai werk.

No. 119, een bloemstuk, duidelijk F. V. gemerkt, is niet van VEERENDAEL, maar door een meester, die sterk aan het werk van MARSEUS en WITHOOS doet denken.

Onder de „Inconnu's” trof mij no. 122, een stilleven van groenten en veel rauw vleesch, niet heel gelukkig als compositie, maar prachtig geschilderd en fijn van kleur, waarvoor ik geen anderen naam weet dan.... CHARDIN. Het is toch geen XVIIe eeuwsch werk, en in de XVIIIe eeuw, was er maar één, die het zóó kon: I. B. S. CHARDIN.

No. 123, eene Madonna met het Kind, omgeven door vrouwelijke heiligen, waarvan er eene aan den jonggeborene een palmtak reikt, is een zeer goed en karakteristiek werk van den Bruggenaar ADRIAEN ISENBRANT, dien wij op de Tentoonstelling der Vlaamsche Primitieven zoo grondig hebben leeren kennen en wiens werk door den ouden WAAGEN vroeger ten onrechte voor dat van JAN MOSTAERT gehouden werd. Men lette slechts op de typische rechte neuzen der figuren. Het is mooi, diep van koloriet; jammer, dat het kind zoo zwak gedaan en leelijk is.

Het aan CRAESBEECK toegeschreven stukje met vier mannen en twee vrouwen aan tafel, drinkend en rookend, met nog een man, die aan de gevolgen er van laboreert, op den achtergrond, is een late en niet zeer goede PIETER QUAST met zijn dikbollige neuzen.

Een zeer goede, JAN STEEN-achtige BRAKENBURGH (No. 132) en een vol-

uitgemerkte M. D'HONDEKOETER (No. 133) gaan wij voorbij om nog even stil te staan bij een zeer groot (bijna 2 meters breed) en belangrijk stuk van CLAES MOYAERT in 1643 geschilderd. Het stelt de onthouding van Scipio voor. Links staat Scipio op de trappen van een paleis in een harnas en blauwen mantel gekleed, door lictoren en soldaten gevolgd. Hij reikt de hand aan eene jeugdige in het wit gekleede gevangene. Achter haar een oud echtpaar, aan zijn voeten ligt de jonge bruidegom geknield, terwijl iemand allerlei kostbaar goud- en zilverwerk, dat op den grond staat, wil oprapen. Het is een goed en karakteristiek werk uit MOEYAERT's tweede periode, met roodbruine manskoppen. Het is een van die stukken onder wier invloed KNUPFER zich moet gevormd hebben.

Hoe men No. 136, een mansportret met lange pruik, aan BOL kon toeschrijven, begrijp ik niet. De catalogus zegt: Signé F. BOL; dit zijn denkkelijk de slecht leesbare overblijfsels eener handteekening van A. BOONEN.

Even zonderling is de attributie van No. 137 aan SALOMON KONINCK. Het is een zeer degelijk, wat roodachtig portret van een geleerde, de face gezien, met zwarten hoed op, voor een schrijftafel, waarop een cranium en een open-geslagen boek met anatomische teekeningen. Men leest op het boek: ARCA..... COMMENTA..... ALCHEMIÆ. Het meest lijkt dit schilderwerk op den Hage-naar JACOB VAN DER GRACHT wiens portretten in het Haagsch Gemeente-Museum te vergelijken zijn.

No. 138 is een goed vrouwenportret, *niet* van VAN DER HELST maar wel zeker van ABR. VAN DEN TEMPEL.

No. 139 geen PALAMEDES, maar zonder twijfel een werk van den Antwerpenaar CHR. VAN DER LAMEN wiens talrijke conversatiestukken nog al te dikwerf aan hollandsche meesters worden toegeschreven.

Een zeer wonderlijk stuk (No. 140), landschap met vee, draagt de valsche handteekening A. CUYP fecit Ano 1659. Het jaartal zou echt kunnen zijn. Het resultaat van herhaald en langdurig beschouwen was: het zou een copie naar CORN. SAFTLEVEN kunnen wezen. Maar er is nog veel in dit ding geknoeid.

Een zeer vlot geschilderde SALOMON VAN RUIJSDAEL is 1664 gedateerd; een boerderij onder hoog geboomte, waarlangs een weg, aangenaam gestoffeerd met koetsen en vee, leidt.

No. 143 is geen VICTORS maar een oude copie naar REMBRANDT's „keuken-meid", die leelijke tronie, die ook op de Rembrandttentoonstelling te Amsterdam te zien was en uit de Coll. GOLDSCHMIDT te Parijs sedert in die van den Hr. FLEISCHMANN te Londen overging.

Is de reusachtige bekeering van Augustinus werkelijk een LAIRESSE? Ik

zag geen handteekening; het stuk komt uit Luik (No. 144) maar lijkt niet op LAIRESSE's toch zoo bekende gladde schildertrant.

No. 150 is een allerliefst landschapje dat mij beurtelings aan SAL. VAN RUYSDAEL en F. DE HULST deed denken. Het is een riviergezicht met scheepjes en schuiten; rechts een achter boomen verscholen kerkje, op den voorgrond een veêrpont met paarden en menschen. L. een beeldig vershiet, prachtige spiegeling der mooie lucht in 't water, als een 17^e eeuwse BASTERT — een hoogst aantrekkelijk schilderijtje.

In een zaal beneden, in de verzameling MONTARAN, hangen twee goede damesportretten (No. 36 en 38) beiden zonder twijfel van C. JANSSEN VAN CEULEN. Het eerste wordt aan GASPARD (sic) SPRONG, het tweede aan VAN DER HELST toegekend.

Er is nog een tweede klein Museum te Caen in het Stadhuis. Het is de exquise verzameling van schilderijen, teekeningen, meubels, bibelots, rariteiten, door den Heer BERNARD MANCIEL, († 1872) aan zijn geboortestad geschonken. De meeste schilderijen zijn van fraaie kwaliteit en goede conservatie.

No. 1, aan MANTEGNA toegeschreven, S. Jacobus maior, is waarschijnlijk van COSIMO TURA. De vioolspeler van BROUWER (No. 5) een oude copie. No. 6, een grisaille met de pen, zeestuk, is gem. C. B. MOOY 1691. No. 13 een aardig Paradijs door A. GRYEFF. No. 16 een uitnemende vroege ADR. VAN OSTADE, natuurlijk een kroeg met drinkende en vrijende boeren. Geheel in den trant van het vroege werk van den meester in het Mauritshuis, waarvan het haast een pendant kon zijn. No. 17. Een prachtig riviergezicht van SALOMON VAN RUYSDAEL 1661 gedateerd met een heerlijk vergezicht rechts, krachtig breed en frisch gedaan.

No. 19, een geslacht varken, met een paar figuurtjes op den achtergrond, is niet, zooals de Catalogus vermeldt, door C. SAFTLEVEN geschilderd, maar een prachtig, breed en geëmpateerd gedaan werk van ADRIAEN VAN OSTADE, omstreeks 1645—1650 ontstaan. Het stamt uit de beroemde Coll. van Card. Fesch. No. 20 is een zeer goede JACOB DUCK, een musicerende familie; een jong man speelt op de viool, eene dame op de gitaar, anderen zingen en luisteren.

Er volgt een aardig sneeuwlandschap door L. VAN UDEN, gestoffeerd door TENIERS. No. 22. Buitengewoon mooi stilleven door JACOB WALSCAPPEL, alleen bloemen, minstens even mooi dan die van RACHEL RUYSCH. Of No. 23 een VAN DYCK is?? maar het is een fraai mansportret. Het moet gemerkt zijn VAN DYCK 1630(?) Een J. WEENIX *fecit* 1688 gemerkt damesportret (gezeten in een park) behoort tot het beste van wat hij in dit genre verricht heeft. De

HONDECOETER (No. 26) stilleven met haas, geweer enz. is zeer in WEENIX' trant geschilderd. Een late donkere WYNANTS. No. 36 is een WILLEM ROMEYN, geen EVERDINGEN! Daarentegen is No. 66 een echte EVERDINGEN, goed Noorsch landschap. Een lief landschapje van VAN GOYEN draagt het jaartal 1631. (Hut waarvoor 3 figuren). De BROUWER (No. 34) is een prachtige vroege TENIERS, een van die drinkers waarbij hij nog zijn meester ADRIAEN BROUWER in type en schildering op den voet volgt.

No. 37, de dood van St. Franciscus van Assisi, wordt ten onrechte aan P. VAN MOL toegekend; het is een prachtig doek, ook al uit de collectie FESCH en lijkt mij Italiaansch uit de school van Bologna.

Een drinkend man (No. 39) is inderdaad een echte, maar vervelende WILLEM VAN MIERIS.

No. 41, een zeer mooi vrouwenportretje, heet PIETER VAN SLINGELANDT. Het doet sterk denken aan de twee portretjes van Prof. HUBRECHT in 1903 op de Haagsche potretten-tentoonstelling. De Magdalena in gebed, hemelwaarts ziende met de gevouwen handen voor de borst is geen Italiaansche, maar een VAN DYCK-achtige Vlaamsche schilderij. De mooie VAN DYCK-schets, de heiligen S. Sebastiaan en Mauritius, is echt; ook al uit de collectie FESCH; evenals de echte, late WOUWERMAN (No. 49). Mede uit die collectie komt eene Madonna met het Kind, ten onrechte aan HUBERT VAN EYCK toegeschreven. Ik meen hierin een vroeg werk van MEMLINC (of eer een ZEER GOEDE oude copie er na) te moeten zien.

No. 56, geen BERCHEM, valsch gemerkt, maar echte I. F. SOOLMAECKER.

Eindelijk zou No. 65 een werk van W. SCHELLINCKS kunnen zijn. Het stelt een legerconvooi voor, dat bij een fontein halt houdt.

Eer ik van CAEN afscheid neem, wil ik nog vermelden, dat een oud bediende van het Museum mij verzekerde, dat er nog wel 200 zeer fraaie schilderijen op den zolder van het Museum staan te bederven, uit plaatsgebrek.

BORDEAUX.

Aangenaam in een fraai park gelegen, bezit dit Museum een reeks min of meer belangrijke schilderijen van zeldzame of interessante Hollandsche meesters van den tweeden en derden rang.

Bizonder interessant zijn vier landschappen, alleen gemerkt met zijn uit I. V. R. bestaand monogram van JACOB VAN RUISDAEL SALOMONSZON, wiens werk in het Museum Boymans en thans ook in 's-Rijks Museum goed vertegen-

woordigd is. Het is ook hier eigenaardig te zien hoe die schilder zich beurtelings op het werk van zijn Vader en dat van zijn grooten Oom inspireert. Nos. 858—861).

Als Italiaan (PRETI) gecatalogiseerd is een echt Hollandsche schilderij, voorstellende een op de gitaar spelend man, met muts met witte en gele veëren. Ik dacht er bij aan HONTHORST en TER BRUGGHEN, het meest aan den laatste. Het landschap met figuren, aan SALVATOR ROSA toegeschreven, is een FILIPPO LAURI.

Curieus is een ANDREAS ACHENBACH, zeestuk, in 1855 hier op eene tentoonstelling te Bordeaux aangekocht!

No. 162, geen ASSELYN, maar duidelijk gemerkt: OSSENBEECK 1643. Op den voorgrond een man, die een koe melkt; naast hem een witte hond, schapen en geiten. Dit aardige stukje, dat aan vroeg werk van CUYP herinnert, zal we van JOHANNES VAN OSSENBEECK zijn, wiens aardige CUYP-achtige stuk van 1645 in het Museum te Praag iedereen opvalt die het Rudolphinum bezoekt. Wie is toch de mindere W. OSSENBEECK (Rijksmuseum te Amsterdam)? Het tweede stuk aldaar (Legaat des Tombe) zal ook wel van hem zijn, hoewel de handteekening, zonder voorletter, precies op die van J. v. OSSENBEECK te Praag lijkt. Ik vermeld van den laatste nog twee stukken (die eens gemerkt waren) in het Museum te Hermannstadt, waarvan het eene veel aan CORN. SAFTLEVEN doet denken en het andere DUJARDIN-achtig is.

Waarom No. 167 aan VAN BECK wordt toegeschreven (een matig zeestukje) vat ik niet.

No. 170 is een echte C. BEGA (vrijend paar).

No. 172 geen BERGHEM, hoogstens SOOLEMAKER.

Een rijkgestoffeerd landschap van GUILLIAUM DU BOIS (No. 174) behoort tot diens beste stukken, en doet aan dat van het Mauritshuis denken; het is gemerkt.

Is No. 181 een BREENBERCH? Op een uithangbord ziet men een knijpbril, bekend monogram van PAULUS BRIL.

Men vraagt zich soms af: hoe komen de heeren Museumbestuurders aan sommige attributies? Zoo is No. 187, een copie naar TENIERS, aan CORNELIS BRISÉ toegekend. Terloops zij hier gezegd, dat een zeer fraai mansportret van BRISÉ, wel zijn beste stuk, te Parijs hangt bij Dr. M. WASSERMAN.

Een herbergsintérier met drinkende en kaartspelende boeren (No. 191) is *geen* CRAESBEECK maar een zekere EGBERT VAN HEEMSKERCK. De A. CUYP (No. 193) is een VAN STRY. Daarentegen bezit dit Museum drie schilderijen van BENJAMIN CUYP. No. 194 is een boerenschuur met drinkende en rookende boeren.

No. 196, een aan ISAAK VAN OSTADE doen denkend binnenhuis met twee drinkende boeren, luisterend naar een ambulant violist; *zeker* een breede, bruine BENJ. CUYP. No. 293, de aanbidding der herders, aan REMBRANDT toegeschreven, is zelf door B. CUYP gemerkt. Dit laatste is een zeer fors en kleurig gedaan werk van dezen virtuoos. Wel eigenaardig, dat nog uit niets dan uit zijn werk gebleken is, dat hij op de eene of andere wijze met REMBRANDT in contact geweest moet zijn.

No. 300—301. Twee aardige boschgezichten van JILLIS ROMBOUTS. No. 305, RUBENS, Marteling van St. Joris. Dit stuk, zeker voor een deel RUBENS' eigen werk, wordt door ROOSES als door retouches onherkenbaar voorgesteld. Zoo erg komt het mij niet voor, maar ik heb het niet van zeer dichtbij kunnen zien. De vleugels van dit altaarwerk, dat omstreeks 1615 voor de schoone St. Gomaruskerk te Lier (Lierre) bij Antwerpen werd geschilderd, bevonden zich in 1830 bij NIEUWENHUYNS te Londen. In zijn laatste werk over RUBENS noemt ROOSES deze triptiek niet. Aan de echtheid valt niet te twifelen. Evenmin aan die van No. 306, de marteling van St. Justus, een prachtige schilderij, maar van eene afgrijselijke voorstelling. De onthoofde heilige toch houdt zijn eigen, bloedeloos hoofd in beide handen, tot verbazing van zijn vader en broeder, die naast hem staan. Het landschap is van WILDENS. De heilige is prachtig geschilderd en het geheel van een schoon koloriet. Het ontstond omstreeks 1636, en werd voor de kerk van het klooster der Annonciaden te Antwerpen voltrokken. De schilder ontving er 300 gulden voor.

No. 307 en 308 zijn geene werken van RUBENS; het laatste is een copy.

Een aan VAN DYCK geattribueerde Magdalena in penitentie zou werkelijk een vroegwerk van den grooten RUBENS-leerling kunnen zijn, evenals dergelijke Magdalena's in het Rijksmuseum en te Madrid in de Galleria S. Fernando.

No. 208—209. Twee gemerkte zeestukken van DUBBELS.

Tot mijn spijt kon ik de handteekening noch het jaartal op den D. DALENS, landschap met vijver en zwanen enz., zien. (No. 197). Waarschijnlijk hebben wij hier met DIRCK DALENS III te doen, niet met den oudsten meester van dien naam.

Hoe weinig betrouwbaar de Catalogus is, blijkt bijvoorbeeld uit het bij No. 205, landschap met koeien en geiten, vermeld. Het heet van JACOB VAN DER DOES te zijn en is „signé”, volgens den Directeur. Het is echter „signé” met het monogram van HERMAN SAFTLEVEN en het jaartal 1642.

No. 228 is een zeer goede ABR. GOVAERTS, 1614, bijna zoo goed als het Mauritshuis-exemplaar van dezen bekwamen JAN BREUGHEL-navolger. Een ander zeldzaam Vlaam, HIERONYMUS GALLE, is door een fraaien bloemkrans gerepresenteerd.

Wie is GEDAM? Volgens den Catalogus moet die handteekening en het jaartal 1613 op een St. Hieronymus staan. (No. 227)

JAN VAN GOYEN is met drie goede landschappen (No. 230—232) aanwezig. No. 231 is van 1644, No. 232 van 1633. Het laatste is een zeer groot stuk, met zeer groote figuren: een waarzegster met haar kind, hare kunst aan drie landlieden vertoonende benevens meerdere andere figuren. Het stuk is bijna $1\frac{3}{4}$ meter hoog en $1\frac{1}{2}$ meter breed.

Meer curieus dan fraai is een (gemerkte) PIETER DE GREBBER, Bathseba in het bad, met een oude vrouw bij haar (No. 233). Een landschap aan JORIS VAN DER HAGEN toegeschreven, is eer een LEUFF DE JONGH (No. 236.)

Nu komen wij aan een zeer grooten puzzle — een valsch FRANTZ HAALS gemerkt prachtig mansportret met de rechterhand voor de borst, blootshoofds. Ik dacht wel eens aan VERSPRONCK, doch bij een later bezoek aan Bordeaux kwam mij dit stuk toch voor een echte HALS te zijn, waarop een ellendig restaurator te kwader ure eens een apocriefe handteekening zette.

238/39. Bloemstukken van SIMON HARDIMÉ (die verscheidene huizen in Den Haag met fraaie bloemschilderingen (omstreeks 1700) verrijkte.

Zou No. 240 een echte vroege DE HEEM zijn? Het jaartal 1636 leek echt, het werk echter meer op dat van H. B. DE STOMME.

Van wie de „Hobbema” met een onleesbare handteekening is, kan ik niet uitmaken. Het stuk hing te hoog.

No. 244. HONTHORST, eene Magdalena. No. 247. Geen DU JARDIN, maar echte DIRCK VAN BERGHEN. No. 251. Goede ALBERT KLOMP. No. 254. Aardig, breed geschilderd strandje van en gemerkt: W. KOLEN. No. 247 geen DUJARDIN, maar echte D. VAN BERGHEN met zijn eeuwig herhaalde boerin in blauwe rok à la Adr. van de Velde.

No. 258 is geen LOOTEN maar een \oint C gemerkte JOACHIM CAMPHUYSEN, en wel een der aardigste stukken van dezen meester, over wien Oud-Holland juist de nieuwste gegevens mededeelt.

Zeer fraai en belangrijk is een onbegrijpelijkerwijze aan de school van WILLEM VAN MIERIS (sic) toegeschreven, 1633 geschilderd! portretje van een jongen botanist. Hij staat; is in het zwart gekleed met witte kraag en houdt in de linker hand een plant, terwijl hij met de rechter steunt op een boek. Bij een wapen: Aetatis 28 Anno 1633. De mooie kop vol uitdrukking ziet den beschouwer aan; de handen zijn wat zwak. Sterke lichtjes op gelaat en handen. M. i. bepaald een werk van THOMAS DE KEIJSER.

No. 276 een rivierlandschap met dorp en figuren is een aardige, gemerkte FRANÇOIS (niet JOOST, of JOEYS, zooals de Catalogus zegt) DE MOMPER.

Van de drie VAN DER NEER's is slechts No. 279, een versleten en door eek bedorven maneschijn echt, de twee volgende Nos. zijn imitatie.

Een goed stilleven in DE HEEM's trant is gemerkt P. VAN OVERSCHIE.

Zelfs een gemerkt damesportret van QUINKHARDT bevindt zich te Bordeaux.

Een Nolpe-achtige, wat bruine en fletsche SALOMON VAN RUYSDAEL is met monogram en 1635 gemerkt. No. 319 een echte aardige SIBRECHTS. De JAN STEEN (No. 323) is een J. M. MOLENAER: een vrouw laat een kind dansen op een tafel door drinkers en rookers omringd. De PALAMEDES (No. 325) is een karakteristieke maar bedorven CH. VAN DER LAMEN.

Een binnenhuis dat G. TILBORCH heet lijkt mij eer een LUNDENS toe. De kerk aan HENDRICK VAN VLIET gegeven zal wel een IS. VAN NICKELEN zijn, en de ROELOF VAN VRIES een mooie krachtige W. DUBOIS. Wonderlijk hoe men een stuk als 341, een POUSSIN-achtig landschap, aan JAN BAPTIST WEENIX toeschrijven kan!

Hiermede kan ik gevoegelijk mijne beschouwingen eindigen, hoewel er nog bij nauwkeuriger doorsnuffeling van dit Museum menig ander stuk terecht gebracht zou kunnen worden. Veel hangt zóó hoog, dat het met den besten wil niet mogelijk is er iets van te zeggen.

KRITISCHE OPMERKINGEN OMTRENT OUD-HOLLANDSCHE SCHILDERIEN IN ONZE MUSEA¹⁾

DOOR

DR. C. HOFSTEDE DE GROOT.

IV.

NOG voor het afdrucken van mijn vorig artikel is de nieuwe catalogus der schilderijen in het Rijksmuseum verschenen. Dit verschijnen vergemakkelijkt onze studie in hooge mate.

Alvorens ze evenwel thans in de volgorde der nummers voort te zetten, stel ik er prijs op hier te verklaren, dat het mij na het verschijnen van het vorig artikel gebleken is, dat BREDIUS, sinds ook hij het portret van den zoogenaamden Menasseh ben Israel door G. FLINCK in de verzameling DE JONG te Parijs kent, het geheel en al met mij eens is, dat de GOZEN CENTEN uit het Rijpenhofje van FLINCK en niet van REMBRANDT is.

„Nr. 21. Anonymus der Duitsche school, a. XVIIe Eeuw (eerste helft), Een Jonkman met baret en pelsmantel. Door Dr. A. BREDIUS aangeduid als werk van den Meister des Todes Mariae (JOOST VAN CLEEF).”

Of BREDIUS de eerste geweest is, die dit portret aldus heeft aangeduid, waag ik niet te beslissen.²⁾ De aanduiding schijnt mij evenwel zóó juist, dat zij veilig door den catalogus had kunnen worden overgenomen. Het is mij althans onbekend, dat er onder hen, die zich speciaal met de studie van deze school en

¹⁾ Zie Oud-Holland 1889 Dl. XVII, blz. 163 en verv.; 1901 Dl. XIX, blz. 121 en verv. en blz. 134 en verv.; 1904 Dl. XXII, blz. 27 en verv.

²⁾ Het was BODE meenen wij, die het eerst die toeschrijving maakte. (DE REDACTIE.)

van dit tijdvak bezig houden, kenners zijn, die aan de juistheid der aanduiding twijfelen.

„No. 116, Anonymus der Hollandsche School; B. Diyersen, e. XVIIe Eeuw (tweede helft). Omstreeks 1650, Zeegezicht” enz.

De vroegere catalogi vermeldten reeds dat dit schilderij waarschijnlijk het werk is van WILLEM VAN DIEST (Nr. 589). Het komt mij voor, dat deze toeschrijving zooveel voor zich heeft, dat men het stuk veilig onder WILLEM VAN DIEST (toegeschreven) kan registreeren.

Twee nummers verder staat onder dezelfde rubriek: No. 118, Hollandsche schepen nabij het strand. Dit stuk vertoont een groote naamteekening, die de vorige catalogi lazen als P. Druyve... 1689. Het facsimile in den nieuwen catalogus leert, dat de schilder heet J. DE GRUYTER, hetgeen vooral blijkt, indien men de handteekening legt naast die van een schilderij, dat in 1900 door Baron WRANGEL te Dresden op de Marinetentoonstelling in den Haag was ingezonden (buiten catalogus) en van een ander, dat den 22 Juni 1901 als Nr. 111 van een anonyme veiling bij Christie's voorkwam.

Deze JACOB DE GRUYTER was een Rotterdamsche schilder, die in 1674 in het kohier van het familiegeld aldaar voorkomt (Rott. Hist. Bladen III, I, 604)¹⁾. Ook is zijn even vermelde schilderij in de Londensche veiling een Gezicht op Rotterdam, met rechts op den voorgrond een talrijke kudde koeien en schapen en daarachter de stad. Links verscheiden oorlogsschepen en kleinere vaartuigen. Rechts beneden de volle handteekening en het jaar 1655; 0.70 bij 1.05 M. De warme toon met veel geel en rood verried sterken invloed van CUYP, maar het stuk was helaas zoo zwaar geпоetst, dat het reddeloos verloren was.

Tot een geheel andere richting behoorde het schilderij van Baron WRANGEL, dat een feit uit den Deensch-Zweedschen oorlog heette voor te stellen, maar in werkelijkheid het landen der Hollanders in het fort Sheerness gedurende den tocht naar Chattam afbeeldde. Het was geheel en al gevolgd naar de daarvan bestaande prent van ROMEYN DE HOOGHE (MULLER, Hist. Pr. No. 2256a onderste helft) vooral wat de aardige figuurtjes aangaat. Ook de gebouwen waren dezelfde, maar anders van afmeting. De voornaamste tinten waren rood in de baksteen en blauwachtig rose in de bergen en de lucht. De artistieke kwaliteit was veel hooger dan die van het vorige schilderij, waarschijnlijk omdat de schilder naar een goed voorbeeld kon werken. Behalve de volle handteekening droeg het het jaartal 1670.²⁾

1) Op blz. 605 aldaar wordt in de jaren 1674 en 1682 ook nog een GERRIT DE GRUYTER vermeld.

2) Intusschen kwam het 21 Septembor j.l. in de veiling VAN DER BURGH, DE LA COURT e.a. voor onder No. 83. Het werd voor f 250.— verkocht. De catalogus dateert het stuk ten onrechte 1668.

Het vierde schilderij, dat mij van JACOB DE GRUYTER bekend geworden is, bevindt zich in de rijke verzameling DELAROF te St. Petersburg. Het is evenwel het zwakste van allen. Het is een Hollandsch zeegevecht bij een rotsachtige kust, dat op den eersten blik den indruk van een J. BEERSTRATEN maakt. In het midden bevindt zich een ronde toren en daarbij op een muur de volle handteekening en het jaartal 1663.

Eindelijk kwam in de veiling van 13 Juli 1812 te Amsterdam nog voor:

No. 46. Een oorlogsvloot. Op paneel, door J. D. GRUITERS, hoog 35, breed 60 duim, verkocht voor 5 gld. 5 st.

Anonymi der Hollandsche School, B. Diversen, f. XVIIIe eeuw.

No. 120. Bloemstuk met een valsche handteekening van R. RUYS en het (onmogelijke) jaartal 1659. Heette vroeger RACHEL RUYSCH, doch is een copie naar haar en behoort op een zolder, niet in een museumzaal thuis.

No. 121. Stilleven. Schijnt mij een modern schilderij, doch hangt iets te hoog voor nauwkeurig onderzoek.

Anonymus der Hollandsche School, D. Portretten, d. XVIIe Eeuw (eerste helft).

No. 234. Jacoba Bontemantel, als kind ten voeten uit. Anno 1644.

Dit schilderij is, evenals zoovele andere familieportretten der VAN DE POLL's, een copie naar een origineel, dat waarschijnlijk bij een anderen staak der familie berust of berust heeft. De gladde schilderwijze op doek verraadt den lateren oorsprong. Het wil mij voorkomen, dat het origineel wel een vroege AELBERT CUYP zou kunnen geweest zijn. In de veiling Lenglart, Parijs 1902, was althans een voluit gemerkt kinderportretje uit het Dordtsche geslacht VAN DER BURCH, waarmede dit zeer veel overeenkomst vertoont. Men vergelijke de afbeelding in SEDELMEYERS achtsten catalogus onder No. 3.

No. 386, JAN VAN ASSEN, Mansportret, gemonogrammeerd. Wat zijn de redenen, waarom het monogram J. v. A. JAN VAN ASSEN moet beteekenen? Het schilderij past noch bij hetgeen KRAMM over een voluit gemerkt, levensgroot portret bij de familie HUYDECOPER VAN NIGTEVEGT mededeelt, noch bij hetgeen HOUBRAKEN over des schilders kunst geboekstaafd heeft.

Eveneens zou ik willen vragen, waaruit blijkt dat J. ATTAMA, de schilder van het mansportret No. 388, waarschijnlijk te Leeuwarden werkte? Zeker werkte hij te Groningen, waar hij tusschen Pinksteren en Vrijmarkt 1659 in het register van het Klein-burgerrecht werd ingeschreven.

No. 433, Portret van een Mevrouw KETTINGH geb. SPEYAERT, heet het werk van WILLEM BARTSIUS. Deze toeschrijving is mij geheel onverklaarbaar, omdat het stuk met reusachtige letters, die ook in den catalogus zijn gefacsimileerd, de handteekening draagt van eenen schilder

Barth (= BARTHOLOMEUS) S....

Hoe nu BARTHOLOMEUS, WILLEM en S...., BARTSIUS kan beteekenen, ben ik buiten machte te begrijpen. Ook heeft het stuk niet de minste overeenkomst van stijl met de authentieke werken van BARTSIUS en was deze toen het portret, dat een geoefende schildershand verraadt, in 1630 geschilderd werd, eerst omstreeks 17 à 18 jaar oud.

De schilderijen Nrs. 449 en 450 staan op naam van, — No. 451 wordt door A. BREDIUS toegeschreven aan ANTHONIE BEERSTRATEN. Hierbij is eene verwisseling in het spel van ANTHONIE en ABRAHAM BEERSTRATEN. Men weet, dat er een tijdlang twijfel geheerscht heeft, of er naast I = JOHANNES BEERSTRATEN wel een A. BEERSTRATEN bestaan heeft ¹⁾. Deze twijfel hield op, toen in 1886 op de veiling Snouck van Loosen te Enkhuizen een deugdelijk gemerkt schilderij van A... BEERSTRATEN voor den dag kwam. De naamteekening luidde niet slechts A., maar voluit ANTHONIE. Sinds dien heeten alle A. BEERSTRATEN gemerkte stukken het werk van dezen ANTHONIE, waarbij men over 't hoofd zag, welk een enorm verschil van artistieke kwaliteit er bestond tusschen een groot aantal A. BEERSTRATEN en de voluit ANTHONIE BEERSTRATEN gemerkte stukken. Men dacht er niet aan, dat er nog wel eens een tweede A. BEERSTRATEN kon bestaan hebben, te minder, omdat de ABRAHAM BEERSTRATEN, dien men in de Archieven had gevonden, kuiper van zijn ambacht was. Toch is het bestaan van een schilder ABRAHAM BEERSTRATEN niet twijfelachtig meer, sinds ik voor een tiental jaren op het landgoed Bowood van den Markies van LANSDOWNE een met diens naam en voornaam voluit gemerkt gezicht op het oude raadhuis te Kampen terug vond ²⁾. Dit stuk bewijst niet alleen dat ABRAHAM BEERSTRATEN als schilder bestaan heeft, maar ook dat hij verreweg de beste schilder van de beide A. BEERSTRATENS was. Aan hem moeten dus de goede, aan ANTHONIE de zwakke, A. BEERSTRATEN gemerkte stukken worden toegeschreven.

De Catalogus maakt een zeer uitgebreid gebruik van het woord „Toegeschreven”. Nu kan men zeggen ieder schilderij, dat 10. niet echt gemerkt is door den schilder; 20. door geen andere uitwendige documenten en een onafgebroken traditie gestaafd wordt, is slechts „Toegeschreven”. In dezen zin is bijv. het portret van ELISABETH BAS slechts „toegeschreven” aan REMBRANDT en zijn de meeste werken van RUBENS van VAN DYCK en HALS slechts aan deze schilders „toegeschreven”. Ook hij, die waarde hecht aan de resultaten van inwendige, d. w. z. niet van handteekeningen of documenten afhankelijke stijlkritiek kan

¹⁾ Zie bijv. HAVARD, *l'Art et les Artistes hollandais* in zijn artikel over BEERSTRATEN.

²⁾ WAAGEN, die het ook zag, wist met de handteekening geen weg en noemde den meester BAUERSTADT *Treasures of art*, III 165).

met deze uitdrukking vrede hebben, mits de beteekenis slechts duidelijk blijke en het gebruik uniform zij. Neemt men nu deze uitgebreide beteekenis van „Toegeschreven” aan, gelijk de catalogus in vele gevallen doet, dan mag dit woordje niet ontbreken bij No. 493 CLAES VAN BERESTEYN, Duinweg¹⁾. Immers niet alleen is het schilderij niet gemerkt en heeft het geen oude traditie achter zich (tot voor korten tijd heette het RUISDAEL), maar er bestaat zelfs geen tweede schilderij van den meester, ja nog sterker, wij weten zelfs niet, of hij, behalve etsen en teekenaar, ook schilder is geweest en zoo ja, welk vak hij als zoodanig beoefende.

Onze kennis beperkt zich tot VAN DER WILLIGENS mededeeling, dat CLAES VAN BERESTEYN 5 Jan. 1644²⁾ leerling van SALOMON DE BRAY was en 4 Maart 1684 begraven werd. VAN DER KELLEN (Peintre graveur blz. 24) schreef reeds in 1867—73: „Il se peut que VAN BERESTEYN ait aussi manié le pinceau; cependant nous n'avons jamais vu de tableau de ce maître, ni même rencontré son nom dans les catalogues de tableaux”. Ook thans geldt nog hetzelfde: ik heb nooit eenig gemerkt schilderij van BERESTEYN gezien, noch ooit zijn naam in een ouden veilingscatalogus van schilderijen aangetroffen.

Om deze redenen schijnt het mij alleszins wenschelijk ons landschapje slechts op BERESTEYNS naam te plaatsen, voorzien van de noodige toelichting, dat n.l. de toeschrijving slechts berust op de overeenkomst van stijl met de etsen en teekeningen van den kunstenaar.

Bij No. 587, HIER. BOSCH, het snijden van de kei, valt op te merken, dat dit stukje thans algemeen en terecht als een goede, oude copie wordt beschouwd. Inderdaad beantwoordt het niet in allen deele aan den hoogen maatstaf, dien men gerechtigd is aan de authentieke werken van den meester aan te leggen, die reeds tijdens en kort na zijn eigen leven zoo veelvuldig gecopieerd werd.

Ik geloof niet dat er reden bestaat, om met den catalogus te veronderstellen dat het landschap van No. 1312, vossenjacht door L. DE JONGH door JORIS

1) Evenmin als bij No. 1253 ROMEYN DE HOOGHE, Zinnebeeldige voorstelling van het Muntwezen, die hoegenaamd niet gelijkt op de gemerkte geschilderde behangsels in het stadhuis te Enkhuizen; bij No. 1336 A. KEY, portret van een aanzienlijk man, wiens gelijkenis met de authentieke werken in het museum te Antwerpen mij onvoldoende schijnt om daaruit tot de identiteit van den maker te concluderen; bij No. 1423 M. LAROON, vroolijk gezelschap, dat evengoed van CLAES PIETERSZ. QUENIX zou kunnen zijn; bij No. 1831 portret van CORNELIS NUYTS op naam van JURRIAAN OVENS; bij No. 2731 op dien van J. v. WIJERSLOOT, en bij Nrs. 2746 en 2747 op naam van B. ZWAERDECROON. Deze beide laatste schilderijen zijn gemerkt met een monogram B. Z. dat thans algemeen, en *wellicht terecht*, voor dat van ZWAERDECROON doorgaat. Het kan echter geen kwaad er hier nogmaals — zie reeds O. H. 1895, XIII, p. 47 — op te wijzen, dat wij voorloopig geen enkel bewijs, of bewijskrachtige aanduiding bezitten, dat werkelijk B. Z. = BERNARD ZWAERDECROON is.

2) De catalogus zegt, dat hij in dit jaar geboren werd. Er zijn echter reeds etsen met het jaartal 1650 van hem bekend, v. d. K. Nrs. 6—8.

VAN DER HAGEN zou geschilderd zijn. Wel lijkt de behandeling ervan zeer op dien meester, doch dit is een algemeene eigenschap van DE JONGHS kunst. Deze was mans genoeg om het zelf te doen, gelijk ik door tal van stukken zoude kunnen aantoonen. Hij is een nog te weinig geapprecieerd artist, aan wiens naam vooral zijn zwakste producten: de portretten veel afbreuk hebben gedaan, terwijl zijn goede werken vaak aan meesters als A. CUYP, P. DE HOOGH, IS. OSTADE en HOBDEMA worden toegeschreven en als zoodanig met groote sommen betaald.

No. 1523, OTTO MARSEUS, bosch met hagedissen enz. enz., heeft tot dusver als een echt, maar zwak werk van den meester kunnen gelden, hoewel de handteekening duidelijk op een anderen kunstenaar wijst. Is zij echt en is er niet in geknoeid, om er quasi een monogram van MARSEUS uit te maken, dan bevat zij de letters C. M. (V) I. S., waarvan de *v* onzeker is en deze en de twee laatste letters wellicht in andere volgorde zijn te lezen. Sterker evenwel dan de apocriefe handteekening veroordeelt de zwakke en vluchtige schilderwijze het stuk. Men vergelijke het slechts met het zorgvuldig doorwerkte, soortgelijke tafereel in het Mauritshuis.

Bekijkt de aandachtige lezer op blz. 177 de vier facsimiles van handteekeningen van den ouden F. v. MIERIS, dan valt terstond de afwijkende vorm van No. 1613, Jacobs droom, in het oog. Naar het schilderij gaande is één oogopslag voldoende om de overtuiging te krijgen, dat ook dit niet alleen geen MIERIS, maar een volkomen echte, zuivere en karakteristieke ARIE DE VOIS is, zoodat het geenerlei verwondering meer baart te lezen, dat het stukje nog 12 April 1813 in de veiling HENDRIK MUILMAN (Cat. No. 176, teruggekocht voor f 170 door MUILMAN) onder dien naam is verkocht. Het kwam ook reeds onder den juiste naam voor in de verzameling van den Griffier FAGEL, waarvan de catalogus in het 2^e deel van HOET is afgedrukt: Jacob slapende, door A. DE VOIS (blz. 409), maar toen deze collectie den 22 Mei 1801 te Londen onder den hamer kwam, heette het merkwaardigerwijze (Buchanan, *Memoirs of painting* I 304) No. 41 FRANCIS MIERIS — Jacob's Dream, 73/10.—.

Bij de vele verbeteringen, die de nieuwe catalogus ons brengt is een der minder gelukkige bestendingen van bestaande onjuistheden¹⁾, de toeschrijving van No. 1656, de Hengelaar van CAREL DE MOOR, aan diens zoon CAREL ISAAK DE MOOR. Afgezien van de handteekening, die CAR. D. MOOR en niet C. I. DE MOOR of C. MOOR C. F. luidt, zooals alle, die mij van den zoon bekend zijn, wijst de schilderwijze duidelijk op den vader. Ter vergelijking haal ik hier een zijner meest bekende werken: Pyramus en Thisbe in de Pinakothek te Turijn aan,

¹⁾ Jaarverslag 1897, blz. 18.

hetwelk reeds door HOUBRAKEN geprezen werd. Het vertoont in behandeling en coloriet de meest volslagen overeenkomst met het Amsterdamsche stuk.

Dit laatste is trouwens reeds door een van DE MOOR's tijdgenooten, GERARD HOET, den Jonge, aan hem toegekend. Wij lezen in Dl. II van zijne bekende verzameling van veilingscatalogi blz. 456:

Een jonge die hengelt, en een met een meisje die daar na zien, door den Ridder CAREL DE MOOR, hoog $23\frac{1}{2}$ breed $28\frac{1}{4}$ duim, doek.

Het stuk waarvan de afmetingen precies met die van de Amsterdamsche voorstelling overeenkomen, bevond zich toen (1752) in het cabinet van den bewindhebber ADRIAAN LEONARD VAN HETEREN te 's Gravenhage. Het is dus evenals ruim zestig andere stukken uit de verzameling van diens erfgenaam Jhr. ADRIAAN LEONARD VAN HETEREN GEVERS, in 1809 in het Rijksmuseum gekomen.

DE MOOR schilderde hetzelfde onderwerp meermalen. In den veilingscatalogus HENDRIK VERSCHUURING, den Haag 17 Sept. 1770, lezen wij onder No. 22 van den appendix:

Een Stukje, verbeeldende een Boere Jonge die met de Hengel zit te vissen, en waar na een Boere Meyd staat te zien, met verder bijwerk in een Landschap: zeer fraay geschildert door den Ridder KAREL DE MOOR; op paneel hoog $8\frac{1}{2}$ breed 10 duim.

Bij No. 1832 rijst de vraag, waarom J. OVENS juist de copiïst moet zijn van het portret van P. C. HOOFT door SANDRART, evenals bij No. 799, waarom D. v. TOL juist den beroemden DOU van den Hertog van Westminster moet gecopieerd hebben.

Het tegenwoordig nummer 1918, de Stroosnijder, stond, sedert het in 1808 in het Museum kwam, op naam van PAULUS, later op voetspoor van BODE, Studiën, blz. 168, op dien van PIETER POTTER en wordt thans nog slechts aan dezen schilder *toegeschreven*. Ik geloof dat men veilig nog één stap verder kan gaan en het geheel aan hem ontnemen. Het vertoont eene geheel andere kunst-richting en is wat teekening en modelleering aangaat verre boven de meestal zeer zwakke figuurtjes van PIETER POTTER verheven. Vooralsnog waag ik het evenwel niet, een bepaalden kunstenaarsnaam voor dien van POTTER in de plaats te stellen.

Hetzelfde geldt van No. 2267, Het eiland Onrust nabij Batavia, genaamd „Richting van A. STORCK”. Het is ongeveer even ver uit de Richting van A. STORCK als Batavia uit de richting van Amsterdam is.

Ook No. 2489, De prinsen van Oranje en graven van Nassau te paard, draagt een te gunstig etiket, namelijk dat van ADRIAEN VAN DE VENNE. Van dezen schilder is slechts de compositie, gelijk wij weten door de prent van W. J. DELFF, bekend onder den naam van „Nassoviae Proceres”. Het origineel dezer

prent, ongeveer even zoo groot, berust in het museum te Darmstadt en is een buitengewoon frisch, kleurig en geestig kunstwerkje. Nu is het mij onmogelijk aan te nemen, dat dezelfde artist deze saaie, indifferente, bijna levensgrootte herhaling (al is die dan ook met wijzigingen) zou gemaakt hebben, vooral omdat mij nog minstens 4 of 5 anderen van ongeveer dezelfde kunstwaarde bekend zijn. Stond het aan mij, ik zoude het schilderij niet hooger dan „Copie naar” of „Atelier van A. v. VENNE” durven noemen.

Een gewaagde toeschrijving is ook die van het vrouwenportret No. 2730 aan JAN VAN WIJKERSLOOT.

In de eerste plaats weten we nauwkeurig, hoe WIJKERSLOOT portretten schilderde. Men vergelijke slechts de beide portretten der gebroeders VAN VELT-HUYSEN in het stedelijk museum te Utrecht (Cat. 1904 Nrs. 3437 en 3438).

Voorts was WIJKERSLOOT een Utrechtsch schilder en is de voorgestelde dame, blijkens haar wapen, een lid van het Haagsche geslacht VAN PERSIJN.

In de derde plaats komen andere portretten uit dezelfde familie en van denzelfden schilder voor, waarop het monogram behalve I. W. nog een B, tegen de W. aan vertoont. De schilder heette dus I.... W....b...., hetgeen niet past op JAN VAN WIJCKERSLOOT, doch wel op den Hagenaar JAN JANSZ. WESTERBAEN. Nu waren er evenwel twee schilders van dien naam, de eene in hoofdzaak bekend door de portretten van ARNOLDUS GEESTERANUS en zijn vrouw¹⁾, waarvan het mansportret door het onderschrift van H. BARY's prent gedocumenteerd is, de ander door eenige weinige portretten met het monogram I W of I WB. De eerste dragen een ouderwetscher karakter en zijn dus hoogstwaarschijnlijk het werk van den ouden JAN JANSZ WESTERBAEN (\pm 1600—1686), terwijl de gemonogrammeerde portretten dat van zijn gelijknamigen zoon zijn, die omstreeks 1631/2 geboren werd, leerling van zijn vader en ADR. HANNEMAN was, onder G. HONTHORSTS invloed geraakte en reeds voor 1672 stierf. In het Haagsche Gemeentemuseum bevindt zich onder No. 408 een J. I. WB f. 1655 gemerkt damesportret, dat evenals het Amsterdamsche schilderij, uit de familie VAN PERSIJN afkomstig is, al draagt het ook geen wapen.²⁾ In het Haagsche Jaarboekje van 1893 heb ik over dit schilderij geschreven en ook op blz. 71 op het Amsterdamsche stuk als het werk van den jongen J. J. WESTERBAEN gewezen. Ook in de veiling-Heeswijk van 19 Juni 1900 was onder No. 107 een gemonogrammeerde J. WESTERBAEN de Jonge, voorstellende het portret van een jongmensch, driekwart naar rechts, in een rood costuum, een vuurrooden mantel

1) Mauritshuis Nrs. 210, 211.

2) Ik heb het persoonlijk bij de erfgenamen van een der laatste leden van dit geslacht gekend.

en een halsstrik van witte zijde. Zijn zwarte haren vallen over de schouders. De catalogus kende het monogram niet en schreef daarom het stuk aan den veel ouderen Hoornschen schilder JACOB WABEN toe. Eindelijk zag ik in 1894 bij den pastoor VAN HEUKELUM te Jutfaas een I. WB. gemonogrammeerd portret door dezen schilder.

Van een aantal door MOES in zijne *Iconographia Batava* vermelde portretten (Nrs. 395, 3747, 5977 en 7531) durf ik hier vooralsnog niet te beslissen of zij van den ouden of den jongen WESTERBAEN zijn, evenmin als van een oude vrouw in een zwart kostuum en met een weduwekapje in een geschilderd ovaal, dat in het Museum te Caen (Cat. No. 103) berust en wat wijze van monogrammeeren aangaat meer op den jongen en wat schildertrant betreft meer op den ouden WESTERBAEN trekt, terwijl het jaartal 1649 ook beter op den vader dan op den toen 17 à 18jarigen zoon past.

Ook in buitenlandsche kunstveilingen trof ik af en toe werk van de WESTERBAENS aan. Zoo werd den 22 Juni 1901 te Londen onder den naam van SUSTERMANS het portret van een heer in een geelbruin wambuis met een roode sjerp geveild, dat links boven het merk A^o 1638 I.W. droeg. Eer ik dit ontdekte, dacht ik aan meesters als J. G. CUYP of W. DE GEEST, vooral omdat het stuk krachtiger van kleur en van tegenstelling was dan het werk van den ouden WESTERBAEN in het Mauritshuis, die wegens het jaarcijfer alleen in aanmerking kan komen. Dit laatste geldt ook van het J.W. 1643 gemerkte mansportret der veiling VON DER ROPP te Keulen, November 1890, dat HUGO DE GROOT heette voor te stellen en aan J. v. WIJKERSLOOT werd toegeschreven, terwijl de beide pendants Nrs. 56 en 57 derzelfde veiling J. WB gemerkt, 1661 gedateerd en van den jongen WESTERBAEN afkomstig waren.

Aan het slot van dezen rondgang door het Rijksmuseum wagen wij ons thans nog in de afdeeling „Wapenschilderijen en teekeningen.” Daar vinden wij onder No. 2988, de gekoppelde wapens der O. I. Compagnie met de handteekening J. BECX, de Jonge, fecit 1651. De catalogus kent dezen schilder blijkbaar niet; hij zegt slechts: Hollandsch schilder uit het midden der XVIIe eeuw. Toch is hij niet onvindbaar. Slaan wij de Middelburgsche gildeboeken op, dan vinden wij daarin (Obreens Archief VI, blz. 172 en vervolgens) eene geheele familie BECX en wel:

JERONIMUS BECKX, fijschilder, ondertee kent 8 Januari 1644 de gilderekening; desgelijks die over 1644, 1651, 1654 en 1655, verliest in 1647 zijn vrouw en sterft zelf tusschen 18 October 1657 en 1658.

JASPER BECKX, fijschilder, sterft tusschen 25 Januari 1647 en 5 Januari 1649.

JERONIMUS BECKX, de Jonge, fjnschilder, komt 5 Januari 1649 en 30 November 1650 in 't gilde en betaalt als vrij meesterszoon slechts half entreegeld.

JOHANNES BECKX onderteekent 18 October 1658 de gilderekening. Desge-
lijks 15 Dec. 1660, 1 Nov. 1661, 25 Oct. 1662, 21 Nov. 1663 en 27 Sept. 1669.
Er staat bij hem nergens, welken tak van kunst hij uitoefende. Hij zou dezelfde
kunnen zijn als de JAN BEX die den 19 Oct. 1686 als vreemdeling en woonachtig te
Delfshaven in het Delftsche gilde kwam (O. A. I, blz. 92). JERONIMUS BECKX, de Jonge,
is vermoedelijk de vervaardiger van ons tafereel, terwijl van JASPER BECKX een
meer groot dan fraai, voluitgemerkt stilleven verzeild is geraakt in het Peper-
gasthuis te Groningen, alwaar het in verwaarloosden toestand hangt en een zekeren
ondergang tegemoet gaat. ¹⁾

's-Gravenhage, Augustus 1904.

(Wordt vervolgd.)

1) De verschillende BECK'EN hebben reeds tot een verward artikeltje in VON WURZBACH's pas ver-
schenen Künstlerlexicon aanleiding gegeven, waarin ons 1651 gedateerd stuk aan den 1647 gestorven JASPER
BECKX wordt toegekend, die daarentegen wel in 1627 de schilder van het door J. SARRACON gegraveerd
portret van SAM. SUAVIUS kan geweest zijn (MULLER Nr. 5214a.)

NIEUWE BIJDAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN HET LEIDSCHÉ ST. LUCASGILD

DOOR

DR. A. BREDIUS en DR. W. MARTIN.

Er is nauwelijks een land, waarvan de kunstgeschiedenis zooveel schilders van beteekenis weet aan te wijzen als het onze, maar er is ook geen kunstgeschiedenis, die zoo arm is aan berichten omtrent het leven dier schilders, als juist de onze. Bijzonderheden uit het leven onzer groote meesters zijn uiterst schaarsch, ja, wij mogen blij zijn, indien wij van de meesten de woonplaats en het geboorte- en sterfjaar weten.

Ook van het leven der kunstenaars onder elkander, hun bijeenkomsten, hun feesten, weten wij nagenoeg niets. En toch moeten ze veel samen op de bierbank gezeten hebben, en menig grapje hebben uitgehaald, en vierden ze geregeld hunnen St. Lucasdag op de gildekamer, waar zij hun veilingen en vergaderingen hielden en waar zij gezamenlijk 's avonds naar het naakt teekenden. Van dit alles weten wij iets, maar nog niet genoeg om er een samenhangend beeld van te hebben.

Ten einde dit beeld te kunnen voltooien, moeten er zooveel mogelijk bouwstoffen omtrent het schildersleven worden bijeengebracht en schijnt het ons niet

Oud-Holland, 1904.

ondienstig, om in dit tijdschrift, dat het verzamelen van bouwstoffen tot hoofddoel heeft, over het gildeleven der Leidsche schilders een en ander mede te deelen.

Wij zullen het omtrent het Leidsche schildersgild bekende met eenige nieuwe gegevens aanvullen en tevens aan de hand daarvan in het kort de geschiedenis van het gild nagaan.¹⁾

Zooals alle Hollandsche St. Lucas-gilden, die in de zeventiende eeuw ontstonden, had ook het Leidsche een zuiver commercieel karakter. De herinnering aan een gild op godsdienstige grondslagen, dat te Leiden in de middeleeuwen even goed zal moeten bestaan als elders, (b.v. in Gouda), was reeds in het einde der zestiende eeuw te Leiden geheel uitgewischt. De schilders leefden er naast elkander, zonder dat er eenige band onder hen bestond.

Wat hen weldra naar een organisatie deed verlangen, was niets anders dan de noodzakelijkheid, om hun arbeid te beschermen.

De kunsthandel toch begon in de eerste jaren der zeventiende eeuw steeds grooter afmetingen aan te nemen, daar hij, vooral na den val van Antwerpen, zich naar het Noorden begon te verplaatsen, voornamelijk naar Amsterdam en Rotterdam. Ook de kleinere steden, waaronder Leiden, begonnen weldra last te krijgen van de concurrentie, die de vreemde kooplieden in schilderijen den daar wonenden schilders en kunstkoopers aandeden.

De Leidsche schilders verzochten daarom reeds in October 1609 aan „die van den Gerechte” om een bepaling, waarbij het verkoopen van schilderijen, prenten en teekeningen buiten de vrije markten aan vreemdelingen werd verboden. Dit werd hen toegestaan, maar niemand hield zich aan het verbod, zoodat den 27sten April 1610 eenige schilders op verscherping van genoemd verbod aandrongen en tevens verzochten, een gilde te mogen oprichten.

Dat dit laatste verzoek met het eerste samengaait kenmerkt het karakter van het gilde dat zij wenschten: het moest hen tegen concurrentie beschermen en slechts aan poorters, lid van dat gild, zou het vervaardigen en verkoopen van schilderijen, prenten en teekeningen geoorloofd zijn.

Het duurde echter nog lang, voordat hen dit werd toegestaan. In 1642 eerst kregen zij een ordonnantie, die een stap nader was tot het oprichten van een gild. Wij drukken die hier naar een gedrukt origineel woordelijk af:

1) Literatuur: BREDIUS' mededeelingen over de eerste twee gildeboeken van het St. Lucasgild, in OBREEN's Archief V 172 vlgg; MARTIN, Leven en Werken van G. DOU, hoofdstuk III en de daar geciteerde literatuur. — Slechts de nog niet uitgegeven bescheiden worden hier afgedrukt. Zij berusten in het archief der gemeente Leiden. Eenige bijzonderheden omtrent de Teekenacademie „Ars Aemula Naturae” danken wij aan den heer VERSTER VAN WULVERHORST te Leiden, secretaris dier vereeniging, die ons welwillend inzage in het archief dier academie verleende.

ORDONNANTIE

op het vercoopen van Schilderyen, Teyckeningen, Printen &c.

ALSOO DIE VANDE GERECHTE
deser Stede door verscheyden Personen ende Inwoonderen van dese Stadt, hen generende met de Schilderkonste, claechs-gewijse is verthoont, hoe de selfde hoe langs hoe meer ghewaer worden, dat diversche Personen woonachtich in andere Steden ende Provincien, hen onderstaen dagelicx binnen dese Stadt te komen met hunne Schilderyen, ende daer mede buyten d'Ordinarise Jaermarckten, niet alleen voorstaen, maer oock de selfde presenteren by openbaere vendue te vercoopen, ende te gelde te maecken: ende insonderheydt met de selfde door dese Stadt omme-loopen ende verkoopen, alles streckende tot grooten nadeel ende schaede van allen dengenen die haer binnen dese Stadt met de Schilderkonste ofte konstkoopen generen, die daer door alhier Neringloos gestelt, ofte genootdruckt werden haer buyten dese Stadt in omleggende steden, daer soodanighe manieren van inbrengen ende vercoopen van Schilderien is verboden, metter woon te begeven.

Zoo ist, dat die vande Gherechte voornoemt, hier inne volgende het exempel van eenige ende 't merendeel der nabuyrige steden, alwaer sodanige vryheyt van veylen ende ommeloopen vande schilderien is verboden, hebben verboden, gelijck zy verbieden by desen,

Dat voortaan binnen dese Stadt

geene schilderien, printen, ofte teyckeningen by publijcque vendue of uytroupinge sullen mogen werden verkoft, als alleenlick vande Kunst, of Schilderien van schilders of Konstvercopers binnen dese Stadt overleden, of alhier woonende, uyt haere voorsz. Neeringhe scheydende, of die in eenighe Boedelen of sterfhuysen alhier vallende, werden bevonden :

Behoudelick nochtans dat diegene, die geneghen zijn soodanighe voorsz. toghelaeten kunst of schilderien te vercoopen, ghehouden zullen zijn alvorens 't selfde te doen, haer te adresseren aenden toesienders by die vande Gerechte deser Stede tot dese opsichte opte vercoopinge der schilderien ende kunste, te committeren, ende aen de selfde overleveren eene Lijste vande kunst ende schilderien die zy by publijcque vendue presenteren te veylen ende te vercoopen, met verclaeringhe vande namen der personen wien de selfde toecomen, ende dat de selfde zijn goeden van schilder of kunstcoopers binnen dese stadt overleden, of uyt haere Neeringe ghescheyden, of toecomen eenige Boedels ende sterfhuysen alhier ter stede ghevallen,

op peyne soo wie bevonden wert andere schilderien, dan die hier vooren toghelaten zijn te moghen vercoopen, binnen dese stede laten veylen, of oock nalatich is daer van alvooren behoor-

licke aengevinghe te doen, de selve verbeuren sal een boete van 25 guldens, van xl grooten 't stuk, te verdeelen een derdendeel aen den Schout, een derdendeel ten behouwe van de voornoemde toesienders, ende een derdendeel ten behouwe van den Armen, ende dat daer-en-boven de kunst ende schilderijen, die bevonden sullen werden alhier ter stede by publijcque vendue geveylt te zijn, sonder daer van alvooren kennisse aende voornoemde toesienders gedaen te hebben, of toe te comen iemandt anders, dan de verclaringhe aenden voornoemden toesienders ghedaen, medebrenght, sal wesen verbeurt, ten behouwe vanden Schout, toesienders, ende Armen voornoemt, elcx mede voor een derdendeel.

Verbiedende mede by desen, dat niemandt binnen dese stadt ofte de vrydomme van dien, eenighe printen, schilderijen, of andere kunst sal mogen inbrengen om te verkopen, noch daer mede ommeloopen, noch oock tot dien eynde voorstaen, dan alleenlick op de twee vrye Jaermarkten deser stede, ende geduyrende de vryheyt van dien, ende anders noch langer niet, alles mede opte boete van 25 gelijcke guldens, ende verbeurte vande kunst, te

verdeelen ende 't appliceren mede als vooren aen drien.

Ende op dat deser Ordonnantie te beter mach werden onderhouden, soo hebben de voorsz. Gherechte tot toesienders vandien by desen gestelt,
 DAVID BAILJI,
 QUIRIJN PONSZ. VAN SLIN-) Meester
 GELANDT,) schilders.
 CORNELIS STOOTER,

Ende wert wijders noch geordonneert dat alle Jaers eene der selver sal werden verandert, ende dat tot dien eynde alle Jaers by den ghestelden toesienders nominatie sal werden gedaen van twee persoonen, ende de selfde overgelevert acht dagen voor 't expireren vant Jaer, aen handen vande voornoemde Gerechte, omme daer uyt een nieuwe tot toesiender voornoemt van nieus ghestelt ende verkoren te werden, in voughen dat vande drie persoonen altijt twee zullen werden gecontinueert.

Aldus gedaen
 opten xiiijen Aprilis anno 1642
 enz.

By my

A. VAN HOOGHEVEEN.

Men ziet het: de geheele Ordonnantie is tegen de concurrentie van buiten gericht. Zoo werd dus wèl de kunsthandel eenigszins beschermd, de productie echter nog geenszins. Dit kon slechts door een gild geschieden, waarin alle kunstschilders, graveurs en kunsthandelaars waren opgenomen.

Na heel wat moeite kregen de Leidsche schilders dit in 1648 gedaan, zonder dat echter de bestaande Ordonnantie van 1642 in dien geest werd

aangevuld. Wel werd in den loop van 1648 nog het betalen van een oorkondspenning vastgesteld, teneinde daarmede het opsporen en bekeuren van vreemde kunstkoopers en schilders te kunnen bekostigen, maar eerst in 1657 werd de ordonnantie door een Ampliatie verbeterd, om tegen de praktijken van hen, die de bepalingen trachtten te ontduiken, op te komen.

De inhoud daarvan luidt:

AMPLIATIE

van de Ordonnantie op de Schilders.

DIE VAN DE GERECHTE DER STAD LEYDEN, HEBBEN TEN VER-SOECKE vande Opsienders op de Schilderijen, goetgevonden by provisie, en op een prouve te Amplieren de Ordonnantie haer op den 14 April van den Jare 1642 verleent, in manieren naervolgende:

Niemant sal voor Meester onder de Ordonnantie van de Schilders ende Konst-verkoopers aengenomen mogen werden, ten sy de selve binnen dese Stadt woont, ende binnen de selve gebooren, of 't recht van Poorterschap verkregen hebbe, op een boete van drie guldens, boven de boeten in de Burgerlijke Keure begrepen.

Ende sullen *alle de Meesters fijn Schilders, daer onder gereekent Schilders van Wapens ende Uythang berden, Plaet-snijders, Glasen-schrijvers, ende de verkoopers van Schilderijen*, dese Ordonnantie onderworpen zijn.

Alle de voorsz. Meesters ende Konst-verkoopers, die naer desen haer

onder de voorsz. Ordonnantie sullen willen, of daer onder hun sullen moeten begeven, sullen tot *Ingangh-gelt* aen den Opsienders by die van de Gerechte deser Stede daer toe gestelt, moeten betalen als volght, te weten: *een Ingeboren Burger ses guldens, ende een Poortier twaelf guldens: Doch sal een soon van een Meester alhier, niet meerder tot Ingang-gelt betalen als drie guldens. Des sullen de tegenwoordige Schilders, Plaet en Glase-schrijvers mitsgaders Konst-verkoopers, daer van vry zijn.*

By aldien yemandt van nu voort-aen, die 't geene voorsz. is, niet en sal hebben naergekomen ende voldae, hem binnen deser Stede ofte de Vryheyd van dien komt te begeven, om te Schilderen, Platen te snijden, Glasen te schrijven, ende eenige Konst te verkoopen, den soodanigen sal t'elcken reyse daer jegens doende, verbeuren ses guldens, boven de konst die hy binnen dese Stadt ende de Vryheyd van dien sal hebben geveylt, verkott,

gemaect of geschildert, *behoudelijck dat het den Burgeren deser Stede, geen Schilders ofte Konst verkoopers zijnde, vry sal staen een schilder van buyten deser Stede t'sijnen huysse te laten Schilderen 't gene hem believen sal.*

Des die geene die dese Ordonnantie subject zijn, soodanige onvrije Meesters, nochte oock eenige onvrije Schildersknechts, jongens, of andere, niet en sullen vermogen te werck te stellen, op peyne van t'elckens te verbeuren ses guldens, boven het gemaeckte werck.

Alle Jonge Luyden, Knechts, Jongens, ende andere, die hun by yemant dese Ordonnantie onderworpen zijnde, sullen willen begeven om het Schilderen, Glasen-snijden, of Plaet-snijden te leeren, sullen al vooren gehouden zijn haer ten Register by de Opsieners te laten aenteyckenen, ende daer vooren te betalen eene gulden: Behoudelijck dat een yder dese Ordonnantie subject zijnde, vry staen sal sijn eygen kinderen in sijn eygen huys selfs te leeren, sonder aenteyckeninge te laten doen of yets daer over te betalen, ende sullen de Meesters gehouden zijn binnen een maent naer dat yemant by haer is besteedt of aengenomen, om aldaer de konst te oeffenen, ende te leeren, de Jonge Luyden, Knechts, Jongens, of andere, den Opsieners selfs aen te geven, ende te laten aenteyckenen, ende het Ingang-gelt voor de selve te verschieten ende

uyt te leggen, die het weder van haer, der selver Ouders of Vooghden, sullen mogen wedereysschen. *Des sullen die geene die alleenlijck leeren teyckenen, van dit Ingang-gelt vry zijn.*

Sullen wijders alle de Meesters, soo wel Schilders, Plaet-snijders, Glasen-schrijvers ende Konst verkoopers, de voorsz. Ordonnantie onderworpen zijnde, gehouden zijn, tot *Faer gelt*, binnen de acht dagen voor Lucasdagh te betalen, in handen van den Opsieners *vijftien stuyvers, alsmede de jonge Luyden, Knechts, ofte Jongens, ende sulcks de Leerlingen yder ses stuyvers*, ende sullen de Meesters het Jaer-gelt aen de Opsieners voor haer Knechts ende Leerlingen, moeten verschieten, die het weder van haer, der selver Ouders, of Vooghden, sullen mogen weder eysschen, als boven.

Sullen mede de Konst-verkoopers niet vermogen t'haren huysse eenige personen, geene vrye Meesters Schilders zijnde, nochte oock eenige Knechts, Jongens, of andere te houden, om te Schilderen, Platen te snijden, ofte Glasen te schrijven, onder wat schijn of pretext het soude mogen zijn, ende by aldien hier jegens de Konst-verkoopers komen te doen, sullen de selve t'elcken reyse daer over verbeuren twaelff guldens, boven het gemaeckte werck.

Niemant, dese Ordonnantie onderworpen zijnde, of andere, oock niet

Uytdraeghsters, Oude Kleeer verkoopers, ende diergelijcken, sullen vermogen eenige Schilderien, Teyckeningen, van buyten binnen deser Stede ofte de Vryheyt van dien te laten komen, of doen komen, ende ontfangen, om binnen deser Stede of de Vryheyt van dien, 't zy op de weeckelijckse, of andere Erf of Boedelhuysen te veylen ofte te verkoopen, op peyne van te vervallen in een boete van twaelf guldens, boven de verbeurte van de Schilderien of Konst hier vooren breeder geroert.

Sal mede niemant vermogen, 't zy in Herbergen, of in andere huysen of plaetsen, onder geselschap van persoonen, binnen deser Stede ofte de Vryheyt van dien, eenige Schilderien te brengen, ofte doen brengen, om de selve aldaer onder de handt of publijckelijck te veylen ofte te verkoopen, 't zy onder wat schijn of pretext het soude mogen zijn, op verbeurte t'elckens van twaelf guldens ende de schilderien, of de waerde daer van geprocedeert.

Niemant sal vermogen eenige schil-

derien by Meesters buyten dese Stadt woonende geschildert ofte gemaect, by de straten om te dragen, om te verkoopen, nochte by de huysen om te veylen, op gelijcke verbeurte als hier vooren.

Ende sal het voorsz. Ingang geldt, alsmede het Jaer-geldt, ende alle boeten ende breucken van de onwilligen, mogen geinnet, ende verhaelt werden by parate executie, ende in sulcker voegen men gewoon is diergelijcke penningen ende boeten van Gildens inne te vorderen.

Ende sullen de voornoemde Opsinders jaerlijcks van hunne administratie een handeling, *in gelijckheyt als andere Gildens*, voor Schepenmeesters deser Stede, gehouden zijn te doen behoerlijcke reeckeninge.

Aldus gedaen.,
op den twintighsten Decembris
anno 1657. enz.

By my
G. VAN HOOGHEVEEN.

Hoewel er, behalve in 1648, in geen officieel stuk van een St. Lucasgild gesproken wordt, blijkt uit de gecursiveerde woorden van het laatste lid der Ampliatie toch duidelijk dat de Ordonnantie van 1642 met de ampliatie van 1657 het reglement van het St. Lucas-gild is. En bovendien: er was geen vrije uitoefening van het handwerk dan voor burgers tegen betaling van zekere som; er waren „toesienders”, die contributie inden; er werden verkooping en gehouden door de schilders gezamenlijk, gelijk het „schilderscultboek” van 1644—47 bewijst.

De gildeboeken spreken voorts van „de St. Lucasordre” en bevatten rekeningen van uitgaven voor maaltijden op St. Lucasdag.

Uit al deze dingen blijkt, dat men eigenlijk reeds van 1610 af spreken kan van een vakorganisatie onder de schilders te Leiden, die echter eerst in 1657 haar beslag kreeg.

Leiden verschilt in dit opzicht van de meeste andere steden, daar slechts kunstenaars werden opgenomen, behalve de kladschilders. Want zelfs de glazenmakers vielen niet onder de ordonnantie: zij hadden een afzonderlijk, in 1615 opgericht gild.¹⁾

(Wordt vervolgd).

1) Daarover zijn tal van stukken op het Leidsch gemeente-archief. Tot het glazenmakersgild behoorden ook de glasschrijvers, doch dezen vallen ook onder de „Ampliatie” van 1657.

HET PORTRET VAN GOZEN CENTEN

DOOR

Dr. A. BREDIUS.

DR HOFSTEDE DE GROOT heeft in de laatste aflevering van dit tijdschrift (p. 27) zijne bevindingen neergelegd over het portret van GOZEN CENTEN, door mij (O. H. XVIII p. 1.) aan REMBRANDT toegeschreven. Het ware mij aangenaam geweest, als mijn vriend DE GROOT hier eenvoudig aan toegevoegd had, dat ik op dezelfde wijze als hij, slechts later, omdat ik eerst dit jaar in de gelegenheid was den „Manasseh ben Israel” bij den Heer DE JONGE te Parijs te zien, tot dezelfde overtuiging gekomen ben.¹⁾

Inderdaad is dit portret, dat steeds voor een REMBRANDT doorging, totdat een schoonmaak de flauw leesbare handtekening: G. FLINCK *f* aet. 44. 1637 aan het daglicht bracht, eene „openbaring.” Geen ander, mij bekend werk, van FLINCK zou mij zoo afdoende overtuigd hebben van zijn auteurschap ten opzichte van den GOZEN CENTEN.

Maar de schilderwijze der twee stukken lijkt op elkander als twee dropelen waters; en deze geheele kwestie leert ons wêer dubbel voorzichtig zijn bij het aan REMBRANDT's vroegeren tijd toeschrijven van ongemerkte portretten.

Twee meesters toch hebben in den eersten tijd van hunne werkzaamheid REMBRANDT's werk van \pm 1632—40 op den voet gevolgd: FLINCK en BOL. Van FERDINAND BOL kennen wij een reeks uitmuntende portretten die ook zeer dicht bij REMBRANDT's werken uit bovengenoemd tijdvak staan. Zoo de man en vrouw bij Lord ASHBURTON, die als REMBRANDT op eene wintertentoonstelling der Royal Academy prijkten, niettegenstaande men duidelijk kon zien, dat de handtekening — REMBRANDT over F. BOL *f* heen was getrokken.

¹⁾ Het handschrift was dadelijk naar mijn mederedacteur te Amsterdam en vandaar ter perse gezonden.

Twee dergelijke portretten in de Alte Pinakothek („Flinck und seine Frau”) werden altijd als goede REMBRANDTS bewonderd tot een reiniging door den ouden Prof. HAUSER de echte handteekeningen van BOL te voorschijn bracht. Twee dergelijke, prachtige portretten, die nog steeds meen ik aan EECKHOUT worden toegeschreven, kniestukken, hangen te Darmstadt. Wellicht het meest Rembrandtieke BOL-portret hing als REMBRANDT op de Londen'sche Rembrandt-tentoonstelling. (No. 22, „the Orator,” van den Hertog van Newcastle). Op dit portret, dat diep van kleur, vet en krachtig geschilderd is, en maar weinig doet denken aan de latere flauwe BOL-portretten, met breed gedane handen, een mooi rood en een sappig groen in de stoffen, vindt men wel geene handteekening meer, maar bij de zoo gemakkelijke vergelijking in een zaal met zoovele meesterstukken van REMBRANDT zelf, werden de kenners al spoedig aan de München'sche BOL's herinnerd en mistte men toch dat geniale wat zelfs REMBRANDT's zwakkere werken boven 't beste zijne leerlingen verheft.

Een ander portret van BOL, dat ook zeer dicht bij REMBRANDT komt, dwaalde lang als zoodanig in den kunsthandel rond, en werd een tijdlang door onze beste kenners voor een REMBRANDT gehouden, zelfs met een attest voorzien, tot een proces aanleiding gaf tot eene expertise en Bode het na nauwkeurige studie terecht voor een BOL verklaarde.

Eens heeft ook G. VAN DEN EECKHOUT in een vrouwenportret (1644, afgebeeld in mijne bijdrage in van Stockum's Amsterdam in de XVIIe eeuw) een werk geleverd dat door zijn geëmpateerde, krachtige schilderwijze, de houding der handen met een echt Rembrandtiek gepenseelde zakdoek, en zelfs ook door de meesterlijke opvatting van den kop en het warme koloriet, REMBRANDT's vroege portretten bijna evenaart.

Ik had het portret van FLINCK, ten onrechte Manasseh ben Israel genoemd, op de veiling Mniszech niet gezien. Toen ik de smaakvolle, werkelijk uitgelezen Collectie van den Heer DE JONGE te Parijs mocht bewonderen — deze Heer kocht den FLINCK bijna voor een Rembrandt-prijs — frs. 40.000. — — trof mij dadelijk de gelijkenis van doen van dezen FLINCK met den GOZEN CENTEN en stond het reeds bij mij vast, dat Dr. DE GROOT volmaakt gelijk had, toen hij mij, naar aanleiding van zijn bezoek aan de veiling Mniszech zijn sterken twijfel kenbaar maakte aan mijne attributie. Thans zij hier openlijk gezegd, dat ik die terugtrek en onvoorwaardelijk den GOZEN CENTEN voor een uitnemend werk van FLINCK houd.

CASPAR BENOIST,

Zijdewever te Alkmaar.

DOOR

C. W. BRUINVIS.

IN de universiteits-bibliotheek te Amsterdam berust een handschrift van 39 bladzijden, waarvan 3 met teekeningen, in folio, voor het drukken waarvan de Staten-Generaal den 11 Januari 1606 vergunning hadden verleend, maar dat, naar het schijnt, ongedrukt is gebleven. Het is getiteld; „De gehele Conste tmiddel ende Beleyt om de sijdwormen te winnen, oock thaeren onderhoude witte moerbeye bomen te sayen, te planten ende op te brengen door der naturen ondersoeck ende veler cloecke geesten ervarentheyt metter tijt vercregen”; en de auteur noemt zich „CASPAR BENOIST van Bruessele inwoonder t’Alckmaer”.

Aan het tractaat gaat vooraf een vertoog tot aandrang van zijn verzoek om octrooi, gericht aan de Staten-Generaal, „als die geene onder wyens beschut vaderlijcke sorge ende beleydinge het Godt heeft behaecht ons uytlandige als teere ende verlatene kynderen onder haere voesterheeren te stellen ende soe genadenrijckelijck tonderhouden”.

Hij verhaalt daarin, dat hij in 1604, toen 2 kraken, met meer zijde geladen dan in 12 jaren te Lissabon was aangevoerd, „als een miracule in de lande gestiert” waren, terwijl de zijde door den oorlog tusschen den Keizer van Perzië en den Grooten Heer van Konstantinopel en het kwaad gespin in Italie haast niet of zeer duur te bekomen was, bij de Staten en de bewindhebbers der O. I.

Oud-Holland, 1904.

Compagnie met goed gevolg had aangedrongen om die zijde, welke de Italianen reeds meenden op te koopen, te doen ophouden en inkoopen, zoodat men welvoorzien den zijdehandel kon beginnen, vele lieden aan het werk gehouden waren en ook hunne kleine kinderen rijkelijk hun brood hadden kunnen winnen; en nu hier vervaardigd werden satijnen, armozijsen, lampers en andere subtiële werken, welke vroeger uit Italie en laatstelijk uit Frankrijk betrokken werden. Hij zou wel wenschen, dat genoemde oorlog voortduurde, en de zijde uit China niet zoo spoedig als gehoopt werd hier te lande gebracht kon worden. Aankweeking van witte moerbeiboomen en het winnen van de zijdewormen achtte hij, blijkens veler ervaring, hier te lande zeer wel mogelijk; eertijds in Lombardije tusschen de koude bergen en sedert, om zijne instrumenten te halen, in sommige gewesten van Frankrijk, had hij boomen en zijde in groote hoeveelheid zien winnen en hij geloofde vastelijk, dat men hier evenzeer zou slagen. Hij verzocht dus den Staten wel op de zaak te letten, het tractaat na te lezen en te doen examineeren, opdat, „nu de wetenschap der fijne zijde hier gevonden is”, onder Gods zegen wat hij bedoelde mocht gelukken.

Inwoner van Alkmaar noemde BENOIST zich, en in de resolutiën van de vroedschap dezer stad is dan ook heel wat over zijn, toch niet voorspoedig, bedrijf aldaar te vinden.

Het was hem gewis ter oore gekomen, dat de stadsregeering, door het verleen van vrijdommen en tegemoetkomingen, de vestiging van allerlei takken van nijverheid, inzonderheid op het gebied der weverij, begunstigde, althans den 9 Augustus 1604 werd van hem, zijdewerker en burger van Amsterdam, bij de vroedschap gelezen zijne aanbieding om zijn bedrijf hiet uit te oefenen, mits men hem en zijnen kinderen levenslang van eene woning en hem van een jaarlijksch pensioen voorzag, vrijdom van wachten verleende, 40 meisjes en jongens toeschikte om in 4 jaren het vak te leeren, en de kosten droeg voor het verwerven van een 25jarig octrooi, dat ieder in de Vereenigde Provinciën zou verbieden zijne molens na te maken, tenzij hij het, doch uitsluitend te Alkmaar, toestond. Dat alles was van de vroedschap te veel gevergd; van een pensioen wilde zij niet weten, wel van eene woning voor hem en, als zijne kinderen het bedrijf voortzet'ten, ook voor hen nog eenige jaren na zijn overlijdden; ook het getal meisjes en jongens moest wat gemodereerd worden, en als het octrooi niet minstens voor 10 jaren kon verlengd worden, zou de stad niet verder verbonden zijn.

Burgemeesteren troffen een overeenkomst met BENOIST, welke den 13 werd gelezen en goedgekeurd. Zij werden toen ook gemachtigd met hem te onderhandelen ingeval het octrooi niet verkregen werd. Hij bekwam het echter den 22 Augustus¹⁾,

¹⁾ In de resolutie dienaangaande wordt BENOIST genoemd „inventeur van de nature en het werken van de chineesche zijde hier te lande door italiaensche molens en andere instrumenten, die bij op zijne kosten gehaald en hier te lande gebracht heeft”.

voor 10 jaren, „voor een nieuwen molen om chineesche zijde te bereiden ter verwerking van allerlei soort van zijden lakenen”, doch met bepaling, dat ieder die hem *f* 200 betaalde den molen zou mogen namaken. Hij kon dus de vroedschap geene verzekering geven, dat het bedrijf alleen te Alkmaar zou zetelen, tenzij men de koopers daar wist te houden of voor *f* 200 afkocht, waarvoor hij zijne tusschenkomst aanbood. Zoo ging het mooi er wel wat af, en de vroedschap droeg den 3 September burgemeesteren op, verder met hem te handelen, mits de oude conditiën verminderende zooveel hun doenlijk zou wezen.

Men werd de zaak eens, en in November ruimde de weduwe van burgemeester CLAES MATTHEUSZ., die in September 1602 de brouwerij van het oude hof (het vroegere St. Catharina-klooster) voor twee jaar ingehuurd had maar in hetzelfde jaar overleden was, dat perceel voor BENOIST. Waarschijnlijk stond het hem niet aan, want den 7 December besloot de vroedschap hem te gerijven met eene andere woning van genoemd hof, en de brouwerij, in haar geheel blijvende, in het openbaar te verhuren.

In Januari van het volgende jaar kwam hij met het verzoek, hem het crediet der stad te verstrekken bij de bewindhebbers der O. I. Compagnie voor zekere hoeveelheid zijde, en voorts om nog 2 molens te doen maken. Den 10 werden burgemeesteren gemachtigd met bewindhebbers te handelen tot het door hen houden op het crediet der stad van 15 balen ruwe zijde, bij 2 of 3 te gelijk tot denzelfden prijs door BENOIST in te halen, mits hij die contant betaalde of er voldoende verzekering voor gaf, en geen nieuwe aleer de vorige voldaan waren. Men stond hem ook toe nog 2 molens op stadskosten te maken, onder voorwaarde het daarvoor uit te gevene binnen 2 jaren te rembourseeren.

Van andere zijde kwam men, ter zake der onderneming, ook op de stadskas af. Huiszittenmeesters verzochten namelijk eenige subsidie tot onderhoud der kinderen, welke zij gehouden waren aan BENOIST te leveren; waarop de vroedschap den 5 April besloot, dat zij hem zooveel kinderen moesten bijzetten als zij met regenten van het weeshuis verdragen konden, en de lieden, dien zij deze kinderen onttrokken, daarvoor redelijk hadden te contenteeren; kwamen zij, dus doende, te kort, dan moesten zij zich maar weder aan de vroedschap adresseeren, en konden zij die kinderen tot minder kosten van BENOIST vrijkoopen, dan mochten zij dat mede doen.

Bij besluit van 15 Januari hadden ook de Staten-Generaal op het verzoek van BENOIST goedgevonden, bewindhebbers der O. I. Compagnie te schrijven, hem op redelijke termijnen zijde te verkoopen. Als gevolg hiervan werd hem den 11 Januari 1606 toegestaan de 3 balen, waarvoor de Generaliteit aan bewindhebbers haar crediet had verstrekt, te betalen met *f* 2000 gereed geld aan het

collegie der Admiraliteit te Amsterdam, en de overige *f* 4000 in 4 jaarlijksche termijnen van *f* 1000, mits stellende suffisante cautie. De bedongen termijnbetaling bleef achterwege, waarom hem den 19 April 1608 op zijn verzoek vergund werd, de *f* 4000, ten achteren van de afgesproken *f* 6000, te mogen voldoen met *f* 500 's jaars, in genoemd jaar te beginnen.

In dat zelfde jaar 1608, den 5 Augustus, wees de vroedschap zijn verzoek, hem voor de 3 volgende jaren te verstrekken 14 kinderen, zoo hij zeide hem beloofd maar niet gevolgd, van de hand, „alsoo men meynde 't zelve niet bij 't devoir van de stadt maer bij zijn eygen scult toegecomen te zijn”. Dit getuigt niet van tevredenheid over het gedrag van BENOIST, maar toch schijnt men den 14 October 1612 nog vertrouwen gehad te hebben in de mogelijkheid om aan het zijde-geweef alhier het zijde-gewin te paren. Burgemeesteren werden toen gemachtigd, op de aanbieding van JEAN DE LA BAT¹⁾), koopman uit Frankrijk, tot levering van witte moerbeziënboomen, bekwaam tot teeling van de zijde-wormen, te onderhandelen over den koop van 3000 a 4000 plantsoenen.

Wij hebben niet ontdekt, dat deze opdracht tot iets geleid heeft; maar al spoedig daarop was de verhouding tot BENOIST van dien aard geworden, dat de vroedschap den 28 Januari 1613 te zijnen aanzien tot een ernstig besluit kwam. Dewijl het nieuwe huisarmenhuis, in 1611 ook al in het oude hof gevestigd, reeds een paar jaren daarna voor de kinderen te klein bleek, vond men toen goed BENOIST aan te zeggen, de stadswoning te ontruimen, indien n.l. burgemeesteren daarvoor voldoende reden konden bijbrengen, hetzij van wege zijn excessen, hetzij wegens niet nakoming der voorwaarden, door hem bij zijne aanneming op zich genomen. Om echter zeker te gaan, besloot men den 5 Maart, dat burgemeesteren, alvorens te procedeeën tot executie der resolutie van 28 Januari, bij den binnenmeester van het huisarmenhuis of bij anderen zouden informeeën, of BENOIST alsnog continuëerde de zijdeweverij, zooals hij volgens het contract gehouden was. De bedreigde riep de tusschenkomst in van het Hof van Holland, op het schrijven waarvan de vroedschap den 19 Mei besloot te antwoorden en de gelegenheid van zaken met alle middelen te openbaren.

Den 15 Juni keurde zij krachtiger maatregel goed en wel om, met voorkennis van schepenen en andere lieden hen des verstaande, het „instrument” van BENOIST te sloopen en in goede bewaring te brengen.

Den 29 machtigde zij burgemeesteren ook met hem, „op 't behagen van de vroedschap”, d. i. behoudens nadere goedkeuring, te onderhandelen over het ontruimen der stadswoning. Het blijkt niet of hij zelf dit besluit uitgelokt

¹⁾ Hem was den 3 Maart 1610 door de Staten van Holland een 20jarig octrooi verleend voor de kweeking van zijdewormen uit bladen van den witten moerbeienboom.

had, of dat het slechts van de zijde der overheid eene poging was om de zaak tot een minnelijk einde te brengen. Maar 't zij hij daartoe niet genegen was, 't zij dat men het over de voorwaarden niet eens kon worden, de onderhandeling bleef vruchteloos: want den 26 Augustus zag men zich verplicht, den stadsadvocaten en procureur op te dragen, „om voor de stad waar te nemen en te occupeeren in den processe, bij BENOIT tegen de stad gemaakt”.

Van dit geding vernemen we verder niets; wel blijkt het daarentegen, dat BENOIST het geschil vrij lang slepende heeft weten te houden.

Den 23 Januari 1615 deed zijne dochter LEONORA, bij afwezigheid van haren vader, door den notaris VAN DER GEEST aan burgemeesteren een insinuatie beteekenen om op te houden met de begonnen werken, waardoor de hem bij accoord toegestane woning verminderd werd, tot tijd en wijle men zich daarover met hem verstaan zou hebben. Nadat den 9 Maart goedgevonden was, in het huisarmenhuis 3 of 4 getouwen te stellen en een wollewever aan te nemen om den kinderen de draperij te leeren, en regenten sedert zoodanig persoon voor 6 jaren, tegen *f* 500 's jaars, 2 brooden 's weeks en vrij vuur en licht in dienst genomen hadden, besloot de vroedschap den 12 April, dien man woning in het huisarmenhuis te geven, en daartoe BENOIT'S dochter „met gemoede of autoriteit”, d. i. goed- of kwaadschiks te doen vertrekken. Vermoedelijk was haar vader naar elders vertrokken, en had hij zijne dochter tot handhaving van zijn beweerd recht als huisbewaarster achtergelaten. Maar nu begreep hij toch den strijd niet te kunnen volhouden, want hij zond een verzoek in om eenige vergoeding voor het ontberen van zijne woning en werkplaats. De vroedschap achtte zich jegens hem tot niets verplicht, maar den 23 vergunde zij burgemeesteren, hem, indien hij zich gewillig betoonde om de woning volgens voorgaande resolutie te ontruimen, „een eerlijk afscheid” te maken van 2, hoogstens 3honderd gulden.

Nu, zeer gewillig was hij naar het schijnt niet, want eerst in de thesauriers-rekening van het volgend jaar werd het maximum der afkoopsom geboekt. De rekening van 1615 noemt BENOIST slechts bij een post van *f* 22:4:—, voldaan aan mr. REYNIER RAEPHORST, advocaat der stad en voor den hove van Holland, als salaris in zake tegen B. en de heeren van Delft (over beweerd benadeeling der deltsche bierbrouwers alhier). Dat was voor het optreden in 2 kwestien waarlijk niet veel.

BENOIST is te Alkmaar geen poorter geworden en schijnt zich, voor zoover de onvolledige registers veroorloven zulks na te gaan, ook niet aangesloten te hebben bij de hervormde gemeente aldaar. Van zijne lotgevallen na zijn mislukte verblijf in deze stad is ons niets bekend. Moge dit artikel aanleiding geven, dat daarover eenig licht opga.

ITALIAANSCH E GEGEVENS

DOOR

DR. J. A. F. ORBAAN.

III.

ARRIGO FIAMMINGO.

DE twee voornam e bronnen voor de kennis van levens en werken van schilders te Rome na 1500: TITI ¹⁾ en BAGLIONE ²⁾ maken beide melding van eenen en denzelfden ARRIGO FIAMMINGO. Zij noemen schilderwerk van zijne hand in de volgende kerken te Rome: S. Maria in Campo Santo, S. Maria Maggiore, S. Maria degli Angeli en S. Lorenzo in Lucina.

BAGLIONE vermeldt (pag. 77) dat hij, ARRIGO, onder het pontifikaat van SIXTUS V (1583—1590) in de bibliotheek van het Vatikaan uitvoerde: „verschillende dingen, en ook een groote voorstelling (historia), die een muur in beslag neemt: een Concilie met eene menigte van bisschoppen, prelaten en groote heeren”, verder werk in de Cappella Sista op den Equilinus.

Volgens BAGLIONE (l. c.) kwam hij te Rome onder GREGORIUS XIII¹ (verkozen 1572) en stierf er arm ondanks velen en gestadigen arbeid, in het tijdperk dat CLEMENS VIII paus was, dus tusschen 1592 en 1605.

Bij GAYE ³⁾ vindt men weder ARRIGO FIAMMINGO vermeld in een brief

1) Descrizione delle Pitture, Sculture e Architetture esposte al pubblico in Roma, opera annunciata dall'Abate FILIPPO TITI, in Roma 1763. Zie Register.

2) Le Vite de' Pittori, Scultori et Architetti, Roma 1642. Zie Register.

3) Carteggio inedito d'Artisti. Vol. III pag. 361. Ook bij VASARI ed. MILANESI VIII pag. 488.

van VASARI aan VINCENZO BORGHINI, gedateerd: te Rome, den 5^{den} Februari 1573. VASARI bericht, dat hij voor langen tijd aan de Sala Regia in het Vati-kaan gaat arbeiden om een werk te voltooien, dat reeds twaalf meesters heeft bezig gehouden. Onder de twaalf wordt als voorlaatste ARRIGO FIAMMINGO genoemd.

In de Schilderlevens van VASARI, waar dikwijls van de Sala Regia sprake is, wordt ARRIGO niet genoemd, en de overige meest voor de hand liggende Italiaansche bronnen en verzamelingen van gegevens voor kunstgeschiedenis, als BALDINUCCI en CAMPORI, evenmin. Alleen BERTOLOTTI¹⁾ weet te berichten, dat een ARRIGO die „pittore fiammingo” was, in 1580 als lid van de Accademia di San Luca werd aangenomen.

Nu vond ik in de boeken van de Compagnia di Santa Barbara (kerkelijke vereeniging van Duitschers en Vlamingen te Florence) vermeld, dat een ARRIGO FIAMMINGO intrad: 2 di febbrajo 1572²⁾ en nogmaals dezen naam op het jaar 1580. Waarschijnlijk is dit echter een andere Hollandsche of Vlaamsche HENDRIK, daar anders wel eenig werk van zijne hand te Florence, waar alle schilders bij het hof bezigheid kregen, gesignaleerd zou zijn in de vele bronnen en berichten, die ons daarover ten dienste staan, wat, voor zoover ik heb kunnen nagaan, niet het geval is. Aan de juistheid van het levensbericht bij BAGLIONI, dat hem Rome tot standplaats geeft, behoeft dus niet getwijfeld te worden.

Hier ter stede zijn echter merkwaardigerwijze in geen van de archieven en bibliotheken, die er voor in aanmerking komen, gegevens over ARRIGO FIAMMINGO te vinden. Noch de boeken van de Fabbrica della Sala Regia³⁾, noch de ledenlijsten van de vereenigingen van Duitschers en Vlamingen in S. Maria dell' Anima of in S. Maria in Campo Santo⁴⁾ kunnen ons zijnen waren naam vermelden, terwijl zij hem niet eens bij zijnen Italiaanschen naam aangeven. Evenmin vond ik baat in de anders uitvoerig bijgehouden kasboeken van bouw-werken van SIXTUS V⁵⁾ of in de uitvoerige contemporaine beschrijvingen van de bibliotheekzaal⁶⁾, waar onder leiding van CESARE NEBBIA en GIOVANNI

1) Artisti Belgi ed Olandesi a Roma, pag. 184.

2) Archivio di Stato. Firenze. Compagnie B. I no. 8 carta 23.

3) Archivio di Stato.

4) Het broederschapsboek van S. M. dell' Anima, uitgegeven door JAENIG. De ledenlijsten in het archief van S. Maria in Campo Santo zijn uit tijdperken voór of ná het verblijf van ARRIGO FIAMMINGO te Rome.

5) Archivio Segreto Vaticano. Armadio XX, Capsula X.

Verder: cod. Vat. lat. 7000 (Memoria circa la Chiera degli Angeli alle Terme); cod. Vat. lat. 8735 (Historia... S. M. degli Angeli); cod. Cappon. 57 (inkomsten en uitgaven van SIXTUS V).

6) ANGELO ROCCA. Bibl. Apost. Vatic. Romae 1590. PANSI, Della libreria Vatic. 1590 en STEVENSON (over de fresco-lunetten met afbeeldingen van Sixtijsche bouwwerken, ook in de bibliotheekzaal) in: Omaggio della biblioteca Vaticana al sommo pontefice LEO XIII. 1888.

GUERRA de Concilies in fresco werden gebracht, waarvan een het werk van onzen ARRIGO FIAMMINGO moet zijn.

De Liggeren der Antwerpsche St. Lucasgilde, anders een nuttige klapper op Vlaamsche schilders in Italië, kunnen geen bijdrage leveren.

Zeer waarschijnlijk is het hier VAN MANDER, die de oplossing geeft in een minder vaak geraadpleegd deel van zijn werk, namelijk zijne verzameling van verkorte vertalingen van de schilderlevens bij VASARI. Hij zegt (fol. 109^b), dat VASARI bij het werk in de Sala Regia geholpen werd: „so ick meen (door) HENDRICK IN DE CROON en PIETER DE WITTE.”

Uit deze aantekening van v. MANDER, welke oorspronkelijk is, daar VASARI's autobiographie niet tot zoover reikt, de gevolgtrekking te maken, dat HENDRICK IN DE CROON, hier weer in verband met de Sala Regia genoemd in een tijd, dat hij te Rome kon zijn (1572¹) terwijl wij van geen anderen schilder HENDRICK en Vlaming toen en daar weten, de ARRIGO FIAMMINGO zal zijn is zeker aantrekkelijk.

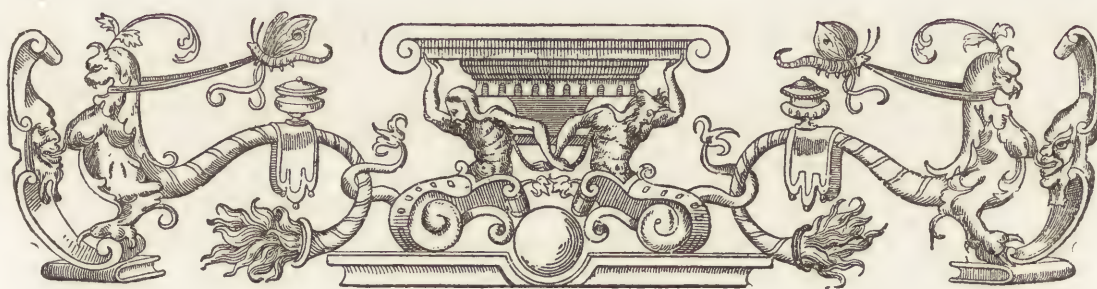
1) VASARI kwam te Rome voor het werk aan de Sala Regia den 14den November 1572 (VASARI, ed. MILANESI VIII, pag. 479).

LA PASSION (h. 57, l. 1.24)
au Musée de Clermont-Ferrand.

UN TABLEAU HOLLANDAIS

AU MUSÉE DE

CLERMONT-FERRAND

PAR

EMILE GAVELLE.

J'ÉTAIS revenu depuis peu d'un séjour de plusieurs mois en Hollande où j'avais étudié la peinture hollandaise ancienne lorsque je remarquai, en 1900, au musée de Clermont-Ferrand un tableau sur bois, attribué faussement à G. FRANCK et qui présentait les caractères d'une oeuvre hollandaise contemporaine de LUCAS DE LEYDE.

Cette découverte était si inattendue — et d'autant plus que le tableau était à Clermont depuis le XVIe siècle — que je me défiai un peu de mes impressions. Je me demandai, je l'avoue, si je n'étais pas atteint de la monomanie de l'art hollandais.

A quelques temps de là, j'allais prendre le train pour Lille lorsque je rencontrai fortuitement M. HOFSTEDE DE GROOT, sur le quai de la gare et descendant de wagon. J'ajournai mon départ et je conduisis M. HOFSTEDE DE GROOT devant le tableau en question. Il appuya mon attribution. Le panneau était — à son avis — très voisin de LUCAS DE LEYDE bien qu'il lui semblât impossible de l'attribuer au maître même.

Oud-Holland, 1904.

On voit, peintes dans un coin du panneau, en bas à gauche, les armes de la famille DUPRAT: *d'or à la fasce de sable, accompagnée de trois trèfles de sinople deux et un*. Derrière l'écu, une crosse.

Mais il est impossible, à mon avis, que le tableau ait été peint pour GUILLAUME DUPRAT, évêque de Clermont, comme le dit l'étiquette du musée. En effet, ce n'est qu'avec beaucoup d'hésitation que je me résoudrais à abaisser la date du dessin et des costumes de cette composition jusqu'à 1525. Or, en 1525 GUILLAUME DUPRAT n'avait que huit ans. Il n'est même pas prouvé que ce soit lui qui ait fait peindre le blason de sa famille sur le tableau de Clermont. Son père ANTOINE et son oncle THOMAS DUPRAT, comme abbés ou prélats purent l'un et l'autre mettre une crosse derrière leurs armoiries. D'ailleurs, il me paraît probable que le tableau n'a même pas été peint sur l'ordre d'un DUPRAT. Les armes ont été ajoutées après coup: elles paraissent appliquées comme une étiquette sur la composition.

Quoiqu'il en soit, il est indéniable que l'oeuvre a appartenu à GUILLAUME DUPRAT, évêque de Clermont.

Voici un extrait de la notice consacrée à ce personnage par SAVARON ¹⁾:

GUILLAUME DUPRAT (neveu de THOMAS son devancier) fils d'ANTOINE chancelier de France et de CLAUDIA VEYNI, abbé de St. Jean de Mozac, Prieur de St. Pierre de Ruel en Brie, diocèse de Meaux, et de St. Arnoul de Crespi en Valois, diocèse de Senlis, fut élu évêque l'an 1528, le seizième jour de février et en prit possession le 2 de janvier 1535, assista au Concile de Trente d'où il fit venir les Jésuites en France et construire et bâtir les collèges de Paris, de Billom et de Moriat.

Suit le détail de ses legs aux Jésuites, aux Minimes de Beauregard dont il avait fondé le couvent, aux pauvres de l'Hotel-Dieu de Paris, à son avocat JEAN DU VAIR „pour lui aider à entretenir aux études GUILLAUME DU VAIR son filleul” etc., etc.

.... Et institua les pauvres de l'Hotel Dieu de cette ville (Clermont-Ferrand) ses héritiers au surplus de ses biens estimés cent cinquante mille livres, auxquels il fit bâtir ce bel Hotel-Dieu de St. Barthélemy.

Et s'étant trouvé le mardi deuxième jour de Juillet 1549 au couronnement de la Reine à St. Denis et entrée du Roi à Paris, et le mercredi cinquième jour de janvier 1557 aux Etats-Généraux, il mourut trois ans après, à Beauregard le 22 ou 23 d'octobre autour de deux heures après midi 1560 âgé de 53 ans, son corps fut enterré aux Minimes en attendant le sacre de l'église des Jésuites de Billom, où il voulait être translaté par son dit testament.

Les archives de Clermont conservent un inventaire des biens laissés aux pauvres par GUILLAUME DUPRAT, inventaire dont le très obligeant archiviste

¹⁾ SAVARON, *Les origines de la ville de Clairmont*, augm. par PIERRE DURAND, Paris 1662, p. 89.

du Département du Puy-de-Dôme, M. GILBERT ROUCHON, a bien voulu me communiquer une copie ¹⁾.

J'y ai trouvé la mention suivante :

XXXIII. Plus se chargent d'ung tableau de boys painct et doré auquel est figuré le mistère de la passion Nre Seigr. ayant crucifix au mylieu et deux ymaiges l'ung de Nre Dame et l'autre de Saint Gabriel et ung cussin mentionnez au 307e art. de lad. seconde cotte relatif au III^{xx} art. aussi de lad. seconde cotte.

Sont au bureau desd. pauvres.

A mon avis, le tableau „painct et doré” mentionné dans cet article était bien le notre. Le mot „ymaiges” désigne habituellement en ancien français des statues. L'article XXXIII s'applique à un lot comprenant :

- 1° notre tableau ;
- 2° deux statues ;
- 3° un coussin.

J'ai trouvé la pleine confirmation de cette opinion aux archives de l'Hotel Dieu de Clermont que M. ROUCHON a bien voulu me faire ouvrir. J'y ai relevé dans un *Invantaire de pièces faict en 1562 et vérifié en 1584* (1 D¹) les indications suivantes.

Meubles estans au bureau randus par les jadictz administrateurs.

(Folio 81 vo). Plus ung tableau de bois doré auquel est paincte et figurée le passion de notre Seigneur deux Imaiges de pierre l'ung de Notre dame et l'autre de Saint Gabriel rompues.

La rapprochement des deux textes ne laisse aucune doute.

Maintenant, où et comment GUILLAUME DUPRAT — ou l'un de ses proches — avait-il acquis ce tableau? C'est ce que mes recherches ne m'ont pas révélé.

Les DUPRAT ont voyagé. Le chancelier ANTOINE, notamment. Je le trouve par exemple en 1521 aux conférences de Calais. Mais c'est le point le plus près de la Hollande où je puisse constater sa présence avec certitude ²⁾.

D'autrepart, il arrivait que des artistes ou des marchands hollandais séjournassent en France. ³⁾ A Lyon, notamment, qui n'est pas bien loin de Clermont-

1) „Compte que rendent honorables hommes les échevins Mes gouverneurs et administrateurs du bien des pauvres de la ville et cité de Clermont principale et capital du pais d'Auvergne. Les d. pauvres héritiers testamentaires de feu bonne mémoire Monseigneur Me GUILL^{ms} DUPRAT, évesque dudict Clermont et ce des biens meubles, or, argent comptant, vaisselle d'argent, joyaux précieux et autres choses délaissées par led. defunct mis es mains et en la puissance desd. comptables en vertu d'ung arrest de la court de parlement de Paris du 6e may 1568... etc.”

2) MIS DU PRAT, *Vie d'ANTOINE DU PRAT*, Paris 1857.

3) M. RIGAUX, ancien archiviste de Lille, me fait remarquer avec raison que le Charolais, pays impéria en plein coeur de la France pouvait être une cause d'importation de l'art du Nord et attirer chez nous des étrangers.

Ferrand, M. NATALIS RONDOT¹⁾ a trouvé au XVIe Siècle, outre le célèbre portraitiste CORNEILLE DE LA HAYE, un peintre du nom de JEAN DE HOLLANDE (paraît en 1493—1507).

Mais ces renseignements établissent simplement la vraisemblance du séjour dans le centre de la France de l'auteur de notre tableau. — Pas plus que les voyages d'ANTOINE DUPRAT, ils ne nous fournissent les éléments d'une hypothèse.

Il est bon de remarquer en outre que si la composition est l'oeuvre d'un artiste qui se fixa dans notre pays, elle date de l'époque de son arrivée. En effet, si un artiste *transplanté* importe la plus part du temps des éléments d'art étrangers chez ses nouveaux concitoyens, en revanche, M. PIT fait remarquer²⁾ avec grande raison „qu'il ne quitte j'amaï impunément le sol natal, que son art se modifie involontairement et suit en quelque sorte les modes de la patrie nouvelle³⁾”.

Or, ici, nous sommes en présence d'un monument purement néerlandais, exécuté par un peintre qui paraît fraîchement sorti d'un atelier de Leyde s'il n'y travaille encore.

Une comparaison attentive de son dessin et de ses costumes avec ceux des estampes de LUCAS DE LEYDE me porte à placer la *Passion* de Clermont entre 1510 et 1520. Le dessin et la mimique sont extrêmement voisins du style du maître bien que l'exécution soit très inférieure à ses gravures datées de cette période⁴⁾.

Certains gestes caractéristiques, certaines formes de pieds et de mains peuvent être signalés. La figure du St. Jean essuyant ses larmes d'un revers de main est à comparer, par exemple avec celle d'une femme dans la gravure 18 de BARTSCH, datée de 1516. Le dessin est si mauvais, qu'il paraît impossible de songer à LUCAS lui même mais d'autrepart les ressemblances sont telles et les caractères hollandais de l'oeuvre sont si incontestables qu'il faut je crois chercher l'auteur de notre passion parmi les condisciples de LUCAS DE LEYDE dans l'atelier CORNELIS ENGHEBRECHTSZ. J'y verrais très volontiers le travail d'un jeune homme fortement influencé par l'extraordinaire précocité d'un camarade génial tel que le fut LUCAS HUYGENSZ.

Mais il est impossible d'aller plus loin dans la voie des conjectures sans

1) *Gazette des Beaux-Arts*, 1883 p. 57 et suiv.

2) Offizieller Bericht über die Verhandlungen des Kunsthist. Kongr. in Amsterdam, 1898.

3) J'insiste tout particulièrement sur cette *loi* dont la méconnaissance est une cause fréquente de malentendus dans la critique d'art. Elle mériterait d'être notée définitivement sous le nom de *loi de Pit*.

4) Bien que LUCAS DE LEYDE fut très jeune en 1510, étant né en 1494.

Il n'est par inutile de noter que l'hypothèse d'une copie peinte d'une gravure de LUCAS DE LEYDE doit être écartée résolument. La composition ne correspond à aucune de ces gravures. Puis les copies de ce genre qui existent dans plusieurs musées et collections ont un caractère, un colori bien reconnaissables, tout différents de ceux de notre tableau.

s'aventurer sur un terrain singulièrement glissant. Il n'est pas inutile toutefois d'examiner les hypothèses qui pourraient se présenter à l'esprit, ne serait-ce que pour en démontrer les invraisemblances.

Parmi les élèves de CORNELIS ENGHEBRECHTSZ. je trouve, d'après VAN MANDER, ses trois fils :

CORNELIS CORNELISZ. KUNST (1493—1544),

LUCAS CORNELISZ. KOK,

PIETER CORNELISZ.

Le dernier fut peintre de vitraux.

CORNELIS KUNST, à ce que prétend VAN MANDER „comme LEYDE n'était pas dans une situation très florissante... s'en allait parfois passer trois ou quatre ans à Bruges, en Flandre..." Il ne paraît pas, en tous cas, s'être expatrié bien loin ni définitivement. „CORNELIS CORNELISZ. KUNST est mort en l'an 1544 âgée de cinquante et un an."

Le second fils de CORNELIS ENGHEBRECHTSZ nous intéresse davantage.

Elève, également de son père, dit VAN MANDER, il vint au monde à Leyde en 1495. LUCAS était à la fois peintre et cuisinier¹⁾, car à ce qu'il semble, la peinture ne lui procurait, dans sa ville natale qu'une existence précaire. C'était pourtant un bon maître, autant à l'huile qu'à la détrempe. Si j'en juge par plusieurs de ses oeuvres qui existent encore à Leyde.....

LUCAS était fort gêné à Leyde, où la peinture lui rapportait à peine de quoi vivre ce qui fait que sachant qu'en Angleterre sous le règne de HENRI VIII les arts étaient tenus en honneur, il s'embarqua pour ce pays, emmenant sa femme et ses enfants, au nombre de sept ou huit; on n'entendit plus jamais parler de lui....

A l'époque où le comte de Leicester fut appelé à prendre le gouvernement de nos provinces, plusieurs personnages de sa suite se montraient fort désireux d'acquérir, où ils le pouvaient, les oeuvres de LUCAS CORNELISZ. qu'ils avaient appris à connaître dans leur pays. Là se bornent mes renseignements sur ce maître.

M. HIJMANS signale en note l'attribution douteuse à LUCAS CORNELISZ. d'un certain nombre de „portraits de personnages de la cour d'HENRI VIII"²⁾.

1) Ou a bien d'autres exemples d'artistes traiteurs ou taverniers. Tel, cet ERNOUL DELF, découvert par M. A. LEDIEU (Bulletin de la Société d'Émulation d'Abbeville, 1897 p. 163), et qui natif „de la ville de Delf ou pays de Hollande „fut reçu bourgeois d'Abbeville en 1462 ou 63. On voit que quelques années plus tard un grand diner est „fait en l'ostel de ERNOUL DE DELFT, où furent Monseigneur d'EAUCOURT; etc." Je saisis l'occasion de cette analogie pour signaler aux lecteurs d'*Oud-Holland* la note de M. LEDIEU insérée dans un recueil qui doit être rare en Hollande.

2) VAN MANDER, ed. HYMAN. L'auteur anglais cité par M. HIJMANS, M. ERNEST LAW (Historical catalogue of the pictures in the royal collection at Hampton Court, London 1881, p. 187) ajoute: „L'attribution à LUCAS CORNELISZ. de ces petites têtes, copiées sans doute pour HENRI VIII d'après les originaux de grandeur naturelle est récente. Le peintre hollandais dont il s'agit vint en Angleterre sous HENRI VIII et l'on sait qu'il y peignit une série de copies réduites des portraits des connétables du château de Queenborough les quelles se trouvaient, et se trouvent probablement encore à Penshurst". Le même M. LAW, d'après M. HIJMANS, fait mourir Lucas Cornelisz en 1558. Il serait intéressant de retrouver la source des deux indications fournies par M. LAW.

Il considère comme „très vraisemblable la présence du peintre à Ferrare, signalée hypothétiquement par M. EUGÈNE MÜNTZ ¹⁾ sous les noms de LUCA CORNELIO ou LUCA D'OLANDA.

Doit on rattacher à ce voyage hypothétique de LUCAS CORNELISZ. d'Angleterre en Italie la présence de notre tableau hollandais à Clermont-Ferrand, étape vraisemblable d'un pays à l'autre? Je ne le crois pas.

Ne perdons pas de vue tout d'abord que le tableau daterait nécessairement de la jeunesse de l'artiste. Il faudrait donc admettre qu'il l'eut d'abord transporté de Hollande en Angleterre, puis d'Angleterre en Auvergne où, seulement il l'eut vendu. Ce voyage du tableau n'est pas, sans doute, impossible absolument. On peut en effet supposer qu'un changement de résidence comporte le transport de tout un mobilier d'atelier. Il ne laisse pas toutefois d'être un peu invraisemblable.

Mais il y a une autre objection plus *radicale*. J'avoue que je ne crois pas à ce voyage de LUCAS CORNELISZ. KOK à Ferrare. Il me paraît infiniment plus sage de penser à identifier LUCA CORNELIO D'OLANDA avec un autre LUCAS CORNELISZ, fils de CORNELIS WILLEMSZ, de Harlem. LUCAS CORNELISZ. KOK, d'après la fin de la notice de V. MANDER, paraît avoir acquis une grande réputation en Angleterre, pourquoi eut-il quitté ce pays? Puis les quelques lignes consacrées par V. MANDER à CORNELIS WILLEMSZ. et à ses fils, dans la biographie de MARTEN VAN HEEMSKERCK, suggèrent en quelque sorte l'hypothèse nouvelle que nous présentons.

„Les dispositions de MARTIN (né en 1498) dit-il, se manifestèrent de très bonne heure et on le mit en apprentissage à Harlem chez un certain CORNELIS WILLEMSZ. dont les deux fils LUCAS et FLORENT, furent d'assez bons peintres, *ayant fait le voyage de Rome et d'autres lieux*.

Rien d'ailleurs dans les dates ne me paraît contredire l'identification de LUCA CORNELIO avec LUCAS CORNELISZ. fils de CORNELIS WILLEMSZ.

Je dois, toutefois, ajouter une observation concernant CORNEILLE de Lyon, laquelle pourrait faire penser à des relations entre LUCAS CORNELISZ. KUNST et le centre de la France.

¹⁾ E. MÜNTZ, Hist. génér. de la tapisserie, Ecole italienne, Paris 1878 p. 34. Mais M. MÜNTZ ne dit pas ainsi que le croit M. HIJMANS que „LUCA CORNELIO paraît au service de la cour de Ferrare comme associé à la fabrication des tapisseries sous HERCULE II, entre les années 1535 et 1547.” Voici le texte de MÜNTZ: „On sait quel rôle prépondérant DOSSO DOSSI et son frère JEAN BAPTISTE ont joué à la cour de Ferrare. Le second de ces peintres JEAN BAPTISTE connu surtout comme paysagiste, exécuta de 1535 à 1547 pour la fabrique ducale une quantité considérable de cartons. Plus tard on trouve au service d'HERCULE II les peintres GIROLAMO DA CARPI, JACOPO D'ARGENTA, LEONARDO DA BRESCIA.... Il faut encore signaler la part prise aux travaux de l'*arrazzeria estense* par le flamand LUCA CORNELIO ou LUCA D'OLANDA (LUCAS ENGHEBRECHTSZ.?) ou lui doit à la fois des paysages et des compositions ornementales” Il semble donc que c'est après 1547 que LUCA CORNELISZ a travaillé à Ferrare.

Sans doute, CORNEILLE, le portraitiste lyonnais „CORNEILLE de la Haye, nostre painctre ordinaire” (*Lettres de naturalité* du roi HENRI II, publiées par M. VIDAL DE VALONS dans de Revue lyonnaise), ne peut être confondu avec l'un des fils de CORNELIS ENGHEBRECHTSZ. Il ne peut être CORNELIS CORNELISZ, qui a vécu et est mort dans les Pays Bas en 1544 d'après V. MANDER.

Il ne peut être non plus LUCAS CORNELISZ. Une seule raison suffira : „La place du nom patronymique est restée en blanc sur les roles des tailles ou des pennonages” de Lyon, dit M. NATALIS RONDOT. Il résulte de cette particularité aussi bien que du texte des *lettres de naturalité* citées plus haut, que CORNEILLE était bien le propre prénom de CORNEILLE de Lyon¹⁾. LUCAS CORNELISZ. eut été appelé en France *maître* LUC.

Mais il n'est pas impossible que le portraitiste lyonnais ait été l'un de ses sept ou huit enfants; à qui, selon un usage répandu fut revenu tout naturellement le prénom de son grandpère CORNELIS ENGHEBRECHTSZ. CORNEILLE de La Haye paraît à Lyon en 1544, c'est à dire à une date où LUCAS CORNELISZ, âgé de soixante ans pouvait bien avoir un fils de trente ans au moins. Malgré tout ce que ce dernier rapprochement a de fragile, je ne peux m'empêcher d'être impressionné par l'identité des occupations attribuées à LUCAS CORNELISZ. en Angleterre et à CORNEILLE de La Haye à Lyon. L'un et l'autre en effet auraient contribué à la mode des petit portraits sur fonds vert d'eau.²⁾

1) On l'appelle souvent CLAUDE CORNEILLE: aucun des documents authentiques de son temps ne l'appelle ainsi. Cela ferait avec vraisemblance le nom d'un fils de CORNEILLE de Lyon. Je n'ai pas vu jusqu'à présent la preuve de l'existence d'un CLAUDE CORNEILLE.

2) Je crois devoir traduire ici quelques lignes du Dr. DÜLBERG (*Zeitschrift für bildende Kunst* N.F.X.) concernant LUCAS CORNELISZ :

„Un deuxième, mais beaucoup plus petit portrait d'homme est attribué à Wörlitz à un artiste dont le nom se rapproche de celui de notre maître (LUCAS DE LEYDE): LUCAS CORNELISZ. (V. LEYDEN). Donc, à ce fils d'ENGHEBRECHTSZ. qui d'après V. MANDER devait gagner sa vie comme cuisinier... etc. Dans le tableau de Wörlitz dont l'attribution, certes, peut remonter à une ancienne donnée, le personnage représenté, vue de face, nous montre de grands yeux regardant avec énergie, un nez camard et une barbe et une chevelure abondantes. Il cache sa main dans son manteau. Il porte une barrette noire. Fond vert. La facture est assez large, un peu par taches visibles. Cela peut très bien passer pour le travail d'un hollandais qui en Angleterre marchait sur les traces d'HOLBEIN.”

KORTE MEDEDEELINGEN OVER NEDERLANDSCHE PLAATSNIJDERSEN.

DOOR

E. W. MOES.

IV.

EEN „ALBUM AMICORUM” VAN PETRUS SCHENCK.

„ALBUM Amicorum” is eigenlijk niet de juiste benaming voor het handschrift in het bekende oblongformaat dat, na eens deel uitgemaakt te hebben van de boekerijen van P. O. VAN DER CHIJS en van J. T. BODEL NYENHUIS, thans berust in de Bibliotheek van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden. De aanlegger moge nog zulk een hoogen dunk gehad hebben van zijn maatschappelijke positie, hij zal toch niet den Paltsgraaf, den Prins van Oranje, tot zijn „vrienden” gerekend hebben.

Maar dit heeft het boek gemeen met de meeste van dergelijken aard. Zelfs de meest vleierende getuigenissen moeten wij steeds met gepaste voorzichtigheid beoordeelen en grootendeels toeschrijven aan de welwillendheid en de beleefdheid van de grooten der aarde, die zich verwaardigden hunne handteekening te zetten in het boek dat de bezitter waagde hen vóór te houden.

Waarde ontleenen ze voor ons dan ook meer aan de dagteekening en de plaatsbestemming der inscripties.

Dit album is niet als dat van DAVID MOSTAERT, door mij in het Amsterdamsche Jaarboekje van 1904 beschreven, rondgestuurd, en stellig heeft de aanlegger het steeds bij zich gehouden. Dit blijkt uit verschillende plaatsen waar een inschrijving tezelfder tijd geschied is, als de inschrijver door SCHENCK is geportretteerd.

Of SCHENCK nog meer alba gehad heeft weten we niet. Zoo niet, dan is hij eerst op gevorderden leeftijd met het aanleggen van een begonnen. Geboren te Elberfeld in 1660 of 1661 was hij immers de veertig reeds gepasseerd toen 12 Sept. 1700 JOHANN GEORG Hertog van Saksen nevens zijn naam de spreuk „*Crux Christi Mea Salus*” als eerste bijdrage leverde. De plaats waar hij dit deed is niet genoemd evenmin als bij een dergelijke spreuk „*Cum Deo Salus*” waarmede CHRISTIAN van Saksen denzelfden dag het album verrijkte.

Deze beide Saksische Hertogen waren van de Albertinische linie en resideerden te Weissenfels. Het is echter aan te nemen dat zij SCHENCK hebben aangetroffen in het nabijgelegen Leipzig, waar hij een filiaal van zijn uitgebreiden prenthandel had. Trouwens, weinig later, 14 Oct. van hetzelfde jaar, noemt zekere C. VON BIRCKHOLZ met de spreuk: „*Nobilis est ille quem nobilitat virtus*” Leipzig.

Wanneer SCHENCK te Leipzig vertoefde steeg hij er steeds af in „Breuniger Hoff”. Dit blijkt uit het prentje dat hij zelf hiervan bij wijze van reclame uitgaf „*Inwendiger Prospect van Breuniger Hoff in Leipzig, Logirt PETRUS SCHENCK und andere Holländer mit allerhande Raere sachen zu verkauffen wass in der Welt zu bekommen ist*”. Was dus Leipzig als centrum van den boek- en prenthandel het hoofddoel van SCHENCK's vele reizen naar Duitschland, uit de inschrijvingen in het album blijkt dat hij het meestal met omwegen bereikte of verliet.

7 Mei 1704 bv. vertoefde hij te Berlijn, waar Edler VON DER PLANITZ en REISEWITZ beiden een Fransch zinnetje ten beste gaven. Schreef de eerste „*Toujours le mesme*”, de laatste oordeelde „*Null plaisir sans peine*”.

Ook wanneer hij door Nederland reisde, vergat SCHENCK niet zijn album mee te nemen. 20 Juni 1702 schreef te 's-Gravenhage de Luthersche predikant JOHANNES COLERUS nevens een citaat — ik zal die niet meer afschrijven — een opdracht die van zijn waardeering voor den kunstenaar getuigt: „*celeberrimo artifici PETRO SCHENCKIO patriotae et amico suo hac scribit*”. Dat *patriotae* zag op hun gemeenschappelijk geboorteland, want was SCHENCK te Elberteld geboren, COLERUS had te Düsseldorf het levenslicht aanschouwd. Vier dagen later

schreef de Haagsche architect JACOBUS ROMANUS de spreuk „*In alles hout maet*”, zeker ter gelegenheid dat SCHENCK zijn beeltenis in zwarte kunst vereeuwigde.

Jacobus Romanus
aan zijn
van zijn
schreef

In hoeverre PIETRO ROMANO die 25 Juni een spreuk „*al suo amico PIETRO SCHENCK*” ten beste gaf met den architect verwant was, weet ik niet. Een laatste den bezitter van het album zeker niet ongevallige herinnering aan de hofstad bevat de naamteekening van JAN WILLEM FRISO, 26 Juni van dat jaar.

Kort daarna bevond SCHENCK zich weer te Amsterdam. 4 Juli 1702 schreef daar de conrector DAVID VAN HOOGSTATEN het versje:

*„Indien gij leven wilt in eere
 Zoo kies vooral het padt der deugt;
 Altydt genegen tot het best,
 En schuw geveinstheit als de pest”.*

HOOGSTATEN's portret is eveneens door SCHENCK gesneden, alsook dat van SCHENCK's landgenoot HENRICUS HULSIUS, den Duisburgschen professor die blijkens zijn inscriptie 15 Aug. 1702 te Amsterdam vertoefde: „*Conterraneo optimo, sculpendi ac pingendi artificii pereximio et celeberrimo gratulabundus opposuit*”. HULSIUS was dus wel ingenomen met het portret dat SCHENCK al vroeger van hem gemaakt had en dat door LUDOLF SMIDS¹⁾ bezongen was.

Doch het komt mij nutteloos voor, alle inscripties te vermelden, en zal daarom alleen die noemen die mij van eenig belang schijnen voor SCHENCK's biografie, of waarvan de roem der inschrijvers een vermelding wenschelijk maken. Zoo schreef nog in hetzelfde jaar NICOLAAS WITSEN, die een jaar te voren door hem in koper gesneden was, eenige Latijnsche beleefdheden aan zijn adres, waarbij hij hem „*sculptor incomparabilis*” noemde.

Bevond SCHENCK zich 5 September 1702 blijkens de inscriptie van ANTONIUS LUDOVICUS BARON VON PECHMAN nog te Amsterdam, juist een maand later toont de inscriptie van JOHANN FRIEDRICH KARCHER alias VITRUVIUS „*Oberlandbaumeister*” van den Koning van Polen, dat hij toen weer te

¹⁾ LUD. SMITS, *Poezy*, 1694, p. 281.

Leipzig was. 9 Oct. 1702 vinden wij den naam van WOLFGANG DIETHER, Graaf VON BEICHLINGEN, van wien SCHENCK in 1703 een van zijn best geslaagde portretten zou maken, en bij hetzelfde bezoek aan Leipzig schreef de „*Kayserl. Priviligirter und fürstl. Sächsischer Medailleur von Gotha*” CHRISTIAN WERMUTH een Duitsche versje.

16 Oct. 1702 vinden wij SCHENCK nog te Leipzig, maar dezelfde maand schreef L. BUYSERO, ridder, Heer van Petten, Heeraertsheyningen enz., Gecom-mideerde Raad ter Admiraliteit op de Maas, in den Haag een versje, waarin, naar mij voorkomt de zoon van GOVERT FLINCK genoemd is :

„Dit is in de maand geschreven
 Dat onze veltogt met veel glorie afscheyt nam
 Na dat Held KOEHOORN had door kracht van vuur en vlam
 Veel vestingen doen overgeven.
 FLINCK had wel lust om zulk een Held
 Te teekenen daar hij triomfeert in 't oorlogsveld”.

Ziet dat op een portret dat NICOLAAS ANTHONY FLINCK van COEHOORN heeft geteekend? SCHENCK heeft COEHOORN's portret in plaat gebracht, maar daar ik hier geen exemplaar van ken, weet ik niet, of dit wellicht een oplossing geeft. COEHOORN zelf schreef 13 Nov. 1702 te 's-Gravenhage zijn naam, evenals 16 Nov. DANIEL WOLFF VON DOPF en zonder datum GODARD VAN REEDE, Graaf van ATHLONE, beiden door SCHENCK in effigie vereeuwigd.

1 Jan. 1703 was hij wederom te Amsterdam. Toen schreef zijn vriend LUDOLF SMIDS een versje, waaruit blijkt dat deze driemaal door hem is ge-portretteerd :

SCHENCK die mij driemaal gaaft het leven
 En met drie wieken van papier
 Mij 't oude Duitsland door deed sweeven;
 Had ik Amfions schelle lier
 Ik sou u bij Apelles voegen
 Wil u nu slechts hiermee vernoegen!

Spoedig daarna werd de reis weer aanvaard, die evenwel kort duurde. 13 Jan. 1703 vinden wij hem te Leipzig en 8 Febr. van het zelfde jaar wederom te Amsterdam. 6 April schreef JOHAN HENDRIK Graaf VAN WASSENAER-OBDAAM te 's-Gravenhage zijn naam in het album en zes dagen later HERMAN DE WILDE, „*veldoverste, commandeerende over alle de militie in Oost-Indien en eerst Raedt Extraordinaris tot Batavia*” te Amsterdam. Dit laatste gebeurde stellig ter gelegenheid dat SCHENCK zijn portret in koper sneed. Ongeveer tezelfder tijd, pridie Id. Apr. 1703, schreef ook de bekende penningkundige JACOB DE WILDE „*in museo suo*” met een distichon uit Ovidius een zeer loffelijk getuigenis over

SCHENCK'S portretkunst: „*Tot effigies PETRI SCHENCKII tanquam manu Apellis caelatas suspiciens, in tesseram amicitiae hisce paucis Ovidianis memoriam sui commendare volui*”.

Nog in dezelfde maand was hij ook weer te Leipzig, waar hij 4 Mei nog vertoefde, om 30 Mei weer in Amsterdam teruggekeerd te zijn. Hier bleef hij toen voor zijn doen tamelijk lang. Een aantal voor ons onbelangrijke inscripties ga ik voorbij, om 10 Sept 1703 „*Zyner groot maghtighste Czarische Mayests. Vise Admiraal*” CORNELIS CRUYS te gedenken, die eveneens door SCHENCK in een fraaie zwartekunstprent vereeuwigd is.

Nog een derde maal bezocht hij in 1703 zijn filiaal te Leipzig, waar 6 Oct. zijn aanwezigheid uit een overigens onbelangrijke inschrijving te constateeren is. Ook den Haag werd in dit veelbereisde jaar nog eenmaal door hem bezocht. 1 Dec. 1703 schreef daar ANTON FLORIAN Prins van LICHTENSTEIN zijn naam in het album; ook deze is toen door SCHENCK geportretteerd. Nog vóór het einde van het jaar was hij alweer in Duitschland. Thans nam hij zijn reis naar Leipzig over Hannover, waar hij 1 Januari 1704 vertoefde, om 13 Jan. op de plaats van zijn bestemming aanwezig te zijn.

5 Febr. schreef een kunstenaar weer eens zijn naam in het album, tenminste de

is vermoedelijk geen andere dan de ervaren advokaat en bouwkundige NICOLAAS LISTINGH, de ontwerper van de nooit gebouwde koepelkerk op de Botermarkt te Amsterdam. Van 20 Maart vinden wij een inscriptie van JACOB BASNAGE te Rotterdam.

In 1704 maakte SCHENCK van zijn verblijf in Duitschland gebruik om op de terugreis een aantal kleine residenties te bezoeken, waar hij meer dan eens gelegenheid vond zijn bedrevenheid in het schrapen van een portret ten toon te spreiden. Vooreerst zien wij hem 24 Mei te Weissenfels, waar de chirurg RUDOLPH SILTEMANN een Duitsch versje gaf, stellig terwijl hij geportretteerd werd. Van de andere inschrijvingen in deze kleine Saksische residenties vermeld ik de schilderes JAHEL HELINGIN DE KIRCHBERG *née* MEIERIN *de* Basel (25 Mei), die nevens haar man JOHANNES HELING à KIRCHBERG een Fransche zin schreef.

2 Juni was hij te Gotha, 3 Juni te Meiningen, waar JOHAN PETER FEUERLEIN „Hoffursth. Sachs. Cammermahler" inschreef. Diens inschrijving in dat jaar zou doen vermoeden, dat SCHENCK niet vroeger een ander album gehad heeft, want reeds in 1697 had FEUERLEIN SCHENCK geschilderd ¹⁾, en wanneer de laatste toen al aan het verzamelen van handteekeningen geweest ware, zou FEUERLEIN niet eerst zeven jaar later een zoo goedkoop bewijs van zijn vriendschap gegeven hebben. 9 Juni was hij te Eisenberg, 10 Juni te Römheld, waar de predikant VALENTIN SUTORIUS, tevens door hem geportretteerd, inschreef, 14 Juni te Coburg, 16 Juni te Arnstadt, 22 Juni te Gotha, 26 Juni te Kassel, waar wij in den hofschilder HERMAN DE QUITER wederom een vakgenoot van SCHENCK ontmoeten. 28 Juni was hij te Paderborn en 23 Juli eindelijk weer te Amsterdam. Daar schreven spoedig na elkander drie geleerden een blaadje in het stamboek, nl. 28 Juli de Haarlemsche Conrector JACOB STORM, 1 Aug. de hoogleeraar GERBRAND VAN LEEUWEN en 7 Aug. diens ambtgenoot GUILIELMUS SURENHUSIUS. Van alle drie heeft SCHENCK de portretten in koper geschraapt. Alleen het versje van eerstgenoemde zal ik afschrijven :

„Heer SCHENCK die 't leven schenkt aan krijgs- en letterhelden
Verdiend dat elk zijn Naem en Roem op 't hoogst moet melden.
Gesegend leev' de hand die soo veel vorsten maelt!
Waer door haer luijster, na haer dood, roemrugtig praelt.”

7 Oct. was hij weer te Leipzig, 27 Oct. te Wolfenbüttel, 12 Nov. te Amsterdam en 29 Dec. te Osnabrück, waar toen prins KARL van Hessen zich niet onbetuigd liet; ook deze is door hem in koper gesneden.

In het volgende jaar 1705 treffen wij SCHENCK het eerst 2 Mei aan te Leipzig. 12 Mei schreef daar de beroemde hoogleeraar CHRISTIANUS THOMASIUS, den volgenden dag AUGUST, Koning van Polen. Van beiden maakte SCHENCK een zwartekunstportret. Van Leipzig trok hij deze keer naar Berlijn. Hier kon hij 26 Mei zijn album met de handteekening van een beroemden kunstenaar verrijken.

Dr. J. L. M.
von Leipzig, Ober
baur Director

1) Door SCHENCK zelf in zwarte kunst uitgegeven.

29 Mei vertoefde hij weer te Wolfenbüttel en 1 Juni beschreef keurvorst JOHANN WILHELM van de Palts te Düsseldorf een bladzijde. Misschien was het bij die gelegenheid dat HENRY DE LANNOYE zonder er een dagteekening bij te zetten getuigde:

*„Je vous ai fait voir Son Altesse l'Electeur Palatin et sa galerie
Voilà tout ce que je vous ai fait de ma vie.”*

20 Juni 1705 was hij weer te Amsterdam. Van de vele vreemdelingen met wie hij toen daar kennis maakte vermeld ik alleen CHRISTIAN EBERHARD, Vorst van Oostfriesland (2 Juli), omdat deze door hem in plaat gebracht is.

1 Oct. was SCHENCK weer te Leipzig. Er op uit zijn relaties voortdurend uit te breiden, zocht hij telkens een nieuwe route naar huis. Dit jaar treffen wij hem 4 Nov. te Jena aan, 6 Nov. te Weimar, 18 Nov. te Augsburg, waar toen JOHANNA SIBYLLA KRAUSIN geb. KÜSSLIN een der weinige teekeningen leverde die het album versieren; de toen 86-jarige kunstenares verheerlijkte in een fraaie penteekening de graveerkunst. 1 Dec. was hij te Neurenberg en 15 Dec. te Utrecht. Een slechts met het jaartal 1705 gedateerd blad van BERNARD DE ROY „*Ingenieur en vandrigh ten dienste van den Staat der Vereenighde Nederlanden*” is vermoedelijk toen geteekend; stellig is de B. DE ROY die de bekende „*Platte grond kaart van Utrecht op zijn schoonst en sterks*” van EVERARD MEYSTER in teekening bracht met dezen BERNARD DE ROY identisch.

24 Maart 1706 was SCHENCK te Amsterdam, maar reeds 27 April treffen we hem weer te Leipzig aan en 27 Mei weer te Amsterdam. 13 Juli schreef daar de Hamburgsche predikant LAURENTIUS STEVERSLOOT in, wiens portret daardoor gedateerd kan worden. Op weg naar Leipzig in het najaar vertoefde hij 22 Sept. in het Zweedsche legerkamp te Altranstädt bij Lützen. Waarschijnlijk was het bij deze gelegenheid dat hij het portret van KAREL XII, Koning van Zweden, in koper sneed. Den koning zelf vinden wij niet in het album vertegenwoordigd, wel van 29 Sept. tot 13 Oct. tal van diens officieren, toen te Leipzig vertoevende. 1 Nov. was hij te Altona, 2 Nov. te Hamburg, 14 Dec. te Utrecht, waar hij CHRISTIAN van Nassau—Dillenburg aantrof. Hiermede hebben wij het einde van de campagne van 1706 bereikt.

In het volgende jaar treffen wij hem het eerst 14 Mei te Leipzig aan. Op zijn terugreis was hij 7 Juni te Neurenberg, 14 Juni te Augsburg, 27 Juni te Frankfort, waar JOHANN MATTHAEUS MERIAN en 4 Juli te Düsseldorf, waar *Chevalier* DE GRUPELLO *statuaire du Cabinet de Son Altesse Electorale Palatin* en diens vrouw inschreven. 2 Sept. was hij te 's Gravenhage, 3 Sept. te Leiden, 3 Oct. weer te Leipzig, waar toen WILHELM MORITZ graaf van SOLMS-

PORTRET VAN PETRUS SCHENCK.
Teekening door MARIA ELEONORA VAN RADZIWIŁ.

BRAUNFELS inschreef en door hem geportretteerd werd. Thans voerde zijn terugreis hem door het Noorden van Duitschland, want 30 Oct. was hij te Gottorp (LUDOWIG WEIJANDT alias PERSEUS) en 6 Nov. te Sleeswijk, om 13 Dec. weer te Amsterdam teruggekeerd te zijn. Daar waren 12 Jan. 1708 ROBERT TAPAREL COMTE DE LAYNASC, 23 Jan. Prins GEORG van Hessen en 9 Maart FRANZ FORTUNAT VON ISSELBACH bij hem, alle drie ook door hem geportretteerd.

Ook de heenreis naar Leipzig in 1708 voerde hem door het Noorden; immers 22 Mei van dat jaar was hij te Lübeck, maar 6 Aug. weer te Amsterdam en 19 Sept. vinden we hem zoowaar te Halberstadt en 27 Oct. alweer te Amsterdam.

2 Maart 1709 teekende MARIA SIBYLLA MERIAN als naar gewoonte een vlinder en twee schelpen voor SCHENCK „*im 62-Jahr meines Alters*”. De overige inschrijvingen in dit jaar doen ons SCHENCK bijna zonder uitzondering in Duitschland werkzaam zien. 17 Aug. schreven niet minder dan drie Hertogen van Brunswijk hunne handteekeningen in het album, evenals 20 Aug. te Brunswijk de schilder, beeldhouwer en architect JOHANN JACOB MÜLLER. 19 Oct. was hij te Leipzig en 22 Dec. te Dresden, waar de beruchte ANNA CONSTANTIA Gravin VON COSSEL, maitresse van AUGUST den Sterke, SCHENCK de volgende zedeles meende te moeten voorhouden: „*L'amour a bien des meaux. S'il a quelques appas trop heureux qui n'en prend que ce qu'il en faut prendre, et plus heureux eneor qui s'en pourroit defendre*”. Ook haar portret werd door SCHENCK in koper gesneden.

Merkwaardig is het souvenir dat MARIA ELEONORA VON RADZIWIŁ 10 Jan. 1710 te Leipzig den bezitter van het album vereerde; zij teekende nl. in rood krijgt zijn hiernevens gereproduceerd portret.

Vermelding verdient ook het versje, dat 14 Jan. in het album geschreven werd.

*„Mon nom fut MEZETIN
jouant en Comedie
a present sans folie
mon Nom est CONSTANTIN
Avec ma rouge trogne
je sert en Camerier
sans être le premier
Le grand Roy de Pologne
et je fû confirmé par mon heuren destin
pendant sept ans entiers Bourgeois dans Königstein.”*

22 Febr. 1710 was hij eindelijk weer te 's Gravenhage en 27 Febr. te Amsterdam. Hier vinden wij nu ook weer eens een kunstenaar zelfs twee bladen

vullen. Het eerste bevat in een penteekening een verheerlijking van de schilderkunst met de inscriptie „*pour Monsr. SCHENCK par F. BOITARD son obligé serviteur, Amsterdam*”, en het tweede een dergelijke voorstelling met het versje:

*Les ignorents vivent au joye et sante
Tandis que le dessin creue sur un fumée”.*

F. BOITARD *Invent fecit* 1710. *Amsterdam.*

13 April 1710 was hij te Hannover, 13 Mei te Frankfort, 14 Mei te Leipzig. Hier schreef 19 Mei U. F. Baron VON LÖWENDAL, ook door SCHENCK geportretteerd. 12 Juni was hij weer te Utrecht, 2 Aug. te Brunswijk, 12 Oct. te Leipzig, waar hij 21 Jan. 1711 nog vertoefde en 5 Febr. 1711 weer te Amsterdam.

In 1711 vond ik slechts één dateering in het buitenland, nl. 28 April te Leipzig.

Ofschoon het album nog onbeschreven bladzijden genoeg aanwees begon SCHENCK's ijver om die te doen vullen te verflauwen. De vrij geregelde reeks houdt op bij een inscriptie te Amsterdam 19 Juli 1711 door zekeren J. C. STRAUSS, terwijl wij met een sprong van bijna twee volle jaren daarna alleen nog vinden zijn collega als uitgever BALDUINUS VAN DER AA, die hem 22 Mei 1713 te Leipzig aantrof en het versje ten beste gaf:

*„De beste Voedster van de Kons.
Is grote eër en 's werelts Gonst.”*

Welnu, door beide is SCHENCK's kunst volop gevoed!

ABRAHAM DE CONINCK

DOOR

DR. W. ZUIDEMA.

IJ is viervoudig belangrijk in de Noord-Nederlandsche beschavingsgeschiedenis: als een der vele ballingen om des geloofs wille uit het Zuiden, die zoo heilzaam op het Noorden hebben gewerkt; als uitgever, als kunstkooper, en als dichter, die zinnespelen, maar ook bijbelstukken schreef, en dus een overgang vormt van de Rederijkers tot VONDEL ¹⁾; mogelijk bovendien nog als leerling van

VONDELS eerste tijdvak.

Zijn geboorteplaats was Belle in Vlaanderen — dit toch leidt SNELLAERT ²⁾ voorzeker terecht af uit de woorden, die hij in zijn eerste zinnespel een balling in den mond legt:

Mijn vader stierf op steen ³⁾. Mijn moeder met ons vluchte
Naer 't Bolle Hollant toe, daer m'ons in 't eerst veracht[;]
Maer d'Edel Magistraet en wilden wijs bedacht
Geen vreemden moeyelijck zijn, noch doen in armoe zuchten. ⁴⁾

¹⁾ Volgens Dr. Worp (Invloed van SENECA's treurspelen, 135) ook van de rederijkers tot de navolgers van SENECA; maar kan men dit wel zeggen van iemand, die SENECA slechts uit de tweede hand kende?

²⁾ Belg. Museum IX, 319.

³⁾ Dus te Antwerpen?

⁴⁾ Schijnt te slaan op een raadsbesluit ten gunste der ballingen; maar in de Ress. is niets van dien aard te vinden.

O als ik dien¹⁾ dagh gedenck, of maer vertelle;
 (Gezegent Amsterdam, ô Neeringrijcke stadt),
 Maeck ick mijn Oogen noch met warme Tranen nat,
 Vernieuwende de lust van 't overschoone Belle.

Hij is geboren in 1586 of 88:

Den XV Decembris 1612.

„Compareerden als voren ABRAHAM DE KONINGH, van Antwerpen, winkelier, oud 26 jaren [24 jaren²⁾], woonende ande borze, geassisteert met NEELKEN JANSSENS, alias KONINGH, zijn moeder, ter eener Ende KATELYNE CLINQUANT, van Amsterdam, oud 18 jaeren, woonende inde Klaren dwarsstraet, geassisteert met JAQUES BRUEGEOIS ende CATHARINE DE LA BREYE, haeren grootvader ende grootmoeder”, verzoeken en verkrijgen hun drie zondaeghse uytroepingen. Get. ABRAHAM DE CONINCK en CATHERINE CLEINCAN.³⁾

Andere betrekkingen dan hierin genoemd heb ik niet kunnen ontdekken; noch met VONDELS portretschilder PHILIPS DE KONING, noch met den PIETER KONING van TENGNAAGELS bekende dichterlijst.

De woningen aan de beurs waren stadseigendom; de huurpenningen werden dus jaar op jaar vermeld in den Rapiamus van Thresorieren. Daarin verschijnt van 1611 af TOBIAS DE KONINGH als huurder van no. 15, tegen 227 gl. 'sjaars; maar ABRAHAM is noch bij die huizen, noch bij de bogen onder de beurs, noch bij de „cassen” op de beurs als huurder te vinden. Was dus TOBIAS zijn broeder, en woonde hij bij dezen in? Na zijn huwelijk wel niet meer; maar hij kan op zijn huwelijksdag verhuisd zijn. De zaak, die beiden dan gemeenschappelijk hebben gedreven, bleef waar zij was. Op andere wijze kan ik althans zijn adres „in de Conings-hoedt op de Beurs”, nà zijn huwelijk, niet rijmen met zijn afwezigheid in den Rapiamus.

„Winkelier” zal hier moeten beteekenen: kunst- en boekverkooper, daar wij van elders weten, dat hij tevens uitgever was. Voorts blijkt, dat ook zijne vrouw tot de ballingen om des geloofs wille of hunne kinderen behoorde; dat hij dus dubbele redenen had en om ijverig Protestant te zijn en om zijne dichtergaven in dienst der Brabantsche Camer te stellen.

Bovendien kunnen kinderlijke herinneringen zijn rederijkersdichtvuur hebben aangewakkerd; en herinneringen niet alleen aan den luister van *Violier* en *Olijftack*.

1) I. *aen dien*? of met plat Vlaamsche uitspraak *diën*? anders is er een lettergreep te weinig; en DE C. was in den versbouw leerling van v. MANDER.

2) Dit staat boven *woonende*.

3) Register van de kerkelijke proclamatiën 1 Oct. 1611—29 Dec. 1612 (gem. archief, Amsterdam) fol. 167, mij welwillend aangewezen door den heer ELIAS.

Ook te Belle bloeide van ouds de woordenrijke kunst: Op 't eind der vijftiende eeuw waren er zes kamers — d. i. evenveel als te Iperen, twee meer dan te Brugge en tweemaal zooveel als te Antwerpen! en later altijd nog drie ¹⁾).

In 1613 antwoordde hij „particulier”, d. i. voor zichzelf, niet voor de Brab. Camer, op de vraag uitgeschreven door de *Wijngaert-rancken* te Haarlem:

Of Gods genade door Christi lyden en 's gheests cracht
 Ons salicheyt maer ten deel of geheel heeft gewracht?

Zijn antwoord is overeenkomstig den eisch een „ballade”, van 4 verzen elk van 17 regels van 12 lettergrepen (bijna zuivere zesvoeters); de stokregel is:

't Dry-eenich wesen wrocht ons salicheyt alleen

en de inhoud, zooals te verwachten was, dan ook geheel Protestantsch. Het vierde vers getuigt tegen leergeschillen:

PRINCE.

Den Prins/ die ons byeen *uyt 's levens jonst* bewaert/
 In *liefde boven al* wil ons te samen binden
 Met eendrachts vreden bant/ want so sijn woort verklaert/
 Waer vreed is/ daer is Godt/ daer Sathan na sijn aert
 De Kercke Christi soeckt door twist (kon hy) te schinden/
 T vernuft wil buyten God sich wonder onderwinden/
 En schijn-geleert verstant de meeste doling maeckt.

De woordspeling in den eersten regel en de onderteekening: *Wt levender Ionst Blijft volstandich* bewijzen, dat hij toen lid der Brab. Camer was, hoewel op eigen hand wedstrijdend; trouwens ik vond nergens blijk, dat dit den kamerleden verboden was. Bij dezelfde gelegenheid zond hij ook — eveneens „particulier” — antwoord in op de vraag naar een „reghel”, d. i. een ballade met gegeven stokregel; in dit geval:

Want reden leert deucht, oock sich selfs verwinnen.

Ook deze bestaat in vier maal zeventien regels; dit eischte trouwens de *Caerte*; maar zij sprak tevens van „Hollandsche maet”, zoodat hij zich niet had behoeven te binden — gelijk hij toch ook hier doet — aan twaalf lettergrepen, noch naar zuivere maat te streven; (de meeste Hollandsche medewerkers deden 't eerste wel, maar 't tweede niet; de Vlaamsche geen van beiden) ²⁾ Onderteekening a. v.

1) SCHOTEL, *Gesch. der Rederijkers* I, 57; „waarvan drie met naam bekend.”

2) *Zuivere zesvoeters* vind ik bij COLM „Fransche maet” genoemd; ten onrechte, daar werkelijke vaste afwisseling van lettergrepen *met* en *zonder* klemtoon in 't Fransch even onmogelijk is, als *echte* gemeten verzen in nieuwe talen in 't algemeen. De geschiedenis van onzen versbouw moet dan ook nog geschreven worden; aan de Franschen ontleend is hij *niet*, tenzij gedeeltelijk en middellijk, n.l. door den invloed der Fransche *psalmwijzen*, die, voor Fransche verzen gemaakt, een vast getal lettergrepen eischten, terwijl daarnaast het Germaansche oor van dichter en hoorder een vast getal klemtonen bleef eischen.

Eindelijk deed hij ook meê aan den „Liedekens”wedstrijd. Zijn liedeken, op de voys: „Ghy die niet meer in 't vleesch en zijt”, begint:

Godt schiep den Mensch heylich, wys ende goet,
Onsondich van ghemoet// En onder syn behoet,
Stelden hy al syne wercken,// Ghy sult syn wel ghevoet,
So ghy mijn wille doet// Van 's levens Boom seer soet,
Sprack d'Heere: Maer wilt aenmercken,
Den Mensch zijnde ghesint// Om luystren die hy mint,
Dats Heva sijne Vrouwe// Bracht hij 't al in des doodts benouwe.

(De lyrische vorm was blijkbaar boven zijn kracht). Onderteekening a.v.¹⁾

In 't zelfde jaar was hij 3e kamprechter in den wedstrijd door de Brabantsche Camer zelf uitgeschreven.²⁾ Aan 't bestuur der Camer schijnt hij echter niet te hebben deelgenomen, daar hij zich nergens Deecken, Factor of wat dan ook noemt. Evenwel kan men aannemen, dat zijn factorschap volgt uit het schrijven van het spel voor de intrede der Camer te Vlaardingen, daar dit toch zoo zeer als iets tot 's Factors taak behoorde.

In 1613, 14 of 15 verscheen bij hem een zinnebeeldige voorstelling van „'s Lands Welvaren”, vooral belangrijk door de beeltenis van BARENTS, die er op voorkomt en zonder haar onbekend zou zijn³⁾. De opdrachten aan de Admiraliteiten van Holland, Zeeland en Westfriesland en aan MAURITS, zijn in 't latijn en eindigen beide: Abrahamus Regius. Dat hij er niettemin bovendien onder zette: *A. D. Koninck ex.* doet vermoeden, dat hijzelf geen Latijn kende en een ander de opdrachten heeft gesteld.

In 1615 een prent van PIETER SERWOUTERS naar tekening van DAVID VINCKBOONS: de Christelijke ridder strijdend tegen de wereld en Satan; opgedragen aan zijn verwant Prof. JOH. POLYANDER te Leiden⁴⁾ (kan *Aendachtigh Liedt-Boeck 2* hiervan verkleining zijn?)

1) Alles in: Der Rederyckers// Spring-Ader// vervaet in verscheyden Andtwoorden/ op de uytgegeven// Caerte der *Wyngaertrancxkens* onder 't woort *Liefd' boven al*// Binnen de loffelycke Stadt Haerlem/ Anno 1613.... Haerlem... 1614. 4° ongepagineerd. Opmerking verdient, dat ook een „particulier” te Haarlem onder de spreuk *Blijft volstandich* deelnam.

2) Antwoort// Op de// vraghe/ uytghegeven// by de Brabandsche Reden-rijck// Camer 't *Wit Lavender* Uyt Levender Ionst tot Amsterdam// Vrage// *Wat's d'Oorsaek meest, waarom t verkeerde Werelts Rond// sich Waenwijs so bedrieght, en bloeyd in alle sond'?*// Ende op den Reghel:// Desulcke die zyn dwaes, en d'Werelt achtse wijs, Amst... 1613. 4°. De toekenning der prijzen is onderteekend: JAN SIEWERTSZ. KOLM, THOMAS JACOBZ. SERGEANT, ABRAHAM DE KONINCK.

3) *Oud-Holland* 1883, 113 vv. De schr., Mr. A. D. DE VRIES, betoogt, dat C. aan deze uitgave bijzondere zorg heeft besteed. Dit stemt overeen met zijn belangstelling in zeereizen en ontdekkingen, die ons nog nader zal blijken. UNGER vermoedt (Bibliogr. v. Vondels werken) in den Hymnus ofte Lof-gesangh van de wyd beroemde scheepsvaert der Vereenighde Nederlanden een bijschrift van een plaat- of kaartwerk, zooals m. i. ook het opschrift „aen den goed-jonstigen aenschouwer” doet verwachten, van omstreeks 1613; dat kan dus zeer wel deze plaat geweest zijn.

4) Ald. 117. Zou deze prent VONDEL zijn „Lofsangh van de christelijke ridder” hebben ingegeven? 't Is mogelijk, maar ook niet meer; het onderwerp was sinds eeuwen bekend en geliefd (Tijdschr. Mij. der Ned. Letterk. 1881, blz. 66; 1893, 309); en kan dus langs velerlei wegen tot VONDEL gekomen zijn.

1616: Sekere Liedekens ghestelt tot stichtinge ende troost der vervallene ende verdruckte kercke Christi in Nederlandt...// R. E. B. I. E. 1)// Dees vyf lettren bequaem by een tsaem wel gestelt// D'Autheurs naem en toenaem gantsch volkomen spelt// Tot Amsterdam in 't Jaer ons Heeren 1616. 40 blz. Verzameling geestelijke liederen, allen get. *'t Geloove baert liefde*. Voorreden des auteurs in verzen en klinkd., get. *staet vast in 't geloove*²⁾. Achteraan: Tot Amstelredam voor ABRAHAM DE KONINCK, Anno 1616 (Tiele, Bibl. v. Pamfl. 1225).

In 1617 gaf hij RODENBURGH'S *Celia en Prospero* uit, en voorzag het met een lofdicht, belangrijk omdat het 's Ridders geboorte te Antwerpen buiten twijfel stelt; ³⁾ — en zonder lofdicht: *Otto en Galdrade*, 2^e dl.; zijn vriendschap voor den Ridder zou 't volgend jaar nog duidelijker blijken.

Gaan wij over tot zijn eigen werken:

I. ACHABS// TREURSPEL. *Op de Reghel// Al is de loghen snel// De waerheyt achterhaeltse wel*. [Titelpl. z. n. of m.: Achab door den pijn getroffen] Tot Rotterdam// By JAN VAN WAESBERGHE de jonghe// op 't Steyger aen de Koren-marct// ANNO 1618 ⁴⁾. 40.

De opdracht, 30 Sept. 1618, aan SERVAES DEGENS, koopman ende Deken der Brabantscher Reden-rijck-Kamer, prijst diens „ijver tot d'opbouwinge van de bijna vervallen Gemeente Jesu Christi binnen Wtrecht, daer by dat UL. als een onder d'oude ende trouwe Patriotten onses Vaderlants/ de gemeene beroerde zake van herten beherticht." Voorts blijkt daar, dat het stuk reeds in 1610 is „gerijmt", waarom ik 't hier vooraan stel. Lofdichten: „Balade" get. „*Trou die Kroont*" (TOBIAS DE KONINGH? hij spreekt den dichter aan: Broeder); *Raept vréught wt deught*; klinkdicht get. *A. F.* (ALEXANDER V. FORNENBURGH ⁵⁾). *A. F. Levende Sterf ick* (dez.); *Tis verlorene gewasschen*. D. MOOR; en CORNELIS VEERIS (ook klinkdicht) ⁶⁾. Het stuk, verdeeld in vier handelingen, omvat alleen Achabs uiteinde (I Kon. XXII); zoodat de dichter zich alles ontzegt, wat hij uit Naboths lot had kunnen putten (hoewel 't besproken wordt). Het voor ons afdoende bezwaar, dat tusschen beiden geen oorzakelijk verband te leggen valt, bestond voor den zeventiend'eeuwer niet. Twee ernstige zinnebeeldige personen:

¹⁾ JAN QUETSTROY (DOORNINCK i. v. met vermelding dat *'t Geloove baert liefde* diens zinspreuk was).

²⁾ Volg. DOORNINCK Abraham de Coninck; maar zie beneden.

³⁾ Tijdschr. v. Letterk. XXI, 253.

⁴⁾ SNELLAERT (B. M. IX, 314) vermeldt een uitgave van 1618, bij ABR. DE KONINGH, 4°. Is dus de Rotterdamsche een nadruk?

⁵⁾ DOORNINCK Vermomde en naaml. schr. i. v. *Levende sterf ick*.

⁶⁾ Aan 't slot staat nog een „Eerdicht oft Lied op de voys Fortuyn eylaes bedroeft", dus bestemd om *gezongen* te worden, wat mij anders bij zulke lofdichten niet is voorgekomen; get. G. MARTENS (waarsch. lid van 't *Vygeboomken* te Schiedam; zie TE WINKEL, in Tijdschr. van Lett. 1892, blz. 44, waar tevens m. i. overtuigend is aangetoond, dat te Amsterdam geen kamer van dien naam heeft bestaan).

Gherechticheyt en *Voorsichticheyt*, openen; een derde is *Rust soeckende Outheyt*¹⁾, een vierde *Fame*, een vijfde *Echo*; voorts verschijnen twee sinnekens: *Verkeert Oordeel* en *Dwaës voornemen*, nog geheel de duivels van 't sacramentspel; en zeven menschelijke kluchtenaars: Kuythaen, hopman; Leeghwagen, Quistgoedt, Lichtmis en Onrust, soldaten; Jan Rap, Tamborijn (welke namen voor krijgslieden van koning Achab!) en een boer. Zij, en de sinnekens onder vier oogen, spreken in rederijkersverzen en soms in rondeelen; alweêr nog als in 1480! Ook zeggen de sinnekens elkander ongezouten de waarheid, onder aanspreken met *Nepos* en *Cosyn*; alles als van ouds. Maar tegelijk nemen zij op 's konings bevel iemand gevangen, en dus deel aan de handeling. De *Echo* houdt *Lichtmis* en *Quistgoet* voor den gek.

- L.* Hoe gau is hy oock die ergens wat steelt?
 Wat Droes men zou doen 'k weet niet wat *Echo.*
 Om avantage men zou 't al aanvanghen Hanghen.
 Hanghen, sa sta, hy sta, wie is dat? Wat.
Q. By-lo *Lichtmis* daer waerdy wel rat
 Jy zoudt wel al de *Syrier's* doen loopen. Loopen.
 Loopen! trekt van leer, wy worden bekroopen,
 Sien wy niet toe, hy veeght ons de beck Beck.

(*Dit* gebruik van de *Echo* heb ik, hoe veelvuldig zij ook in de stukken van dien tijd voorkomt, nergens elders ontmoet.) De „chooren” zijn *samen-spraken* tusschen *Voorsichticheyt* en *Gerechticheyt*; daarentegen doet „Fame of 't Gerucht”²⁾ dienst als rei, door liederen te zingen, waarin zij de handeling bespiegelt; wijzen: „Wel salich zijn de landen”³⁾ en „Hebreen speelt 's Hemels lof”⁴⁾; aan 't slot is zij bode gelijk bij *VONDEL*, en *spreekt* dan ook; *Lichtmis* zingt een lied, wijze: „De Mey die ons de groente geeft”⁵⁾. Voor 't overige is het stuk geschreven in zesvoeters, die meestal gewoon, soms omarmend rijmen, soms een klinkdicht vormen. De beslissende veldslag geschiedt op 't tooneel; Jezabels offerhande aan „Astaroth genaemt Venus” en Achabs dood daarentegen in „vertooninghe”; bij de laatste — in drieën gesplitst — zingen *Gherechticheyt* en *Voorsichticheyt* een liedeken, gericht aan „Batavia edel vrouwe”,⁶⁾

1) Bet. hier blijkbaar *ouderdom*.

2) Verg. „Faem of vlieghende gerucht” in *VONDEL'S* Pascha, waar zij echter den bode van 't Grieksche treurspel vervangt.

3) Geuzenlied XLIII bij v. Lummel; gedicht en gezongen door de Violieren te Antwerpen; herinnerde DE C. zich dit?

4) Rey v. Israelieten, *VONDEL'S* Pascha 4e deel.

5) Nieuwen verbeterden luthof, druk v. 1608, blz. 68; door *BUSKEN HUET* (Gids 1862, I, blz. 237) stellig ten onrechte aan *HOOFT* toegeschreven; vorm = het vinnich stralen van de zon,

6) Wijze: *O schoonste personage* d. i. Geuzenlied CCI a. v.; de muziek in *Valerius' Gedenck-clanck* er daaruit bij *COERS*, Liedboek v. Groot Nederland II, 18.

— die in 't slotvers goed rederijkend Princesse wordt genoemd — en trekken daarna de zedeleer in beurtspraak. De kluchtige tooneeltjes hebben, naar gewoonte in deze soort van stukken, meer levendigheid, dan de ernstige verheffing; naar karakterschildering moet men in 't geheel niet vragen. Slot: *Dit is wt Levender Ionst*, onderteekening A. DE KONING, den 21 Julij, Anno 1612. Blijft *volstandich*.

2. JEPHTAHS// ENDE ZIJN// EENIGHE DOCHTERS// TREUR-
SPEL. [Titelpl. zonder naam of monogr.: J. ontmoet zijn dochter en scheurt zijn kleeft]. 't Amsterdam// Voor *Abraham de Koning*, Kunst-vercooper, wonende// op de Beurs, in den Konings-Hoet, ANNO 1615. 4°.²⁾ 2^e(?) dr., eveneens zonder schrijversnaam, Amst. 1628;³⁾ 3^e(?) eveneens, Amst. C. W. Blaeu-Laecken, z. j.,⁴⁾ beide 4°. (gedagt. 20 Meert 1615).

Opdracht aan de hoofden der Brab. Kamer „(genaemt) 't Wit Lavendel Midtsgaders alle de Beminders der selver Bloeme.” Hierin is opmerkelijk: „het [stuk] begrijpt in sich verscheyden Leeringen (neffens een soo heel seltsame bedenckinge niet/ tusschen desen Jootschen handel) en den onsen begraven/ onder den Regel onses Tooneels:

Vereenicht Land gedenckt: Als 't Geluck op 't hoogst comt vleyen.
So mocht de Vrije-Maeghd haer Maeghdom wel beschreyen.

Iudicum II.

Wij vinden de stof inderdaad Richt. XI:1—XII:7. Iets verder zegt hij zelf, den Liesveldschen Bijbel te hebben gebruikt. „De Zin-rijckste Poeten/ oft Rijmers van onsen tijt” zijn volgens hem „D. ALLEGONDE, D. V. KOORNHERT, H. L. SPIEGEL, K. VAN MANDER, D. HEINZIUS, P. C. HOOFT, die de Musen hebben geoordeeld te wesen (t'geen zijn Name medebrengt) 't Hooft der Poëten.” (op één na, allen Libertijnen!). Klinkdichten van VONDEL — die, zelden zuinig op lof, hier Koninck gelijkstelt met Euripides⁵⁾ —, Brederoo⁶⁾ en Kolm (naar gewoonte wartaal). Tot de personen behooren „Chooren” en „Israel. *Rey*”;⁷⁾ voorts een Bode: „Fame of 't Gerucht” en de blijkbaar eveneens zinnebeeldige „Juda. *Vrou*”. Raadselachtig is „Trochaeus”, die alleen aan 't slot optreedt om te vertellen, dat hij een lied ter eere van „de Spiegel der Maeghden” (nl. Jeftha's

1) In 't ex. van Lett. gekleurd en met goud afgezet. Komt dit meer voor?

2) SNELLAERT vermeldt (Belg. Museum IX, 288) een druk van dat jaar bij LOD. v. D. PLASSEN (zou dit geen vergissing zijn?) en een van 1626 bij denz., beide 4°.

3) Lett. Toon. 3781.

4) Ald. 3779.

5) v. LENNEP II, 334, waar het op 1625 staat, blijkens dezen druk 10 jaar te laat.

6) In KALFFS uitg. zijner werken III, 585.

7) 't Zelfde onderscheid vinden we in VONDEL'S Pascha (1612), waar de „rei” eveneens uit bij de zaak betrokkenen bestaat, en het „koor” alleen de leerlyckheit of moralisatie van 't spel uitspreekt.

dochter) zal zingen, en dit ook doet (wijze: „*Ick placher te rusten al in den schoot*”) zonder trochaeische verzen, Jeftha's dochter heet Miria, zeker meer Hebreeuwsch dan VONDELS Ifis; daarentegen twee Ammonieten Sinesius en Ziziphus; Koning Ammon zelf zweert niet slechts bij Jupijns troon, maar noemt zich zijn zoon (dus blijkbaar met den Egyptischen god verward). De oudsten van het door hem aangevallen Gilead klagen hun nood in zesvoeters met gekruist rijm; de Rey der Joden in de „Verschooning Eerste Handeling” in zesvoeters rijmend *abab bcbc* enz., de „Vrou” in een onzuiver klinkdicht; Israël bidt in een beter; de „Chooren” bespiegelen den inhoud van 't stuk in lyrische maten, ¹⁾ Jeftha zelf de geschiedenis van Israel, weder in kruisrijm-zesvoeters. De handeling (zonder zweem, dat aan eenheid van tijd of plaats ook maar gedacht is) begint zoo letterlijk mogelijk bij 't begin: Ammons besluit tot oorlog tegen Gilead; maar hierdoor vermeed CONINGH den grooten misgreep, dien VONDEL later zou begaan: Jeftha's noodlottige gelofte reeds afgelegd als 't stuk begint, en daardoor alle handeling geroofd. ²⁾ Maar de karakterschildering, noodig om zulk een gelofte, onafhankelijk van het Schriftgezag, aannemelijk te maken, geeft hij evenmin als VONDEL; achte trouwens natuurlijk, evenals deze, het Schriftgezag daartoe voldoende. En onnoodig te zeggen, dat hij in elk ander opzicht bij hem achterstaat; zelfs ontbreekt de moeder.

Opmerkelijk zijn in 't slotkoor de vergelijking van Jeftha met Willem den Zwijger — een twijfelachtige eer voor dezen, zouden *wij* zeggen; — en een waarschuwing, die zoowel tegen de Arminiaansche richting als tegen Rome bedoeld kan zijn:

Let hier op: Wie met de Joden
God verlaet, en andre goden
Maeckt en dient, en na hoereert
't Beeldt dat hy als Gode eert[;]

Of de Hemel waer ³⁾ de vrije
Leere door de Ketterije
Wil verdrukken wreet en straf,
Die zal vallen in het graf (enz.)

En elders de overeenstemming met VONDELS *Pascha* in een geheelen regel:

Maer waer uws Moeders Buyck is graf en tomb geweest.

Een rederijkers-rijmkunstje is vertoond in de 3^e rei:

Wanneer de waarheyt is door redens schyn verdoemt,
Komt „sent u boden dan met waarheys toorts in d'handen,
Schande „erft de prins die bij de reen gekromt
Somt „zyn eygen macht en slaet 't gerecht in banden. ⁴⁾

¹⁾ En wel achtereenvolgens = Psalm 146, Ps. 24 (ook bij HOOFT: „Den openbaren dwingelandt”), en Ps. 77. De wijze van 't lied, dat Miria met haar gespen zingt, heb ik niet kunnen vinden.

²⁾ TERWEY in de inleiding zijner uitgave van Jephtha (Gron. WOLTERS 1890) verdedigt het stuk zeer goed tegen JONCKBLOETS afbrekerij; maar keurt *dit* evenzeer als wij af.

³⁾ Bedoeld zal wezen: De Hemel weet waar, d. i. om 't even waar. De zinsbouw heeft wel vaker onder maat en rijm geleden, maar een zóó nieuwegidsig gestamel als dit is toch groote uitzondering.

⁴⁾ Ook deze gewrongen woordenkeus is geen regel, vooral niet waar 't rijm gemakkelijker is.

Dit komt terug in 't 3e, 5e, 7e en 9e vers (er zijn 10). Als goed rede-rijker brengt hij voorts „Ionst, Uyt Levender Natuer,” — „So lang 't Lavender bloeyt” en „Blyft volstandich” te pas.

De versbouw is nog gebrekkig, vooral door knarsende samentrekkingen; de taal = bij VONDEL in dezen tijd, dus bij beiden nog onder den invloed hunner Brabantsche afkomst; vrij dikwijls *dy* en *dijn* buiten 't rijm; geen *du*.

3. 'T SPEL VAN SINNE// *vertoont op de// tweede lotery*¹⁾ van d'arme Oude// Mannen ende Vrouwen Gasthuys// Tot// Lof, Eere-ende Leere der Wijt Beroemder// coopstadt// Amstelredam// Regel:// Laet MEEST ELCK EEN door Liefd' tot d'Armen hem beweghen// Soo erft hy GODES RIJCK en hier zijn Milde Zeghen.// [Wapen v. A.] t'Amsterdam,// Ghedruckt by PAULUS VAN RAVESTEYN// Voor [enz. a. v.] ANNO 1616. 4o. Sonnet: „Aen alle christelicke steden”; lof van Amsterdam, get. Blijft Volstandigh (d. i. Coninck zelf). Opdracht aan regenten van 't gasthuis, gedagt. 1 Jan. 1616. Vier klinkdichten, get. *Non omnia possimus* [sic] *omnes* (HANS ROELANTS, blijkens opdr. *Simson*). *Deucht louter* [sic] *dan Goudt is* (wie is dat?); *P. V. Z. Sondigh is den Mensch* (P. VAN ZON, DOOKNINCK i. v.; dit is tevens naamdicht) en *Wie faelt mach keeren*; alleen 't vierde is zuiver van vorm.

Personen: Out, Arm²⁾, Vreemde; Goede Gemeynthe, verstaet de Borgherye; Meest Elck Een, verstaet de Rijcke; Vaderlycke Toesicht, v. de Regenten; Gene-
gentheyt v. eyghen Liefde; Onnutte Bedelaer³⁾ of Last der Ghemeynthe; Officii Bedienaer (of) Luysevangher⁴⁾; Chooren (of) Sang; Amsterdam (of) Wyse Rege-
ringhe; Liefde, een Vrouwe; 't Besluydt, den Rymer. De beste tooneeltjes zijn (naar gewoonte), waar de Onnutte Bedelaer optreedt³⁾ en de Luysevangher hem fopt op een wijze, die ontleend schijnt aan een Spaanschen dievenroman: de bedelaer laat merken, dat hij geld in de voering van zijn haveloozen mantel verborgen heeft; de Luysevanger biedt hem zijn eigen veel beteren mantel in ruil, en noodzaakt hem dit aan te nemen.⁵⁾ Aardig is ook dat *Vaderlyck Toe-*

¹⁾ De eerste was, blijkens de opdracht, gehouden in 1600.

²⁾ Dezen wordt een klacht in den mond gelegd, in vorm = Psalm 38 en 61, en dus stellig bestemd om op de wijze van een dezer te worden gezongen. (Terloops opgemerkt: ook de tweede rei in VONDEL'S Pascha heeft dien vorm en is derhalve voor een dier wijzen geschreven). Ook wordt Ps. 82 vs. 3b 4a in Datheni berijming gezongen.

³⁾ JONCKBLOETS bezwaar tegen 't invoeren dezer figuur raakt kant noch wal. Hoe kan men krachtiger op doelmatige armenzorg aandringen, dan door te schilderen, hoe de averechtsche meêwarigheid, die blindweg aalmoezen geeft, misbruikt wordt?

⁴⁾ Komt als scheldnaam voor een diender ook voor in KRULS *Hellevaert van Rodemond*; en in *Don Clarazel de Gontarnos* van N(ICOLAAS) H(EINSIUS) JR.)

⁵⁾ JONCKBOET haalt hier uit aan:

Ick stae op hiete coolen/ en 'k moet deuse Bedelaer begecken/
Al soume deuse klucht tot Keesjen Brouwers weer vertrecken.

en vraagt dan: „Wat was die inrichting van Keesje Brouwer?” M. i. vrij duidelijk de herberg, waar 't *Wit*

Oud-Holland, 1904.

sicht bezig is *Meest Elck een* tot liefdadigheid te bewegen; 't gelukt bijna.... daar roept men hem aan tafel en hij heeft voor niets anders meer ooren! In 't laatste tooneel echter beproeft de Liefde hetzelfde en slaagt beter — zij komt daartoe trouwens uit den hemel nederdalen — zoodat hij tot slot zelf de zedeles trekt:

't *Lavendel* wenscht voor 't lest: dat dees gestichte huysen
Tot d'Armen nut en eer/ en so veel Bruggen/ sluysen/
Gebouwen over trots/ en uytgebreyde Vest/
Veel eeuwen langh bestaen tot d'algemeynen best
Dat ghy moet Volk-rijck zijn/ vol duyst en duysent zielen/
Dat u gevleugelt Hout moet om de Werelt wielen/¹⁾
En dat *Elck Een* in u Godvruchtich en beleeft
Den Armen mildlijck deylt van 't gene dat hij heeft/
Want *laet Elck een door Liefd tot d'Armen hem bewegen*
Soo erft hy Godes rijck, en hier zijn milden Zeghen.

Volgt nog een (zeker alleen voor den lezer bestemd). „Besluyt” in 16 regels waarvan de eerste letters des dichters spreuk vormen: *Blyft Volstandich*. Het is gericht tot de „Bataefsche Edel Maeght (die tweemaal met *dy* en eens met *dijn* wordt aangesproken, telkens buiten 't rijm) en herhaalt den reeds door de Stede Maeght uitgesproken lof der Nederlandsche zeevaarders en landontdekkers. Buiten de liedekens²⁾ en de bedelaarstooneelen (in rederijksverzen, maar zonder binnenrijm) is alles in zesvoeters, meestal gewoon rijmend, doch soms omarmend; en doorgaans niet slechter dan de hier aangehaalde; dus veel beter dan die RODENBURGH (laat staan COLM) in denzelfden tijd schreef; DE CONINGH was niet tevergeefs geestverwant van VONDEL.

4. A. DE KOONING's [sic] SPEL der INTREDE van 't WIT LAVENDEL; By de geroepene Broederen te Vlaardingen daer geschreeven wordt AENSIET LIEFDE. (vignet) 't Amsterdam, by CORNELIS FRANZ 1617. 4o.³⁾

Lavendel vergaderde en dus zeker ook de repetities voor dit spel zijn gehouden; de vertooning zal plaats hebben gehad op het tooneel in de open lucht, waarop ook de loterij zelf plaats had; FOKKER, *Gesch. der loterijen in Ned.*, 74 vv.

1) Klinkt hier niet een vóórgalm van HUYGENS' en VONDELS jubelzangen?

2) Behalve ps. 38 of 61 reeds genoemd, is de wijze gebruikt van *o schoonste personage* (ook in *Achab* zie aldaar); van een ander liedje is 't eerste vers;

O Meest elckeen// Verheucht u in de Deucht;
En ick sal u alleen// Tot CHRISTUM leyen,
Daer ghy met vreucht,// Beerft u Zalicheen,
En *met geneucht*// Suldij verbeyen// 't Nieu hemel zoete reyen,
't Geen noyt Oog en sach// Oft Oor gehoort// En heeft: o vreuchden dach!
Daer men het zoetste Woort// Lieffelijck hooren mach// *Komt u vermeyen.*

Dit heeft allen schijn geschreven te zijn voor een bekende wijze; maar ik kan ze niet vinden. 't Is noch *Antwerpen rijck* noch *Edel Karsouwe*.

3) Door SNELLAERT verkeerdelijk aan KOLM toegeschreven, Belg. Museum IX, 287, zie ald. 357.

Ook in:

Vlaerdings Reden-ryck-bergh, met middelen beplant,
Die noodig syn 't gemeen en voorderlijk het lant. (enz)

Dit stuk verdient uitvoeriger beschouwing dan één ander van DE CONINCK, omdat het licht werpt op de twisten van den tijd, en invloed kangehad hebben op de *Leeuwendalers*.

Vooraf gaan 10 „Refereyn” (zonder stokregel) en „Liedt” op de wijs: *Si Tanto gratiose*¹⁾, beiden geteekend: „In Liefd bloeyende” en 't eerste bovendien den „Eglentier In Liefd' Bloeyend” vermeldend, zoodat zij stellig van een lid der Oude Camer afkomstig zijn, en bewijzen dat deze toen met de Brabantse op den besten voet stond; 20. Plaat: blazen van 't Wit Lavendel, vertoonende in een ruitvormig schild Liefde, gekroond door Hoop en Geloof, met Minerva en Mercurius als schildhouders; 30. „liefde des vaderlants”, vierrijmpje, waarbij die titel volstrekt niet past; 40. „Vlaerdigh tot Amsterdam” 8 zeer slechte zesvoeters; 50. „Amsterdam tot Vlaerdigh”, 17 iets betere, get. I. S. KOLM; 60. „Refereyn op 't Blasoen” weér zonder stokregel, met een menigte bijbelplaatsen, op den kant aangewezen, en get. *VVt levender Ionst*.

Mars beroemt zich op wat hij voor „Io el Rey” (den koning van Spanje) gedaan heeft; en klaagt zijn nood:

Ey opgeblasen Vorst/ en geessel van de Mooren,
Waerom wildy den krijch (u liefsten God) niet hooren
Waerom moet hy veracht/ geketent en geboeyt/
Dit dorre Lant betreen/ int harde stael geschoeyt/
En dat den bloet-god Mars voor dese vrou bestant/ moet
Verlaten Belgis Leeuw/ 't vry schone Nederlant/ zoet?

en eindigt met een gebrekkig uitgedrukte, maar zeer wijze les:

Let op myn leste reen Gemeente/ Landt/ of Grooten:
Die hier als Goden heerst/ en ghy die na 't gout schraept/
door eerezucht/ of vernuft/ blijft sluymerich vaeck verslaeft.

De „Tijt” roemt evenzeer zijn eigen daden — en ontwaart zijne dochter „Waerheyt”, die in droevigen toestand verkeert.

W. Amy!

T. Dochter zidy 't? Ha overschoone Waerheyt!
Hoe sit ghy hier zo laeg? wie acht u zo?

W.

De Waen.

T. De Waen/ komt die in 't land? hoe? dat's te vreemden wonder:
Verheft-men nu de Waen/ zo raeckt de Waerheyt t'onder.

¹⁾ Ook door VONDEL gebruikt: Huwelijkslof (UNGER III, 9) en door STARTER: Welkomstgesangh (Fr. Lusthof; uitg. v. VLOTEN 179); versvorm = *O schoonste personage* (zie Achab en Spel by de loterye).

- W. 't Verandert met u komst.
 T. De schoone Waerheydt/ mach
 Sy door mijn vlugge komst niet komen in den dach?
 Ist door vrou Nieuwigheydt?
 W. Haer loop die wort vry meerder/
 Godts liefde wordt veracht/ vrou Eerzucht wil geleerder
 (Door onrust der Gemeent) dan al myn Dienaers zijn/
 Dit flaut myn edel hart/ dit doet mijn ziele pijn.
 T. Wat's d'oorzaeck liefste kint? W. O al bewerkend Vader!
 De zonde zijn [sic] de schult en d'oorzaak hoemen nader
 Met weerelts wijs vernuft de g'heymentisse Godts
 Door graven wil, zoo wert-men letter-wys en [groots]
 De grootsheydt doet den mensch in 's Weerelts eere stromp'len/
 De Waerheydt wert verdacht/ men zoektse t'overromplen.
 T. En ist de Waerheydt niet/ daer m' al om heeft gestreen?
 W. Ik kent met u/ maer laes! dat's over lang geleen.
 T. 't Verhael/ ghedenek/ en tijt/ is die by hun versturven?
 W. By meest elck een ô Tijt! souw ick wel seggen durven.
 T. 't Bestant van dolle Krijch, ist tot hun voordeel niet?
 W. Dat weet de geen die 't al met wack're ooghen ziet.
 T. Schort ghy u oordeel op? dat's vreemt voor my te hooren,
 W. K'mocht ergens yemant licht beroeren of verstooren.
 T. Schaemt Waerheydt dan haer zelfs? W. Neen Vader, maer voor my
 Weet ick wat zwijgens tijt/ en tijt van spreken zy.
 Daer komt de Onrust voort/ 't is hooch tijt om vertrecken.

(Waarheid, die voor Onrust vlucht!) Zij komt inderdaad, geeft niet onduidelijk te kennen, dat de tegenpartij in dienst staat van... den paus, en dreigt Nederland met:

Een Krijch die wel mocht meer als veertich jaren duren

en ook inderdaad geduurd heeft tot den val der Unie.

Verthoninghe. Rentenier²⁾, Ghemeente³⁾, Landt-man, ligghende te slapen. d'een op een sack met zaet, d'ander op den rug, de derde op de zyde. Tweedracht ('s Menschen vyant) zaet zaeyende loert eerst rontom[,] siet of sy slapen.

Daarna echter blijkt *vyant* een ander dan *tweedracht*; en = de Duivel. In alleenspraak zet hij al zaaiende (verg. Matth. XIII : 24—28) zijn betrekking tot God en mensch uiteen, niet zonder aan 't begin van *Adam in ballingschap* te doen denken; en pakt zich weg als 't zaad op is en de slapers ontwaken.

¹⁾ Welk een rijm!

²⁾ Blijkens 't volgende, hier = landheer; trouwens in de 15e eeuw *rente* = pacht.

³⁾ Eveneens blijkens 't volgende, hier = de neringdoenden; schr. heeft dus de oude tot 1848 door de wet erkende *drie standen* willen afbeelden: ridderschap, steden, boeren.

Rent. Ghemeente op/ op/ op/ 't is lang ghenoech gesluymert,
Oh. Ha/ ha/ wel dat's een lust/ hoe ronect dees groveluymert;
 Op/ op/ op Landt-man/ op/ sidy geen slapen zat?
L. Wat droes wie schopt me daer sucken voet in me gat?
 Sin jy 't Stee-kriek? dat's kleyne vriendelyckheyt:
 Ha/ Heerschap/ goeden dach; maer met degelijck bescheyt/
 Laet ick jouw beyen eens mijn droom vertellen.

Een droom over schoenen van Spaansch leër met Oranjezijde gevoerd, hetgeen een hatelijkheid op het Bestand schijnt te moeten verbeelden; want nadat Gemeente en Landtman elkaâr niet onaardig de waarheid hebben gezegd (waarbij ook de boeren-rederijkerij een veër moet laten), komt het gesprek er op terug:

G. Al ghenoch Huysman/ ick zie schorft is haest geraeckt// man/
 De Rentenier spreekt voor de Boer: maer nu gestaecht// van
 Al dese malle praet/ wat dunckt u van 't Bestandt?
R. Dat het ons heel profytelyck is, *L.* Heerschap geeft my de handt
 tIs waeraftich zoo'ck mien met al mijn vijf zinnen.
R. Krijch is 't gemeen bederf. *G.* Nochtans wasser meer te winnen
 In a'oorloog alst nu is/ 't is nering-loose tijt:
 In krijch ginger gelt, om/ 't was ider-eens profijt;¹⁾
 De Ghemeente/ wat/ die voer wel thien mael beter
 Wie wat aenbrocht 't wirt verslint²⁾/ Krijch is een grooten eter.
L. Dat's wis Ghemient/ de krijch at of stal mijn wel so ick mien
 In een maent tijts vier Koeyen/ twee Paerden en noch thien
 So Hoendren als Eenden/ en dan noch onse Koeckeloere-haen³⁾
 En dan komense noch met haer leckere Hoeren aen/
 Die boven hun zwarte oogen oogen dragen een vierkante luyf⁴⁾
 Dan ist tsa Boer/ schaf op/ de warme Ham/ Ayren en s:ruyf/
 De lout're soo/ Schapenvleys/ Huspot met Koeck/
 Lustighe braen bout/ Capoentjens: En soo'ck dan eens vloeck/
 En wensch de krijch dit en dat/ dan ist Kinckel/ voort Boer/
 Haelt ons goe wijn/ of wy maken van jou Wijf een Hoer;
 En claegh gy 't de Capiteyn/ zo zin gy een doot Man/
 So gaet het met de krijch maet. *G.* K'hoor wel ghy houdt dan
 U eygen schade meer als de gemeene Lants schade.
R. Dat te zeggen Gemeent en is u niet gerade.
G. K'segh nog eens dat den krijch ons vry veel nutter is.
R. Hoe zo dat? *G.* Maer alzo: wy zyn zekerder en wis
 Dat wy d'vyand weerstaen en keeren die van buyten/
 In d'oorloogh/ daer wy nu in vreed' hun binnen sluyten:

¹⁾ Verg. WARNAR in *Leeuwendalers*; maar VONDEL bedoelde de strekking juist andersom dan DE CONINCK.

²⁾ Die zwakke vorm zoo vroeg is opmerkelijk.

³⁾ Weër iets waaraan VONDEL kan gedacht hebben, bij den twist tusschen WARNAR en GOVERT. Hij heeft het stuk stellig zien vertoonen, misschien er in meêgespeeld.

⁴⁾ Uit die *zwarte oogen* en Italiaansche hoofddeksels schijnt te volgen, dat schr. zich deze joffers alleen aan de Spaansche zijde voorstelde; en zeker was het daâr in dit gelijk in andere opzichten het ergste, al bestond ons leger niet uit heiligen. De liederlijkheid van 't Spaansche is gloeiend geschilderd door..... LOPE DE VEGA, in *El galan Castrucho* en *El asalto de Maastrique*.

Ick kent wel dat den krijch is een bloetgierig beest/
 Ghelijck-men daeg'lijcx ziet/ en als men hoort en leest :
 Maer hoe? beveysde vreed'/ bevint-men die niet slimmer
 In sonderheyt zulck een die so ons standt bespied/
 In oorlog/ of in vreed'/ souw die nu rusten ziet? [Ziet?]
 Dat loof ick nimmermeer. Gelooft myn Heer/ gelooft// my/
 De slaep-vree is vol scha/ eer sal 't prat Roomsche hooft// vry
 Sijn g'waende heyligheyt zijn g'lijck Sint Pieter arm
 Eer dat ickt daer voor houw/ dat wy door het bescharm
 Van 't op-gepronckt bestandt geen winning en verliesen
R. Soo moet men van twee quaen nochtans het best kiezen.
L. Dat's datmen peys hout/ en d'oorloogh voor sint velten loopt :
 Ick hou al te veel maets vant goet daer-men de botter om koopt
 En dat konnen wy best al staep'len op een kant/
 Niet in de oorloogh/ maer int suyvel-rijcke lant/
 Alsser 't bestandt woont/ die vreedzamige Joffer :
 Maer als ick mijn bedenck k'word alle dagen sloffer/
 T'is noot dat d'egploech achter 't paert den acker duer-rijt/
 En hier staet den Landt-man en verpraet sijn reyne tijt.¹⁾
R. Wel die sijn tijdt waerneemt alsser wat is te winnen.
G. Dat's dubbelzin'ge reen/ mijn Heer/ gaen wy naer binnen. *Pausa.*

Wie nu na deze afkeuring van 't bestand ook instemming met de Contra-Remonstranten in 't geloofsgeschil verwacht, en te meer, omdat na de Pausa Waerheyt optreedt, bedriegt zich. Niet enkel wordt de voorbeschikking niet genoemd, maar de Waerheyt duidt met geen enkel woord aan, dat zij van haar kinderen verlangt aan iets anders vast te houden dan Bijbel en gewetensvrijheid. Ten hoogste kan men uit :

Hoe? zal Godts trouwe knecht, de Hartogh der Hebreen
 U brengen niet in t landt?

de verwachting lezen, dat MAURITS de eendracht herstellen zal;²⁾ maar had MAURITS, toen dit geschreven werd, reeds partij gekozen? Ook in 't volgend gesprek met „Tijt” zegt zijn dochter noch hijzelf, waarin 't „onkruyt”, dat Satan gezaaid heeft, nu eigenlijk bestaat. Volgt alleenspraak van „Tweedracht” — en ja, nu blijkt toch, dat schr. aan der Gomaristen zijde staat, wel slechts in zoo verre als hij afkeurt, dat hun de kerken ontnomen werden :

Hoe gray ick als ick 't zie/ zelf komende van buyten/
 Dat d'een ter wagen zit/ d'ander in open schuyten/
 Om so 't sy hier of daer/ in dorpen/ vleck of stadt
 Te vinden 't geen men oyt³⁾ voor heen g'noech binnen hadt.

1) Onhandiger middel om een *slot* te krijgen is zeker zelden bedacht.

2) Opmerkelijk is, dat onze ijverige Protestant in zijn kanteekeningen niet alleen de titels der aangehaalde Bijbelboeken in 't Latijn opgeeft, maar ook 't apocriefe 3e boek Ezra en Sirach gebruikt; geheel in den geest des tijds daarentegen, dat hier vlak onder een aanhaling staat „Terentinis in Adriane”, lees natuurlijk Terentius in Andria.

3) Hier = altijd.

Maar in een tijd, toen zelfs GROTIUS de afdoening van Godsdienstgeschillen tot de taak van den Staat rekende, kon alleen wie zelf Gomarist was verongelijking der Gomaristen afkeuren — en omgekeerd, niet te vergeten!

Rentenier en Gemeente komen weêr uit. R. zingt den lof van 't landleven (in zesvoeters met omarmend rijm, buiten slepend, binnen staand). Opmerkelijk is:

Door 't nat gras trat den Drent/ d'uytheemsche grase maeyer

Onze Brabander had dus reeds de Hollandsche en bepaaldelijk Amsterdamsche beschouwing der Nederlanders buiten Holland als vreemdelingen, overgenomen — die misschien weinig minder dan de geloofsverdeeldheid gedaan heeft tot de rampzaligheden van 1618/19.

Doch evenwel ick moet/ Gemeent/ wat met u praten:
 Seght mijn/ wat gater om voor nieuwigheid in stee?
 G. 't Oud'zeggen/ dat de krijch veel nutter is als vree/
 De Gods-dienst wert verdruct/de Waerheyt doolt by straten.
Landtman. Ja/ ja/ 't is by gantsch macht wel beschickt en bekaeyt/
 De Duyvel die heeft hier onkruyt in dese acker gezaeyt/
 Had ick dien Schellem hier/ k'wod hem beget op-hangen/
 Of liever gelyck onse Hoender-dief/ in een strick vangen:
 Dan wist ick raet met dat Mannetje met een bien!
 Ho Heerschop/ goen dach/ k'hadje beget niet gezien.
 G. De Landt-man so ick hoor/ wort alle daech noch grover.
 L. Hebje wat meer verstant Ghement/ so langt my wat over.
 G. De Satan is een Geest/ hy heeft noch vleys noch been;¹⁾
 De sond' van u en ons/ ja van een ider een/
 Die heeft elek so vervaecht/ hoewel den vyandt wacker
 Zaeyd' onderwijl sijn zaet of onkruydt in den acker.
 Mijn Heer dit is de reen/ d'herts-quelling en verdriet;
 De tarruw draecht haer vrucht: nu ist dat-men 't eerst ziet!
 Dit Satans zwarte zaet is qualyck om verdragen.
 L. Ick wil die zayer met een lust'ge gard wel verjagen/
 Of met een wyd water dat ik heb in een nauwe²⁾ flesch;
 En om 't onkruydt/ luistert; blind ijver met sijn ouwe jes³⁾
 En ick/ sullen aen 't plucken tijen/ en rucken 't tien mett'aer uyt/
 En dan wil ick't verbarnen of smacken't in de halve schuyt(?)
 (enz.)

De dichter weet er weêr geen eind aan te maken, dan door Rentenier tot Gemeente te doen zeggen: „Ghenoech kom met mijn in”, waarop zij Landt-

1) Vijftig jaar vóór *de Betoverde Wereld* geschreven! Intusschen dacht de schare — en niet zij alleen — nog geheel anders; getuige de volgende woorden van den landt-man, die ik dáárom geheel overneem. De C. laat hem stellig slechts zeggen wat hij zelf van 't landvolk — zoo niet in zijn Amsterdamsche omgeving — had gehoord.

2) Noordholl. voor *ouwe*? of is *wijd* woordspeling en *nauw* er tegenovergesteld?

3) Jas? Gron. *jeske*, maar Gron. is geen Brab.

man alleen laten staan, die nog eenige aardigheden tapt¹⁾; en dan verschijnen *Waerheyt*, *Tyt* en *'t Landt (of Batavia)*.

Tyt. Nu schuyft de vrecke *Tyt* de bree gordynen open²⁾

en houdt een lofrede op Holland:

Gezeghent Vaderlandt/ beroemde Batavieren/
 Wiens glory rijke glans licht onder't noorden As⁴⁾
 Sieb hier d'Hollandsche Maecht g'lijck ofse Pallas was/
 Die als in vreed' of krijch weet d'handel te bestieren.
 Zee-Nimph die niet alleen met u gevlerekte kielen
 Den blaewen Oceaan⁴⁾ beschaduwet en bedeckt⁵⁾
 Maar die een groot Monarch wel moedich tegentrect (enz.)

 Vraecht *Waerheyt* dan om raet voor 't algemeyne best
 Laet Gods-dienst vreed' ontraect/ so blijfy in Gods zegen.

(Jammer dat hij niet zegt, *hoe* dit *toen* nog mogelijk was!)

R zingt (in zesvoeters rijmend *abab bcbe* enz.) den lof van Vlaerdingen en spoort de rederijkers aan, de vraag te beantwoorden. *'t Landt of Batavia* begroet hen (in omarmend rijm a. v.) en roept *Waerheyt* te hulp, die nog eens den toestand bespiegelt en eindelijk tot de „solutie” komt:

Wat dienter best gedaen? Sal 't onkruyt boven komen
 So wert het goede zaet van 't quade gantsch verstickt;
 Hoort/ zeght dien wyzen God/ die 't goed en 't quade schickt/
 En laet het tot den tijt des Oogst te samen wassen;
 Nu sal ick op u vraeg/ dees antwoord mogen passen/
 D'wijl dat men in dit Lant strijdt om geen gelt of goet/
 Maer om 't geen ider mach bevreden zijn gemoet
 't Geen ider met goey reen verkiest voor gout of blyheyt/
 Dats blyven by Gods woort in dier gekochte vryheyt.

1) Hij noemt o.a. de stedelingen kriecken, elders steekriecken, een scheldnaam dien ik anders nergen vond — BREDEROO heeft: *steeclicken* — en ook niet versta.

2) Blijkbaar — te blijkbaarder daar ook de versvorm gehr l dezelfde is — ontleend aan VONDEL, *Lyck-Klacht en Treurdicht over Henricus de Grote*:

De waerheydt schuyft alsints de bree gordynen open,
 en tevens bewijs, dat de bekende 16 regels, waarvan dit de 5e is, echt zijn, hoewel ze niet in den eersten bewaarden druk staan. Want de tweede (1647) is 30 jaar jonger dan dit stuk van DE CONINCK; en kan dezen dus niet tot voorbeeld hebben gestrekt; en dat een vervalscher hem toen nog zou hebben nagevolgd, is ondenkbaar. Hij heeft dus V's gedicht in hs. of in een voor ons verloren (plano?) druk gelezen met die regels er in. Waarom ze dan in 1622 niet gedrukt zijn? omdat VONDEL toen reeds begon tot de Roomsche kerkleer over te hellen, blijkens zijn *Lofzang van Sint-Agnes* van 't zelfde jaar.

3) Aant. v. d. dichter: *As dat op de polen draeyt*.

4) Evenzoo *Of Zee*. Achtte DE C. zich tot deze verklaringen (vrij overbodig) verplicht, omdat hij een zeekaart had uitgegeven?

5) 't Is geen geringe eer voor DE C., dat hij hier doet denken aan POTGIETERS *Haesje Claes*.

So isser voor't Gemeen niet nodiger/ en 't Landt
 Vorderlijcx¹⁾/ dan dit genomen byder handt;
Dat men in eendracht doe't geen d'Huysheer self begeert,
En staen na vreed' en liefd' die Godt en Waerheyt leert.

En 't zou er zeker niet slechter om gegaan zijn, als de hoofden van Staat en Kerk naar den eenvoudigen boekverkooper geluisterd hadden — aangenomen, dat zij toen nog *konden*; dat de gemeente toen nog naar hem had willen luisteren.

5. SIMSONS// TREURSPEL// *Op de Reghel// Wie zijn leet met leet wil wreken// Simsons kracht sal hem gebreken//* Jeremia cap. 9 vers 22. *Een stercke en beroeme hem niet zijner sterckheyt* [vignet: Wapen v. Amst.] *Micha*, cap. 7 vers 5. *Bewaert de deure uws monts voor die in uwen arm slaept* | 't Amsterdam voor CORNELIS LODEWIJSZ VAN DER PLASSE (enz.) 1618. 4°.²⁾

Opdracht aan d'Achtbaere Eerwaerde en Voorsienige HANS ROELANTS, Liefhebber der Edeler Poesye, waarin schr. klaagt over „myn verdrietighe en pynelijcke Juffrouw *Flerezijn*;" gedagt. 17 Ap. 1618. Lofdichten, get. *Ghenoech om te volgen; Weet of rust*³⁾; *Wie faelt mach keeren* (klinkdicht); *Vreest Godt vooral*.

Begint met alleenspraak van Simson, minder blufferig dan men allicht verwachten zou; volgt gesprek met Delila, waarin Iovem (*sic in nom.!*) en Venus als goden der Filistijnen dienst doen niet alleen, maar ook Simson van Mars en Cipria, ja van Pándora (*sic!*) spreekt. Later vergelijkt hij zich ook met Hercules en Milo!

Zij roert zijn geheim nog niet aan; zijne volgende alleenspraak schildert echter reeds (en niet kwaad) zwaren tweestrijd. Volgt een liedje, door haar „binnen" gezongen (Wijze niet te vinden); en een Rey der Philistijnen. Hunne vorsten vergaderen, herdenken Simsons heldendaden en besluiten, Delila om te koopen, ten einde achter 't geheim van Simsons kracht te komen. Na nog een verliefde tweespraak volvoeren zij dit. De rey van Israëlieten bespiegelt — naar 't schijnt beurtelings zingend en sprekend⁴⁾ — Simsons naderend gevaar; hij zelf vrouwenlist en liefdekracht; Delila opent het vuur met een liedje (in vorm weder = Ps. 38 en Ps. 61; zie boven⁵⁾), en praat. Driemaal tracht D. nu S.'s geheim te doorgronden en driemaal misleidt hij haar, gelijk in 't Bijbelverhaal.

1) Een lettergreep te weinig! mij anders bij DE C. niet voorgekomen; hij achtte zich blijkbaar aan de *woorden* der prijsvraag gebonden.

2) 't Ex. van Lett. bevat een groote uitsl. plaat, get. *Jodocus a Winghe inventor Raphael Sadeler fecit et excudit* 1589, voorstellende Simson geschoren en door de Fil. overvallen; met lat. bijschrift: 8 hexameters zonder onderteekening.

3) De spreuk van COORNHERT; maar deze is in 1590 gestorven.

4) Immers eerst komen 6 dalende viervoeters rijmend *aabbcc*, dan, anders gedrukt, acht klimmende zesvoeters (*abbaacca*); en dit tweemaal herhaald.

5) Maar ook met de 2e rei in VONDELS Pascha; een ander stemt overeen met den Lofzang van Simeon bij Dathenus enz.

CONINGH heeft dus ook hier, evenals in Jephtah, VONDELS misgreep bij behandeling van 't zelfde onderwerp vermeden; hij laat zien *hoe* de held ten ondergang komt; dat hij het niet tevens *waarschijnlijk* maakt door zieleschildering. kan alleen onbekendheid met den geest zijns tijds hem kwalijk nemen; immers men achte dit toen niet eens noodig, waar een wereldlijk geschiedschrijver van eenigen naam, en dacht er niet aan, waar Gods Woord de zegsman was. Van den anderen kant is 't wellicht enkel aan zijne onbekendheid met Aristoteles te danken, dat hij de fout vermeed, die VONDEL alleen ter wille der eenheid van tijd heeft begaan¹⁾. Meer te prijzen is: dat hij, waar zijn bron hem verplichtte driemaal hetzelfde te doen gebeuren, dit toch heeft weten te doen op drie verschillende wijzen; en wel telkens meer tot ons tooneelbegrip naderend: de eerste maal valt Simson in slaap en wordt gebonden in *twee* vertooningen, de tweede maal in *ééne*; en de derde wordt hij wel „vertoont” slapende, met zijn haarvlechten aan den muur genageld, maar de Filistijnen binden hem al sprekende, dus *niet* in „vertooning”. „Thimnitters geest” (Richt. XV : 6) verschijnt den vorsten der Filistijnen in den slaap²⁾ met het gevolg dat zij besluiten een toovenaar te raadplegen³⁾, wat echter niet gebeurt; men merkt er althans niets van. Delila ontlokt eindelijk Simson zijn geheim; en doet meester Barneus den chirurgyn halen om hem 't hoofd te sc heren. Volgt gevangenneming, vreugde der Filistijnen, „Vertooninghe „waer men Simson ghebonden zynde, de oogen uytsteekt”; klagende „Rey der Joodtsche jofferen; klacht van Simson met herhalingen, die aan CATS doen denken; en zonder waardigheid, maar niet zonder gevoel: hierin o. a.:

Aenschouwers die hier zijt en siet mijn treurich leven/
 Ach wilt m'een bolle broots om Godes wille geven/
 Daerby leent my een Herp/ d'wijl ick in't duyster queel/
 Opdat ich lusteloos voor 't lest myn treur-liet speel.

(Voorzeker een betere opvatting van zijn in 't Bijbelverhaal niet nader omschreven „spelen”, dan bij VONDEL, die van den blinde en geboeide een tooneelspeler maakt).

De Rey der Philistynsche (joffers) zingt den lof van haren God Dagon, waartegen de dichter Simson in dubbelen zin laat protesteeren:

Mijn God, wat doet m'u eer en heyl'ge naem te kort!
 U hout en steenen Goon zijn maer onnutte blocken/
 Ghy kleetse voor de kouw met schoon vergulde rocken

¹⁾ Om eenheid van *plaats* bekommert ook VONDEL zich niet veel; die eisch werd eerst ernst, toen veranderbare zijschermen regel waren geworden, en dientengevolge verlangd werd, dat het tooneel altijd de plaats zou *afbeelden*, waar de handeling voor 't oogenblik voorviel.

²⁾ Blijkbaar navolging van SENECA, doch m. i. niet rechtstreeks, maar dóór *Geeraert van Velsen*.

³⁾ Ook uit *Geeraert van Velsen*?

S'en bien noch hulp noch troost/ sy konnen soo veel sien
 Als ick doe. *Boer*¹⁾ Ick sel jou by-get verbie'n
 Onse Goon te verachten/ daer isser sooveel die de beelden eeren/
 En die de Goodjes behanghen met Poppe-goet en kleeren:
 Soume die al bestraffen? 't Kakebien wierd een loot.

Amri, Simsons knecht, komt verzoeken bij hem te mogen zijn in de gevangenis²⁾. De Boer, naar 't schijnt tot stokbewaarder bevorderd:

So klinck ick jou mee twee boeyen an jou bienen.
 Sinje al mee besne'en? soo moet d'ien Jood met d'aer in een gat.
 Maer noch heb ickse niet al/ daar isser noch almier in de Stadt.³⁾

De vorsten der Fil. verheerlijken Dagon — maar ook Neptuyn en Jupijn! — „Vertooninghe”, waarin zij voor hem offeren in den tempel. Klacht en gebed van Simson in den kerker. „De vorsten zittende boven in den tempel aen een Maeltydt met Delila”, die zij, vanzelf, zeer ophemelen. Een stelt voor: Simson te doen komen en spelen; de Boer haalt hem. Intusschen zingen de Fil. op den tempel een lied.

Simson komt:

Ay my/ ick ben soo moe/ mijn beenen my beswycken.
 Amri is daer veel volck? *Amri*. De meeste van de rijcken.
 De Vorsten, 't isser al/ de hoogh/ en laeghe staet.
S. Nu voor de leste dienst/ mijn vriend/ ick bid u/ gaet/
 En leyt my onder 't huys/ by zuylen rust ick garen.
A. Myn Heer 't ghebou dat rust heel op dees twee Pilaeren.
S. Neemt deze harp/ en maeckt u wegh. Heere[,] helpt[!] mijn
 Ziele leeft en sterft nu met den Philistijn.⁴⁾

„Hier treckt hij den tempel omme, daer hy selfs onder blyft, met de „Vorsten.” Een reizang der Joodtsche jufferen (in vorm = *Vaert wel scepters* uit Granida, maar op verre na niet zoo zangerig) vergelijkt ten slotte Simson met Christus. Het lachwekkende of althans zoo bedoelde ontbreekt ook in dit laatste werk van DE CONINCK niet; doch die het leveren, Heyntje de Boer (welk een naam voor een Filistijn!) en Barneus de chirurgijn, spreken niet met elkander, maar met de ernstige personen; ook uit hun ontmoetingen met Delila's kamenier groeien geen kijftooneeltjes. Daarentegen nemen zij wel degelijk aan de handeling deel: Barneus door Simson te scheren — nadat hij een lied gezongen heeft, van vorm: „de Mey die ons de groente geeft” (zie blz. 6 n. 5), van inhoud

1) Over dezen straks meer.

2) Dit kàn geschreven zijn na OLDENBARNEVELTS gevangenneming — en dan heeft CONINGH stellig aan JAN FRANCKEN gedacht; want in 't Bijbelverhaal komt geen knecht van Simson voor.

3) Hatelijkheid op de Joden te Amsterdam?

4) Slechter vers dan 't slechtste van V. MANDER; en toch krachtig, zelfs meer dan de bron (Rich. XVI: 30).

reeds sterk gelijkend op wat de 19e eeuw „coupletten” zou noemen — de Boer nog beter: hij helpt de eerste maal Simson binden en levert de tweede de „stricken” uit persoonlijken wrok: „Heerschap/ die schelm het me wel een hiel half stuck lants bedorven/ Doen de vossen 't loopende vuer aen heur swans droegen/”; een gelukkige greep: aldus één deel der vóórgeschiedenis van den held, dat niet vertoond kon worden, te doen vermelden en met de handeling te verbinden! — later bekleedt hij, gelijk wij zagen, de plaats van Vondels „Tucht-knaep” en spot (maar vrij wat grover) met den overwonnene. Heeft de Coninck gemeend, dat hij zulk een laagheid geen vorst, al was 't dan ook een heiden, maar slechts een dorper mocht toeschrijven? 't Zou vóór zijn gevoel van waardigheid pleiten. In elk geval zien wij dat hij zich, anders dan Brederoo, geheel had losgemaakt van de zinnkens-overlevering; en de vraag kan rijzen: of er niets aan verloren is, dat hij geen blijspelen heeft geschreven? De ernstige personen spreken meest in alexandrijnen; de geest en terstond daarna Simson echter in omarmend rijmende zesvoeters; Delila meermalen in liedvorm, zonder bepaald blijk, dat zij zingt; maar een van haar gesprekken met Simson heeft ook dien vorm. Moeten wij hier aan tweezang denken? Dan is 't op zijn minst mogelijk, dat dergelijke gesprekken in VONDELS werken eveneens voor den *sang* geschreven zijn (in *Adam in Ball*. 1e bedrijf wordt dit bovendien vrij duidelijk gezegd); dan naderen die stukken veel meer, dan men gewoonlijk aanneemt, tot het Grieksche treurspel¹⁾, maar ook tot *sangspeltteksten* — wel te weten zóó, als WAGNER ze wilde — en moeten meer of min als zoodanig beoordeeld worden; wat nog al eenige wijziging in het bestaande, zoowel prijzende als lakende, oordeel zou meëbrengen. —

Behalve de reeds besproken rederijksverzen heb ik geen kleine gedichten van DE CONINCK gevonden, dan lofdichten op werk van anderen.

1616: 1° op HOGENDORPS treurspel van de Moort op *Wilhem* (enz.); moet klinkdicht verbeelden, maar 't rijm is *abba acca dde ffe*; 2° op BREDEROOS *Lucelle* met dezelfde fout, maar niet onaardige dooreenschuiving — als men 't zoo mag noemen — van BREDEROOS dichter- en schildergaven:

Maeldy Homerus of met u soet kosich vryen?
Of leert u schilder prins Apelles geschaekier
Van woortjes soet en ryck gepronckt op Duyts manier
Door d'harssenbreyns vernuft met redens poesijen?

Achter *Griane* staat een klinkdicht met nogmaals dezelfde fout, get. B. V.; zou dit niet *Blyft Volstandich*, en de dichter weder DE CONINCK zijn?

¹⁾ Andere punten van overeenkomst heeft TE WINKEL aangewezen in zijn *Vondel als Treurspeldichter*.

1617 op *Celia en Prospero*, reeds besproken.

Daarentegen geloof ik niet, dat het klinkdicht vóór de bij hem verschenen *Seven Liedekens* van hem is, zooals DOORNINCK meent. Het is geteekend *Staet vast int geloove*; en D. geeft geen ander voorbeeld (gelijk ik er ook geen ander gevonden heb), dat hij deze spreuk gevoerd heeft, dan juist dit; dat heeft dus veel van een *petitio principii*.

1618. Ode op RODENBURGH'S *Melibea*. Het is vreemd, dat hij die in de stof zijner eigen werken VONDELS geestverwant en in den versbouw ten minste diens bewonderaar blijkt, hier Kolm-achtig fel en Kolm-achtig stamelend voor RODENBURGH ijvert:

Onlanghs quam de zwarte nyt,
Buys van atgunst, haet en spyt,
't Hooft bekronckelt met heur slangen
D'ooghen branden g'lijck een vuyr,
Dunne lippen, paers en zuyr,
Byd' holl' ingevallen wanghen
Dits de schoonheyt van het dier
't Gheen vermaelt 't berijmt papier.
Met heur slym-bebroede tanden:
Hier zo riep dit monsterbeeldt,
Is MELIBEA volspeeldt?
'k Acht door Ridderlijke handen.
Tijdverdrijfje voor zyn lust,
Ey hy houdt hem bet gerust
Wat wil 't klercxken doch al wroeten?
Want hy rijmt toch niet een beet
Aerdich, glijckmen ziet en weet,
Best hy leert de maet en voeten.
Godt MERCUUR quam door de locht
Snorren, riep wech vuyl gedrocht!
Of ick wil u voeten maken.

Herteknaegster loopt bemorst
(Die sijn Rymen laken dorst)
Schuylt zich onder PLUTOOS daken.
't Is APOLLO toe gewijdt,
D'*Muzen* zingen zeer verblijdt,
CHI SARA SARA ghepresen,
d'Eelst die ons Parnas betreet,
Is ons Ridder en Poét, [sic]
Die 't zyn zal die zal 't oock wezen
Hij de PHOENIX is alleen
Van de RYMERS ryck in reen,
Siet, hoe zoet zyn vaersen quelen,
Heerlyck elck hy onderricht,
Heugh'lyck, zoet, door zyn ghedicht,
Cier'-re'en-rijk in alle deelen.
Ridder-heldich hy zich weert,
En de Jeughden deughden leert,
Singht de stichter lof en eere.
't EGLENTIERKEN pronckt in 't groen;
Want JE BLYFT IN ELE DOEN,
'k Wensch u bloeyzel mach vermeerren,

Blyft volstandich.

De lezer ziet, dat het kunstje: zich zelf en goede vrienden voor te stellen als vervolgd door razende benijders, om de goê gemeent' den indruk te geven, dat men inderdaad benijdenswaardige gaven bezit en werken levert — niet eerst in 1880 is uitgevonden. En welk een kunstbegrip! Dat een tooneelstuk handeling moet hebben, knoop en ontknooping, dat het menschelijke hartstochten wáár, aangrijpend, verheffend moet schilderen (van karakterschildering nog gezwezen), schijnt de man, die er toch zelf vijf had geschreven, nooit te hebben gehoord. Fraaie verzen (naar den smaak *zijner* school altijd) en nuttige zedelessen — dat's voldoende!

Daar niet alleen dit door hem geprezen werk, maar ook zijn eigen Simson

bij een ander is verschenen, zullen we moeten aannemen: dat hij toen geen uitgever meer was; en daar er verder niets van zijn werkzaamheid blijkt: dat hij kort daarna is overleden. Wellicht heeft het flerezijn, waarover hij klaagt in de opdrachten van Achab en Simson, hem gedood.

De eenige meening van een tijdgenoot over zijn werk — immers lofdichten bewijzen nooit veel; en de lofdichten van dien bloeitijd der onderlinge roem-waarborgmaatschappijen volstrekt niets, — vinden we in Tegnagels *Geest*:

Jephtas vader, Abraham Koningh,	Voor had van de groote, wyse
Die het goude Bybelstof	Rycke Koningh Zalomon;
Pleegh te stellen ten verthooningh	Die het wil, die magh het prysen;
Op het Schouwburgh, of hy 't Hof	'k Sou niet willen, schoon ik kon.

(Is hier alleen bedoeld de keuze van Bijbelstof, of ook de wijze van bewerking af te keuren?)

CONINGHS *willen* reikte voorzeker verder dan zijn *kunnen*; en wat leelijker is: de oorzaak hiervan was ten deele, dat het verder reikte dan zijn gezond oordeel. Toch is hij, op kleine schaal PLANCIUS voorspellend als ijveraar voor de Zeevaart, BLAEU als schepper der hulpmiddelen, die zij noodig had, BREDEROO als schilder van Amsterdams uit haar gerezen welvaart, en VONDEL als priester der kunst, wier bloei meer dan eeniger andere afhangt van Volksvrijheid en Volkskracht, geen onwaardig beeld van den schoonsten ochtend-tijd, dien ooit een volk heeft gezien.

NIEUWE BIJDAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN HET LEIDSCHÉ ST. LUCASGILD

DOOR

DR. A. BREDIUS en DR. W. MARTIN.

II.

WAREN de tot ons gekomen bescheiden niet zoo onvolledig, dan zou zeker veel duidelijker worden, dan het thans is. Want het schildersgild had allerlei rechten, die wij slechts door enkele aantekeningen kennen. Zoo blijkt uit een rekening van JACOB TOORENVLiet van 1703 ¹⁾, dat de hoofdliden telkens voor het taxeeren van schilderijen in nalatenschappen drie gulden ontvingen, terwijl dit eerst in 1706 officiëel werd vastgesteld, blijkens de aantekening ²⁾: „7 July mit order van Mynheere de Burgemeesteren sijn de hooftluiden van „het schildersgilde voor de H. Comsaarisse geweest met de Hooftluiden van „het boeckverkoopersgilde, Eene man Deeken, FREDERICK HARINGH en „VAN DER LIJNDEN, hooftmannen. En Mynheer ASSENDELFT als Comsaaris „heeft geordeneert aan ons schildersgilden te betaalen van alle houseree daar

¹⁾ In de gildeboeken op het Leidsch archief.

²⁾ t. a. p.

„prente of tekeninge sullen werden verkocht telkens een somme van drie guldens „volgens het Artijkel ons die van de Gerechte der stadt Leijden geordonneert „ende soo gesteldt 7 July 1706.”

Eerst den 9 November 1769 wordt dit nader geregeld bij de „*Gealte-reerde, geamplieerde en gerenoveerde Ordonnantie van het Schilders, Verwers of Schilders met de groote Kwast, item Beeldhouwers Gilde binnen de Stad Leyden*”¹⁾, waar in het vijftiende artikel wordt gezinspeeld op een dergelijke bepaling van 11 April 1685, waarvan echter nergens een spoor terug te vinden is.

De Ordonnantie van 1769 is nog in een ander opzicht interessant, nl. doordien zij voor het eerst een bepaling bevat omtrent de meesterproef, die reeds in 1703 (opnieuw?) blijkt te zijn ingesteld. Artikel III luidt nl.:

Er zal niemand tot het Meesterschap werden toegelaten, tenzy dezelve ten genoegen van Deeken en Hoofdmannen van dit Gilde gedaan hebbe behoorlyke proeff, namentlyk ten opzichte der gemelde Schilders, item Verwers off Schilders met de groote kwast, een Wapen met Drie Schilden met een Ossenkop, ingevolge het goedvinden van de Ed. Groot Achtbare Heeren, die van den Gerechte deeser Stad, bij derzelver Apostille in dato 29 November 1703, en ten reguarde van de Beeldhouwers een Schild waar in een Ossenkop met een Ornament daarom ten genoegen van gemelde Deeken en Hoofd-mannen, off op zodanige andere

bekwaame plaatse als Deeken en Hoofdmannen den Proefdoender zullen aanwysen, waar voor de Proefdoender aan diegeene, ten wiens Huyse hy de Proef is doende, tot staangeld zal moeten betaalen; namentlyk de Verwers off Schilders, dertig stuyvers en de Beeldhouwers drie guldens; en zullen de Proeven moeten werden afge-maakt door de Schilders off Verwers, binnen een tyd van agt dagen en door de Beeldhouwers binnen vier weken tyds, op de boete van ses stuyvers voor elken dag welke zij daaraan langer komen te werken, ten behoeve van die geenen, in wiens Huys de Proeff wert gedaan.

Men heeft dit volgehouden tot 1808, toen het gild blijkbaar zoodanig verliep, dat men om geld te krijgen maar iedereen aannam, „zonder meesterstuk te doen”.²⁾

Op het gemeentemuseum te Leiden zijn nog twee dergelijke meesterproeven van schilders aanwezig, die geen gunstige getuigenis afleggen van het gehalte dier jonge „meesters”.

1) Zie het verzoek en concept in Gerechtsdagboek N, folio 193.

2) Aanteekening in het laatste gildeboek.

De andere bepalingen der ordonnantie van 1769 zijn in hoofdzaak een herhaling van de vroeger gemaakte. Alleen wordt de leertijd geregeld, nl. voor een schilder of verver minstens twee jaar, voor een beeldhouwer minstens vier jaar, terwijl nog over het houden van knechts iets naders wordt vastgesteld.

Den derden November 1791 werd aan deze Ordonnantie nog een Apostille van drie artikelen toegevoegd, nadere bepalingen omtrent het doen van de proef, het inschrijven van leerlingen enz. Op nalatigheid bij het laatste werd een boete van drie gulden gesteld.

Lang zouden deze bepalingen echter niet van kracht behoeven te zijn, want het Lucasgild naderde zijn einde: in 1799 werd het opgeheven. Weliswaar werd het in 1803 nog weer hersteld — hetgeen blijkt uit een aantekening in het laatste gildeboek: „de gildens zijn weder in werking gebragt” —, maar het herleefde na deze wederoprichting niet meer, getuige de weinige leden, die zich sedert lieten inschrijven¹⁾. En dat waren uitsluitend beeldhouwers, waaronder geen enkele, die zich ook maar eenigszins naam heeft gemaakt als kunstenaar. Wel benoemde men van 1805 tot 1811 geregeld ieder jaar drie „provisioneele commissarissen van het voormalige Beeldhouwersgilde, en opzieners van de verkoop van schilderijen”²⁾, maar dat was ook alles. Het zal dan ook zeker den „commissarissen” van het St. Lucasgild niet veel moeite gekost hebben het doodvonnis van het gild in 1812 te moeten onderteekenen. In het gildeboek staat het volgende:

„Wij ondergeschreven Commissarissen van schilders en beelthouwers (Gilde) zijn op 1 Mey 1812 ontslagen van onse posten door den Heer Maire dezer Stadt, en hebbende dit jaar geene inkomste nog uitgaaf het voormalig Gilde betreffende gedaan, rekenende dus van alles wat int vervolg zoude

opkomen ons bevrijd te zijn, daar wij dit met onse handteekening bekrachtigen.

Leyden 7 Juli 1812.

GERRIT DE ZWAGER.

JAN MEERBURG.

A. KETTERMANS.

Dit is alles wat van de organisatie van het Leidsche St. Lucasgild te zeggen is. Van het onderlinge leven der leden weten we zoo goed als niets.

Het gild heeft zeker dagen van bloei gekend, vooral omstreeks 1650, toen het onder zijn leden niet weinige onzer eerste schilders telde. Het zal er ook

1) Zie de bijlage hierachter.

2) De benoemingen op losse papiertjes in de portefeuille met stukken betreffende het glazemakersgild op het Leidsch archief.

Oud-Holland, 1904.

wel dikwijls gezellig zijn toegegaan, vooral op St. Lucasdag (18 October), waarop deken en hooftmans met de leden gezamenlijk feestvierden. De kas scheen doorgaans goed voorzien en het saldo werd jaarlijks door „Deken en Hoofdmannen in minne en vriendschap verteert”,¹⁾ ten minste na 1679 schijnt dit regel te zijn geworden.

Omtrent de maaltijden der hoofdliden vinden wij in de beide laatste boeken van het gild, die loopen van 1685 tot 1812, allerlei aangeteekend. Luxueus waren die maaltijden nu juist niet. Zoo vinden wij over 1694 een aantekening:

Ontfangen bij mij JOHAN DAY voor rekening van	
St. Lucas Gild	f 67 — 7 — 0
uitgegeven	39 — 19
Rest in cassa.	f 27 — 8 — 0

Dit is op de buite maeltijt verteert, en noch verschooten f 3 — 7 — 0.

In 1695 hield men een maaltijd te Leiderdorp in den Hoorn, waar men slechts f 12 — 17 — verteerde. In 1706 (7 Augustus) staat aangeteekend:

Bij een geweest Deeke en Hooftluiden, aan pijp, taback en weesper bier 5 stuivers 8 penn.

Op het feestmaal van dat jaar komen echter voor f 2 — 10 — 0 aan amandeltaarten voor, terwijl het geheele maal f 27 — 16 — 14 kostte. In 1721 bedragen de kosten reeds 45 gulden, zoodat een toenemende weelde op dit punt is waar te nemen, zooals dat algemeen in dien tijd het geval is. Na 1769 zijn er nog eenige losse kwitanties van maaltijden bewaard, die in dat jaar f 61 — 14 — 0, in 1770 f 60 — 1 — 0, 1771 f 57 — 2 — 0, 1775 f 59 — 7 — 0 bedragen, maar verder ontbreken alle gegevens over het Leidsche gildeleven ook van den tijd, waarvan wij zoo gaarne meer zouden weten.

* * *

De leden, die het Lucasgild na 1685 telde, zijn in de laatste beide gildeboeken, op het Leidsch archief berustend, aangeteekend. Weliswaar bevatten de beide eerste ook reeds eenige gegevens daaromtrent, in OBREEN's Archief (V.. vlgg.) afgedrukt, maar het voornaamste is toch nog onbekend. Deze boeken beginnen met een aantal achtereenvolgende namen van schilders, waaraan men in 1685 een hoofd gegeven heeft, om er de betaalde jaargelden onder te plaatsen. Dit is echter verder niet volgehouden, zoodat wij nu slechts hiermede een document hebben, dat ons aantoont, welke schilders in 1685 lid waren van het gild.

¹⁾ Obr. V 252.

1685.

Pieter van Slingelandt, out hooftman	— 15 — 0
Carel De Moor ¹⁾	— 15 — 0
Johan Mortel ²⁾	— 15 — 0
Johan Mieris ³⁾	— 15 — 0
Willem Mieris	— 15 — 0
Johannes de Vos de Oude, Out Deecken ⁴⁾	— 15 — 0
Eduwaert Collier	— 15 — 0
Jacobus van der Sluys voor zijn intejckenen als Meester Schilder ⁵⁾	— 6 — 0
Abram Blanckert	— 15 — 0
Carel de Moor de Oude, Out Deecken en nu Hooftman <i>en Deecken</i> <i>gestorven</i> . ⁶⁾	
Jacobus Swanckert ⁷⁾	— 15 — 0
Jan van Negeren ⁸⁾ , schuldigh drie jaeren.	
Matthijs Fossier	— 15 — 0

Hier houdt dit handschrift op en de teekeningen volgen in de grootste wanorde. Wij geven ze hier achter als bijlage. Daarbij zijn de kladschilders⁹⁾ zooveel doenlijk weggelaten en na 1725, toen het aantal kunstenaars tot een minimum daalde en het hoofdcontingent der leden uit beeldhouwers en ververs bestond (in 1787 noemen deken en hoofdlieden zich: Deeken en Hooftlieden van het *clatschilders* en Glazemakers Gildel), zijn ook de beeldhouwers, op enkele na, door ons niet vermeld, daar hun namen voor onze kunstgeschiedenis niet belangrijk genoeg zijn om ze hier af te drukken.

Intusschen blijkt uit andere bescheiden, dat de fjnschilders gewoon waren, gezamenlijk naar een model te teekenen of te schilderen, waarvoor hun door het stadsbestuur een teekenkamer was aangewezen, waarover eenige „Directeuren” het toezicht hadden. In hoeverre deze instelling, die den naam van „Academie” droeg, met het Lucasgild samenhangt, is niet duidelijk. De eenige gegevens, die

1) Hij leefde van 1656—1738 en noemt zich soms, ter onderscheiding van zijn vader, „C. D. M. de jonge”, o.a. bij zijn rekening en verantwoording in 1690 (Obr. Arch. V 254).

2) Hij was „plantarum horti Academici delineator”. Zie Album Studiosorum 20 Sept. 1690 en 17 Aug. 1711. Verder Obr. V 254, 256.

3) Oudste zoon van FRANS VAN MIERIS I. Hij stierf in 1690, dertig jaren oud.

4) Hij was kladschilder (Obr. V 249).

5) Dit staat nog eens opgeteekend, met den datum 30 Juni 1685. (Obr. Arch. V 239). Zie over hem Obr. V 339 vlgg.

6) De gecursiveerde woorden schijnen later door dezelfde hand er achter gevoegd te zijn. Deze DE MOOR de vader van den schilder, was kunsthandelaar. Vgl. Houbr. III 843. Hij schilderde echter ook.

7) Deze was kunstkooper. (Obr. V 230).

8) Elders heet hij EGEREN. Zie Obr. V 226.

9) Er is vóór in een der gildeboeken een register van de kladschilders. Alle daarin voorkomende namen, behalve die van hoofdlieden, zijn weggelaten.

wij hieromtrent hebben, zijn uit de achttiende eeuw, toen het Lucasgild meer en meer begon te verlopen.

Aangaande een stichting van die Academie is ons niets bekend en het is de vraag, of die wel ooit heeft plaats gehad. Wij onderstellen, dat de fijnschilders reeds op het eind der zeventiende eeuw geregeld samenkwamen om te teekenen naar model en dat zich daaruit langzamerhand die Academie ontwikkelde heeft. Deze schijnt in het begin der achttiende eeuw naast het gild te hebben bestaan, zoodat de fijnschilders van beide tegelijk lid konden zijn. Na \pm 1750 (in 1753 was voor het laatst een fijnschilder, PIETER CATTEL, in het bestuur van het Lucasgild!) schijnt echter de Academie de fijnschilders, het gild de behangsel-schilders, kladschilders, beeldhouwers enz. te hebben omvat.

Daar deze Academie nog heden bestaat, dunkt het ons niet ondienstig, ook van haar geschiedenis te vermelden hetgeen wij er van weten, ten einde daarmee dit overzicht van het vereenigings-leven der Leidsche schilders te besluiten.

In de laatste jaren der zeventiende eeuw was „de vergadering, of Academie der Konstschilders en Teekenaars” ¹⁾ onder de Saaihal gevestigd. Maar daar was het den schilders weldra „te benauwd, duister en bekrompen”, zoodat de academie in 1701 verplaatst werd boven de Rijsburger- of Blauwpoort” ²⁾ „bij de Rederijkers van de Witte Ackoleijen, onder de spreuk *Liefde is 't fundament*, om, op zoodanige dagen, als de Hoofden of Bestuurders goedvonden, naar een leevendig Manspersoon te tekenen.”

Kort daarna werd de rederijderskamer verplaatst naar de Zijlpoort „en het gebruik van de Rijnburgsche poort geheel aan de konstschilders en tekenaars overgelaten”. Er waren toen drie „Bestierders of Opsinders”, die door de stadsregering waren aangesteld. De inkomsten ter bestrijding der onkosten vond men blijkbaar uit bijdragen der leden. Maar er deed zich alras geldgebrek voor, waarom de Directeuren CAREL DE MOOR, JAC. TOORNVLIET en WILLEM VAN MIERIS zich in 1702 tot het stadsbestuur wendden met het volgende verzoekschrift: ³⁾

Aan de Edele Groot Achtb. Heeren
die van den geregte der stad Leijden.

De Directeurs en Meesters van de Schilders Accademie geeven met
schuldige eerbiedt te kennen, hoedat sij supplianten al voor eenige jaaren

¹⁾ Het volgende uit een onafgewerkt overzicht van de geschiedenis der Academie, tot 1737, op een blad papier, berustend op het gemeente-archief te Leiden.

²⁾ Zij stond bij het begin der Haarlemmerstraat, bij de Paardensteeg.

³⁾ Gerechtsdagboek BBB, folio 80 v°, op het Leidsch gemeente-archief. Daar berusten tevens twee afschriften.

onder Uw Ed. Groot Aghtb^{en} toelaating met goet succes hebben geïnstruweert ende onderweesen ter Liefde vande const en 't nut voor 't algemeen; ende alsoo de Supplianten bemerken datter onder geringe ambaghts Luijden haar kinderen ook fraaije geesten en vernuften gevonden werden, dewelken gaaren van onse openbaare Leering wilden bedienen, en al hoewel de costen, die daar gemaakt werden met een persoon, anders zitter, ofte model genaamd, de welken sigh ten dien eijnde laat employeren, niet heel groot zijn, soo is 't noghtans dat veelen, door onmaght hetselven ontsien ende alsoo weerhouden werden.

't Is bij illustre Regeringe altijd daar voor gehouwdén geweest, dat sij die Eedele Conste hebbe gefavoriseert, niet alleen met het besorrigén van fraaije geapproprieerde Camers ofte Accademij, maar sellefs met een mildaaidige gifte tot onderhouwt van dien, en opbouw van de const, gelijk dan bij exempels genougsaam kan aangewezen werden, soo tot Amsterdam, den Hage, Uijtrecht, Antwerpen, Parijs, Venetien, en veel andere Steden en plaatsen meer.

Ende dewijl zij supplianten niet twijffelen of Uw EE^{dle} Groot Aghtb. zullen van de nuttigheijde der voorsz. saaken gepersuadeert weesen, en dien volgende geensins swaargheijde maaken om de kennisse van de gemelde conste, ofte studien, door het toestaan van een kleinje gratificatij voort te helpen setten,

soo versoukken de Supplianten de selleven, dat hen tot verval van de voorsz. onkosten vande gemelde zitter, ofte model, als meede turff, kaarsen etc. haar lieberaallijke magh toegevoeght werden, voor het eerste jaar honderd guldens, en voor de resterende jaaren een somme van vijfenseventig guldens, ende 't verdere, bereijdt sijnde de voorschreve instructie gratis, ofte voor niet aan dese Liefhebbers van de voorsz. const mede te deelen.

't Welck doende etc.

CAREL DE MOOR.

J. TOORNVLIET. WILLEM VAN MIERIS.

Op dit verzoek werd door „die van den Geregte” den 9den Februari 1702 gunstig beschikt en de teekenoefeningen boven de Rijnsburgerpoort hadden hun geregelden voortgang. Na TOORENVLIET's dood (1719) bleven DE MOOR en VAN MIERIS als eenige bestuurders achter, totdat zij in 1736 „om hunne ouderdom” ontslag verzochten en verkregen, waarop FRANS VAN MIERIS de jonge, en HIERONYMUS VAN DER MEY tot „Bestierders of Opzienders” werden aangesteld, „met zoodanige schikkinge, dat de eerstgemelde het eerste jaar, 1736, en de

laatstgemelde het tweede jaar, 1737, en dus beurteling vervolgens over en weder ieder een jaar eerste of opperste Bestierder zoude zijn." ¹⁾

Na VAN DER MEY's dood (1761) werd tot diens plaatsvervanger benoemd de graveur-kunsthedelaar ABRAHAM DELFOS. ²⁾

Twee jaar later overleed FRANS VAN MIERIS de Jonge. Aan hem heeft Leiden het te danken, dat de „Academie”, al is het onder anderen naam, tot heden is blijven voortleven. Hij toch legateerde bij testament van 20 Oct. 1763 ³⁾ „aan de Directeurs van het Teken Collegie, gehouden werdende op de Rhijnsburgerpoorte deezer stad, een somma van drie Duijzent Guldens, ten eijnde omme de suyvere jaarlijkse Vrugten en inkomsten van dien te employeeren tot zodanig een nuttig gebruijck, als de voorsz. Directeurs tot voortzetting en aanqueeking der voorschreeve kunste best oordeelen en bevinden zullen te behooren.”

Voor VAN MIERIS werd geen opvolger benoemd, zoodat DELFOS de eenige „Bestierder” bleef. De teeken oefeningen gingen voort, „tot dat in den kouden winter des jaar 1795, de Fransche soldaten, die de wacht aan de Rijnsburgsche poort hadden, de tekenzaal openbraken en alles wat zij aan brandbare stoffen vonden, tot brandhout hakten, waardoor de kast met pleister beelden, „welke nogal van aanbelang waaren”, werd vernield en „die tempel der Kunst in een puinhoop” verkeerde. ⁴⁾

Zoo stond een tijd lang het teekenen stil en scheen de schilder- en teeken-academie opgeheven te zijn. Zij herleefde echter onder den naam van „Academie ter bevordering van Teken-, Schilder-, Beeldhouw- en Graveerkunde, onder de zinspreuk „Ars Aemula Naturae”, welke vereeniging nog heden geregeld hare vergaderingen houdt.

Het is hier de plaats niet, over de geschiedenis dier Teeken-Academie uit te wijden, alleen zij opgemerkt, dat haar bestaan nog steeds door de renten van VAN MIERIS' legaat is verzekerd en dat de gemeente haar nog jaarlijks de in 1702 toegestane gelden verstrekt.

Zoo blijft in die stad de herinnering aan haar eenmaal zoo krachtig kunstenaarsleven nog bewaard in de overblijfselen van een instelling, die uit het oude St. Lucasgild schijnt voortgesproten.

1) Ontleend aan het boven geciteerde fragment van een geschiedenis der academie.

2) Extract uit het Notulenboek van H.H. Burgemeesteren, 12 Juli 1762, berust op het Leidsch archief.

3) Prot. not. JAC. v. STIPRIAAN. Het testament berust bij den secretaris van „Ars Aemula Naturae”.

4) Zie: Aanspraaken, aan de leden der Academie.... Ars Aemula Naturae gedaan door S. F. RASS en S. J. BRUGMANS. 1802. — Voortr: Toespraak, gehouden bij de opening der.... Teeken-Academie..... den 31 Oct. 1895 door Mr. S. C. SNELLEN v. VOLLENHOVEN.

BIJLAGE.

LIJST VAN LEDEN VAN HET LEIDSCH ST. LUCASGILD

NA 1685 (vgl. boven blz. 181).

1688—1725.

1688	15 Nov. heeft Monsr Harmanus van Groen 1) aangenomen Harmanus van Leeuwen om het beelthouwen te leeren voor 4 jaeren met konditij de tyt die hy komt thuis te blijven moet hy nagaan (= inhalen) zonder teegen spreken.	1	—	0	—	0
1689	2 Mey. Marinus Benalia					
	Is 2 Mey 1689 in gekoome en heeft betaalt		—	15	—	0
1690	heeft Adriaen Brant het gilde gekoft	6	—	0	—	0
"	heeft Karel van Noorden het Gilt gekoft ende daerop betaelt, zoodat noch rest noch 2 gul.	4	—	0	—	0
"	18 Aug. is Benjemin Denijs ingeschreeven bij Frans van der Linden beelthouwer voor vier jaeren. Bij mij, Melsert Kuyl 2)					
1692	Jan van Sonneveldt 3) heeft aengenoome Hendrick van Dieperbeeck om te leere het beeltsnijde voor 4 jaeren Nov. 1692—Oct. 1696.					
"	Pieter de Graeff betaelt voor inkome als Mr. Beeltsnijer.	6	—	0	—	0
Zonder datum	Pieter Melander heeft sijn inkome betaalt	3	—	0	—	0
Zonder datum	Claas van der Lely niet betaalt.					
1694	17 Meij Monsr. Claeuw sijn inkomen betaelt als sijnde een Meesters soon 4)	3	—	0	—	0
"	16 Dec. Adriaen Vonk, getrouwt met de dochter van onse gewesen Confrater Mr. Potheuck, sijn inkomen betaelt met	2	—	0	—	0
1695	19 Dec. Petrus Kramer 5) heeft sijn inganggelt betaelt als Mesr Fijnschilder	6	—	0	—	0
	(andere hand: Doot).					
1696	van Finsent Blondeel 6) als Mr. en borger ontfange (in twee malen)	6	—	0	—	0

1) Er zijn twee kunstenaars van dien naam. Deze is beeldhouwer. De zoon was schilder en komt voor in het Album Studiosorum der Leidsche Universiteit, 12 Jan. 1725.

2) MELCHIOR CUYL of KUIL (Obr. V 224, 252, 254).

3) Deze komt van 1650 tot 1653 voor in den Haag. (Obr. V 108).

4) Zoon van JACOBUS CLAEUW, den schoonzoon van VAN GOYEN, die van 1651 tot 1665 te Leiden woonde. Vgl. Obr. V 214.

5) Hij was in 1701 hoofdman (Obr. V 236). Ook komt hij voor in het Album Studiosorum der Leidsche Academie, 2 Oct. 1760.

6) Heet in 1702 BLONEEL (Obr. V 257).

1696	19 Mey heeft Aeylko van der Burgh het Gilde gekogt en betaelt	6 — 0 — 0
"	15 Juny heeft Johannes van Hilgersom het gilde gekoft en voldaan.	
"	van Ary van Dijck 1) als Mr. Beeltsnijder op rekeningh ontfange	
	3 guld. rest noch 3 guld	3 — 0 — 0
1703	29 Maert. Pieter Hellebuick 2) heeft zijn gildegelt betaelt .	3 — 0 — 0
	Sal de andere f 3 met den eersten betalen.	
"	12 April. Jan Cornielie heeft betaelt	3 — 0 — 0
"	nogh ontfangen van Albert Klomp	1 — 0 — 0
"	16 Oct. Willem van Elansberghe 3) heeft zijn gilde gekoght en betaelt	4 — 0 — 0
"	5 Nov. Anthony Smidt heeft zijn Gilde betaalt	4 — 0 — 0
1705	27 febr. Willem de Haer als Mr. aengenoomen <i>bij graasij</i> en heeft betaelt	6 — 0 — 0
"	13 Juny. Gillis Queeborn voor zijn inganghgelt betaalt . .	3 — 0 — 0
"	van FRIS ontfangen	3 — 0 — 0
"	21 Dec. is Pyter van Dijck als fjnschilder aengenomen, <i>maar nijt als klatschilder</i> en heeft zijn gilt voldaan met	3 — 0 — 0
1706	Jan van Disselem is bij mijn (Jac. Toorenvliet) en mijn soon Jacob en Abram Toornvliet bedonge om 2 jaare te leere tekenne en schildere, op den 24 April aengevange 1706; daervoor aen 't gilde betaalt	1 — 0 — 0
1706	12 Aug. heef Frans Blyswick hem laate inschrijve als Mr. plaatsnijder en heeft betaalt somma	6 — 0 — 0
1707	den 18 Jan. doet Jacobus van der Sluijs afgaande Deeken, rekening aan den nieuwen Deeken J. Toornvliet. Niets over in kas. Onderteeckend: J. Toornvliet, Hermanus van Groen (beeldh.) Matewis van Overzee, 4) Coenraet Mooyweêr, Evert van Swijnen. 5)	
"	5 Maert heeft sig in laten schrijven Cornelis Verdonck . .	3 — 0 — 0
"	Jacobus Toorenvliet betaalt aen het schildersgilde voor het verkoopen van zijn prente die vercooft zijn bij de Viree (?)	4 — 0 — 0
"	15 Aug. Jan Pattiste Gelissenz (Gillis?) heeft zijn gildegelt betaelt	3 — 0 — 0
1708	11 Jan. doet Jacobus Toornvliet, afgaande Deeken, rekening aan den nieuwen Deeken, Matewis van Overzee) en de hooftmannen Johanes van Breemen 6), Melgior Burgers (beeldh.). Carel de Moor Jr. en Willem van Mieris.	
"	31 Maert. 7) Jan Crulle heeft zijn inkoome betaalt als beelthouwder	6 — 0 — 0
1709	doet Matheus van Overzee, afgaande Deeken, rekening als voren aan den nieuwen Deeken Carel de Moor Jr. en de Hooft-	

1) In 1702 nog lid (Obr. V 257).

2) Vgl. Obr. V 208.

3) Hij is 2 Mei 1726 ingeschreven in het Album Studiosorum als „universitatis pictor“.

4) Hij was kladschilder blijkens het register.

5) Deze was plaatsnijder en „kaart en papier konst verkooper“. Dit blijkt uit een lijstje, aanwezig in de Lucasgild-portefeuille op het Leidsch archief. Op dit lijstje zijn o. a. aangegeven de fjnschilders, kunstkoopers etc., die van 1709 tot 1751 deeken of hoofdman zijn geweest. De opgaven vullen de gildeboeken eenigszins aan. Als kunstkooper wordt daar n.l. nog genoemd CASPER VERMAAS, als plaatsnijder BLOKHUYSEN (1709).

6) Kladschilder, blijkens het register.

7) In dit boek zonder datum. Doch vgl. Obr. V 241.

- lieden J. Toornvliet, Antony Glimmer¹⁾, Jan Percellisi) en Melgior Burgers (beeldh.).
- 1710 doet Carel de Moor, afgaande Deeken, rekening als voren aan den nieuwen Deeken Jacobus Toornvliet. Hoofdliden zijn: Jacobus van der Sluys, Johannes van Breemen (Kladschilder) en M. Leopoldus (kladschilder).
- " 30 April. Gisbert Vulman heeft zijn leerjaren volbragt bij Mr. van Groen om te leeren het beeldhouwen ende nou is aengetekent als Meester in het beelthouwersgilde tot Leyden ende daarvoor betaalt hetgeene daar toe staat, namentlick 6 — 0 — 0
- " 1 Mey. Nicolaes Eghmont heeft zijn gelt betaalt. Woont bij Willem van Elansbergen.
- " Abraham Vereijk²⁾ heeft het Gilde voldaan 6 — 6 — 0
- " Johannes Kluyt, Belthouwer, heft het Gilde betaalt.
- " Jan Francis la Coert³⁾ heeft zijn gilde betaalt 3 — 0 — 0
- " 22 Dec. Ary Bosman heeft zijn Gildegelt betaalt als Constverkooper en plaatsnider. (Doorgehaald.) 4 — 0 — 0
- " 25 Dec. Reynier Block heeft zijn Gilde betaalt als plaatsnijder (Doorgehaald.) 3 — 0 — 0
- 1710 13 Jan. doet Jacobus Toornvliet rekening aan den nieuw aangekomen Deeken ende Hoofdliden. Niets over in kas. Ondertee-kend: Jacobus van der Sluys, Carel de Moor, Jan Percellis (kladsch.), Antony Glimmer (kladsch.), Hermanus van Groen (beeldh.)
- 1711 het Schildersgilde gedient:
Jacobus van der Sluys, Deeken, Carel de Moor, Jan Percellus (kladsch.), Antony Glimmer (kladsch.), Hermanus van Groen (beeldh.), Hooftliden.
- " van Berkhey⁴⁾ ontfangen. 6 — 0 — 0
- 1712 7 Jan. doet Jacob van der Sluys, afgaande Deeken, rekening aan het nieuwe bestuur als: Jan Percelles (kladsch.), Deeken, J. Toornvliet, Markus Leopoldus (kladsch.), Melgior Burgers (beeldh.), Hooftliden.
- " Johannes Krulle (Krulle) heeft angenome Johannes Delfos te leere beelthouden in de tijt van 4 jaren beginnende primo Mey 1712 tot 30 April 1716 1 — 0 — 0
- " Noch heeft Johannis Krulle angenomen Hendrick van der Bregt voor 4 jaer (1 Mey 1712—30 April 1716) yeder week 2 stuvers 1 — 0 — 0
- 1713 17 Jan. doet Jan Percelles (kladsch.) afgaande Deeken, rekening aan het nieuwe bestuur: Marcus Leopoldus, Deeken, J. Mortel, Johannis van Breemen (kladsch.) en Hermanus van Groen (beeldh.), Hooftliden.
- " Evert van Swijnen heeft gehuurdt voor 2 jaare Johannis van der Spijk, beginnende met 1713 den 1 January, eindigende

¹⁾ Kladschilder, blijkens het register.

²⁾ In het in noot 5 van de vorige pag. genoemde lijstje heet hij VAN DER YK, fijnschilder. Schilderijen van hem o. a. in de Senaatskamer te Leiden, in het museum Meerman te 's Gravenhage en op de veiling te Heeswijk, 20 ct. 1901 Oct. no. 1262 (portret, gemerkt: A. VAN EYK).

³⁾ Zie over hem O. H. XIX 138.

⁴⁾ JAN BERKHEY, grootvader van moederszijde van J. LE FRANCQ VAN BERKHEY (Verg. IMMERZEEL). Hij was kunstkooper. Zie ook beneden, 1715.

	1 January 1715 om te leere ofsette, snijjen en tijkenen en dat tot d'Neering dependeert	1 — 0 — 0
1713	7 Dec. Sr. Reidts heeft het Gildt gekoft als schilder voor d'somme	6 — 0 — 0
1714	doet de afgaande Deeken Marcus Leopoldus, rekening aan het nieuwe bestuur: Johannes van Breemen Deeken, Jacobus van der Sluys, Antony Glimmer (kladsch.), Jan Percelles (kladsch.), Hooftlieden.	
1715	doet de afgaande Deeken Johannes van Breemen rekening aan het nieuwe bestuur: Jacobus van der Sluys, Deeken, Markus Leopoldus, Hooftman met de groote kwast, Melgerjor Burgers en Herman van Groen, als Beelthouwers, Jan Berkhey voor de eerste maal als konstkooper.	
"	Ontfangen van Davit de Bijlen.	3 — 15 — 0
1716	doet de afgaande Deeken Jacobus van der Sluys rekening aan het nieuwe bestuur: Marcus Leopoldus, Deeken, Melgior Burgers (beeldh.), Hermanus van Groen (beeldh.) Abraham van der Eijk.	
"	Francois Blijswijk heeft aangenooime Johannis van der Spijk om binne d'tijdt van 4 afterheen volgende jaare t' leere Plaatsnijde en Teijkenen daartoe behoorende om sonder eenige achterhoudinge der Geheijme d'konst belangende hem t'instruere of te onderwijse midts condicie dat den voornomde tijdt van 4 jaare niet mag gebrooken worden maar al de versuymde daage in de 4 jaaren moeten nagaan. Beginnende 1 Nov. 1716—31 Oct. 1720 behalve de nádaagen	1 — 0 — 0
1717	doet de afgaande Deeken Marcus Leopoldus, rekening aan het nieuwe bestuur: Marcus Leopoldus blijft Deeken; Hooftlieden zijn Jacobus van der Sluys en Coenraadt Moyweer.	
"	Klaas van Ispee heeft het Gildt betaalt als Schilder	6 — 0 — 0
1718	doet de afgaande Deeken Marcus Leopoldus rekening aan het nieuwe bestuur: Jacobus van der Sluys, Deeken, Melgior Burgers (beeldh.) en Daniel Blankert (kladsch.), Hooftlieden.	
1719	doet de afgaande Deeken Jacobus van der Sluys rekening aan het nieuwe bestuur: Melgior Burgers (beeldh.), Deeken, Abraham van der Eyk en Marcus Leopoldus, Hooftlieden.	
1720	doet de afgaande Deeken Melgior Burgers rekening aan het nieuwe bestuur: Abraham van der Eijk, Deeken, Coenraet Mooyweer en Daniel Blankert, Hooftlieden.	
1721	Hermanus van Groen, Deeken, Coenraet Mooyweer en Daniel Blankert, Hooftlieden.	
"	Geysbert Veltman heeft aengenomen Antonide Vlieger voor de tijt van 4 achtereenvolgende jaren om 't leren beeltsnijden beginnende July 1720	1 — 0 — 0
1722	Coenraet Mooyweer, Deeken, Jacobus van der Sluys en Marcus Leopoldus, Hooftlieden.	
"	25 Julij. Johannes van der Burgh heeft het Gilt gekoght om als Mr. Beelthouwer te moogen werken	6 — 0 — 0
1723	Marcus Leopoldus, Deeken, Abram van Eijk en Daniel Blankart, Hooftlieden.	

- 1723 Johannes Krullee heeft aengenome voor 4 aftereen volgende
jaare (Van 1 Aug. 1722—31 July 1726). 1 — 0 — 0
" 2 Sept. Abram Toorenvliet als meester schilder aangeschreven
— 15 — 0
1724 Daniel Blankart, Deeken, Melgior Burger(s) en Her-
manus van Groen, Hooftlieden. Blankart sterft intusschen
en Melgior Burgers neemt diens plaats als Deeken in.

1725—1811.

- 1725 Melgior Burgers, Deeken, Coenraat Mooyweer en Abram
van der Eyk, Hooftlieden.
" Pieter Bos is aengenoemen bij Gisbert Veltman om het
Beelthouwen te leeren voer de tijt van 4 jaren 1 Maert 1725—
28 February 1729 1 — 0 — 0
1726 Hermanus van Groen, Deeken, Willem Mooyweêr en
Willem van Elandsbergen Hooftlieden.
" Jan Stieprejaen heeft het Gilde gekoght als winkelier . . . 3 — 0 — 0
" July. Gerrit Horemán heeft het Gilt voldaan als konstkooper . 6 — 0 — 0
" July. Pieter Nolla heeft het Gilt gekoght als winkelier . . . 6 — 0 — 0
De namen van Deeken en Hooftlieden over 1727 ontbreken.
1727 Simon van der Gans buyten de Morspoort 't gilt gekoght . . 3 — 0 — 0
1729 Willem van Elandsbergen, Deeken.
" 15 April heeft Abraham Torenvliet aangenoomen Nicko-
laes van der Thee om te leeren schilderen. 6 — 0 — 0
1730 Willem Mooyweer, Deeken, Melchior Burgers en Dirk
Mobagh (kladsch.), Hooftlieden,
" 6 Febr. Met de soon van de ouwe van Dijk, Beeltsnijder, Beelt-
houwer, voor Burgemeesters geweest en geklaagt dat hij als onvrij Mr.
werkt en onwillig is tot het betalen van de boete en het koopen
van het Gilt.
Hebben de Burgemeesters hem gecondemneert de boeten sijnde
6 gulden te betalen en 't Gilt te koopen of zijn winkel te sluiten.
" 21 Maert heeft de voorn. van Dijk op rekening betaalt . . . 3 — 0 — 0
" 14 July heeft Ary van Dijk als Beelthouder het Gilt gekoght. . 3 — 0 — 0
nogh aan boete betaalt 2 — 0 — 0
1731 Jan Krul (beeldh.), Deeken, Coenraat Mooyweer en Mel-
chior Burgers (beeldh.), Hooftlieden.
1732 Coenraat Mooyweer, Deeken, Jan Krul (beeldh.) en Harman
Groen (beeldh.), Hooftlieden.
" 1 Febr. Kornelis Santhuysen als meester. 6 — 0 — 0
Voor 't boeckyen — 6 — 0
" Jan Krul (beeldh.), Deeken, Herman van Groen (beeldh.)
Willem Mooyweer en Willem van Elandsbergen,
Hooftlieden,
1733 5 Oct. heeft Jakop van Werven seyn gilt gekoght en betaalt
als Burger 6 — 0 — 0
" 2 Nov. heeft Mateys van der Eijk (fijsch.), seijn gild gekoft
en betaalt. 3 — 0 — 0

1734	Hermanus van Groen (beeldh.), Deeken, Dirk Mobagh en Mattijs van der Eijk, Hooftlieden.	
1735	Dirk Mobagh, Deeken, Mattijs van der Eijk en Willem Mooyweer, Hooftlieden.	
1736	Willem Mooyweer, Deeken, Hermanus van Groen (beeldh.), Johannes Krul (beeldh.), Gerrit van Winde (kladsch.), Jan Benedictus (kladsch.), Hooftlieden.	
"	20 Maart heeft Sr. Lauwris van der Vinne het Gilt gekogt als Mr. Constschilder en als Poorter betaalt	12 — 0 — 0
"	Nogh voor een ordonnantie	— 6 — 0
"	4 Mey heeft Pieter Catel het Gilt gekogt als Mr. Konstschilder en betaalt met een Ordonnantie	6 — 6 — 0
"	16 Aug. heeft Pieter Boetens het Gilt gekogt als Constverkoper	6 — 0 — 0
"	14 Dec. heeft Johannes van der Spijk het Gilt gekogt als Mr. Plaatsnijder en betaalt	6 — 0 — 0
1737	Hermanus van Groen (beeldh.), Deeken, Dirk Mobagh en Jan Krul (beeldh.), Hooftlieden.	
"	24 Juny heeft Haasebroek 1) zijn gilt gekogt als kunst-kooper en betaalt volgens ordonnansie.	
"	29 Oct. heeft de plaatsnijder Noag van der Meer zijn gilt gekogt als meesters soon door order van Burgemeesters	3 — 0 — 0
1738	Dirk Mobagh, Deeken, Jan Benediktus, Abram Pardoe en Andries Karpantie[r] (beeldh.), Hooftlieden.	
"	11 Febr. heeft Fransiskus van de Velde zijn Gild gekogt als Konstkooper en betaalt op ordere van Burgemrn tot moderaatsie	3 — 0 — 0
"	23 July heeft Leendert van Es het Gild gekogt als Konstkooper op ordre van Burgemeesters	3 — 6 — 0
1739	Gerrit van Winden, Deeken, Willem Mooijweer en Jan Krul, Hooftlieden.	
1740	Willem Mooyweer, Deeken, Jan Benedictus en Andries Carpentier (beeldh.), Hooftlieden.	
1741	Jan Benedictus, Deeken, Jan Krullee (beeldh.) en Dirk Mobagh Hooftlieden.	
1742	Jan Krul (beeldh.), Deeken, Abram Pardoe en Andries Karpentie[r] (beeldh.), Hooftlieden.	
"	2 Nov. Kornelis Assendelft zijn gilt gekogt en betaalt . .	6 — 0 — 0
"	an boete	2 — 12 — 0

Hier begint het laatste gildeboek.

1743	Abraham Pardoe, Deeken, Willem Mooyweer en Dirk Mobagh (kladsch.), Hooftlieden.	
"	19 Maart heeft Ariyaan van der Hoeve het Gilt gekogt als Konstverkoper	3 — 0 — 0
"	25 Maart heeft Nicolaas Reynenburg syn Gilt gekogt als Meester Vjnschilder	6 — 0 — 0
"	In den Ommegang heeft de Weduwe van Abraham Wijnbeek haar Gilt gekogt als schilderessie.	

1) Hij heet elders SEEGERD HAASBROEK.

1743	16 July heeft Pieter de Maare zijn Gilt gekogt als Meesters zoon van het plaatsneijden	3 — 0 — 0
"	18 July heeft Jan van Anson het gilt gekogt als Konstverkooper	3 — 0 — 0
"	5 Dec. heeft Willem van Egmont zijn Gilt gekogt als Mr. behangselschilder	12 — 6 — 0
1744	Willem Mooyweer, Deeken, Jan Benedictus en Pieter Cattel (fijsch.), Hooftlieden.	
"	24 Sept. heeft Frans van der Velden afstand van het Gilde gedaan als Konstkooper. Per memorie.	
1745	Jan Benedictus, Deeken, Jan Krul (beeldh.), Dirk Mobagh en Jan van Tol (kladsch.), Hooftlieden.	
"	14 Aug. heeft de Heer Francois Hochtyn het Gild gekogt als Meester Fijnschilder	12 — 0 — 0
1746	Jan Krul, Deeken, Abram Pardoe en Pieter Catel, Hooftlieden.	
"	6 Jan. heeft Reeneman zijn gilt gekogt als Meester Fijnschilder	3 — 0 — 0
1747	Abraham Pardoe, Deeken, Willem Mooyweer, Pieter Bos (beeldh.) en Jan Reeneman, Hooftlieden.	
"	1 July heeft Willem Otto Robart het Gild gekogt als Konstenaar	6 — 0 — 0
1748	Pieter Bos (beeldh.), Deeken, Dirk Mobagh en Jan Benedictus, Hooftlieden.	
"	12 Seht. heeft Klaas Rijers zijh Gildt gekoft als Fijnschilder	6 — 0 — 0
1749	Dirk Mobagh, Deeken, Jan van Tol en Pieter Catel, Hooftlieden.	
1750	Jan van Tol, Deeken, Jan Reynman en Jan Benedictus, Hooftlieden.	
1751	Jan Reneman (fijsch.), Deeken, Pieter Bos (beeldh.) en Pieter Cattel (fijsch.), Hooftlieden.	
1751	17 Aug. heeft Petrus van Aeke, Constschilder het gild gekogt als Fijnschilder en betaelt als vreemdeling met een ordonnantsi.	12 — 6 — 0
1752	Pieter Bos (beeldh.), Deeken, Dirk Mobagh en Jan Benedictus, Hooftlieden.	
1753	Dirk Mobagh, Deeken, Jan van Tol en Pieter Cattel, Hooftlieden.	
"	5 Sept. heeft Hendrik van Velthoven zijn Gild gekogt als Meester Fijnschilder.	6 — 0 — 0
"	31 Nov. heeft Antoony Begel het gild gekogt als Mr. fijnschilder	12 — 0 — 0
1754	Jan van Tol, Deeken, Pieter Bos, Jan Benedictus en Martinus van der Kaey, Hooftlieden.	
"	Neemp aen Antoony Piegel (Begel) Seyme Moolenaer voor 3 jaer om te leere schildere en te teykenen	1 — 0 — 0
1755	Pieter Bos, Deeken, Dirk Mobagh, David van Zonneveldt (kladsch.), Jan de Pree, hooftlieden.	
1756	Dirk Mobagh, Deeken, Jan Benediktus en Martinus van der Kaay, Hooftlieden.	
1757	Jan Benedictus, Deeken, Jan van Tol, David van Zonnevelt, Hooftlieden.	
1758	Jan van Tol, Deeken, Pieter Bos (beeldh.), Jan de Pree, Johannes Schaddee (beeldh.), Hooftlieden.	
1759	Pieter Bos, Deeken, Dirk Mobagh, Martinus van der Kaai, Hooftlieden.	

- 1760 Dirk Mobagh, Deeken, Jan Benediktus en David van Zonnevelt, Hooftlieden.
- 1761 Jan Benediktus, Deeken, Jan de Pree en Johannes Schaddee, Hooftlieden.
- 1762 Jan de Pree, Deeken, Pieter Bos, Marinus van der Kaij, Dirk Mobagh, Hooftlieden.
- 1763 Pieter Bos (beeldh.), Deeken, Johannes Schaddee (beeldh.) en Jan Benediktus, Hooftlieden.
- „ 13 Mey heeft Jan van Egmont zijn Gild gekoft als behangsel-schilder en betaalt als mrs. zoon 3 — 0 — 0
- 1764 Johannes Schaddé, Dirk Mobagh, Marinus van der Kaay, Hooftlieden.
- „ 30 April neemt Gysbert Krul aan Cornelis Bavelaari) om te leeren beelthouwen, zijnde een weeskind.
- „ 15 Mey ontvangen uyt handen van de Erve van weyle de Heer F. van Mieris voor 't verkoope van schildereyen. 2 — 14 — 0
- „ 18 Juni heeft Pieter Kattaar het Gildt gekogt als Konstkooper. 6 — 6 — 0
- 1765 Dirk Mobagh, Deeken, Jan Benediktus, Jan de Pree, Dirk de Wringer, Isak Millo (beeldh.), Hooftlieden.
- 1766 Jan de Pree, Deeken, Martinus van der Kay en Johannes Schaddee, Hooftlieden.
- 1767 Martinus van der Kaay, Deeken, Jan Benedictus, Dirk de Wringer, Wijnand Wartel, Hooftlieden.
- 1768 Jan Benedictus, Deeken, Dirk Mobagh, Isaak Milloo (beeldh.), Hooftlieden.
- 1769 Dirk Mobagh, Deeken, Johannes Schaddee en Jan de Pree, Hooftlieden.
- 1770 Johannes Schaddé, Deeken, Martinus van der Kaay en Dirk de Wringer, Hooftlieden.
- 1771 Martinus van der Kaay, Deeken, Wijnandt Wartel, Jan Benedictus, Pieter Jansze, Hooftlieden.
- 1772 Wynand Wartel, Deeken, Isaak Millo, Dirk Mobach, Samiel Meerburg, Hooftlieden.
- Louis de Moni voor het verkoopen van de schilderijen 2 — 14 — 0
- 1773 Isaak Miloo, Deeken, Jan de Pree, Dirck de Wringer, Hooftlieden.
- „ 23 April heeft Gerrit de Swaager, de beelthouwersproef, zijnde een ossekop vlak van voore gedaan met genoeg van Deeken en Hooftmannen; voor het regt met ordonnansie 6 — 6 — 0
- 1774 Jan de Pree, Deeken, Johannes Schaddé, Jan Benedictus, Dirk de Wringer, Hooftlieden.
- 1775 Johannes Schaddé, Deeken, Martinus van der Kaay, Dirk Mobagh, Samuel Meerburg, Cornelis Paschierse, Hooftlieden.
- 1776 Martinus van der Kaay, Deeken, Wijnand Wartel, Isaac Milo, Dirk de Wringer, Hooftlieden.
- „ 26 Febr. heeft Cornelis Bavelaar zijn proef gedaan als beeldhouwer; het regt voldaan met een ordonnantie 6 — 6 — 0

1) De bekende Leidsche houtsnijder.

- 1777 Wynand Wartel, Deeken, Jan de Pree en Dirk Mobagh.
Hooftlieden.
- " 5 Sept. Cornelis Bavelaar heeft aangenomen Willem
Engelbregt voor 4 jaren om te leeren beeldhouwen I — o — o
- 1778 Jan de Pree, Deeken, Samuel Meerburg en Cornelis
Passchierse, Hooftlieden.
- 1779 Samuel Meerburg, Deeken, Johannes Schaddé, Dirk
de Wringer, Hooftlieden.
- 1780 Johannes Schaddé, Deeken, Martinus van der Kaay,
Wijnand Wartel, Hooftlieden.
- " 8 Maart. Cornelis Bavelaar neemt aan Jacob van der
Schaat om te leeren beelthouwen, voor 4 jaar I — o — o
- 1781 Martinus van der Kaay, Deeken, Jan de Pree en Cor-
nelis Passchierse, Hooftlieden.
- 1782 J. de Pree, Deeken, Dirk de Wringer en Samuel Meer-
burg, Hooftlieden.
- 1783 Dirk de Wringer, Deeken, Johannes Schaddé, Wijnand
Wartel, Hooftlieden.
- 1784 10 July neemt aan Kornelis Bavelaar Cornelis Markaa
voor 4 jaar om te leeren beelthouwen I — o — o
- " 18 Aug. neemt aan Cornelis Bavelaar Jan Slightenhorst
voor 4 jaren om te leeren beelthouwen I — o — o
- 1785 Martinus van der Kaay, Deeken, Samuel Meerburg en
Abraham Beaumont junior, Hooftlieden.
- 1786 Samuel Meerburg, Deeken, Dirk de Wringer en Wij-
nand Wartel, Hooftlieden.
- 1787 Dirk de Wringer, Deeken, A. Beaumont en I. Schaddé,
Hooftlieden.
- 1788 Johannes Schaddee, Deeken, Isaak Sinjee, Hendrik
Mylius, Hooftlieden.
- 1789 Johannes Schaddee, Deeken, Isaak Cinjee, Hendrik
Mylius, Hooftlieden.
- 1790 Izaak Cinjee, Deeken, Johannes Schaddee Iz. en Cor-
nelis van der Kaaden, Hooftlieden.
- 1791 Johs. Schaddé Jr., Deeken, Hendrik Mijlius, Corns. Johs.
Schaalje, Hermanus de Kooning, Hooftlieden.
- 1792 Hendrik Mylius, Deeken, Johannes Schaddé den Ouden,
Corns. van der Kaaden, Jozua Valk, Hooftlieden.
- 1793 Johannis Schaddé, Deeken, Cornelis Johannes Schaalje,
Hermanus de Koning, Hooftlieden.
- 1794 C. J. Schaalje, Deeken, Johannes Schaddé Jr., Cornelis
van der Kaaden, Hooftlieden.
- " 4 Dec. heeft Sara Calou het gild gekogt 6 — 6 — o
- 1795 Johannes Schaddé, Deeken, Hendrik Mylius, Josua
Valk, Hooftlieden.
- 1796 Jacob Lefier, Deeken, Dirk de Wringer, Pieter de
Vreede, Gerrit de Zwager, Hooftlieden.
- 1797 Dirk de Wringer, Deeken, P. de Vreede, J. Lefier,
Hooftlieden.
- 1798 Pieter de Vreede, Deeken, Jacobus Lefier, Dirk de
Wringer, Hooftlieden.
- 1799 De vorige overlieden.

Nu volgt in eens:

- 1803 Nog dezelfde Overlieden. „*De Gildens zijn weder in werking gebragt*”.
 1804 Dezelfde Overlieden.
 1805 Jacob Lefer, Deeken, Gerrit de Zwager, S. Meerburg,
 Hooftlieden.
 1806 Gerrit de Zwager, Deeken, Gerrit Thomas Kleynders,
 Abr. Ouwel, Hooftlieden.
 1807 G. T. Klijnders, Deeken, P. de Vreede. Jan Meerburg,
 Jacob Lefier, Hooftlieden.
 1808 Pieter de Vreede. Deeken, Jan Abspoel, Hendrik Valk,
 Arnoldus Kettermans, Hooftlieden.
 „ 10 Febr. Cornelis Bavelaar neemt aan Jan Wippe om
 te leeren beeldhouwen voor 4 jaren.
 1811 Hendrik Valk, Deeken, Gerrit de Zwager, G. T. Klijn-
 ders, Hooftlieden.

I — o — o

Den Haag, Augustus 1901.

CORNELIS JACOB SZ DREBBEL,

1572—1634,

DOOR

DR. H. A. NABER.

„LEEUWENHOEK sagte, er habe mehr als einmahl von seinem Vater gehört, dasz er ein schlechtes Lob von seinen eigenen Landesleuten gehabt, und man ihn insgesamt nur den almarischen Prahlschamane geheissen, weil er Dinge vorgegeben und in die Welt geschrieben, die er niemals prästiret hätte.“

Merkw. Beitr. zu dem Weltlaufe der Gelehrten.
(Langensalza 1765).

INLEIDING.

BER es verdrieszt mich, den Unsinn weiter ab zu schreiben.“

Aldus ADELUNG in zijne „Geschichte der menschlichen Narrheit“, A^o 1785, waar hij handelt¹⁾ over „DREBBEL, ein Charlatan“ en zijne geschriften.

Die Charlatan was echter anderhalve eeuw vóór SCHEELE en PRIESTLEY volkomen vertrouwd met de zuurstof, bereidde ze in kolossale²⁾ hoeveelheden; tijdgenooten als PEIRESC en RUBENS werden geboeid door zijne fraaie vondsten; vorsten verzochten hem aan hun hof; CONSTANTIJN HUYGENS

¹⁾ p. 125. Nog erger maakt het onze landgenoot J. B. MENKEN.

²⁾ Zie bij subnautische boot.

³⁾ C. HUYGENS De Vita Propria Lib. II, v. 214.

Oud-Holland, 1904.

stelde zijn vriendschap op den hoogsten prijs, bracht uren met hem door;¹⁾ vergeleek hem, al was het dan ook in dichtmaat, met ARCHIMEDES en PYTHAGORAS.²⁾ In proza, met DAEDALUS.³⁾

Ephemere reputatie; wie rekent thans nog den „Alkmaarschen windmaker” tot de merkwaardige Hollanders der 17^e eeuw? het Land van REMBRANDT kent hem niet; de hoogste wetenschappelijke autoriteit oordeelde „minder gunstig” over hem; en ofschoon het „te ver zou leiden” dat minder gunstig oordeel „met bewijzen te staven”, werd hij „oneindig verre”⁴⁾ achtergesteld bij zijne tijdgenooten GALILEI en KEPLER; hij had „weinig echte natuurkennis”, alleen een „mystisch bespiegelende geest”. — Geen wonder dat het profanum vulgus DREBBEL bij Cagliostro en consorten indeelt als het zoo wordt ingelicht, N. B. bij gelegenheid dat een buitenlander, de Abbé REZZI, zich tot onze regeering had gericht met een zeer gedocumenteerd artikel⁵⁾ waarin ten koste van de familie JANSSEN maar ook van REZZI’S eigen landgenoot GALILEI, aan DREBBEL de eer werd toegekend van de ontdekking eener Nieuwe Wereld d. m. v. het *samengesteld* mikroskoop.

Zoo loonend als ten opzichte van DREBBEL was de reeks waaraan ik bezig ben nog niet; want wel ontbreekt bij PYTHAGORAS, ARCHIMEDES, DEIMAN en PAETS VAN TROOSTWIJCK, CAGNIARD DE LA TOUR en FARADAY telkens de mooiste of een der mooiste parels aan hun kroon, maar hier is de geheele kroon zoek en vervangen door een zotskap. Met al wat hij gevonden of verbeterd had: zijn scharlakenverf,⁶⁾ thermometers,⁶⁾ koudmakende mengsels,⁷⁾ thermoreguleur,⁸⁾ kunstbroederij,⁹⁾ bakkersoven voor het leger¹⁰⁾ en destilleertoestellen voor de vloot;¹¹⁾ camera obscura¹²⁾ en tooverlantaarn,¹³⁾ muziekautomaten,¹⁴⁾ subnautische boot¹⁵⁾ en torpedos;¹⁶⁾ mikroskopen¹⁷⁾ en kijkers,¹⁸⁾ perpetuum mobile¹⁹⁾ en zuurstof,²⁰⁾ watermolens²¹⁾ en perspompen²²⁾ — is DREBBEL zoo goed als weggeredeneerd.

1) Ib. regel 17.

2) Men gelieve „oneindig verre” in gedachten te houden bij de zoo straks te volgen behandeling van thermometer, Holl. verrekijker en mikroskoop!!

3) Verslagen en Mededeelingen der K. A. v. W. 1853 I 1e stuk p. 64sqq.

4) Estratta dagli Atti dell' Accademia Pontificia de' Nuovi Lincei 1851.

5—22 komen later uitvoerig ter sprake. Behalve de volgende nummers:

7) V. D. WOUDE Kronyk Alkmaar (1e uitgave 1645). Vergelijk ook Barklay's Argenis, verschenen 1621. MONCONYS Journal des voyages II plaat bij p. 40.

9) V. D. WOUDE. De zaak wordt goed verklaarbaar door zijn thermoreguleur.

10) MONCONYS en ook W. B. RYE, England as seen by Foreigners 1868 p. 241.

Ovens voor het leger van den prins van Oranje. 145 livres in 24 uur. Circulatiesysteem. Hertog van York kocht het geheim dier ovens.

11) Id. tegen Scheurbuik.

13) PEIRESC brief aan CAMDEN 1622: Kijkers waarmee men *schrift* op 1 mijl afstand lezen kon of de groote lens of spiegel bij v. D. WOUDE.

Nog wordt gezwezen over Bataafsche glastranen; over zijn methode om regen bliksem en donder te verwekken, zóó dat men geloofde dat het op natuurlijke wijze uit den hemel kwam. Gezwegen wordt over he magistraal gelukken van al die proeven en de wiskundige en algemeene kennis die er voor noodig was.

Wat is de reden van die ongehoorde daling in reputatie? Waren het slechts zooals Cappelle te verstaan geeft, schijnbaar belangrijke dingen, die hij handig wist te lanceeren? Ik hoop te bewijzen van niet. Verstond hij dan slechts de kunst van ze te lanceeren en was hij onbekend met de methoden om zich met belangrijke vondsten een *blijvenden* naam te verzekeren? Integendeel. Hij was voornaam en geheimzinnig¹⁾ als PYTHAGORAS; dan weer, als ARCHIMEDES, practisch, midden in het leven, voor vorst en volk; met CONSTANTIJN HUYGENS, en zeker ook met SCHAGEN, MORSIUS, TYMME, THORIUS, RUDOLF II in zijne gesprekken „zuiver wetenschappelijk”;²⁾ en ten slotte heeft hij zelfs den weg gevolgd dien Lord KELVIN (d. i. Sir WILLIAM THOMSON, Pres. Royal Society etc. etc.) aanbeveelt als den *eenig goeden*; hij heeft n. l. octrooien genomen en zelf met die octrooien gewerkt. „The only way of attracting attention to inventions of importance is to patent them and work the patents”³⁾ zegt hij voor wiens naam respect hebben allen die octrooien met „wetenschap” onvereenigbaar achten. — Is dan ten slotte in DREBBEL'S persoonlijkheid, zijn tijd of omgeving de reden van die daling in reputatie te zoeken? — Ook al niet: hij was, als zulks mee moet tellen, van zeer goede afkomst; heeft geen vonnis ondergaan; er rust geenerlei smet op zijnen naam;⁴⁾ hij was niet *te* geheimzinnig, deed alles „sonder swarte konste”;⁵⁾ was blijkbaar op den besten voet met zijn zoon (?), beide dochters en schoonzoons; de laatsten waren evenals DREBBEL van zeer goede afkomst; stonden hem uitstekend ter zijde; een ervan was lijfarts van den duke of York⁶⁾ (later Jacobus II); zij hebben hem allerminst gecompromitteerd; en ten slotte is DREBBEL niet opeens uit zijn arbeid weggerukt; althans aan zijn zoon en schoonzoons schonk hij zijne geheimen⁷⁾ denkelijk als huwelijkscadeau en bij testament⁸⁾.

Daar dus alle gewone redenen ter explicatie falen moet er een buitengewone reden zijn. Ik meen als zoodanig te kunnen aanwijzen de onschuldige uitdrukking „Perpetuum mobile” als benaming van een kunstwerk waarmee hij beroemd is geworden. En daarover dus een enkel woord.

Perpetuum mobile of Eeuwigdurende beweging is heel wat minder onver-

1) Volgens LEEUWENHOEK'S vader zelfs „van eenen onverdragelijken hoogmoed”; „voor schoonzoon achtte hij niemand rijk of geleerd genoeg”. Zie „Beiträge zu dem Weltlaufe der Gelehrten” van een anonymus, 1765, blz. 103.

2) Laatste alinea antobiografie uitgegeven door Dr. J. A. Worp.

3) „The Electrician” Jan. 25 1889 p. 331.

4) Zie later Ao. 1619 en 1612.

5) C. v. D. WOUDE, Kronyk van Alkmaar Ao 1742 p. 98.

6) Mededeeling van een lid der familie KUFLER, den heer van HOUWENINGEN te Rotterdam, 16 Mrt. 1901.

7) De zuurstof. Dr. JOH. SIB. V. KUFLER werd dit gelegateerd.

8) Zie Ao 1662.

dedigbaar dan „Eeuwig edict” of „Automobiel”. Beweer ik of een ander dat in DREBBEL’S tijd daar óók mede bedoeld werd dat het toestel zelf den arbeid leverde dien het verbruikte?¹⁾ Ik beweer alleen dat het nòg zou loopen als het in de roerige tijden van Karel I en Rudolf II niet verwaarloosd en verongelukt was; evenals dat van ARCHIMEDES nog zou loopen als het niet de oorzaak ware geworden van zijnen dood²⁾ en in triomf naar Rome was gevoerd. Ik beweer dat de toestellen van ARCHIMEDES en DREBBEL gelijksoortig waren, en een der weinige mogelijke oplossingen van een questie de tot de helft der vorige eeuw eene brandende is geweest. DREBBEL en ARCHIMEDES³⁾ hebben de *kleine* storingen in de atmosfeer weten vast te leggen, terwijl men thans nog altijd *niet* weet te benutten de eb en vloed, en andere effecten. Wie niet gelooft aan het P. M. van DREBBEL behoort ook te twijfelen aan dat van ARCHIMEDES en dan ook hèm „oneindig verre” bij anderen achter te stellen. Want diens methode om zijn eigen wet experimenteel te *bewijzen* werd tot voor kort absoluut niet begrepen, *scheen* hoogst primitief, werd zelfs op school niet vermeld. En achter de brandspiegels die schepen in brand staken staat ondanks de proeven van BUFFON e. a. nog steeds een vraagteken. Wat afdoend is: ARCHIMEDES laat *bedanken* voor roem op het gebied der Mechanica als deze roem niet gebaseerd is op zijne σφαῖρα, d. i. zijn Perpetuum mobile. Zijn trots waren de *wiskundige* vondsten en dan verder op het gebied der Mechanica alleen dit planetarium.⁴⁾

Daar nu dit P. M. van DREBBEL het uitgangspunt vormt van de door mij beoogde rehabilitatie, volgt hier de afbeelding uit een allerzeldzaamst boekje;⁵⁾ uit andere bronnen⁶⁾ is te becijferen, dat het meer dan manshoog was; het rustte op ebbenhouten voet.

Dit toestel⁷⁾ heeft gelooopen;⁸⁾ hoe, verklaarde ik reeds in 1901;⁹⁾ en in

1) D. zelf gaf zoo iets in het begin te verstaan; maar hij wist toch ongetwijfeld dat een geheim uitlekt als men het oververtelt, en hij heeft het verteld aan JACOBUS I en RUDOLF II en uitgelekt of geraden is het nog tijdens zijn leven door CONSTANTIJN HUYGENS, ANTONINI en een vriend van CABEO.

2) Plutarchus.

3) Wat tusschen deze beiden in ligt levert stof voor meer dan één apart artikel. Het is de studie van CTESI-BIUS, HERO en van curiosa als TYMME vermeldt in zijn boekje over het P. M. van DREBBEL. „These were ingenious inventions but none of them are comparable to the perpetuell motion here described, which time by triall in ages to come, will much commend.” Hoe gaarne zou men echter POSIDONIUS en KAREL V nog eens raadplegen over de juistheid van de voor mij onderstreepte worden! RAMUS, RIVALTUS etc.!

4) Het heette: κατὰ τὴν σφαιροποιάν en is verloren geraakt. Het was zijn eenige hoofdstuk over mechanica, de andere waren hem niet de moeite waard, of Carpus apud Pappum VIII 3. Κάριπος δὲ ποῦ φῆθεν ὁ Αντισχεύς Αρχιμήδη τὸν Συράκούσιον ἐν μόνον βιβλίῳ συντεταχέναι μηχανικὸν τὸ κατὰ τὴν σφαιροποιάν, τῶν δὲ ἄλλων οὐδὲν ἠξιοκέναι συντάξαι.

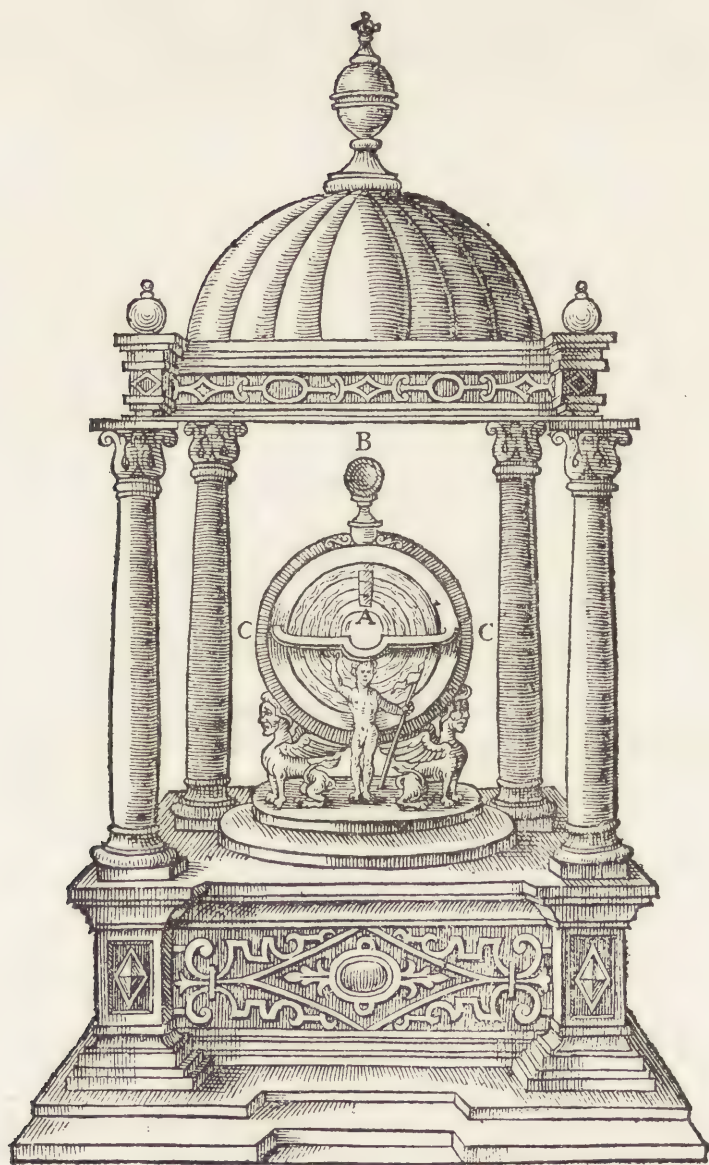
5) TYMME zie infra.

6) Brief ANTONINI en VAN DER HERK, Almeria Literata.

7) Waarover meer op p. 221 en 222.

8) Tot den tijd van RUBENS 1629 zekerlijk. Zie infra.

9) Annalen der Physik 4, Bd. 4. p. 815. Das Luftbarometer, von H. A. NABER.

Perpetuum Mobile van C. J. DREBBEL; getoond aan JACOBUS I \pm 1604.

(Schaal 1 : 10)

1902¹⁾ kwam van onverdachte zijde eene merkwaardige bevestiging: een specialiteit op dit terrein, die in 1854 aan dit toestel alle recht op bestaan had ontzegd, het had genoemd „*ein interessanter Beitrag zur Geschichte des modernen Mythos*,”²⁾ kwam uit brieven van ANTONINI aan GALILEI tot hetzelfde resultaat, en tracht DREBBEL thans op het punt van den thermometer de eer te hergeven die hem toekomt.

Het P. M. van DREBBEL heeft dus zeker bestaan, geloopt en verbazing gewekt. Rest echter te verklaren hoe het na DREBBEL'S naam te hebben gemaakt, dien ook, zooals ik boven aangaf, zou hebben *vernietigd*.

In het kort moet dat proces aldus zijn verlopen: Er waren slechts twee mooie exemplaren, dat van JACOBUS I en dat van RUDOLF II. (Zelfs CONSTANTIJN HUYGENS heeft nooit iets anders dan een *afbeelding* gezien.)³⁾ Deze zijn gaan stilstaan, toen bespot,⁴⁾ zoek geraakt.

Ook de afbeeldingen waren schaarsch, er is nog slechts één van over.⁵⁾

Wie een modelletje had, zooals RENES,⁶⁾ had waarschijnlijk niet de fondsen, het geduld, de bekwaamheid om er een uurwerk op te baseeren, en zonder dat was *zijn* toestel *mogelijk* wel gevoeliger maar niet heel veel interessanter dan het van afkomst zeer mysterieuse maar omstreeks dien tijd in gebruik komende „weerglas”⁷⁾ (het *echte* n.l., een glas in den vorm van het voorste deel van een trekpot).

Hadde men nu langer met dat weerglas gewerkt, zoo ware men mogelijk tot DREBBEL teruggekeerd, maar al spoedig na TORRICELLI (1643) begon men, terecht, kwikbarometers, te gebruiken voor den *druk* der atmosfeer, *gesloten* vloeistofthermometers voor de *temperatuur*, want het weerglas had beide effecten *tegelijk* aangewezen.

En zoo ging het om dezelfde⁸⁾ redenen denzelfden weg als later het toestel voor waterontleding door electriciteit: — naar de rommelkamer der physica! Evenmin als FARADAY dat proces (beter reces) kon stuiten bij zijn leven, kon DREBBEL het na zijn dood, en nog altijd wacht het weerglas op afbeelding in eenig leerboek of lexicon. Het moest zelfs zijn *naam* afstaan aan een der instrumenten

1) Mitteilungen zur Geschichte der Medicin und Naturwissenschaften, Heft 1-4, 1902. Neue Beiträge zur Geschichte des Thermometers von Dr. EMIL WOHLWILL. Ik voeg er bij fol. 261 Beeckmann.

2) Annalen der Physik 1854, 124, p. 163.

3) Autobiographie, uitgegeven door Dr. J. A. WOPF: „Mihi de pictura solâ facie notum.”

4) Bishop WILKINS, Mathematical Magick 1648, p. 229, cap. IX: „It seems this imprisoned spirit is now set at liberty or else is grown weary, for the instrument (as I have heard) hath stood still for many years.”

5) TYMME zie infra.

6) MONCONYS II p. 54 plaat.

7) cf. das Luftbarometer l. c. H. A. NABER.

8) 1°. Primitieve vorm. 2°. Invloed thermometer. 3°. Invloed barometer.

die zijn plaats kwamen usurpeeren, zooals de galvanometer van ROBERTSON dat moest doen aan de toestellen van na 1820.

Zoo werd dus elke band verbroken tusschen het weerglas en de wetenschap, en zelfs werd vergeten de aanzienlijke verbetering die DREBBEL het primitieve toestel deed ondergaan;¹⁾ zoodat men dat weerglas slechts hier en daar nog aantreft in antieke boedels, oudheidkamers²⁾ etc., altijd in het vóór-DREBBEL-iaansche model trekpot. De Neerlandici kennen het niet.

Toen dan opnieuw de zoekers naar het P. M. kwamen, zochten zij, maar vonden niet: de kwikbarometer was te zwaar om het te doen,³⁾ de thermometer evenzoo, het *nadeel* liet zich nu ook onbewust gevoelen van het scheiden der beide effecten die vroeger krachtig en vereend op één toestel werkten. De hardnekkige zoekers, die ongetwijfeld nu en dan van ARCHIMEDES en DREBBEL lazen, waren het spoor bijster en om hen te genezen was het eenvoudigst om te ontkennen, dat die toestellen ooit bestaan of gewerkt hadden. De fouten die gemaakt werden gaven aanleiding tot een enger omschrijving van het *begrip* Perpetuum mobile, en nadat ROBERT MAYER zijne beroemde wet had opgesteld⁴⁾ werd daaraan vastgeklonken het niet-bestaan van zulk een enger omschreven P. M.

Aan deze supplementaire wet nu werd stilzwijgend terugwerkende kracht toegekend: ARCHIMEDES kón geen P. M. hebben vertoond, dat moest een *vergissing* zijn; maar van DREBBEL, omtrent wien de berichten zooveel recenter waren en hardnekkiger stand hielden was het *bedrog*.⁵⁾

En zoo was het proces afgelopen: de historie onttrok aan DREBBEL de beschermende hand, afgerukt werden hem de épauletten, zijn vondsten verdeeld onder zijne tijdgenooten, niets bleef over dan een onbegrepen bijnaam, gesuggerd door eene afbeelding in een zijner boekjes;⁶⁾ want „windmaken” was het eenige dat DREBBEL had vertoond.

Wie zóó een charlatan wordt gescholden verdient uitvoeriger studie; het

1) cf. CASPAR ENS, *Thaumaturgus Mathematicus* 1651, p. 83, (eerste editie 1636).

2) Zeeuwsche oudheidkamer Middelburg. Ook „im ganzen Baierischen und Böhmischen Walde” volgens part. correspondentie.

3) NICHOLSON's *Journal* 1800, p. 126.

4) Behoud van arbeidsvermogen 1849.

5) Zelfs CONST. HUYGENS spreekt hiervan A° 1639 in een afzonderlijk opstel „De perpetuo mobili” (zie handschriften berustende bij de K. A. v. W.). Maar dit stuk dateert dan ook van na DREBBEL's dood en HUYGENS heeft het P. M. nooit gezien. Zie infra. Hij gaat af 10 op berichten van een bloedverwant, die in 1632 uit Engeland terugkwam, en uit D.'s mond vernomen had „se reperturum aut neminem”; waaronder m. i. te vertaan is dat D. tot aan zijn dood gedacht heeft aan een practische toepassing; 20, Op een lasterpraatje omtrent een lampje in den voet van het toestel, maar hij is als medezoecker naar een P. M. niet onbevooroordeeld.

6) Editie 1619 (Hamburg) van de *Elementen*. Figuur bestaat uit een opgehangen retort waaronder vuur en een vat met water waarin de hals van den retort reikt. Als de editie van 1604 hetzelfde bevat is de waarschijnlijkheid groot dat GALILEI's proef, door CASTELLI beschreven, imitatie was!

gaat niet aan dat buitenlanders, zooals REZZI, WOHLWILL, RYE,¹⁾ schier buiten-
ons weten of tegen onzen zin bijdragen tot zijne rehabilitatie; het gaat ook niet
aan om b. v. in de meteorologie nog langer te sukkelen met toestellen op opge-
naakbare plaatsen als DREBBEL ons een goed middel gaf om er *niet* mee te
sukkelen; en tertio gaat het niet aan van goede gegevens zóó weinig tot zijn
recht te doen komen.

Ik voor mij zie geen bezwaar om, als zijne tijdgenooten, DREBBEL een
tweeden ARCHIMEDES te noemen; zijn P. M. geeft daartoe reeds het recht; zijn
brandspiegels, watermolens, oorlogswerktuigen komen dat recht onderstrepen,
zijn meesterlijk werken met de subnautische boot moet alle tegenwerpingen doen
verstommen. Want die boot was zijn tijd zóó ver vooruit, dat ze fantasie is
geworden als de Nautilus van JULES VERNE; ze is met DREBBEL en zijn fraaie
vondsten tot den bodem gezonken, niet bij zijn leven maar na zijn dood. Zij
berustte, ça va sans dire, op de wet van ARCHIMEDES²⁾ (die echter pas kort te
voren door SIMON STEVIN *theoretisch* bewezen was) maar het was geen dood
lichaam als uit de boeken, het was een groot, geheel ondergedompeld, in water
zwevend perpetuum mobile, met een eigen wil, n.l. of te zinken of te drijven;
en ook omkantelen was een *veel* grooter moeilijkheid dan bij de *gesloten* onder-
zeesche booten van thans.

Wie het nuchtere maar aardige „duiveltje van DESCARTES (?)”³⁾ kent, zal
het beseffen. DREBBEL maakte zoo iets heel in het groot. Maar den *vorm*
moest hij zelf bedenken; *instrumenten* hebben om de diepte af te lezen; *licht*
om in de troebele Theems te lezen; *roeiers* om het schip te bewegen; *handig-
heid* om te manoeuvreren; de wet van BOYLE⁴⁾ moest hij (in 1621—22) ter
dege kennen, en *zuurstof* moest er zijn om zijn mannen te doen ademen.

Wie dus nog bezwaar heeft tegen den naam van „tweeden ARCHIMEDES”
vervange *charlatan* door het woord pionier. Maar dan een als MARCO POLO, die
geweest is waar men ook thans nog alleen met *moeite* komen kan. Zooals uit
den schamelen MARCO POLO een MARCO MILIONI werd toen hij zijn lompen
vaneen scheurde, zoo kon⁵⁾ ook DREBBEL zich metamorphoseeren: er zitten paarden
en diamanten in de „*crassa lacerna*” waarin hij na drie eeuwen tot ons terugkeert!

Finis Inleiding.

1) England as seen by Foreigners London 1865, p. 232—242.

2) Een knap man als Is. BEECKMANN meende tot in 1630 dat het gewichtsverlies afhankelijk was van
de diepte. Feitelijk was de wet niet behoorlijk bekend.

3) Dat van later datum dan DREBBEL en naar ik meen niet van DESCARTES is, MONCONYS I, p. 173
en nergens zijn plicht doet omdat een kettinkje ontbreekt.

4) Ao. 1661

5) Zie p. 228. Brief aan RIETWIJK.

A° 1572, toen er een ster aan den hemel was die Jupiter en Venus in glans heeft overtroffen, den ganschen nacht en zelfs overdag zichtbaar was; waaraan de naam van TYCHÓ BRAHE verbonden is; aan diens leerling KEPLER dus wel niet onbekend zal zijn geweest, en hem door haar totaal verdwijnen getroost kan hebben¹⁾ over het aanzien dat zijn concurrent bij RUDOLF II genoot — in dat jaar is DREBBEL te Alkmaar geboren, „uit een zeer deftigh en eerlijk geslacht, die op den stoel der regeering hebben gezeten.” Hij was de oudste.²⁾ Een van zijn broers³⁾ was lid der Staten Generaal⁴⁾ en zal naar ik gis in 1619 hebben bijgedragen tot de bevrijding van DREBBEL uit de gevangenschap te Praag; althans dit geschiedde op verzoek van JACOBUS I en de Staten⁵⁾.

Ook wordt vermeld een NICOLAAS DREBBEL die eene lakenververij te Leiden had en het Scharlakenverven zou hebben uitgevonden, maar BROCKHAUS⁶⁾ noch MORITZ CANTOR⁷⁾ kunnen mij de bron van dit bericht opgeven. Men zal later zien waarom ik deze belangrijke vondst aan D. meen te moeten toeschrijven.

Verder is bekend een PIETER JACOBSZ DREBBEL die in 1607 een zoon JAN PIETERS heeft⁸⁾; en JAN JANSZ PAPPUS was een cousins van onzen CORNELIS DREBBEL; hij inde voor dezen 4 Aug. 1607 f 10 rente stedelijke schuld⁹⁾.

Het is onbekend of de familie Katholiek was, en het afwisselend verblijf van DREBBEL aan de hoven van JACOBUS, RUDOLF en FERDINAND laat ons in het onzekere. De eenige opgave is dat JACOB KUFLER, een broer van DREBBEL's latere schoonzoons, gezegd werd „buon catholico” te zijn.¹⁰⁾

De woonplaats te Alkmaar is echter bekend. DREBBEL „heeft eenige jaren gewoond op den hoek van den Coningswegh, daer Hoorn uithangt,”¹¹⁾ en heeft later doen verkoopen het huis genaamd de Mosterdpot, nu Synagoge¹²⁾.

Van zijne jeugd het volgende. LUDOLF POTTER, rector te Alkmaar, met eere vermeld in een gedicht van C. P. SCHAGEN¹³⁾, heeft meermalen van hem gezegd dat hij een geleerd man zou worden¹⁴⁾. Dit klopt met de vriendschap

1) KEPLER was astroloog en trok WALLENSTEIN's horoskoop. Zie infra.

2) VAN DER HERK *Almeria Literata*.

3) Verder melden IMMERZEEL en KRAMM van een graveur ANTON DREBBEL, die zij voor denzelfden persoon houden.

4) en 5) VAN DER WOUDE.

6) *Conversation-Lexicon*.

7) *Allgemeine Deutsche Biografie* en particulier schrijven.

8) en 9) Bericht van den heer C. W. BRUINVIS, Archivaris te Alkmaar, Juli 1902.

10) Rezzi l.c. Brief Peiresc.

11) VAN DER WOUDE.

12) Bericht van den Heer BRUINVIS.

13) Niet te verwarren met G. P. SCHAGEN.

14) Mededeeling van den Heer BRUINVIS, Archivaris te Alkmaar.

Oud-Holland, 1904.

tusschen hem en G. P. SCHAGEN, dien hij te vergeefs aanzocht mede naar Engeland te gaan¹⁾, en omgekeerd dweept deze SCHAGEN, die bezongen wordt als een universeel genie²⁾, op schier vermakelijke wijze met de vondsten van DREBBEL³⁾. Verder acht ik *waarschijnlijk*:⁴⁾ omgang tusschen hem en de familie van den bekenden Burgemeester Sterktebouwmeester, landmeter, wis-⁵⁾ en sterrekundige, ADRIAAN DOEDES of THONISZ, wiens zoons naar den professor te Franeker allen METIUS genoemd werden.⁶⁾ ADRIAEN M., de latere professor, was slechts één jaar ouder dan DREBBEL. Zij woonden in dezelfde straat, den *Coninghsweg*, halverwege, aan den Zuidzijde, en de schuwe JACOB METIUS, heel wat oorspronkelijker dan LIPPERSHEY, liep vast dagelijks, met verlof zijn vaders, naar een brillenslijper, die in dezelfde straat, aan dezelfde zijde, wat dicht bij de vest woonde⁷⁾. Ook kan het vóór 1606 zijn geweest dat JACOB METIUS zijne alleréérste proeven met lenzen nam; hij schrijft n.l. kort vóór 17 Oct. 1608⁸⁾ in zijn request om octrooi dat hij al twee jaar er mede aan den gang is, maar proeven als van METIUS, waarbij boomen in brand vlogen aan de overzijde van de vest, beginnen gewoonlijk al vroeg en DREBBEL, die \pm 1605 naar Engeland vertrok, zal er wel iets van gezien of vernomen hebben.

Ook wijst de brief van G. P. SCHAGEN aan den hoogbejaarden vader der METIUSSEN, in \pm 1607, op een zekere belangstelling van deze laatsten voor DREBBEL en zijn doen. Hij wordt in dien brief geweldig opgehemeld; wij moeten „Jesus Christus danken, dat deze vondst (die alle natuurlijke wonderen overtreft), in onzen tijd aan den dach komt.”

Verder neemt MONCONYS jaren later zijn intrek bij een lid der familie M. en meldt niets anders dan goeds van DREBBEL waar hij over hem handelt.

GIJSBRECHT ANNES, voorkomende bij B. Toussaint,⁹⁾ schijnt eene fictieve persoonlijkheid te zijn: Ook van relaties met STEVIN en BARDESIUS bleek mij niets.¹⁰⁾

1) VAN DER WOUDE.

2) C. P. SCHAGEN Alkmaar's Lofdicht.

3) V. infra.

4) Men denke ook aan de volgende zaken:

ADRIAAN METIUS gaat 1592 te Leiden studeeren „daarna naar Tycho Brahe op het eiland Hven, (die later bij RUDOLF II te Praag was), en is geen astroloog maar een voorstander per Alchimie, en joeg een goede som gelds de schoorsteen uit. Komt 1619 evenals DREBBEL te Middelburg.

5) Het getal $\pi = \frac{355}{113}$

6) Zooals 's Gravenzande Ixius werd bijgenaamd.

7) Eikelenberg, c.f. van SWINDEN en MOLL eerste uitvinders der verrekijkers. Kon. Ned. Inst. 1831.

8) Zie v. SWINDEN en MOLL p. 129. Notarieel afschrift onder de handschriften van HUYGENS, op de Leidsche Bibliotheek F. p. 351.

9) Muzen Almanak 1850 p. 17

10) Bericht van den Heer BRUINVIS Archivaris Alkmaar. In een lexicon, naar ik meen van Ersch & Grüber, las ik zelfs van *tegenwerking* van STEVIN, die mede aanleiding was dat DREBBEL Holland verliet.

Het volgende tijdperk speelt in Haarlem of Leiden. DREBBEL zou te Leiden in de rechten hebben gestudeerd, maar in het Album Studiosorum komt zijn naam niet voor¹⁾ en in 1606 kent hij Engelsch noch *Latijn*; ²⁾ (weshalve hij in het Duitsch (?) schrijft). Wie zoo iets moet bekennen zal geen Leidsch Student in den waren zin des woords geweest zijn. Maar daar bij de geschiedenis van het scharlakenverven ook *Leiden*, NIKOLAAS DREBBEL en KUFLER te pas komen; daar in 1608 te *Leiden* eene Hollandsche uitgave en eene Duitsche vertaling der Elementen uitkomen, ³⁾ heeft DREBBEL er allicht relaties gehad, en een blauwen Maandag college geloopt; er is althans een verhaal dat hij na den dood zijner ouders (\pm 1586)⁴⁾ de rechten verwisselde met de filosofie ⁵⁾ en dat kan toch niet geheel uit de lucht zijn gegrepen.

Maar in Haarlem zien wij hem eerst recht op gang, werkende onder den beroemden graveur HENDRIK GOLTZIUS.⁶⁾ In 1597 maakt hij een prachtige plaat van Alkmaar, die daar nog wordt bewaard.⁷⁾ De zeven bestaande prenten, voorstellende de vrije kunsten alsmede Salomo, Ahasverus en Esther, getuigen van zijne bekwaamheid en doen ons gissen hoe artistiek later zijne platen voor de tooverlantaren zullen zijn geweest. Doch hij doet er meer. GOLTZIUS beoefent niet alleen de schilderkunst, waarvoor zijn talent zich minder leent, doch ook „de dolzinnige alchemie” die hem én z’n vermogen en een oog doet verliezen.⁸⁾ Zeer begrijpelijk en denkelijk, dat bij dergelijk werk het nut bleek van wat chemische kennis, van het vergrootglas. 1600 is ongeveer den tijd dat er graveurs komen die *alle* geheimen van het métier ontdekten; en onder die noemt men LUCAS VAN LEYDEN, DÜRER en GOLTZIUS het eerst.⁹⁾

Het verblijf te Haarlem had nog een ander gevolg: hij trouwde de zuster van GOLTZIUS; naar ik gis: omstreeks 1598. Hij zelf was dan toen 26 jaar; en is de gissing juist zoo kunnen zijne dochters bij hun huwelijken in 1623 en 1627 niet zoo bejaard zijn geweest als de vader van LEEUWENHOEK het later

1) Volgens den heer BRUINVIS Archivaris Alkmaar.

2) DREBBEL's brief aan JACOBUS I

3) RYE, Conservator British Museum, in zijn werk *Engeland as Seen by Foreigners*. l. c.

4) Bron van het jaartal kan ik niet terugvinden.

5) Bericht v/d Heer BRUINVIS.

6) HUBERT GOLTZIUS wordt hier niet vermeld omdat hij 46 jaar ouder was dan D. en te Brugge stierf toen D. 11 jaar oud was.

7) EIKELENBERG BOOMKAMP, *Gesch. v. Alkmaar 1747*. Het tweede deel, in voorbericht genoemd, is nooit verschenen.

8) CONST. H., autobiografie.

9) PH. ZILCKEN Elsevier's Maandschrift Nov. 1902.

spijtig doet vóórkomen.¹⁾ — 21 Juni 1598 krijgt DREBBEL als poorter van Alkmaar voor 25 jaar octrooi op een perpetuum mobile en een machine om water op te pompen.²⁾ Eigenlijk heet dit P. M. „een horologie ofte vuurwijser, twelken men den tijt van vijftich, zestig ja hondert ofte meer jaeren achter den anderen sal mogen gebruycken soo lange de Raden oft t' ander gaende werck niet versleten en sijn.” Het andere is „een middel oft instrument omme 't versch water in groote quantiteyt bij maniere van eene fonteyne vuyt het lach in der hoogte XXX ³⁾ XL, L ofte meer water deur looden pijpen te leyden ende opwaert te brengen op verscheijden manieren ende ter plaetse daer men tselve zal begeeren gestadelijck te doen loopen ende springen sonder ophouden.”

De datum 1598 voor de *toezegging* van een octrooi op zaken die „niet sonder langhdurige arbeyt, moeyten en groote costen zijn geïnventeert” is eene aanwijzing dat DREBBEL reeds vóór zijn 26ste jaar bemiddeld moet zijn geweest; maar ze is ook onmisbaar bij het onderzoek naar eene vreemde bewering bij den historicus BRANDT ⁴⁾ die wij van schijnbaar gansch anderen kant ook verneemen bij VAN ENST KONING.⁵⁾

De dichter en historieschrijver G. BRANDT is een betrouwbaar getuige waar het geldt de zaken van de familie DE GRAEFF: hij was zelfs aanwezig ⁶⁾ bij het huwelijk van PIETER DE GRAEFF en JOHANNA BICKER, in 1662, bij welke gelegenheid ook JOHAN DE WITT aanwezig was. Maar bovendien is BRANDT de zoon van een man die groote en kleine uurwerken, zonnewijzers en curiosa maakte⁷⁾ die veel verkeerde met DESCARTES tijdens diens verblijf in Amsterdam en in samenwerking met hem de snaren in uurwerken door kettinkjes verving; de vader (1594-1659) van BRANDT zal dus wel de bron zijn waaruit DESCARTES zijne niet al te onwaarschijnlijke bewering ⁸⁾ put dat JAKOB METIUS de uitvinder der verrekijzers is,⁹⁾ kortom den zoon, den geschiedschrijver BRANDT moet hier aandacht geschonken.

De zaak zou dan zijn dat JACOB DE GRAEFF (1571—1628), de onafhankelijke en eerlijke burgemeester van Amsterdam, en Dr. PIETER JANSZ HOOFT (1576-1636), ¹⁰⁾

1) Zie inleiding. Wie door den vader als huwelijkskandidaat wordt afgewezen kan zich niet partijdiger uitdrukken. De veronderstelling is niet gewaagd dat L.'s vader een assistent van DREBBEL is geweest, en dan eerst worden begrijpelijk de liefhebberij en de unieke methoden van zijn beroemden zoon. De datums kloppen: Leeuwenhoek (Jr.) werd geboren 24 Oct. 1632.

2) Navorscher 1855 en een brief van het Rijksarchief 3 Dec. 1904.

3) Ik cursiveer.

4) Leven van Pieter Cornelisz Hooft.

5) Het Huis Ilpendam. Vooral Noot 12.

6) Ib.

7) P. DE LA RUE, Geletterd Zeeland 1741, p. 479.

8) Dioptrica Cap. I.

9) Naast hem moet echter de onbekende genoemd, dien wij straks op de kermis te Frankfort vinden Sept, 1608.

10) JOH. E. ELIAS, de Vroedschap van Amsterdam, p. 399.

neef van den Drost, en door VONDEL bezongen, samen een P.M. hadden uitgevonden. Dit zou geweest zijn reeds vóór zij te zamen op den Heiligenweg een laboratorium hadden betrokken, dus vóór ± 1618, het jaar dat DE GRAEFF door Prins MAURITS werd afgezet. Zij zouden toen DREBBEL er mede naar Londen hebben gezonden, alwaar deze de vondst voorstelde als een van zichzelve; zoodat, toen het toestel door de Koningin gebroken was, DREBBEL geen nieuw *kon* (?), en DE GRAEFF en HOOFT niet *wilden* geven.

Ik heb hier de korte woorden van BRANDT aangevuld met het uitvoeriger bericht dat men bij ENST KONING vindt en zal nu *trachten* het ontwrichte verhaal te „zetten.”

1°. Is het na wat we van DREBBEL weten, *ondenkbaar* dat hij het toestel niet heeft kunnen repareeren. Hij heeft er toch ook een voor RUDOLF II gemaakt!

2°. Het P. M. heeft geloopt en de aandacht getrokken tot minstens 1629 ¹⁾.

3°. P. J. HOOFT heeft, aan het hof van RUDOLF, DREBBEL heel niet onmaskerd als dief. Als hij er vóór DREBBEL geweest is, dus vóór 1609, zou hij het hebben vertoond en DREBBEL zou met de nachtschuit gekomen zijn; wat *niet* het geval geweest is. *Na* DREBBEL kan hij er niet zijn geweest, want deze is in Praag geweest tot na RUDOLF's dood.

4°. RUBENS, die ook aan het hof bij RUDOLF is geweest, rept niet van eenig bedrog.

5°. In 1598, toen aan DREBBEL het octrooi op het P. M. verleend werd, was deze 26 jaar; en JACOB DE GRAEFF 27, doch het is onwaarschijnlijk dat deze op zijne buitenlandsche reis met LIPSIVS, waarbij zelfs Rome bezocht werd, tijd heeft kunnen vinden voor den „langdurigen arbeid en de moeiten”, die een dergelijk P. M. ongetwijfeld heeft vereischt. En in 1597 keerde hij juist van die reis terug ²⁾. P. J. HOOFT was toen pas 23.

6°. Zegt Dr. C. J. MATTHES, de uitgever van Brandt's leven van P. C. HOOFT, op het eerste gezicht „*dat deze mededeeling den toets der critiek niet kan doorstaan, spreekt vanzelf.*”

7°. zagen we BRANDT aanwezig bij het huwelijk van PIETER DE GRAEFF en blijkt ook het verhaal bij ENST KONING ontleend te zijn ³⁾ aan eene aantekening van dezen zelfden PIETER DE GRAEFF, zoodat de oorsprong van beider mededeeling hoogstwaarschijnlijk is PIETER DE GRAEFF (1638—1707), den *kleinzoon*

1) Datum van begin van CONST. HUYGENS' autobiografie (geschreven 1629—1631). H. spreekt daarin 't praesens. *Humor est in spira vitrea,.... referens* etc. Voor andere citaten zie infra en fol. 261 Beeckmann een groot, enorm belangrijk en onbenut handschrift, waarop de heer BROEKEMA te Middelburg mij attent maakte, nadat dit artikel geschreven was.

2) Van ENST KONING, Huis Ilpendam.

3) Noot 12 l. c.

van JACOB DE GRAEFF en P. J. HOOFT¹⁾ en die geboren werd na DREBBEL's dood. Mondelinge mededeeling is buitengesloten. Het is dus bij PIETER DE GRAEFF een verhaal hoogstens uit de 2de hand óf gedistilleerd uit aantekeningen zijns grootvaders.

8°. Leid ik uit de woorden van CONST. HUYGENS af dat het toestel tijdens het leven van DREBBEL gebroken is en dat hij het (onmiddellijk) gerepareerd heeft²⁾.

9°. Heeft zijn schoonzoon JOH. SIB. het toestel niet hersteld toen het later wéér niet liep.³⁾

10°. Vermeldt ENST KONING dat de *Koningin* het brak, en VAN DER HERK⁴⁾ dat de dochter van koning FREDERIK het deed, wat weer op TWEEMAAL breken schijnt te wijzen.

11°. Is er A° 1662 een JACOB DREBBEL te Londen⁵⁾, wiens naam mogelijk met de verwarring in verband staat.

12°. Bij het ontbreken van eenig nader bericht houd ik het er voor dat Hooft de zaak te Haarlem⁶⁾ of Praag van Drebbel heeft afgezien; dat ze in correspondentie hebben gestaan; dat er een toestel voor DREBBEL zal zijn verzonden doch dat het overige aan *misverstand* te wijten is tusschen DE GRAEFF en HOOFT eenerzijds, JOH. SIBERTUS VAN KUFLER en JACOB DREBBEL anderzijds. En aan het feit dat het een verhaal is uit de tweede hand. Het is jammer dat zoek schijnt geraakt de geheele bundel Chemica, Medica en Mathematica van Dr. P. J. HOOFT, die door PIETER DE GRAEFF 8 Dec. 1678 aan Dr. GALENUS ABRAHAMSZ⁷⁾ werd ter hand gesteld⁸⁾; als ook dat de tegenwoordige bezitter der familiepapieren van de familie DE GRAEFF mij niet kan inlichten⁹⁾ bij gebrek aan een agenda.

Het tweede octrooi van 1598 was ook van groot belang. DREBBEL spreekt van 30, 40 en 50 voet. Waarom niet van 10 en 20? Omdat, zooals thans ieder weet, maar wat in 1643 nog door TORRICELLI moest worden geleerd, de „horror vacui” niet verder gaat dan 30 voet water of 76 cM. kwik. Aan dat getal 30

1) JACOB DE GRAEFF † 1638. PIETER JACOBS HOOFT † 1636.

↓
CORNELIS DE GRAEFF

↓
CATHARINA HOOFT

PIETER DE GRAEFF. Geb. 1638.

2) Autobiogr. ut *effracti* etc. en het daaropvolgend *praesens*: „Humor est..... alto citroque sua sponte *commeans*, et peritiorum aequae ac imperitiorum oculos rarâ perennitate *perstringens*.”

3) Vide infra. 4) Almeria Literata.

5) Request van hem en JOH. SIB KUFLER.

6) Uit het handschrift van BEECKMANN, fol. 164, zou ik durven gissen dat DREBBEL en HOOFT te Haarlem van 1598—1601 hebben samengewerkt.

7) Geb. te Zierikzee. Later geneeskundige en doopsgezind predikant te Amsterdam.

8) Van ENST KONING l.c.

9) Brief van Jhr. D. DE GRAEFF, 27 April 1903.

zien wij dus dat DREBBEL hier *Torricelli 45 jaar vóór was*; en dat zijn kennis op het gebied van pompen althans eene soliede basis had. En dat daar practische kennis bij kwam blijkt wel uit VAN DER WOUDE's mededeeling dat hij „uyt een Put ofte Reviere *ongelooffelijk veel water* (kon) doen optreken.” Geen overdrijving zal het zijn als hij straks in zijn brief aan JACOBUS beweert het water *honderd* of meer voet te kunnen ophalen; want aan het eind van zijn leven is hij nog altijd (en zeer in 't groot!) op dat gebied bezig; terwijl het eerste wat na 1598 van hem te vermelden valt is een „fonteyne buyten de noortpoorte” te Middelburg. Voor deze en andere werkzaamheden kreeg hij van de stad in 1600—1601 de som van £ 23. 6. 8. ¹⁾

Dit gegeven uit Middelburg, kort als het is, is van eenig belang omdat er uit blijkt dat hij zijne octrooien zelf exploiteerde; vervolgens om zijn verblijf in dezen tijd vast te stellen en misschien ook in verband met eene questie betreffende Lippershey. Wij zagen dat op den Coningsweg veel met lenzen werd gewerkt; elders dan te Alkmaar en te Middelburg zijn geen indicaties van zulke proefnemingen; en als wij nu als een positief feit van BOREEL hooren dat er *uit Holland een man naar Middelburg kwam* om naar het geheim der Janssens(?) te zoeken, is het niet al te gewaagd in dien persoon DREBBEL te vermoeden. Ik kom hierop terug, maar accentueer nu slechts dat DREBBEL althans in 1600/01 en in 1619 te Middelburg is geweest. Waarschijnlijk ook in 1608.

16 Febr. 1602 ²⁾ kreeg CORNELIS JACOBSZ DREBBEL te *Alkmaar* van de Staten voor 12 jaar octrooi ³⁾ „omme alleen in de vereenichde provinciën te practiseeren de middelen bij hem geinventeert om alle roockende ende uitslaende schoorsteen⁴⁾ bequemelijk te doen trekken” enz. volgens de getransformeerde patronen. De boete op navolging gesteld was 100 gouden realen. En dat DREBBEL zich ook in die richting bleef bewegen bewijzen zijne ovens, in de inleiding genoemd. MONCONIJS heeft geproefd van het brood dat er mede gebakken werd.

Ao 1603 zou hij volgens CANTOR ⁵⁾, (die mij de bron van dat bericht evenmin kan zeggen als BROCKHAUS) een clavecymbel hebben gemaakt. Maar daar ik eerst Ao 1610 iets positiefs daaromtrent kan vinden, breng ik dit merkwaardig toestel later ter sprake.

Ao. 1604 is van grooter belang. Het is dat van de allereerste bekende

¹⁾ Middelb. Archief VIII F, p. 119. Het handschrift van Beeckmann is alleen reeds wat dit punt betreft *vol* merkwaardige gegevens.

²⁾ 1 Oct. 1602 wordt Lippershey poorter te Middelburg. Bij zijn bezoek van 1600—1601 heeft DREBBEL hem dus denkelijk niet getroffen.

³⁾ Dodt van Flensburg 1844, p. 105 en Actenboek Staten Generaal fol. 38.

⁴⁾ Den schoorsteen vindt men in de literatuur tegen dat dit octrooi afloopt dus Gazzoni 1616, Lipsius 1613, van Weyhe 1622, 1620 Beeckmann, Rubens 1629.

⁵⁾ Allgem. Deutsche Biografie.

uitgave der „Elementen“; ¹⁾ men stelt de uitgave van dat boek gewoonlijk 1621 en kan dan gemakkelijk aantoonen, dat DREBBEL niet oorspronkelijk was. ²⁾ Maar TH. VAN DOESBURGH te Rotterdam bezat in 1868 toch eene hollandsche uitgave van [1604] „mit einem schön geschnittenen Bildnisze des CORNELIS DREBBEL geziert.“ ³⁾ Die uitgave schijnt „allerzeldzaamst“; en door dit jaartal wordt m. i. bevestigd, dat DREBBEL aan LEEGHWATER den weg wees voor zijne duikproeven. Want 3 Mei 1605 kreeg deze octrooi daarop; in April had een wijnkooper uit Alkmaar er wonderen van verteld aan Prins MAURITS, die zich dat langdurig onder water blijven, fluitspelen etc. dan ook liet vertoonen. ⁴⁾ Het was zoo belangrijk, dat de nazaten van L. dat octrooi in bijzondere eer hielden ⁵⁾.

Maar nu dit. DREBBEL spreekt in zijne Elementen van *Salpeter, gebroken „door die kracht des vuers, ende also veranderdt in de natuyre des luchts“* en luce clarius is mij, wat den biografen van DREBBEL en den biografen van LEEGHWATER schijnt ontgaan te zijn, dat hier sprake is van de zoo verbazend belangrijke ontdekking en royale toepassing der zuurstof. Waarom is nu LEEGHWATER niet alléén en is zijn naam gekoppeld aan dien van PIETER PIETERSZ, geboren 1574 te Alkmaar, en WILLEM PIETERSZ, allen wonende te de Rijk, waarvan de tweede in zijne Opera *Omnia* ⁶⁾ niet rept van iets dergelijks? Hoe komt het, dat bij DODT VAN FLENSBURG achter den naam JAN ADRIAENSZ abusievelijk ⁷⁾ maar toch pikant tusschen haakjes DREBBEL staat en niet LEEGHWATER?

Ik heb tot nader order meer idee in DREBBEL als den waren vinder. Want bij LEEGHWATER blijven het vertooningen voor het volk en alleen *plannen* om in oorlogstijd onder water d.m.v. een waterharnas brieven over te brengen; maar bij DREBBEL en zijn schoonzoons wordt de vondst uitgewerkt; hij brengt zuurstof in het P. M. tot meerder mysterie; er komt straks een boot met 12 roeiers, die 2 mijlen en 3 uur onder de Theems vaart, dus van het eene paleis naar het andere denk ik; de Koning is er, misschien tijdelijk ⁸⁾, aan boord, duizenden

¹⁾ CONST. HUYGENS zegt er van in zijn autobiografie: „De Elementis libellum saepius increpavi, quod verbis affectate mysticis (quae chymicorum fastuosa insania est) foedare sustinuisset, egregium coetera tractatum et non vulgaris iudicii vestigia prodentem.

²⁾ O. a. van Porta zou hebben nageschreven.

³⁾ Hij zond dezen ter kennismaking aan Dr. T. BURCKHARDT te Basel. (Zie Pogg Ann 1868, 133, 680). Waar deze editie werd uitgegeven bleek mij niet. Evenmin waar het boekje thans is.

⁴⁾ Bij den Haag in tegenw. van FR. HENDRIK en anderen. Ook te Amsterdam in den Singel.

⁵⁾ Haarlemmermeerboek, Editie 1838, p. 31.

⁶⁾ Preeken met vooraan een biografie, waar men *niets* uit leert.

⁷⁾ Ook het Rijks-Archiefdepot te Utrecht houdt deze zaak voor een onjuiste conjectuur van DODT VAN FLENSBURG (schrijven van 2 Mei 1904).

⁸⁾ De Recensent 1810, p. 22: „De Koning voer in dezelve onder de Theems door.”

Londenaars zijn aan den kant. En terwijl LEEGHWATER \pm 1628 te Bordeaux ¹⁾ moerassen gaat droogleggen is DREBBEL vlak in de buurt te la Rochelle misschien bezig met datgene, waarop L. toch octrooi had genomen. DREBBEL zweert in zijn brief aan JACOBUS „bij den allerhoogsten God”, dat „*noch die schriften der ouden, noch eenighen mensch mij de minste hulp hierin gedaen heeft*” en ofschoon ik in dien brief zijne ontdekking der zuurstof niet vind vermeld, getuigen toch deze woorden van een groote en nooit afdoend weerlegde onafhankelijkheid van werken. DREBBEL was ongetwijfeld ook meer chemicus dan een man als LEEGHWATER. DREBBEL beschouwt de zuurstof tot zijn dood als eene unieke vondst, alleen in te ruilen tegen „den steen der wijzen.” ²⁾ Hij laat ze, denklijk bij testament, ³⁾ aan zijn schoonzoon na. Kortom, het lijdt voor mij geen twijfel of LEEGHWATER pronkte hier met andermans veeren; wie een zaak *vindt* pleegt ze te vervolgen in al hare toepassingen en consequenties; en bijna zou ik die stelling durven omkeeren. ⁴⁾

LEEHWATER blijft echter een merkwaardige plaats bekleeden: hij schijnt in de drie eeuwen, die ons van DREBBEL scheiden, de eenige te zijn geweest, die dat malle boek van de Elementen attent gelezen en begrepen heeft. DREBBEL heeft zich niet *te* geheimzinnig uitgelaten: een heeft het dan toch begrepen. ⁵⁾

In of vóór 1606 schreef D. een (volgens de meesten) gezwollen brief aan JACOBUS I, die 1603 gekroond was. Hij schrijft als *onderzaat*; *was* dus al in London; verklaart wat hij alzo kan; noemt de beweringen van anderen omtrent het perpetuum mobile „eitles Geschwätz” — wat verdedigbaar is; maar wat erger is, hij schijnt ook niet aan Archimedes te gelooven die (volgens mij) precies hetzelfde had gedaan; althans Cicero en Plato spreken haast even opgewonden over dat automatisch planetarium van Archimedes als SCHAGEN over dat van DREBBEL. (Archimedes had zon, maan en vijf planeten doen loopen, dat zijn er zeven; bij DREBBEL vond men twee wijzers aan elken kant, en een

1) Waar men hem totaal vergeten is en zijn naam niet vinden kan. Brief van den Archivaris 11 Juni 1904. Overigens kan het uitkomen: 1599 kreeg BRADLEY een privilege van HENDRIK IV om de moerassen droog te maken. Deze stond het aan GANCEM af, die van Vlaamsche afkomst was en 1627 stierf. In 1628 stelt v. HASSELT (de uitgever van het Haarlemmermeerboek 1838) den tocht van L. naar Bordeaux. En volgens Dic., Nat. Biogr. was LEEGHWATER 1628 voor la Rochelle bij den Duc d'Espèron.

2) Zie Monconys II, p. 40—42. 3) Vide infra.

4) De uitzonderingen, zooals van Oerstadt—Ampère, Volta—Nicholson & Carlisle zijn dan ook altijd een oorzaak van verwondering geweest.

5) Overigens eischt deze zaak nog veel meer licht. De geheele geschiedenis der zuurstof komt erbij te pas en er zijn, zooals bij Geber en Paracelsus, nog vóór DREBBEL goede sporen. Verder ben ik *nog steeds wachtende* op informaties uit de Rijp. JACOB DE GRAEFF was daar in de buurt, op het slot Ilpendam. De Rijp was in goede gemeenschap met Alkmaar.

Oud-Holland, 1904.

maantje bovenop, dat schijnt dus eerder wat minder). (Zie later). Toch vindt men verder geen ongegronde beweringen in dezen zelfbewusten brief, en zelfs waarschuwt hij tegen overdreven verwachtingen: „*Nur die einzige Kosten machen dasz das Werk nicht wohl zu nutzen ist, wenn man es in das grosze wollte anrichten.*”

De brief, mogelijk ¹⁾ ook protectie, maar van wien? had effect. Maitre JACQUES „could hardly believe that this motion should be perpetuall, except the misterie were revealed unto him”, en toen deelde „this cunning Bezaleel” het Z. M. „in secret manner” mede, „whereupon he applauded the rare invention.” ²⁾ Ook de Koningin deelde die nieuwsgierigheid en liet den bol uit handen vallen, als althans eenige grond van waarheid is in het verhaal van PIETER DE GRAEFF; en op dit geval slaan misschien de woorden van CONST. HUYGENS dat niemand (dan HUYGENS later zelve ³⁾ de oorzaak begreep, ook toen het *stuk* was:

„*eâ subtilitate fabricavit, ut effracti etiam abditas caussas nemo, quod sciam* ³⁾ *assecutus sit.*” ⁴⁾

Ik herhaal hier de gissing dat het circa *dezen* tijd door de *koningin* en later na DREBBEL's *dood* door *Frederici filia regis* gebroken is. Want HUYGENS schreef circa 1629.

In 1607 was hij reeds zoo vermaard dat Keizer RUDOLF II hem naar Praag verzocht te komen ⁵⁾ en bij dat verzoek een gouden keten voegde ⁶⁾. Wij vinden hem echter eerst in October 1610 te Praag, en mogelijk heeft hij dus eerst goed geïnformeerd naar den aard van den Keizer; daar er een twaalfstal afbeeldingen van HENDRIK GOLTZIUS bekend zijn, voorstellende soldaten van RUDOLF's garde, zal deze dat hof hebben bezocht en zal een goede bron voor informaties zijn geweest.

Een bezoek aan het vasteland omstreeks 1608 lijkt mij ook met het oog op het volgende alles behalve onmogelijk. Zoo is er 1608 te *Leiden* eene Hollandsche en eene Duitsche editie der Elementen verschenen ⁷⁾, en evenals eene editie te Erfurt 1624 en eene te Frankfort 1628 m. i. wijzen op een tijdelijk verblijf, op relaties die hij bij zijn tweeden terugtocht uit Praag had aangeknoopt,

1) Rye p. 229 uit oordeel Venetiaanschen gezant 1608—11. „The councillors of the King are 25 in number; if you want anything done, you must make large presents.... they take.... even from foreigners and ministers of Princes. etc.

2) Tymme A dialogue philosophicall 1612.

3) Onjuist. Antonini en Cabeo hebben het ook best begrepen.

4) Autobiografie, geschreven 1629—1631.

5) KEPLER aan AUGUST V. ANHALT 29 Juli 1607. 6) Tymme 1612.

7) Rye p. 242. Ik kan mij die Duitsche edities goed verklaren als ik bedenken, dat hij ze in Deutschland wilde verspreiden; hij deed vele reizen door Engeland en Midden-Europa zegt van der Woude. De editie te Lyon 1628 verbaast mij echter een weinig.

zoo is het m.i. ook hier.¹⁾ Misschien is de brief van December 1607 van G. P. SCHAGEN aan den bejaarden vader der Metiussen²⁾ het uitvloeisel van een mondeling onderhoud met DREBBEL, maar merkwaardig lijkt mij vooral dat er in 1608 *en in Middelburg en in Frankfort a/d Main*, (op de najaarskermis) een Hollander opduikt, dien men tot heden NIET HEEFT WETEN THUIS TE BRENGEN, en op wien m. i. alleen de naam DREBBEL past. BOREEL dan vertelt van een Hollander die naar Middelburg kwam om naar het geheim der Janssens te zoeken en toevallig bij LIPPERSHEY terecht kwam. Deze, gewezen metselaarsknecht³⁾, woonde vlak bij de Janssens (en naar zijne woning te oordeelen zou ik zeggen dat hij reeds brillen maakte). „De snedige Laprey *lette keurig op al wat die man hem openbaarde*”, maakte daarna verrekijkers „naar den zin dies vreemdelings” (die er dus verstand van had) en vroeg *vóór 2 Oct. 1608 octrooi* op den z.g. Hollandschen kijker. Dit laatste meldt niet BOREEL maar een authentiek stuk.⁴⁾

Aangezien nu die Hollander voor BOREEL *eenigszins* bijzaak is, lijkt het mij niet noodig dit punt met evenveel wantrouwen⁵⁾ te bejegenen als de andere beweringen. Pure verzinsels zijn het bij BOREEL niet; meer verdraaide feiten.

En nu komt daarbij het volgende, meer *uitvoerig* relaas van de handelingen van dien Hollander en Laprey. Het is uit gansch andere bron, een werk van den Milanees Syrturus uit 1618, slechts 10 jaar na dato, terwijl bekend is dat S. al in 1609 informaties kwam halen. Het bevat een jaartal dat bijna goed is; het is of ik DREBBEL in levenden lijve voor mij zie. Ik citeer uit VAN SWINDEN en MOLL:

„Sirturus geeft een verhaal van de uitvinding, bijna gelijkluidend met dat van BOREEL, behalve dat hij de tusschenkomst van een Genius schijnt in te roepen. Er kwam in 1609 een Genius of anders een onbekend man te voorschijn van uiterlijk aanzien een Hollander, die te Middelburg zich vervoegde bij JOANNES LIPPERHEIM. Deze is een man, wiens uiterlijk veel belooft, en een Brillenslijper. Er is geen andere Brillenslijper in de stad.⁶⁾ Deze man bestelt bij dien LIPPERHEIM verscheidene glazen, zoo bolle als holle. Op den bepaalden tijd komt de onbekende, om het bestelde af te

1) Het is voor de geschiedenis van DREBBEL en vooral voor deze questie van 1608 *inderdaad* een belangrijk punt dat leden van de familie KUFLER, behalve te *Arnhem*, ook te *Leiden* de lakenververij beoefenden. Het blijkt volgens den Heer VAN HOUWENINGE uit de familiepapieren (schrijven van 29 Nov. 1904.) Een reis van DREBBEL naar Leiden, Arnhem en Keulen—Frankfort in 1608 rijst er door in waarschijnlijkheid.

2) v. SWINDEN en MOLL stellen dat sterfjaar in of kort na 1607, p. 120 verwijzende naar *Vrimoe Athenae Frisicae* p. 98, maar de datum is Nov. 1620.

3) Getuigenis Abr. de Jonge 1655.

4) Acte en Resolutien der Staten-Generaal, Archief te 's Hage. Zie v. SWINDEN en MOLL.

5) Zie *infra*.

6) Zacharias Janssen wordt nergens officieel als brillemaker vermeld en handelde 1622 in tabak!

halen. Zoo ras heeft hij de glazen ontvangen, of hij houdt een hol en een bol glas tegelijk voor zijn oog, en vermeedert en vermindert derzelver onderlingen afstand, even alsof hij het werk des kunstenaars elders wilde beproeven; vervolgens betaalt hij den kunstenaar en vertrekt.

De kunstenaar, in het geheel niet van verstand ontbloot, doet hetzelfde en volgt na hetgeen hij had zien doen. Spoedig kwam hij op den inval, die glazen in een buis te sluiten. Hij toog er mede naar Prins MAURITS enz."

En nu de *tweede* onbekende, te Frankfort 1608.¹⁾ Het verhaal wordt gedaan door SIMON MARIUS²⁾, is zeer eigenaardig, lijkt niet verzonnen³⁾. Die man had een *kijker*, een *Hollandschen* kijker op de najaarskermis die in *September* daar gehouden wordt. En dat in 1608! Dat jaartal wordt door MARIUS zelf nader toegelicht door de mededeeling dat hij en FUCHS (waarover direct nader) in 1609 een kijker uit Nederland ontvingen terwijl hij uit *Neurenberg* geen glazen had kunnen krijgen om dien kijker na te maken.

JOAN FILIP FUCHS, of krijgsman of geheimraad van den Keurvorst van Brandenburg, was in elk geval liefhebber der Wiskunde.⁴⁾ SIMON MARIUS de wiskundige van den Keurvorst, en *berekende Almanakken*; ziedaar dunkt mij vrij plausibele redenen voor hun samenwerken; en iemand die Almanakken berekent vergist zich niet zoo gauw in jaartallen als een ander. Daar zijn boek in 1624 te Neurenberg gedrukt is zal hij ook moeilijk hebben kunnen knoeien met den datum van de te Neurenberg (in 1608) bestelde glazen.

Een koopman van zijne kennis nu verhaalde aan FUCHS, dat er een Hollander op de Misse aanwezig was, die een werktuig uitgedacht had, waarmede men verwijderde voorwerpen nabij en grooter zien kon. FUCHS deed dien Nederlander bij zich komen en redetwistte met hem over den uitvinder⁵⁾ en de waarheid der uitvinding. Maar de Nederlander bracht het werktuig voor den dag, waarvan een glas gebersten was, en FUCHS ondervond zelf de waarheid van hetgeen men hem gezegd had, dewijl hij verwijderde voorwerpen door deze buis, eenige malen vergroot, beschouwde. De Nederlander eischte te veel geld, volgens het oordeel van FUCHS, zoodat hij het werktuig niet kocht. Tehuis gekeerd, verhaalde hij dit alles aan MARIUS, en voegde er bij, dat zulk een werktuig uit twee glazen, een hol en een bol moest bestaan, en hij teekende terstond met krijt, hoedanige

1) Zie v. SWINDEN en MOLL l.c. p. 162.

2) *Mundus Jovialis* etc.

3) Het geeft de eer aan een onbekenden Hollander, en eischt slechts prioriteit voor het kijken naar Jupiter een idee dat nog al voor de hand lag. Veel eervoller (?) ware het voor SIMON MARIUS geweest, ook het *instrument* voor eigen vinding te verklaren, à la Galilei.

4) Kepler schrijft over hem als „patroni nostrarum artium, ut andio, maximi.”

5) Zich hier als uitvinder voordoen ware gemakkelijk genoeg geweest en toch was er discussie over. Het klopt met DREBBEL's houding te Praag!

glazen hij meende. MARIUS nam dadelijk een hol en een bol brillenglas, plaatste dezelve op eenigen afstand en begreep er de waarheid der zaak uit. Toen zond hij modellen naar Neurenberg, om geschikte glazen te doen slijpen, doch konde er niet in slagen. FUCHS ontving in den zomer van 1609 een kijker uit Nederland, en begon er met MARIUS dadelijk den hemel en de sterren mede waar te nemen."

Nu moet men wel voorzichtig zijn met dit verhaal, omdat het óók moet dienen om GALILEI de 4 manen van Jupiter te betwisten, en GALILEI hierover in felle woede ontstoken is. Maar het klopt toch goed met dat omtrent dien onbekende te Middelburg. 2 October 1608 wordt in de Acten en Resolutiën het eerst over LIPPERSHEY gesproken. Er zal eenigen tijd noodig zijn geweest voor diens haastig bezoek aan MAURITS, en voor de octrooiaanvraag. In dien tusschentijd reisde N. N. naar Frankfort, denk ik.

N. N. kan moeielijk JACOB METIUS wezen; men beschrijft hem als menschenschuw; hij heeft 17 Oct. 1608 octrooi gevraagd; wist, zulks doende, dat een ander (LIPPERSHEY) hem vóór was geweest; heeft aan MAURITS er een getoond, die ze (van LIPPERSHEY en van hem) „tegen malkanderen" heeft beproefd.

Ook LIPPERSHEY zelve had het in dien tijd veel te druk.

Z. JANSSEN zou niet naar Frankfort gereisd zijn als hij er tijdig iets van vernomen had. Hij zou ook naar de Staten of MAURITS zijn gegaan.

CREPI, de soldaat van MAURITS' lijfwacht, afkomstig uit Sédan, evenmin, want hij wordt pas 28 Dec. 1608 uit Holland naar Parijs gezonden.

De *kijker* dien SPINOLA vóór 30 Sept. 1608 van LIPPERSHEY voor ALB. v. OOSTENRIJK *misschien* gekocht heeft zal niet direct door ALB. VAN OOSTENRIJK zijn weggegeven.

Andere kijkers heeft LIPPERSHEY ZEKER niet verkocht behalve aan de Staten. Hij weigerde ze aan de gezanten van Frankrijk!

Rest N. N. = DREBBEL.

En inderdaad vond ik *niets* dat zijne gelijktijdige aanwezigheid in Engeland bewijst of doet vermoeden. En uit de andere kleine feiten schijnt toch ook te blijken dat het was een zelfstandig, bemiddeld man, die over de zaak verstandig wist te praten. In elk geval heeft LIPPERSHEY m. i. als uitvinder van den Holl. kijker afgedaan. GALILEI en JANSSEN idem idem.¹⁾

In 1609 echter is DREBBEL (weer) in Engeland, en resideert, waarschijnlijk koninklijk, in Eltham Palace, Court of Park, ten z.o. van Greenwich.

¹⁾ Sedert is mij uit een eigen brief van DREBBEL gebleken dat hij door J. M. op het denkbeeld kwam. En deze laatste is er weer toe gekomen door schooljongens die in den extra strengen winter 1607—8 lenzen van ijs in hun ronde, cilindrische, uitschuifbare griftenkokers bevestigden.

Zijn perpetuum mobile is „en vogue”, en BEN JONSON doelt er op als hij in „The Silent Woman” ¹⁾ een speler doet zeggen: „The perpetuall motion is here, and not at Eltham.” Niemand minder dan LOD. FRED. VAN WURTENBERG gaat er 1 Mei 1610 een bezoek brengen; zijn secretaris WURMSSER teekent op dien dag niets anders aan dan *dit* bezoek, ²⁾ dat dus wel langer dan 10 minuten zal hebben geduurd ³⁾, en noemt DREBBEL „a very fair and handsome man, and of very gentle manners, altogether different from such-like characters.” ⁴⁾ En hier vind ik ook de eerste positieve mededeeling van die muziekautomaten; „virginals which played of themselves.” Ook bij den jong gestorven en beminden kroonprins, Prince HENRY, is DREBBEL in de gunst, want zoowel in December 1609 als in Maart 1610 krijgt hij van dezen £ 20. ⁵⁾

En nu komt dat eerste bezoek aan Boheme. ⁶⁾ Onwaarschijnlijk lijkt mij dat RUDOLF II zich in de eerste plaats had voorgesteld het P.M. in de mijnen te exploiteeren want, zooals wij zagen, had DREBBEL in zijn brief aan JACOBUS I zulke verwachtingen vooraf *tegengesproken*. Van teleurstelling in dit opzicht blijkt dan ook niets; wel wordt gesproken van gevangenschap, door DREBBEL ondergaan, maar dit zou waarschijnlijk na de abdicatie of den dood van RUDOLF zijn geweest. Maar ook al ware hij door RUDOLF gevangen gezet, zou dit niets tegen DREBBEL bewijzen: hij zal als ik het goed begrijp de Wagner van dezen Lodewijk van Beieren, de David van dezen Saul geweest zijn. ⁷⁾

RUDOLF was een zonderling met zeer dure neigingen en liefhebberijen; hij had een groote belangstelling voor wetenschappelijke questies, een fijn oordeel over kunst, en een verzamelzucht die geen grenzen scheen te kennen. Antiquiteiten, boeken, schilderijen, „speicherte er mit Kenntniz und Gesmack anf dem Hradschin (Praag) auf”, waarheen hij uit het drukke Weenen zich had teruggetrokken. Hij vertoonde zich slechts als de mare ging dat gestorven was, en leefde voor wetenschap en kunst. Ofschoon hij den astroloog KEPLER protegeerde, bepaalden zijne liefhebberijen zich niet tot astrologie en alchemie. „Er zeigte in der That eindringendes Verständniz in wissenschaftlichen und künstlerischen

1) Act 5 Scene 3. Gespeeld in 1609.

2) Evenals den vorigen dag slechts het bezoek aan den „Othello” van Shakespeare wordt vermeld.

3) Met heen en terug zal een heelen tijd zijn heen gegaan. En Eltham ligt nog voorbij Greenwich. Er was blijkbaar heel wat te zien!

4) Rye l.c. p. 61.

5) Rye l.c. p. 240. Uit het boek van „Privy Purse Expenses” van den prins, in het Public Record Office.

6) 1610—1612. Majesteitsbrief Protestanten 9 Juli 1609.

7) Const. H. Autobiografie: Drebbelium prima ista, ni fallor inventio (dit klopt want zijn eerste vondst was het P. M. van 1598) Caesari Rudolfo 11, curioso talium principi, conciliavit apud quem *intimae admissionis factus* adsidentem non raro operum et machinarum perpetuâ varietate oblectavit.

Dingen.... Die Gesandten, die einmal das Glück hatten, eine Audienz bei ihm zu erlangen, rühmten (vielmehr) die Klarheit, mit der er die schwierigsten politischen Fragen erfazte und den Dingen *auf den Grund ging*.¹⁾

Dat zulk een kluzenaar teleurgesteld zou zijn door het uitblijven van *practische* toepassingen van het P.M. is niet heel waarschijnlijk: hij had dezelfde liefhebberijen als zijn oudoom KAREL V te St. Just. Getuige zijn afstandsmeter.

Volgens het K. u. K. Haus-Hof and Staatsarchiv²⁾ werd 3 Oct. 1610 een pas afgegeven voor „*Cornelii Drebel's Hausfrau und Gesinde zur Reise aus England an den Kais. Hof*.³⁾ Waarschijnlijk was D. zelf dus vooruit vertrokken. Hij is althans 18 Oct. 1610 te Praag want de Toscaansche gezant schrijft dien dag aan GALILEI dat er een Vlaming is die uit Engeland komt en den keizer een P.M. schonk; dat KEPLER⁴⁾ echter er niets van gelooft tot hij ziet hoe het is ingericht.⁵⁾

Inderdaad weten wij ook van elders⁶⁾ dat KEPLER in 1607 op het behoorlijk werken van het P.M. geen twee gulden wilde verwedden. En daar K. tegelijkertijd blijkt geeft van een zeer zuiver, schier anachronistisch inzicht in de wet van het behoud van Arbeidsvermogen, had DREBBEL in dezen gunsteling een fellen en knappen opponent.

Het was een recht ongeloovige Thomas. In het jaar te voren had hij nog den horoskoop van WALLENSTEIN getrokken en verklaard dat deze zich vele en groote vijanden zou maken maar hen meestal overwinnen, omdat hij in 1583, ten tijde van de conjunctie Jupiter en Saturnus geboren was.⁷⁾ Deze KEPLER nu vergat in 1610 dat zijn voorganger *Tycho's* naam verbonden was aan eene exorbitante ster in Cassiopea; als hij eenig inzicht had gehad zou hij hebben moeten voorspellen hoe het zou gaan met den roem van den man die van nu af zijn concurrent bij RUDOLF worden zou; althans mooier voorspellen dan voor DREBBEL kan van de sterren niet geeischt worden.

Overigens zal men straks nog zien dat een vriend van KEPLER, CASPAR ENS⁸⁾, later eenig recht doet aan DREBBEL. Maar veel is het niet, en KEPLER zelf spreekt van 1607—1620 niet meer over DREBBEL.

1) Allgem. Geschichte in Einzeldarstellungen von W. ONCKEN.

2) Brief uit Weenen No. 114, 13 Mrt. 1904, geteekend Winter.

3) (2 Bll Concept).

4) Opvolger van TYCHO BRAHE.

5) Wohlwill l.c. 1902. Uit Campori Opera di Galilei 1909. Vol. X, p. 448.

6) Brief aan AUGUST VON ANHALT 29 Juli 1607. Zie Cappelle of Frisch Kepleri Opera Omnia. v. p. 645.

7) Allgem. Gesch. ONCKEN: Gesch. 30 j. Kriegen door WINTER, p. 279.

8) „Lutherischer Theologus und Ertz-Priester zu Lorich“, waaronder wel het Oostenrijksche, aan de, Ens, bij Linz te verstaan is. Hij vroeg KEPLER hulp bij compilatiearbeid. Zie Wohlwill 1864 of Hansch Sammlung Kepler.

Toch had hij zich daartoe *eenigszins* verplicht; want DREBBEL had zich niet vergaloppeerd, nooit er aan *gedacht* het P.M. in de mijnen toe te passen, dat idee is alleen besproken tusschen AUGUST VAN ANHALT en KEPLER. Was het van KEPLER een zwijgen uit spijt? Had hij zich, althans niet ten deele, gewonnen moeten geven toen hij het P.M. had *gezien*? Nadat hij het volgende *geschreven* had?: „Si creare poterit animam novam, quae instrumenta ejus *sine ponderibus aliosque motus elementares* moveat, et in motu conservet, *tunc mihi erat magnus Apollo.*” ¹⁾

Want het was *weer* geen échec voor DREBBEL, daar in Praag. GALILEI, nieuwsgierig geworden door den brief van den gezant, — waarin ook staat dat RUDOLF ²⁾ door DREBBEL's geschenk zeer *vereerd* was en ³⁾ het geheim niet aan anderen ⁴⁾ verteld wilde hebben — GALILEI gaf direct instructies aan den gezant en kreeg per ommegaande schier (29 Nov. 1610) ⁵⁾ nadere inlichtingen. JULIANO DE MEDICI, de gezant in kwestie, tracht te beantwoorden precies zoo als GALILEI het hem vroeg.

Nog meer gegevens levert dit bezoek aan Praag. 1°. Ook Dr. P. J. HOOFT was zeer in de gratie ⁶⁾ bij RUDOLF. En van ontmaskering van den dief, die bij JACOBUS I eens anders vondst als een van hem zelve had voorgesteld, blijkt absoluut niets. RUBENS, die toch ook bij RUDOLF is geweest, rept niet van eenig bedrog. 2°. Dat het ook te Praag te zien was blijkt door CABEO ⁷⁾, die gesproken heeft met een volkomen betrouwbaren ooggetuige van de zaak, en een anderen getuige die scherper had toegezien en het toestel in principe gelijk had bevonden met het weerglas of iets soortgelijks. 3°. DREBBEL, als eerlijk man, tracht er niet te poseeren als uitvinder van den kijker; trekt in zake een parabolischen spiegelteleskoop zelfs één lijn met GALILEI.

Mei 1611 abdiceerde RUDOLF maar bleef op zijn slot tot zijn dood 20 Januari 1612. En ofschoon mij nu van twee officiële zijden ⁸⁾ na „*eingehende Nachforschungen*” van eene gevangenschap niets naders kan worden bericht, is er toch wel iets met DREBBEL gebeurd. J. SVATÈK verhaalt in zijne *Culturhis-*

1) Brief van 29 Juli 1607. K. bleef te Praag tot na Rudolf's dood.

2) Die de kunststukken van zijn Kammeruhrmacher Bürgi kende en als een vormelijk, gesloten, imponeerend keizer bekend stond

3) Evenals JACOBUS.

4) Dus ook niet aan KEPLER.

5) Wohlwill of Campori vide supra.

6) G. BRANDT, Leven van P. C. Hooft, Zie ook VONDEL.

7) Wohlwill lc. 1902 of Cabeo *Philosophia Magnetica* 1629, p. 36, die dus schreef ten tijde van CONST. H. autobiografie.

8) Brief 114, 13 Maart van het Haus-Hof und Staatsarchiv. en een van 30 April 1901 van het K. und K. Gemeinsames Finanz-Archiv.

torische Bilder aus Böhmen¹⁾ dat „CORNELIS DREBBEL neben Rucky und anderen nach dem Tode K. RUDOLFS II verhaftet und beschuldigt wurde, an einer Veruntreuung von Gegenständen aus der kaiserlichen Kunstkammer in Prag theilgenommen zu haben“. En inderdaad is de kamerdienaar RUSKY een der personen geweest die op het laatst bij RUDOLF veel invloed hadden.²⁾ Mogelijk is hij identiek met CASPAR RUTZKI wiens „Verlassenschaft“ dan toch zéker (7 Maart 1612), evenals die van andere *verdachte* personen, INGETROKKEN wordt.³⁾

Ernstig schijnt de zaak niet geweest te zijn: nog in hetzelfde jaar krijgen „DREBBEL CORNELIUS Hollandus et RUGERIUS KOCK Anglus“ op hun verzoek een pas om weg te gaan.⁴⁾

Maar RUDOLF zelf kan hem gevangen hebben gezet? Zeker er is een stuk brief, van DREBBEL, uit de gevangenis, aan RUDOLF.⁵⁾

„Vooreerst“, zegt hij, „zullen de voorhangsels der klavecimbels, zoodra de zon schijnt, zich van zelve openen, en de schoonste muziek zal zich laten hooren. Doch, wanneer de zon ondergaat, of zich achter een wolk verbergt, zal de muziek ophouden, en de voorhangselen van zelve gesloten worden. Hier bij zal zich eene bron bevinden, die onophoudelijk van zelve met twee stralen zal springen, doch, wanneer de zon schijnt, zullen hondert en meer stralen springen. Neptunus zal met de zeegodinnen en Tritons uit een hol te voorschijn komen, en zich in de stralen des waters wasschen; zoodra echter de zon ophoudt te schijnen, houden de buizen op te loopen, en Neptunus begeeft zich wederom treurig naar zijn hol. Bovendien zal ook Phoebus uit de wolken komen en op een wagen met vier paarden zitten en spelen. De paarden zullen door de beweging hunner vleugelen in de lucht zweven en den wagen voorttrekken, ja ook de wielen van den wagen zullen zich in de lucht omdraaien. Zoodra echter de zon ophoudt te schijnen, zal Phoebus zich weder achter de wolken verbergen. Op het altaar van Neptunus zal een glas staan, waarin alle 24 uren en bijna 40 minuten water tot een bepaalden tijd tweemaal rijst en daalt, zoodat het alle uren en de vierde deelen daarvan ten nauwkeurigste aanduide. Alle deze bewegingen zullen van zelve plaats hebben, en wel door eene eeuwigdurende beweging, waaraan men nimmer iets behoeft te helpen of te maken.“

Daar nu korten tijd vóór 1612 door DREBBEL aan Prince HENRY (in een

1) Wien 1879 8vo S. 251.

2) Allgem. Gesch. l.c.

3) Bevel van de Hofkammer aan de Böhmsche Kammer. Volgens eersten brief bovengenoemd.

4) Zelfde brief. Reichshofrathsprotokoll 1612 No. 23 fol. 26.

5) Maar teruggaande tot 1765 vond ik de bron niet vermeld; en daarentegen op fol. 294 Beeckmann een onbekenden, tweeden brief aan Jacobus I, waarvan de z.g. brief aan Rudolf een niet al te accuraat vertaald brok schijnt te zijn.

Oud-Holland, 1904.

Latijnschen brief) het verzoek wordt gedaan om een loterij te mogen houden; welk verzoek hem juist door den Lord Mayor was geweigerd en dat hij dus *herhaalt*¹⁾, moet hij wel Ao 1612 onmiddellijk en vrij arm uit Boheme terug zijn gekomen, en zal het eene vergissing zijn als men mij meldt²⁾ dat 27 Febr. 1613 een bevelschrift werd gegeven om DREBBEL zijne „600 taller Besoldung zu vortstellung seiner vorhabenden Raiss ohne verners aufziehen befriedigen lassen solle.” Hoe dit zij, met schande uit Boheme verjaagd is hij niet; hij kreeg nog *zijn salaris behoorlijk uitbetaald*.³⁾

In Engeland ging hij weer aan het werk; in Whitehall treffen we dit of het volgend jaar een (vlakken) spiegel „which shows many faces when one looks into it”.⁴⁾ Er is ook „a piece of mechanism” van „a native of Cologne” waarin we misschien wel een der Kuffers, zijn latere schoonzoons, mogen herkennen; en onder dat kunststuk stond een „chamber organ, which played of itself.” (Een toestel dat natuurlijk weer van DREBBEL was.⁵⁾

DREBBEL vond bij zijn terugkomst de belangstelling in het P.M. blijkbaar niet verflauwd. Het liep nog want PEACHAM vermeldt circa 1611 de „heavenly motion at Eltham”⁶⁾ en 4—11 Febr. 1612 schreef ANTONINI er over aan GALILEI.⁷⁾ Hij geeft daarbij een zeer merkwaardige schets van de hoofdzak, die onze figuur merkwaardig goed aanvult en klopt met eene andere reeds genoemde schets bij MONCONYS.⁸⁾ Uit dien brief van ANTONINI berekende ik dat het geheele toestel meer dan manshoog was. Het is merkwaardig dat ANTONINI de zaak begreep en dat hij tot beter studie een bol met een *rechte* buis *wil* nemen en „notare il movimento.” Dat is dus een der eerste geteekende (maar nog niet gemaakte of bestudeerde) lucht-barothermometers. Maar het was een *niets*, vergeleken bij DREBBEL's toestel. Het was een *aardigheid*, gelijk ook GALILEI zijn nuchter proefneminkje van \pm 1606 in 1626 noemde. Want toen er in April 1626 een

1) Rye l.c. p. 239. Eene loterij (toen een nieuwtje) is inderdaad 1612 gehouden, ten bate der Engelsche Kolonien. Door wien?

2) K. u. K. Gemeinsames Finanz Archiv 30 April 1901.

3) Volgens brief II aan Jacobus I (fol. 294 Beeckmann) is hij een tijd door keizer Mathias opgehouden, „affirmans se opera mea usurum aliis in rebus”.

4) Rye l.c. p. 166. Voor het idee, de drie hier genoemde stukken met DREBBEL in verband te brengen is Rye echter niet aansprakelijk, maar dien vlakken spiegel „sonder eenighe kante geslepen” en waarin men zich zelf zeven maal zag vinden we bij VAN DER WOUDE genoemd en durf ik zeker op DREBBEL's rekening plaatsen. Ik gis dat voor- en achtervlak van den spiegel niet evenwijdig waren, en een van beide ook niet *volkomen* vlak; ik zoek hier verband met zijn teleskoopspiegels.

5) „At the top stood twelve trumpeters, blowing their horns; a little figure danced and bowed before two persons sitting under a throne in the centre.”

6) Rye p. 139.

7) Wohlwill 1902 of Campori 1900.

8) cf. diens bezoek aan Renes.

ingenieur te Bologne was ¹⁾, die met een soort zout water in bijzondere flesschen eb en vloed kon namaken, en MARSILI dit aan GALILEI weer direct berichtte ²⁾, verwees deze naar „un tale scherzo” van zich zelf, 20 jaar geleden. Het was in 1604 of 1605 ³⁾ in presentie van CASTELLI door hem vertoond; het toestel bestond uit een glazen bol, zoo groot als een kippenei, geblazen aan een dunne glazen buis en zoo men den bol verwarmde met de hand en het onder eind van de buis in water plaatste, steeg het water er in op als men de hand wegnam. Die grap was het *eenige* waarnaar GALILEI in 1626 verwees.

Is het inderdaad de moeite om over prioriteit te spreken waar bij DREBBEL in 1598 een dergelijke proef reeds ten grondslag lag aan een P. M? Had hij niet in 1604 in zijn elementen de proef beschreven en denkkelijk geteekend? Als wij met SANCTORIUS echter in het ver verleden de uitvinding zoeken willen, gaan wij wat verder dan tot Hero van Alexandrie en komen tot Archimedes. Of Archimedes of DREBBEL moet de uitvinder heeten.

Maar DREBBEL had de thermometeruitvinders nog verder achter zich gelaten, en vóór of na ⁴⁾ zijn verblijf te Praag zuurstof ⁵⁾ in den bol gebracht, tot meerder mysterie. Het zal nader blijken dat hij de zuurstof *kende* en er is dus geen reden te twijfelen aan de bewering van TYMME, dat er in was: „a ferie spiritt (extracted) out of the mineral matter.” Van ROBERT FLUDD, den spijtigen concurrent van DREBBEL, hoort men hoe DREBBEL het domme publiek in den waan hield dat het door die (zuurstof) kwam; want Ao. 1638 ⁶⁾ heeft FLUDD het over „sommige oplichters, die zeggen dat ze een vocht of een geest hebben weten af te scheiden en daardoor nog meer bewondering wekken.”

Ik noemde TYMME; het is een merkwaardig, allerzeldzaamst boekje, uitgekomen 1612. ⁷⁾ Het geeft den indruk gepubliceerd te zijn even vóór DREBBEL's terugkomst, omdat er van RUDOLF als *den* keizer gesproken wordt, De schrijver was „Professour of Divinitie”, die „very familiar” was met DREBBEL en zelfs „did at sundry times pry into the practise of this gentleman.” ⁸⁾ Als mijne onderstelling juist is dat het vóór DREBBEL's terugkomst werd uitgegeven, hebben wij

1) Wie?

2) Wohlwill 1902, of Campori, Carteggio Galileano inedito Modena 1881.

3) CASTELLI *herinnert* zich dat 't in 1603 was. Zie Wohlwill 1902 of Bo ncompagnids Bulletins X 645. Ik neem het gemiddelde van CASTELLI's en GALILEI's jaartal. Dit is net dat van de eerste uitgave der Elementen!

4) De „anima nova” waarvan KEPLER spreekt, doet mij gissen: vóór.

5) Hij kende die reeds in 1604; althans in de onderstelling dat de inhoud dier editie niet verschilt van Ao 1619.

6) Philosophia Moysaica, I, 3.

7) Getiteld „A dialogue Philosophical.”

8) Waaruit weer blijkt dat DREBBEL niet zoo *buitengewoon* geheimzinnig te werk ging.

weer¹⁾ een bewijs dat het zonder DREBBEL's toezicht langen tijd heeft geloopt; want er staat aan het begin van het boekje dat het instrument „is perpetually in motion” en dat het *is* „in the custody²⁾ of King JAMES.”— Er is meer uit te halen. In den bol³⁾ A, die de *aarde* voorstelde waren geel koperen wielen; om roesten te voorkomen was elk onderdeel dubbel verguld met zuiver goud; de wielen konden niet slijten omdat het zoo langzaam ging, „net als in een P. M. dat men aan KAREL V gaf, en waarin een wiel was dat 70 jaar noodig had om rond te gaan;” en te minder omdat die wielen „are not forced by any poise or weight” (een *zeer* frappante opmerking!) „two pointers on each side of the Globe doe proportion and shew forth the times of dayes, moneths, and years, like a perpetuall Almanacke.”

Het toestel gaf te zien:

1°. the houres of the rising and setting of the Sunne, from day to day continually;

2°. what signe the Moone is in every 24 hours;

3°. in what degree the Sunne is distant from the Moone;

4°. how many degrees the Sunne and Moone are distant from us every houre of the day and night;

5°. in what Signe of the Zodiacke, the Sunne is every moneth;

C. was „a ring of Crystall Glasse, which being hollow, hath in it water, *representing the Sea*, which water riseth and falleth,⁴⁾ the flood and ebbe, twice in 24 hours, etc.;

B. carrieth the forme of a Moone crescent, so it turneth about Once in a moneth....

Het geheel was, volgens TYMME:

„representing the motion of the Heavens about the fixed Earth,” maar aangezien G. P. SCHAGEN zegt dat DREBBEL juist het stelsel van COPERNICUS „met levendige instrumenten” *bewijst*, zijn wij van een en ander natuurlijk niet de dupe; ook is niet te verwachten⁵⁾ dat het toestel „goed” geloopt zal hebben, en is zoo begrijpelijk dat DREBBEL misschien nu en dan met het door CONST.

1) C.f. Antonini.

2) Er staat niet „possession”. Dat klopt weer aardig omdat DREBBEL wég was; toen hij nog in Engeland was ging men bij DREBBEL te Eltham en niet bij Koning JACOBUS kijken. Zie zelfs LOD. FRED. v. WURTEMBERG. In Brief II aan JACOBUS I zegt DREBBEL dan ook nog nooit een belooning van hem te hebben ontvangen.

3) Zie de afbeelding in de inleiding.

4) Van hetgeen volgt zal niemand thans de dupe zijn. Reeds CONSTANTIJN HUYGENS niet: „Quod non adducor ut credam.” Vergelijk echter brief aan RUDOLF!

5) Ofschoon in den brief aan RUDOLF toch heel duidelijk en precies staat van 24u 40 minuten, den lengte van den *maan-dag*. Doe ook ik dus hier DREBBEL onrecht? Waren er slingers in of zandloopers?

HUYGENS genoemde lampje¹⁾ moest komen om door afwisselend verwarmen en afkoelen het uurwerk „gelijk” te zetten. Maar het *loopen* is hoofdzaak geweest, en dat loopen is nu m. i. wel voldoende bewezen. De geheimzinnige verklaring van DREBBEL was zoo erg niet.

Wij komen nu aan het tweede verblijf in Oostenrijk, althans 31 December 1615 worden opnieuw aan DREBBEL „Prätensien bezahlt²⁾”; naar stijl, inhoud en datum houd ik hem voor auteur van anonym rapport over kruit en springstoffen, geschreven te Linz; hij is gouverneur van den zoon (of zoons)³⁾ van Keizer FERDINAND geweest en Keizerlijk Raadsheer⁴⁾. Maar zijn verblijfplaats is onzeker, omdat de keizer te Weenen(?) was en DREBBEL zoover bekend te Praag, waar hij een huis van f 20.000 bewoonde⁵⁾.

Ook de andere data kloppen niet al te best. Uit Lübeck meldt men mij dat in het Album van JOACHIM MORSIUS⁶⁾ eenige onduidelijke regels staan, ondertekend:

(1619 zu Londen November

CORNELIUS DREBBEL).

Hoe is dit te rijmen met een eenigszins langdurigē gevangenschap onder den Winterkoning, die 3 November 1619 gekroond werd? Ik bepaal mij dus tot de mededeeling, van BOSBOOM TOUSSAINT, die uit een onbekende, doch overigens niet zeer rijke bron schijnt te hebben geput, dat Graf SCHARZHEIM⁷⁾, uit het leger van FREDERIK, aan DREBBEL f 10.000 bood voor dat *huis*; en dat DREBBEL zelf den prijs van den inboedel mocht noemen! Daar DREBBEL dit weigerde kwam hij na de verovering in de gevangenis; maar daar de kans van FREDERIK begon te *keeren*, had de intercessie van de Staten en JACOBUS bij FREDERIK het bekende effect.

Waarschijnlijk is DREBBEL met spoed en takt uit het onveilig Boheme getrokken, met verlies van een groot deel zijner fortuin⁸⁾. Ik *gis* dat hij door Erfurt is getrokken, omdat ik mij anders niet verklaren kan eene editie van zijne Elementen aldaar in 1624⁹⁾; door Frankfort, waar in 1628 ook eene uitgave

1) Vide supra.

2) Brief K. u. K. Gem. Fin Archiv 30 April 1901.

3) FERDINAND III geboren te Graz 1608.

Ik las van muzieklessen, door DREBBEL aan hem gegeven. Dat de prins zeer muzikaal was is bekend.

4) VAN DER WOUDE. 5) Ib.

6) Op de Stadsbibliotheek aldaar. Tom. II, p. 344.

7) SCHWARZHEIM vind ik in de geschiedenis van DREBBEL nergens vermeld.

GIJSBERT ANNES, die door DREBBEL van een oogziekte gekureerd werd en later in Praag was, evenmin.

„Ik heb goede recommandatie van SIMON STEVIN aan sommige geletterden” etc. Evenmin.

Ook betwijfelt de heer BRUINVIS, Archivaris te Alkmaar, of BARDESIUS in 1598 te Alkmaar woonde al had hij 1589 aldaar Sonoy's hof gekocht. Gaarne zou ik dus nadere bevestiging erlangen van de opgaven van Mevr. BOSBOOM—TOUSSAINT.

8) 2 miljoen. Cappelle p. 71. 9) p. 242 Rye,

verschijnt, met Latijnschen tekst van JOHANN ERNST BURGGRAVE, en met een zeer goed gegraveerd portret van den auteur¹⁾; door Keulen misschien, omdat althans sedert zijne terugkomst de KUFLERS een rol in zijn leven gaan spelen;²⁾ door *Spa* met het oog op een aantal thermometers die naar ik gis daar door hem gebracht en verkocht zijn: de vloeistof was „tiefrot” (cochenille?)³⁾

Zoo reist hij⁴⁾ over Middelburg en koopt er, niet bij LIPPERSHEY (die October 1619 sterft)⁵⁾ maar bij ZACH. JANSSEN, lenzen of wat dan ook.⁶⁾ Of hij ADRIAAN METIUS in Middelburg ook ontmoet heeft blijkt niet. Deze, de Prof. uit Franeker, had van zijn broer JACOB geen kijker kunnen krijgen of er zelfs maar een blik door mogen werpen, en was dus een tijd te voren bij de JANSSENS geweest⁷⁾. En van zijne terugkomst in Engeland dateert dan de verdere volmaking, door zijn hand, van teleskoop en mikroskoop.

JACOBUS stond hem onmiddellijk een jaargeld toe van *f* 2000, en schonk hem bijzondere giften tot schadeloosstelling. In zijne afwezigheid had dan ook denkkelijk het P.M. wéér niet stilgestaan, integendeel het had de menschen blijven intrigeeren. SALOMON DE CAUS had in 1615 een toestel (geen kunststuk) dat weinig anders was dan een weerglas met een draaienden wijzer;⁸⁾ WOHLWILL constateert⁹⁾ dat op onverklaarbare wijze de thermometer in Engeland van 1617—1619 zijn intree doet (al is het ook eerst 1627 voor dat LEURECHON het woord thermometer gebruikt). ROBERT FLUDD bezit een hulpeloos toestelletje uit *lood*; FRANCIS BACON gaat A° 1619 in zijn *Novum Organon* opeens van een „vitrum calendare” of „weatherglas” spreken. En wat de deur toe doet is het volgende door WOHLWILL gevonden citaat. Het toont hoe vóór 1624 het geheim van het P.M. was uitgelekt, of door DREBBEL zelf te Spa of elders was *verteld*; hoe men zich met het weerglas, (want het was een toestel dat *open* was; het water verdween er uit!) te Spa en Luik amuseerde.

„Ein scharfsinniger Mathematiker hat, um uns den Begriff einer immerwährender Bewegung anschaulich zu machen und zugleich erkennen zu lassen, welcher Teil des Hauses wärmer, welcher kälter, welcher mässig kühl sei, ein

1) ib.

2) en 3) Vide infra.

4) Denklijk over Brussel daar hij een vergrootglas van den Aartshertog krijgt, en gemaakt door Zach. Janssen.

5) Verklaring van EWOUT KIEN, zijn schoonzoon.

6) Brief BOREEL aan BORELLUS 1655.

7) Vandaar denklijk dat men JACOB METIUS zelf soms naar Middelburg doet trekken, waarvoor geen schaduw van een bewijs is behalve de imputatie van de JANSSENS.

8) Wohlwill 1854, p. 169 of *Les raisons des Sorces mouvantes* 1615 p. 18.

9) Wohlwill ib. p. 173. Dit is het EERSTE stuk van W., dat *tegen* DREBBEL is gericht.

Glas hergestellt, in dem er sinnreich ein tiefrotes Wasser ¹⁾ mit Luft vollkommen eingeschlossen hatte... Ganz LUTTICH, der durchlauchtigste Prinz, der ganze Hof, unzählige Besucher von Spaa haben diese Gläser in Händen gehalten...." ²⁾

Onbegrijpelijk is het dus niet dat CASPER ENS, luthersch theoloog en aarts-priester te Lorich, in 1636 twee teekeningen van een (verbeterd) weerglas geeft ³⁾, en zonder aarzelen daarboven zet:

„De thermometro *Sive instrumento Drebiliano* quo gradus Caloris frigorisque aëre occupante explorantur.”: Lorich is niet zoo bijzonder ver van Praag; de schrijver kende KEPLER en was 1616 in Keulen.

Het onderstreepte stond *niet* bij LEURECHON (1624) van wien hij de rest overnam.

Maar ook de zeer belezene SAMUEL REYHER uit Kiel, die Ao 1656 ons land bezocht; bericht:

„Drebelius *perpetuum mobile* gradus caloris et frigoris monstrans invenisse creditur, quod hodie communiter Thermometron appellari solet.” Het door mij onderstreepte bewijst dat hij niet letterlijk van ENS overschreef, maar goed nagedacht heeft: lateren hebben in het P. M. den thermometer *niet* herkend ⁴⁾! En ofschoon CONST. HUYGENS niet expliciet zegt, dat DREBBEL den lucht-thermometer heeft uitgevonden, brengt ook hij verband tusschen het P. M. en het glazen toestel waarnaar we het „temperament” van den dag beoordeelen, en waarover wij, zegt hij, *opgehouden hebben* ons te verbazen! ⁵⁾ Ik stel mij voor dat hij in 1629 bij de door mij onderstreepte woorden dacht aan soortgelijke proeven als te Luik en Spa (1624).

Niet alleen bij zijn terugkomst uit Praag, maar in 1621 liep het P. M. nòg. Er is n.l. iemand die zich dat jaar beklagt dat de menschen gaan kijken naar

„*A foolish Ingin move alone*”

maar geen geld over hebben voor de restauratie van St. Pauls, waar 1561 de bliksem was ingeslagen.

1) Es war eine auf chemischem Wege mit Vitriolgeist bereitete Rosentinktur. Vergelijk dit straks met de scharlaken questie

2) DE HEER, Deplementum supplementi de Spadanis Fontibus, Univ. Bibl. Luik.

3) Thaumaturgus Mathematicus No. 83.

4) Carrington Bolton, Am. Chem. Soc. Jan. 1900 p. 5:

„The very common statement that the thermometer was the invention of C. DREBBEL of Holland, has no basis of fact, as shown by his own publications....” En zoo ook Cantor en andere autoriteiten.

5) Cf. Autobiografie. Dank zij Beeckman weet ik het nu: Nov. 1621 was er een weerglas op het Stadhuis te Delft, geschonken door Boheemsche vluchtelingen. In 1622 was er een te Amsterdam, maar B GELOOFDE nog *niet* dat het, zooals men (d.i. DREBBEL) zeide, ook STORM kon voorspellen. 1628 heeft B er een boven op het dak, die met zijn museum door een buis correspondeert. 1646 kent Regius nog geen vloeistofthermometer.

Omdat het P. M. toen CONST. HUYGENS zijne autobiografie schreef, dus $\pm 1629-1631$, nog altijd schijnt te hebben geloopt, nemen we er even afscheid van: DREBBEL had zooals gezegd die optische questies hervat.

Hij had n.l. bij zijn terugkomst in London een cadeau van den Aartshertog, denkelijk Albert, en toont het fraaie stuk, dat deze van JANSSEN ontvangen had, aan iedereen, aan HUYGENS¹⁾ zoowel als WILLEM BOREEL²⁾. En toch vertoonde hij spoedig iets *anders*, veel *beters*, en zooals wij bij RUBENS vinden, *laten* zijne ergste tegenstanders hem de eer daarvan.

Zoo komen wij op het moeielijke terrein van de uitvinding van het mikroskoop, en ook daar moet aan DREBBEL recht geschieden. Zeer zeker: de beschrijving van het bewuste cadeau van den Aartshertog doet ons gelooven aan een *samengesteld* mikroskoop: het was n.l. wel $1\frac{1}{2}$ voet lang, ongerekend het voetstuk; en zoo'n lengte zou men zeggen wijst niet op een *enkele* lens³⁾. Ook is een legaat van den heer SNIJDER aan het Zeeuwsch Genootschap een *samengesteld* mikroskoop van JANSSEN. Maar daarmee houdt zoo wat alles op. *Hoeveel* ongeveer dat cadeau van den Aartshertog vergrootte blijkt niet; VAN DREBBEL'S eigen vinding blijkt het wel: men zag er de spreekwoordelijk kleinste diertjes, de kaasmijten, zoo groot mede als vliegen. Vervolgens is noch het Zeeuwsch Genootschap, noch Prof. HARTING in staat geweest te bewijzen, dat dit oude samengestelde mikroskoop van JANSSEN werkelijk van 1590 dateert⁴⁾. Nog meer: even scherp als CONSTANTIJN HUYGENS en CHRISTIAAN HUYGENS⁵⁾ zich uitdrukten ten gunste van DREBBEL, even vaag zijn de beweringen van BOREEL: men heeft

1) Jan. 1621 leerde HUYGENS voor 't eerst den vroolijken THORIUS en DREBBEL kennen. In 1618, bij zijn eerste bezoek, was DREBBEL in Oostenrijk.

2) Zie diens brief aan PETRUS BORELLUS 1655: „Toen ik in 't jaar 1619 afgezaant in Engeland was heeft CORNELIS DREBBEL, Alkmaarder, toen koning JACOB voor wiskunstenaar dienende, *daar ik gemeenzamen omgang mee had*, mij getoond enz.” Geen schijn of schaduw weer dat DREBBEL dit instrument voor het zijne wil uitgeven.

3) Toch *kan* het zéér wel een soort leesglas zijn geweest met een buis er om heen om het oog op de goede plaats te brengen en zijlicht te weren. In den brief van BOREEL aan BORELLUS, die allerminst ten nadeele is der JANSSENS, wordt dan ook het *enkelvoud* gebruikt: „Diergelijk een vergrootglas is daarna van hen aan ALBERT, vereerd geworden”. 1619 heeft CORNELIS DREBBEL mij vertoond datzelfde stuk werks, 't welk de Aartshertog hem DREBBEL zelf geschonken had namelijk 't vergrootglas van Zacharias" etc.

Daar de datum der vertaling mij niet bekend is en in den Latijnschen tekst van dezen brief eenvoudig „microscopium” staat, *bewijst* dit niets maar is toch een indicatie.

Daar het cadeau aan den Aartshertog het in 1590(?) gevonden instrument was, en dus het oudste model, *kan* het niet veel bijzonders zijn geweest dunkt me, behalve van wege die vergulde buis en de koperen dolfijnen.

Dat er *twee* lenzen in hebben gezeten kan men alleen „met eenige waarschijnlijkheid gissende aannemen” (Harting Bijdragen p. 16). Dit wordt 7 jaar later in het verslag aan de Akademie (1853) p. 70 zonder motief tot „schier aan *zekerheid* grenzende waarschijnlijkheid”! (Harting en J. C. Matthes).

4) „Over oude optische Werktuigen”, door P. Harting, Album der Natuur 1868 fol. 443 Beeckmann.

5) Dioptrica p. 170.

er geen houvast aan, ze kloppen niet¹⁾. En wanneer begon BOREEL met de zaak? In 1655, 30 jaar na dato, terwijl CONST HUYGENS 8 jaren na dato schrijft! Hetgeen BOREEL zag was mogelijk eene vergrooting van 3^a à 9^a , zooals met het mikroskoop van het Zeeuwsch Genootschap. Maar in elk geval: BOREEL is onbetrouwbaar; de JANSSENS ook, want Burgemeester en Schepenen antwoorden vrij *voorzichtig* aan BOREEL, dat „JOHANNES SACHARIAS insgelijke wilt doen” (n.l. zich de eere *aanmatigen*) en „*dat hij sich abuseert, en qualijck moet hebben onthouden*”²⁾.

Wat de datums betreft: als men in 1590 te Middelburg *meer* dan lenzen, dus samengestelde mikroskopen maakte, is het toch vreemd dat GALILEI die letterlijk op de loer lag³⁾, er niet mede ging werken. KEPLER spreekt A°. 1611 in zijne Dioptrica wel van kijkers maar niet van mikroskopen⁴⁾; VIVIANI vermeldt dat GALILEI er 1612 een zond aan KASIMIR VAN POLEN maar dat kan niet⁵⁾; SYRTURUS rept in zijn boekje van 1618 niet over mikroskopen, wel over lenzen en kijkers⁶⁾; en wat weer de deur dicht doet: 7 Juni 1622 zond PEIRESC als een primeur DREBBEL's mikroskopen naar Rome die daar in Nov. 1622 *waren*, maar niemand kon er mee omgaan omdat de overbrenger, JAKOB KUFLER⁷⁾ te Rome stierf; men moest wachten tot GALILEI kwam helpen⁸⁾, en deze was A°. 1611 toch *ook* te Rome geweest⁹⁾ (dus *zonder* het mikroscoop te ver-
toonen).

En wat gebeurt dan direct daarop in 1625? Eerste publicatie van een mikroskopische waarneming, door STELLUTI (deelen van een honigbij)¹⁰⁾, 1625 bedenkt FABRI het woord *mikroskoop*¹¹⁾. Het is als bij den thermometer; eerst de verrassing, dan de waarneming, dan de naam. *Alles klopt als we* 1621—1622

1) Men leze de twee brieven van BOREEL in het stuk van Dr. JAPIKSE (Zeeuwsch Genootschap 1890) met een kaartje in de hand, en overtuige zich hoe hij in zijn eersten brief de eer geeft aan LIPPERSHEY maar in den tweeden, *tegen beter weten in*, nog hetzelfde jaar, de JANSSENS voorspreekt. Dr. JAPIKSE zegt dan ook dat BOREEL „DE WAARHEID TE KORT HEEFT GEDAAN.”

2) Zie Borellus of Dr. H. JAPIKSE. Het Aandeel van Zacharias Janse enz. Zeeuwsch genootschap 1890.

3) Men leze de pikante beschrijving van dat door VAN SWINDEN en MOLL uitgeplozen geval van 1608. Hoe G. in minder dan geen tijd een jaargeld van f 1000 had verdiend met de uitvinding van een kijker die van LIPPERSHEY was! Welk verhaal nog pikanter wordt als wij in LIPPERSHEY weer een imitator van DREBBEL zouden mogen zien en D. weer van METIUS.

4) Harting, Bijdragen of Dioptrica van Kepler Augsburg 1611.

5) Harting p. 15. Omdat 1612 Sigismund koning was.

6) Harting, p. 17. Syrturus „Telescopium”.

7) Nov. 1622 (Brief v/d Heer v. Houweninge)

8) Rezzi: brief Peiresc 1 Juli 1624 of in elk geval 3 Mrt. 1624.

9) Rezzi l.c. p. 9: „in quella Roma, ove Galileo fin dal 1611 s'era intratennuto ben due mesi, ed avea fatto conoscere i nuovi trovati suoi etc.”

10) Harting, Bijdragen, p. 48, Noot 15.

11) Rezzi p. 40 Aant. 30. Jaar van *publicatie* is 1628.

nemen als jaartal voor het (samengestelde) mikroskoop en Drebbel als den uitvinder. Eerst DREBBEL ontsloot den mikrokosmos.¹⁾

Wie nu aan de onpartijdigheid van onzen besten getuige, CONSTANTIJN HUYGENS, mocht twijfelen²⁾, leze hoe onpartijdig hij schrijft van de Camera Obscura. Men kende die reeds vóór DREBBEL, maar zonder lens, (dus eenvoudig met een kleine opening); dat vóór DREBBEL niemand (HUYGENS denkt zeker aan PORTA) die lens erbij heeft aangebracht zal hij *niet* beweren, want hij weet dat een uitvinding vaak eenige malen geschiedt; maar wat vaststaat is: „*Candidae tabulae cum pariete παραλληλισμὸν, motum item et accessum et recessum et in omnem plagam facilem obversionem Solius Drebbelii esse etc.*”. Hieruit blijkt, althans voor mij, dat DREBBEL meer dan één lens gebruikte, en dat HUYGENS hem nog onderschat door te denken dat hij in 1629 nog niet het middel had gevonden om rechtopstaande beelden te produceeren. Immers uit een passage bij KIRCHER, die tot *heden* voor den uitvinder van de tooverlantaren doorgaat, blijkt mij dat DREBBEL reeds aan RUDOLF³⁾ op die wijze de Romeinsche keizers vertoonde, en elders op zijn heen- of terugreis, in de kerk, een voorstelling van de kruisiging gaf. Wie zoo iets doet weet wel raad met omgekeerde beelden. Hooren wij hem zelven over een en ander:

In een brief van DREBBEL zelf aan IJSBRAND VAN RIETWIJCK te Alkmaar⁴⁾ verhaalt hij van buitengewoon frappante goocheltoeren, metamorphosen of optische effecten. Het eene oogenblik ziet hij er uit als een bedelaar, het volgende is hij in koninklijk ornaat, schitterende van diamanten en edelsteen. Hij laat reuzen uit den grond komen, reuzen van twintig tot dertig voet, en ze bewegen zich alsof ze leefden. Het is zoo vreemd dat hier aan iets meer dan een toover-

1) Het prachtmikroskoop, afgebeeld in Sturm's Collegium Curiosum, 1672, zou zeer wel van DREBBEL kunnen zijn, al wordt het achteraan, in den Index, aan Hooke toegeschreven. Mij dunkt, dat klopt niet met het feit dat het instrument reeds jaren ongebruikt had gestaan noch met wat we van Hooke weten.

2) *Tegenover* de m. i. geheel uit de lucht gegrepen *gissing* van Harting, Bijdragen Gesch. Mikr. 1846 p. 16, „dat DREBBEL ook lenzen tot enkelvoudige mikroskopen heeft ingericht, voor welker uitvinder hij derhalve zou moeten gehouden worden”, staan de woorden, resp. van Constantijn en Christiaan:

„Ab ejusdem (DREBBEL) non tantū sola sed prodigioso ingenio est perspicillum, ut sic dicam, statarium, duobus vitris instructum enz.” en:

„Compositorum vero artificum minus erat obvium, quod decennio cerclter posterius esse invento illo videtur. Nondum enim Anno 1618 ejusmodi Microscopia extitisse apparet... Anno autem 1621, apud Drebelium, nostratum conspecta fuisse Microscopia hujusmodi Londini in Britannia, ipsi qui adfuerant (pluralis!) saepe mihi narraverunt, ipsumque primum auctorem eorum tunc habitum.”

3) Klopt weer met wat Leeuwenhoek's vader zegt dat niemand ooit gehoord heeft dat hij het aan *Jacobus I* heeft vertoond.

4) Ao. 1625 volgens p. 79 Cappelle. Passage, in 't Latijn, in Colomesii opera. Het *begin* van dien brief ontbreekt aldaar, maar is te vinden in de handschriften van Const. Huygens, berustende op de K. A. v. W. Er blijkt m.i. duidelijk uit dat *begin*, dat de datum 1608 is, en dat toch Jacob Metius de vinder is van den Holl. kijker (volgens DREBBEL zelf dus).

lantaren moet worden gedacht. Hij werkte dus na zijn terugkomst uit Bohemen aan het verbeteren van mikroskoop en teleskoop,¹⁾ misschien ook aan camera obscura en tooverlantaarn, maar in hoofdzaak aan een Subnautische boot; December 1622 weet men al in Aix of Parijs²⁾ van dat schip. (Trouwens, als JACOBUS I het gezien of er mee gevaren heeft, moet het vóór 1625 zijn). Het is een proef voor in den zomer. Ik reken dus *zomer* 1622. Uit VAN DER WOUDE, wiens werk zeer spoedig na DREBBEL's dood verscheen³⁾, ziet men dat het heeft gevaren van Westminster naar Greenwich, d.i. 2 Duitsche *mijlen*. Bij CONST. H. vindt men dat het deze of een andere keer *drie* uur onder water is gebleven, hetgeen precies hetzelfde is, wat de Engelsche onderzeesche boot „B 1.” volgens de courant op het oogenblik kan doen. Natuurlijk, er is verschil: DREBBEL bleef in de *Theems* en gebruikte roeiers, de boot van mijn couranten-uitknipsel heeft andere stuwkracht en werd beproefd in *diep* water. De *Graphic* van 1 Juni 1901 noemde echter niet ten onrechte DREBBEL den vader der Subnautica. En een fraai portret alsmede de gissing uit mij onbekende bron, dat hij *phosphorescentie* als lichtbron gebruikte⁴⁾, doet mij hopen dat er nog allerlei omtrent dit schip te vinden is. Eigenlijk zouden er twee zijn geweest, waarvan een aan den Grootvorst van Rusland werd geschonken⁵⁾.

DREBBEL had er ongehoord succes mee. BOYLE schrijft⁶⁾:

„Ik zal u bekend maken met zeker verhaal nopens een man, die te recht, vanwege zijne kennis der scheikunde en mechanica, grooten naam heeft gemaakt, te weten CORNELIS DREBBEL. Verhaald wordt, en door betrouwbare mannen, dat hij voor wijlen onzen koning JACOBUS een schip zou hebben uitgedacht, dat onder water voer, en dat een proeftocht op de Theems tot groote verbazing volkomen slaagde. Het schip had twaalf roeiers, waarvan een nog leeft en het verhaald heeft aan een bekend wiskundige, uit wiens mond ik het vernam. Het heeft mij niet aan lust of gelegenheid ontbroken daarnaar onderzoek te doen; ik wendde mij tot den schranderen medicus⁷⁾, DREBBEL's schoonzoon, en vroeg hem hoe het mogelijk was zoo lang onder water te blijven zonder te stikken of

1) Metius las schrift op 3 mijl; Moll betwijfelt het sterk. Het is vreemd hier een afstand van dezelfde orde aan te treffen. Ik twijfel dan ook iets minder.

2) Peiresc brief aan Will Camden, den beroemden rector van Westminster school.

3) Ao 1647.

4) Er staat bij v. d. Woude dat men er in lezen kon zonder kaars of lamplicht. Bij den „Recensent” dat er glazen in waren.

5) cf. de Recensent v/d Rec. 1810, p. 822. Ik meen hier Prof. v. Kampen en Mersenne te herkennen.

6) Opera Omnia I p. 140. Vertaling van Cappelle.

7) d. i. Joh. Slb Kufler.

letsel te bekomen. Men antwoordde mij dat DREBBEL oordeelde, dat niet al de lucht, maar slechts een gedeelte, de *quinta essentia*, tot ademhaling diende, na vertering waarvan het *cadaver* der lucht, als het ware, niet in staat was de levensvlam te voeden.

Dus had hij, zoover ik begreep, behalve het schip ook een zeker scheikundig vocht uitgevonden; dit vooral maakte de vaart onder water mogelijk. Zoo vaak hij n.l. bemerkte dat de lucht te veel bedorven was, of door de uitwasemingen verzadigd was¹⁾, wist hij, door het openen van een flesch, terstond zooveel levenslucht in den onzuiveren dampkring te brengen, als noodig was. Hoe hij dit deed, lust mij nu niet te onderzoeken. Alleen dit. Ik heb eens een dienst kunnen bewijzen aan eenige bijzondere vrienden van DREBBEL, en toen ik van hen op alle mogelijke wijzen het geheim trachtte te weten te komen, hebben zij mij verklaard dat DREBBEL het nooit aan iemand had willen zeggen, behalve aan een enkelen²⁾, die mij dat dan ook bevestigde."

Als men nagaat dat 12 à 13 menschen die niet buitengewoon in beweging zijn, bijna 4 M³ lucht behoeven, komt men alweer tot het resultaat dat hij die zuurstof in samengepersten toestand zal hebben meegenomen. Daar komt bij dat hij door het openen van een kraan *terstond* zooveel zuurstof als noodig was in het vaartuig kon brengen en daarbij denkt men aan een gas dat men kracht uit een flesch spuit. Het kan geen soort *gashouder* geweest zijn, in communicatie met de rivier, want dan zou hij, ledig of vol, een verschil van 4000 K.G. hebben moeten geven; had *onder* het vaartuig moeten zijn, het labiel gemaakt, en ook andere kardinale bezwaren moeten geven. Het zijn dus eenige, *ik gis* een stuk of 10 gesloten flesschen geweest van 100 L. waarin de zuurstof tot wel 4 atmosferen was saamgeperst, want volgens brief aan JACOBUS kon hij water wel 100 voet opdrijven.³⁾ Minstens 1½ atmosfeer, omdat er anders op een diepte van 15 voet geen zuurstof uit de gesloten flesch zou zijn gekomen.

Kan men hier twijfelen? Getuigen niet BOYLE, HUYGENS, ieder die het het weet of beoordeelen kan? Schrijft MONCONIJS niet 30 jaar na DREBBEL's dood dat de bekende secretaris der Royal Society, OLDENBURG genaamd, „me confirma *tout ce que j'avais ouï dire* de DREBBEL?" Met OLDENBURG toog hij dan ook Juni 1663 naar Stratford Bow ten Oosten van Londen, thans ten Oosten van Victoria Park, om er den schoonzoon van DREBBEL op te zoeken. Ook daar weer het verhaal van het schip en de bijzonderheid dat D. niet lager ging

1) Men heeft Ao 1905 daartoe het primitieve middel: witte muizen. Bijkbaar is het niet zoo gemakkelijk, te zeggen wanneer men zuurstof moet toelaten.

2) D. i. natuurlijk weer Joh. Sib Kusler.

3) Ao 1617 is te Königshofen, bij Würzburg, een brandspuit die het tot 100 voet brengt.

dan 12 à 15 voet omdat de boot anders zinken zou. Waaruit weer allerlei blijkt. 10. dat DREBBEL volkomen vertrouwd was met het „duikertje van Descartes.” 20. dat hij geen ketting als stabilisator gebruikte. 30. dat de bemanning, te zamen ongeveer 3 à 4 M³ lucht had ¹⁾, dus voor het grootste gedeelte van hun lichaam in water moet hebben gestaan ²⁾. 40. dat de zotte verklaringen van MERSENNE ³⁾, volgens welke het vaartuig door andere schepen naar onder werd gedrukt; dat het door een schoorsteen met de atmosfeer in gemeenschap stond; dat de riemen er hermetisch in bevestigd waren — niet de minste waarde bezitten al was het maar omdat men een schoorsteen van wel 12 à 15 voet niet over het hoofd zou hebben gezien!

En nu gaan zich, schier tegelijkertijd, de beide vrienden PEIRESC en RUBENS ⁴⁾, voor DREBBEL interesseeren.

PEIRESC had vóór 7 Juni 1622 ⁵⁾ reeds uit handen van JACOB KUFLER, een broer zijner a.s. schoonzoons, mikroskopen van DREBBEL ontvangen, die zóó goed waren dat hij KUFLER met aanbevelingsbrieven doorzond naar Rome, naar HIERONYMUS ALEANDER, om langs dien weg twee Kardinaals ⁶⁾ (waarvan een het volgend jaar URBANUS VIII zou worden) met de zaak te doen kennis maken. ⁷⁾ Inderdaad zag men er een vloot mee als een sprinkhaan (dus vergrooting ± 30) en de kaasmijten als vliegen. ($\frac{1}{3}$ m.M. : 1 c.M.)

Maar hij schrijft ook naar Londen, en wel naar WILLIAM CAMDEN (die, resideerende te Westminster, goed op de hoogte zijn kon) en vraagt wat er waar is van het P.M., de kijkers waardoor men schrift leest op 1 mijl afstand, en van die boot.

Ongetwijfeld consulteert hij ook RUBENS, wiens antwoord ons bewaard is. 3 Aug. 1623 zendt hem n.l. RUBENS ⁸⁾ de *verklaring* van het P.M., die hij, wie weet hoe, maar misschien aan het hof van RUDOLF II, gevonden of vernomen had. Ook schrijft RUBENS in dien brief dat hij met MONTFORT over „lo specchietto” spreken zal, om te zien of ze er een kunnen maken dat méér

1) Ik hoop deze natuurkundige questies elders te bespreken.

2) Waardoor het minder vreemd wordt dat DREBBEL te la Rochelle, waar hij den Koning en zijne vrienden behalve Abr. Kufler miste, en misschien ook die *boot in zee* wilde beproeven, tegengewerkt werd.

3) Cogitata Physico-Mathematica 1644, p. 207.

4) Als DREBBEL lid van het Rozenkruis of Alchemist had mogen heeten, zou hij bij Rubens weinig steun gevonden hebben. (Brieven p. 69).

5) Brief No. 1 Peiresc.

6) Waaruit blijkt dat hij het Drebbel-mikroskoop als een groote nouveauté beschouwde.

7) In 1628 of liever 1625 lezen we bij Fabri van vergrooting 170² d. w. z. de beste, d. i. die uit het Noorden komende mikroskopen. Leeuwenhoek 270²; thans 1200².

8) Briefe, door Rosenberg, p. 67.

vergroot. Waarmee natuurlijk een mikroskoop, bedoeld wordt of die geweldig vergrootende teleskoop; waaruit blijkt dat het toen een nieuwtje was.

RUBENS wacht op tegenwerpingen van PEIRESC, een bewijs dat hij zich zeker gevoelt de zaak gevat te hebben. Hij *maakt* er zelfs een, in afzondering, geholpen door MONTFORT, een medailleur en beeldgieter uit Antwerpen. Hij verzendt het 12 Dec. 1624¹⁾ zorgvuldig verpakt aan VALAVÈS; verneemt 1625²⁾ tot zijn groote voldoening dat het heel is aangekomen, en verzoekt VALAVÈS het naar zijn broer PEIRESC door te sturen. Straks zullen we zijn oordeel hooren over DREBBEL's persoon.³⁾

Maar in 1623 is CONSTANTIJN HUYGENS nog onze getuige.⁴⁾ Hij gaat het heele jaar met DREBBEL om, en deze komt er rond voor uit dat het hem ook aangenaam is, schenkt hem meer uren, in gesprek over allerlei, dan eenigen anderen vriend.⁵⁾ Het is jammer dat CONST. H. die vaart onder de Theems niet zelf gezien heeft; maar dat klopt met de omstandigheid dat die proeven denkkelijk in 1622 vallen. Overigens is zijne beschrijving aanschouwelijk genoeg.

1623, 24, 25 kenmerken zich, zoover ik weet, slechts door het huwelijk⁶⁾ van Mr. ABRAHAM VAN KUFFELER (1598—1657) met ANNA DREBBEL, die naar mijne schatting even oud is en door den dood van JACOBUS I. Aanschouwelijk wordt de onbetrouwbaarheid van LEEUWENHOEK's vader eerst recht als we lezen dat DREBBEL met zijn „onverdragelijken hoogmoed” in den begrafenisstoet liep te midden van het volgende gezelschap:

„Baston le Peer the dauncer, under-officers of the Mynte, Actors and Comedians.”⁷⁾

Aangezien nu spoedig ook een oudere broeder van ABRAHAM KUFLEER, JOHANNES SIBERTUS,⁸⁾ DREBBEL's schoonzoon wordt, door met CATHARINA te trouwen⁹⁾, en de beide broers nu een belangrijke rol gaan spelen, lasch ik een enkel woord over deze familie in. Zij kwamen uit Keulen, waar hun vader een rijk koopman was, gehuwd met jonkvrouw VAN REILINCKHOVEN. Deze twee broers waren te Padua gepromoveerd, en werden nu blijkbaar, evenals hun jongere

1) p. 71 ib.

2) p. 77 ib.

3) Die niet gunstig zou zijn uitgevallen als DREBBEL lid was geweest van het Rozenkruis of een Alchimist (p. 69).

4) 7 Oct. 1622 door Jacob I tot Ridder geslagen, 26 jaar oud, dus half zoo oud als DREBBEL.

5) De Vita Propria Lib. II v. 211.

6) Ao. 1623. (Mededeeling van den Heer D. v. Houweninge te Rotterdam, verwant met de familie Kufler).

7) Rye p. 240 uit Nichol's Progress of James I 3 p. 1042.

8) Geb. te Keulen 1595, gepromoveerd te Padua 1618, gestorven te Londen 4 Mrt. 1677.

9) Waarvan Leeuwenhoek's vader zegt dat ze „reeds in jaren gevorderd” was maar die toch in 1627 niet ouder dan 29 zal zijn geweest.

broeder JACOB, door de magneetkracht van DREBBEL'S vondsten naar Londen getrokken. JACOB stierf te Rome¹⁾, met DREBBEL'S mikroscoopen bij zich; ABRAHAM²⁾ vinden wij straks bij LA ROCHELLE terug; hij werd de man van de torpedo's; JOHANNES SIBERTUS, een weinig contrefait³⁾, kreeg de wetenschappelijke vondsten en het scharlakenverven of liever het geheim van het **Tin**, een der grootste verbeteringen van de ververij.

Daarover een enkel woord. Zonder af te dwalen naar de Gobelins. BOYLE getuigt: „I may safely affirm that a great deal of money hath been gained by tradesmen both in England and elsewhere upon the account of the SCARLET DYE invented in our time by CORNELIUS DREBBLE, who was not bred a dyer, nor other tradesman.”⁴⁾

Wederom dus allerlei questies. Men vindt als uitvinder NICOLAAS DREBBEL, ook KUFLER genoemd. Laten we eerst zoeken wat het was. De geleerde verver KUHLENKAMP, te Bremen, verhaalt dat DREBBEL een extract van Cochenille voor zijn venster had staan, om daarmee Thermometers te vullen, en dat er bij toeval door een gebroken glas sterk water in viel. „Terstond zag hij de kleur der cochenille in eene hoogroode veranderen. Bij nader onderzoek bleek, dat het tin, hetwelk zich aan de vensterglazen bevond, door het sterkwater was opgelost, en tot oorzaak der kleurverwisseling had verstrekt. Deze ontdekking zoude DREBBEL medegedeeld hebben aan KUFLAER, VERWER te *Leiden* ⁵⁾”, enz. ⁶⁾.

Dit alles klopt achteraf prachtig. DREBBEL vulde zijn thermometers met rood, het blijkt uit dat verhaal van SPA⁷⁾; de proef komt uit; in het soldeer der vensters zit tin; de minder fraaie, bruinachtige tint van karmijn wordt roze (pink); hoe DREBBEL er zoo op lette wordt begrijpelijk door de ontdekking Ao 1607 van Sir THOMAS FALCONER, die de aanwezigheid van aluin in Engeland ontdekte aan de lichtere kleur van de bladeren hier en daar. FALCONER was leermeester van Prince HENRY, die DREBBEL steunde. En Dr. JOH. SIBERTUS is de man die te Stratford Bow, waar MONCONYS hem opzoekt, den color kuflerianus exploiteert⁸⁾. EVELIJN⁹⁾ zegt in 1666: „I went to Dr. KEFFLER, who married the daughter of the famous Chymist DREBBEL, *inuentor of the bodied*¹⁰⁾ *scarlet*.” En ook uit processtukken, in het archief te Arnhem, blijkt dat JOH. SIB al de

1) Nov. 1622. Peiresc prijst zijn karakter. 2) Geb. te Keulen 4 Oct. 1598, † te Londen 8 Oct. 1657.

3) Monconys: „Ce docteur fort courtois, et quoyque borgne, d'assez bõne physionomie.”

4) Rye p. 239 of Works Ed. Bircu VII p. 139.

5) Alweer *Leiden*.

6) Cappelle p. 96 of Beckmann Beiträge zur Gesch. der Erfindungen 1795 III blz. 43.

7) Waar alleen in zoover verschil is dat van zwavelzuur en „rosentinktuur” gesproken wordt.

8) Stratford ligt aan de River Lea, aan den overkant van Eltham. K. begon in 1643 en hervatte het aldaar denkelijk 1660, na de Restauratie. 1645 bespreekt Vossius de afleiding v. h. woord scharlaken.

9) Rye p. 241.

10) Bow-dye?

finesses wist. Immers op den huize HULCKESTEIJN, een fraai buiten aan den Oosterbeekschen weg, hadden de 3 gebroeders ABRAHAM, JOH. SIB. en GILLES (\pm 1650; na dood Karel I) een scharlakenververij opgericht, waar hun neef VELTHUYSEN, koopman te Hull, later directeur van werd. Toen de resultaten echter te wenschen overlieten, en VELTHUYSEN voor 12000 £. vlaamsch werd aangesproken, beweerde hij dat de schade het gevolg was van de onvolledige instructies van Joh. Sibertus, en de zaak werd 1654 in de minne geschikt¹⁾. Niet onbegrijpelijk ook als JOH. SIB. een zoo voordeelige zaak verkoos boven het ambt van lijfarts van den Duke of York (later JACOBUS II); dat hij zelfs het P. M. niet herstelde²⁾, niet bezat³⁾, de proeven met zuurstof niet of ten halve voortzette⁴⁾, niets nieuws vond: hij had genoeg te doen, en heeft genoeg getracht de machthebbers te overtuigen van de wonderen van DREBBEL'S torpedo's. Dat door hem het geheim der zuurstof niet aan een ander werd overgedragen is minder begrijpelijk, doch zijne nakomelingen stierven uit⁵⁾.

Wat was dat dan van die torpedo's? Men zal het zien. 4 Juli 1626 riep de regeering DREBBEL'S hulp in voor het maken van „waterengines,” (blijkbaar met het oog op LA ROCHELLE). De Earl of Totness, gaf bevel aan Sir W. HEYDON, om in de Minories, d. i. vlak bij den Tower, logies te verschaffen en ook „workshops” voor DREBBEL en ARNOLD ROTISPEN, die in Z. M. dienst hun bekwaamheden zouden toepassen.⁶⁾ 5 Juni 1627 werden voor het „forging divers water engines” 100 £. betaald⁷⁾, en 13 Juli 1628 waren DREBBEL en KUFLER volgens „Order in COUNCIL” aangesteld⁸⁾ om drie buitengewone vuurschepen te helpen klaar maken, onder „direction of Colonel Peblis”, en zes „engines for fireworks, according to the directions oft he Lord Admiral.” DREBBEL zou krijgen 150 £. per maand, KUFLER 50 s. per dag, d. i. de helft.

Maar nu beschuldigt DREBBEL in 1629, voor het Parlement, (coram senatu), de leiders der expeditie, van lafhartigheid⁹⁾. Er was dus zeker wel iets goeds aan dat hij zoo kras durfde optreden. Laat ons zoeken of we het vinden kunnen. Ik dacht eerst aan knalgas,¹⁰⁾ maar het zal wel iets als knalgoud zijn geweest.

1) Mededeeling v/d Heer Bijleveld, Rijks-Archivaris Gelderland 18 Nov. 1903.

2) Cf. Bishop Wilkins supra. 3) Monconys.

4) fol. 420 Beeckman vind ik dat hij in 1633 een model maakte voor den Hertog van Neuburg maar dat het kostbare toestel zelf niet gemaakt werd tengevolge van de pressie zijner onderzaten. Zoo kostte het f 2500 inpl. van f 25000.

5) Mededeeling 1901 van den Heer van der Meer van Kuffeler te Oosterbeek. Te Arnhem vindt men ook nog eigenhandige brieven.

6) Rye p. 240 of Calendar of State Papers of Charles I, p. 367.

7) Ib. " " p. 206.

8) " From other documents March 1630.

9) Const. H. autobiografie.

10) Ook al omdat b.v. Glauber „feuriges Wasser” kende, besser als Schieszpulver”, waar men onder water kogels en granaten mee kon schieten.

MONCONYS dan verhaalt van een toestel, 9 duim, d.i. ruim 2 d.M., in het vierkant, bevestigd op een stok van 20 voet lang. Er was een „poudre” in. Het ontplofte bij aanraking met een schip, en die ontploffing schaadde den aansteker *niet*. Het werd (door JOH. SIB die het aan MONCONYS vertelt) aan CROMWELL vertoond maar deze stierf voor de onderhandelingen waren afgelopen, en den Koning (KAREL II) ried men den aankoop af o.a. met het oog op het „genre humain.”

Een en ander klopt volkomen met wat CONST. H. verhaalt:

„Want, zegt CONST. H., ± 1631, het lukte niet, want het werd geeneens beproefd. In die zaak tegen LA ROCHELLE gedroegen de Engelschen zich allertreurigst. Het was anders een echte vlootvernieler, die uitvinding; want een van zijn schoonzons heeft het hier in 't land kort geleden laten vertoonen ¹⁾, (het was misschien een soort huwelijkscadeau aan dien schoonzoon). De lieden die het moesten keuren waren verplet, toen ze een stevig schip in een oogenblik in stukken zagen; en het schouwspel was nog wreeder vanwege de omstandigheid dat de man die het feit volvoerde, en het kwam toonen, erbij zat in het bootje dat aan den voorstevan de torpedo had gedragen. Hij bleef volkomen ongedeerd, en zat erbij alsof hij er niet aan debet was.”

Het klopt verder ²⁾ ook met wat bij PEPYS ³⁾ staat. 8 Dec. 1657 stierf ABRAHAM KUFLER ⁴⁾ en niets is natuurlijker dan dat hij het huwelijkscadeau van zijn schoonvader nu overdroeg aan JOHAN SIBERTUS en JACOB DREBBEL. Zoo is het JOH. SIB. die Ao 1661 met PEPYS spreekt. En PEPYS betwijfelt het feit niet, omdat het in CROMWELL's tijd beproefd is ⁵⁾, maar vreest voor de veiligheid van de schepen die er mee worden toegerust; en nu zegt JOH. SIB. dat er geen het minste gevaar bij is. Alleen: hij kan het slechts aan den Koning uitleggen. En zoo eindigt het gesprek met het plan er den Duke of York (lateren JACOBUS II) den volgenden dag over te spreken. Aan dezen met zijn interesse voor de vloot was het dan ook aan een goed adres.

Maar Maart 1662 is men niets gevorderd en dienen JOH. SIB. KUFLER en JACOB DREBBEL een rekest in: ⁶⁾

„for a trial of their father Cornelius Drebbel's secret of sinking and destroying ships in a moment, and they ask for a reward of £ 10000 if it should

1) Men herkent natuurlijk Abraham Kufler. Deze moet dan vóór of in 1629—31 in Holland geweest zijn. Hij stierf te Londen 1657. Zijn vrouw, 1651 te Utrecht. (Mededeeling v. d. Heer van Houweninge).

2) Er zijn trait d'unions tusschen de Kuflers en Prins Ruprecht. Een ervan is misschien diens poging, in 1650, om een schip van Blake te torpedeeren.

3) Het beroemde Diary of Sir Samuel Pepys, p. 95 en 185e

4) Mededeeling v/d. Heer van Houweninge.

5) dus 1649—1658. (Cromwell) était en traité avec lui (Joh. Sib) pour l'acheter lorsqu'il mourût.

6) Rye p. 241 of State Papers Charles II March 1662.

Oud-Holland, 1904.

succeed. The secret was left them by will, to preserve fort the English crown before any other power." 1)

Het bezoek van MONCONYS was in Juni 1663. De zaak was toen juist afgesprongen: In Holland omdat het niets zou zijn als men in 't buitenland er niet aan wilde: in Engeland omdat men daar het middel te mooi achtte in handen van een *kleinere* zeemogendheid, en het geheim wilde houden.

Wat was het? Er is slechts een indicatie. Die vindt men bij PEPYS 11 Nov. 1663, waar dat rekest tusschen hem en Dr. ALLEN in een „café" ter sprake komt, en Dr. ALLEN vertelt dat een grein (70 mgr.) knalgoud²⁾ op een zilveren lepel gelegd, er een gat in slaat „without the least force upwards;") and this he can make the cheaper experiment of, he says, with iron prepared."

Intusschen had RUBENS in 1629 met DREBBEL kennis gemaakt; vluchtig, maar het woord van een schilder over DREBBEL's uiterlijk, en van een zoo universeel man over DREBBEL's vondsten, mag meetellen. Men had aan RUBENS verteld dat DREBBEL, (die buiten Londen woont) maar pover weinig heeft uitgevonden; in al die jaren heeft men niets anders te zien gekregen dan „quel canon optico" dat vertikaal staat en de dingen die er onder gelegd worden, zoo vergroot; dan nog dat P-M., dat maar een *bagatel* is.⁴⁾ En dan die dingen van ROCHELLE die niets hebben uitgericht.

„*Pur io non voglio credere alla fama publica, a pregiudicio d'un uomo tanto illustre*", en ik zal eens naar hem toe gaan, en als het mogelijk is, eens familiaar met hem praten."⁵⁾ Want hij had slechts een paar woorden met hem kunnen wisselen, al was het dan ook over een actueel onderwerp: het trekken van schoorsteenen (di camino?).

„*Io non mi ricordo d'haver visto una physionomia più stravagante della sua, et nescio quod admirandum in homine pannoso elucet, neque enim crassa lacerna, ut solet in re tenui, deridiculum facit.*"

De laatste jaren van zijn leven wijdt DREBBEL blijkbaar aan het normali-

1) Waaruit m. i. blijkt dat hij ook gesteund is door Karel I na de zaak van la Rochelle, en waardoor het „coram senatu" klagen over officieren denkbaar wordt.

2) Volgens Bierens de Haan schreef DREBBEL een boekje over „De verborgen handgrepen van Basilius Valentinus."

3) Zoo komen we midden in de historie der *brisante* springmiddelen; en tot mijn groot genoegen zie ik dan ook dat Romocki in zijn „Geschichte der Sprengstoffchemie enz." 1895 aan DREBBEL **schitterend** recht doet.

4) Zij zouden veel erger hebben gezegd als het in 1629, N.B. bij die beschuldiging tegen officieren, niet meer geloopt had. Het *liep dus ongetwijfeld* nog in 1629! en niemand noemde het gestolen van de Graeff of Hooft.

5) Rubensbrieven door Rosenberg 1881 p. 188.

seeren van Oost-Engeland¹⁾. Januari 1630 doet hij reeds voorstellen om met hulp van aannemers, die hij met name noemt, tal van graafschappen, n.l. Norfolk, Suffolk, Cambridge, Ely, Huntingdon, Northampton, Lincoln van water te ontdoen²⁾. Het is in 1634 dus een einde als van Faust.

Volgens JOH. SIBERTUS zeide zijn schoonvader „op zijn doot bedde dat hij perfecte telescopia maken konde waer mede zijn kinderen allen rijk soudén kunnen worden, doch stierf eer hij dat schreef.”³⁾

Bij het eindigen van dit artikel zeg ik mijn hartelijken dank aan de velen die mij met eene inlichting hebben verplicht en houd mij aanbevolen voor het vervolg, want er is nog veel meer. Ik hoop dat zij met de vermelding in de noten genoeg willen nemen. Maar het meeste ben ik verschuldigd aan het oude artikel van onzen landgenoot J. P. VAN CAPPELLE. Want, afgezien van het door hem verzamelde materiaal: deze woorden kwamen mij zoo vaak onder het oog:

„Men kan niet te omzichtig zijn met een vlek te werpen op de nagedachtenis van een man die roem heeft verworven”⁴⁾.

Zierikzee, Dec. 1904.

1) Leeghwater schijnt ook uit ander oogpunt dan hierboven bij de zuurstof, een *schaduw van Drebbel*. In 1629 schreef Huygens reeds: „Sublevandis stagnorum aquis mortuis, quas vocamus, sive residibus, et quocumque deducendis neminem Drebbelio plus sollertiae attulisse, neminem allaturum arbitror (Autobiografie). In 1630 is er (aan D.?) een loterij toegestaan voor het maken van een *waterleiding*.

2) Rye p. 240 of Calendar State Papers Charles I.

3) Manuscript Beeckmann fol. 458. — Marchant de Beaumont die in 1817 verrassend goed van DREBBEL en METIUS op de hoogte was, spreekt van een „double miroir” bij telescopen van DREBBEL. En bij KEPLER leest men dat RUDOLF II „per specula et specilla” wilde *doen* bewerken dat „minutissimae literae” op vele mijlen afstand konden worden gelezen.

4) p. 89 l.c.

EXTRACTEN UIT DE REKENINGEN
VAN HET HOOGHEEMRAADSCHAP VAN DELFLAND
betreffende schilders, glasschrijvers, wapenteekenaars,
borduurwerkers, goudsmeden enz., in het tijdvak 1591—1657.

MEDEGEDEELD DOOR

M. G. WILDEMAN.

1591.

UIRYN COENRAETSZ, *glaesmaecker* in den Hage, van een nyeuw kerckglas by hem gemaect in de Lyer tgundt hooge heemraden van weegen tlandt van Delffl(an)t alldair hebben ande kercke v(er)schoncken hierover tweederde deelen. 25 £ VI sch. VII d. Vb.

1595. CRYN COENRAETSZ, *glaesmaecker* in den Haghe, over de 2 deelen van 14 £ vlaemsch, ter zaecke van een nyeuw glas by hem gemaect in der kercke van Overschie door dykgr. en hoogheemraden aldaer geschoncken.

1596. De nieuwe Brabantsche wagen met 't geene dairtoe behoort by Dyckgraeff ende hoge heemraden doen maicken heeft in als gecost 284 £ 18 sch. 6 d.
Ende de acht kussens 115 £ 16 sch., 6 d.,.

1597. CRYN COENRAETSZ, *glaesschrifer* in den Hage, ter zake van v(er)scheyden wapenen, helmen ende anders by hem int nijeuwe privilegiebouck van H. heemraden gemaect mitsgaders vant parkement tot tselve boeck geleverd

ende 't schilderen van twee cratten ende zijborden aen der heeren wagenen met heur wapenen in den voorleeden jaere. 120 £.

noch van zeecker franchyne bouck gebonden en(de) 't selve vergult te hebben 6 £.

1597. FRANCHOIS DE MOURENVAL, *zaedelmaecker* in den Hage, van seecker canefas tot de wagen vande heeren heemraden geleverd en(de) anders, 39 guld. 17 st.

1645. SACHARIAS GULDENMONT, bet. 86 £ 5 sch., tersaecke vant maecken van drye silvere vergulde bossen voor de drye hoogeheemraetsbouden.
GEDION D'ASSEGNIÉ, bet. 30 £ ter saecke van het luminere van(de) wapenen in de voorsz. bossen met het cristal daerover.

1646. MAERTGE DIRCX bet. 36 £ ter saecke vant maecken van patronen van(de) wapenen voor des gemeenlants huys te stellen,

1650. COENRAET VAN DER MAES betaelt 24 £ 14 sch., ter saecke vant maecken van eenige wapen(en) met coleuren in des hooge heemraets wapenbouck ende anders.

CORNELIS VAN LEEUWEN betaelt 6 £ ter saecke van een hooge heemraetswapen int Wapenbouck.

1651. COENRAET VAN DER MAES betaelt 2 £ ter saecke van het Waepen van Hartoch Aelbert van Beyerens geteyckent ende met coleuren afgeseth.

1652. ADRIAEN MIDDELBEECK 14 £ 15 sch. voort maken van een nyeuwe vlagge op de Jacht ende voort schilderen van het wapen daerinne.

PIETER ENGELSEN VALCK betaelt 179 £ ter saecke van het maecken ende veranderen van een nyeuw glas in de kercke van Maeslandt, dat oudt ende vergaen was.

1653. CORNELIS CORNELISSEN VAN LEEUWEN betaelt 138 £ overt maken van een glas met 8 wapens ende twee comparrekementen staende in de kercke van(den) leydschendam.

1654. Aen de heer burgemeester Welhouck gerestitueerd 203 £ 3 sch. ter saecke van de hoogeheemraetsglaes staende in de Oude kerck tot Delft by hem betaeldt aen JACOB ABRAHAMS en JAN SYMONSSEN, die 't selve hadde aengenomen, de voedt tot 7 sch., VI d., ende indt geheel groot bevonden 542 voedt volgens de aenneminghe.

1655. HENDRICK JANSEN, *steenhouwer*, betaelt 106 £ 7 sch., voor geleverd hartsteen, als het maken van het wapen van Holland voor de deur in den gevel.

1656. PIETER POST, *architect*, betaelt 10 £ vande afteyckeninge van het wapen van Holland by hem gemaect en(de) voor zyn vacatie.

LENERT BRAMER, betaelt 12 £ over een schilderye by hem achter in den thuyne gemaect in freske.

De secretaris gerestitueert 40 £ so veel hy hadde betaelt aan LEONART BRAMER over het schilderen van een tafereel in't gemeenlants huys.

1657. CORNELIS VAN LEEUWEN betaelt 26 £ ter saecken van het maeken van wapenen ende gebackte wapenen in glazen.

1658. URBANUS VAN IPEREN betaelt 6 £ 6 sch., van het wapen van de Heer van Karnis¹⁾ te stellen int Waepenbouck van(de) hooge heemraden.

De heer MEERMAN hooge heemraet gerestitueert 36 £ over verschoten penningen van een lantschap in de voorsael int gemeenlants huys.

1661. VAN LEEUWEN, *glasschryver*, betaelt 5 £ ter saecke van een nieuw wapen gemaect int glas dat de heeren gegeven hebben in de kercke van den leytschendam.

1662. CORNELIS VAN LEEUWEN betaelt 10 £ voor 't stellen van 't wapen van den Heer van Achttienhoven²⁾ int Waepenbouck.

1665. FRANÇOIS VAN BIESEN, *borduerwercker*, betaelt 27 £ over het bordueren van 6 wapens van (den) hartoch van Beyeren.

1666. JEREMIA MICHEL, *goudtsmidt*, betaelt 90 £ over het maeken van drye nieuwe bossen voor de drye booden.

1667. WILLEM DE CORDY betaelt 101 £ 19 sch., voor geleverde picktonnen ende anders int becomen van de Vrede, voor 't gemeenlants huys.

1668. NICOLAES VERSTRAETEN en MICHEL TYLLE betaelt 27 £ 3 sch. wegens t bordueren van wapens ende opmaecken van kussens int Jacht.

1672. JAN MONINCKX, *schilder*, betaelt 18 £ 18 sch. voor't schilderen van drie vlaggen voor t Jacht.

CHRISTOFFEL VAN SICHEM betaelt 10 £ over het Wapen van Z. H., omme daarmede te drucken ten dienste van Delfflant.

CORNELIS BISSCHOP betaelt 15 £ 15 sch. over leverantie van een copere plaet voor het gemeenlants huys gestelt met sauvegarde van Syn Hoocheyt.

1673. JOHANNES MONINCKX, *schilder*, betaelt 22 £ 15 sch., over het schilderen van de wapenen aen het gemeenlantsjacht ende deselve van buyten ende van binnen geschildert.

1675. JAN MONINX, *schilder*, betaelt 12 £ 6 sch., wegens tschilderen van het wapen van Delfland in 2 vlaggen en op de heemraetswagen.

¹⁾ DIDERIK PAUW, heer van Carnisse, ben. tot hoogheemr. 27 Jan. 1657.

²⁾ ISAAC PAUW, ben. tot hoogheemr. 7 Oct. 1660.

DE INNEMING VAN SLUIS IN 1604 TE AMSTERDAM FEESTELIJK GEVIERD.

MEDEGEDEELD DOOR

DR. J. ABLAS.

IN een bundel papieren, de „collectie VAN HARDENBROEK”, in het Rijksarchief alhier, komt een brief voor van zekeren ROELANT VAN HAEREN aan zijn vriend ADAM VAN LOCKHORST te Straatsburg, waarin de eerste o. a. meedeelt, hoe men te Amsterdam heeft feestgevierd ter eere van de verovering van Sluis door prins MAURITS.

Het gedeelte van den brief, dat hierop betrekking heeft, luidt als volgt:

In Amsterdam ad 28 Augusti ao 1604.

Eersamen mynneliken insonders specyaellen vrunt

Sr. ADAM VAN LOCKHORST.

Na groetenis dient deesen als dat ick UE op huyden 8 daeghen hebbe geschreeven van 2 seer goede blyde tydingen, t[e]weeten, vant parlementeren van Sluys ende van 4 ostindissche scheepen, die voor tland waeren, dan door den langhen ostenwint die alhier gewaeijt heeft, en konnen sy tlant niet opdoen: derhalven kan ick op ditmael daer noch niet breder van schryven, want de schepen noch in see sijn.

Belangende Sluys daer hebben wij verleeden sondach savonts so geweldig over gevictorijt als ick oyt van myn leeven heb gesien: tscheen boven de stat al off de geheelle stat in brant hadde gestaen, soo veel teertonnen werden der gebrant. Mijn STEEVEN oom die hadde neffens onssen JAN WILLEMSSEN eenen houtten man gelyck de cleermaeckers hebben, gecreeghen ende sy maekten een deel aen ons huijs ende aen BAERENT ADRIAENS huijs te liggen soo hooch dat men daer onder duer gaen conde: daer setten sij deesen houtten man op ende trocken hem een gecklicken roek aen ende een gecklicke kap met bellen op syn hooft ende schreeven hem in een blasoen dit advijs ende hingent voor hem:

SPINOLA om sweirelts eer
Ledicht syn eigen schap.
Daerom hoe langx hoe meer
Raeckt hij in de kap.

Ende hadden alsoo SPINNOLA den gansschen avont ten thoon geset ende veel teertonnen voor hem verbrant.

Die van Sluys mostent opgeeven van louteren hongers noot wantse geen prov[i]ants meer en hadden. 't Is een onwinlycke stat, wantse rontsom int water leijt, daer nie wel over te comen en is alsser eenighe tegenstant gedaen woort. Den vyant hadde wel 8 dagen geleeghen met veel volcx om de stat te ontsetten: dan sijn Excellentie (prins MAURITS), was soo starck begraven, dat hy geen kans hadde. Den vyant dat siende vertrock. Die vande stat siende dat haer ontset wech was gavent terstont op ende trocken den 20 ditto wt met gerolde va[e]ndels ende haer bagagie; dan alle de schoone galijen tot elff toe ende al dat schoone geschut most daer blyven; men seyt van 80 metaellen stucken ende voort issere stucken, tesaemen 100 off daeromtrent; wat wijders passeren sal, leert de tijt. Die van Ostende hebben goeden moet, [sy] verhoopen nu ontset [te] sullen worden.

BLADWIJZER

OVER DEN JAARGANG 1904.

A.

Aa (A. J. van der)	51
Aa (Balduinus van der)	154
Abrahamsz. (Galenus)	208
Abrahamsz. (Jacob)	239
Abspoel (Jan)	194
Achenbach (Andreas)	107
Adelung	195
Adriaensz. (Barent)	242
Adriaensz. (Jan)	210
Aecker (Claes Jansz.)	84
Aeke (Petrus van)	191
Aerssen (Cornelis van)	26
Aerssen (François van)	51
Alberdingk Thym	44
Albers (Josina)	42
Albertus, Aartshertog van Oostenrijk	215, 224, 226
Aleander (Hieronymus)	231
Allen (Dr.)	236
Amour (d')	47
Ampère	211
Andreae (Valerius)	15
Andriesz. (Bruyn)	81
Andriesz. (Frederick)	85
Andriesdr. (Machtelt) ...	79—81, 91
Annes (Gysbrecht)	204, 223
Anson (Jan van)	191
Antonini ...	198, 200, 211, 220, 222
Appelman (Jan)	89
Archimedes	169—198, 201, 202, 211, 221
Arents (Marri)	75
Argenson (George d')	56
Argenta (Jacopo d')	144
Arrigo Fiammingo	136—138
Ashburton (Lord)	130
Assegnié (Gideon)	239
Asselyn (Jan)	107
Assen (Jan van)	113
Assendelft (Cornelis)	190
Attama (J.)	113
August, Vorst van Anhalt	212, 217, 218
August, Koning van Polen	151, 153

B.

Backer (Barent Hermansz.)	68
Bakhuysen (Ludolf)	96
Bacon (Francis)	224
Baglione	136, 137
Bailieul (Agnes)	52, 53
Bailly (David)	124
Baldinucci	137
Baliol (Edward)	52
Baliol (John)	52
Balis (Hubrecht)	59

Ballin (Jean)	20
Baptist (J.)	99
Barckert (Walburch) 83, 85, 87, 88, 91	
Barcman	67, 68, 81
Bardesius	204, 223
Barentsz. (Willem)	158
Bartas	52
Bartsius (Willem)	113, 114
Bary (Hendrick)	118
Bas (Elisabeth)	114
Basnage (Jacob)	150
Bastert	105
Baten (Jasper van)	85
Baudartius (Guilielmus)	21
Baudous (Willem de)	41
Bauerstadt	114
Bavelaar (Cornelis)	192—194
Beauchamp	47
Beaumont (Abraham)	193
Becius (Johannes)	63
Beck (van)	107
Beckmann	233
Beckx (Jasper)	119, 120
Beckx (Jeronimus)	119, 120
Beckx (Johannes)	119
Beeckmann (Isaac) 200, 202, 207—209, 219, 225, 234, 237	
Beeckman (Jacob)	18
Beekman (M.)	52
Beerstraten (Abraham)	114
Beerstraten (Anthonie)	114
Beerstraten (Johannes)	113, 114
Bega (Cornelis)	107
Begel (Antony)	191
Begyn (Catharina)	78, 79, 91
Beichlingen (Wolfgang Diether Graaf van)	149
Bellemy (Lysbeth)	88, 91
Bemp (John)	75
Benalia (Marinus)	185
Benoist (Caspar)	131—135
Benoist (Leonora)	135
Berchem (Nicolaes) ...	94, 106, 107
Beresteyn (Claes van)	115
Bergh (L. Ph. C. van den)	115
Berghen (Dirk van)	94, 109
Berkhey (Jan)	187, 188
Benedictus (Jan)	190—192
Bertius (Petrus)	53
Beumer (Thomas)	85
Bicker (Johanna)	206
Biesen (François van)	240
Birckholz	147
Bisschop (Cornelis)	240
Bisschop (J. D.)	98
Blaeu (Willem Jansz.)	176
Blaeulaecken (C. Wz.)	160
Blake	235
Blanckert (Abram)	181
Blankert (Daniel)	188, 189
Bleiswyk (Frans)	186, 188
Blokhuysen (Reynier)	186, 187
Blondeel (Vincent)	185
Bochoven (J. van)	37
Bode (Dr. W.) ...	28, 111, 117, 130
Boddeus (Willem)	41
Boelens (Hendrick)	40, 41
Boetens (Pieter)	190
Boetzelaer (Benjamin van den)	58
Boetzelaer (Cornelia van den) ...	52
Boetzelaer (Elisabeth Henriëtte van den)	58
Boetzelaer (Floris van den)	51
Boetzelaer (Frederik Hendrik van den)	57
Boetzelaer (Gideon van den) 51—58	
Boetzelaer (Hester van den) 52, 53	
Boetzelaer (Johan Willem van den)	51
Boetzelaer (Louise Belgica van den)	57
Boetzelaer (Margriet Elburg van den)	52
Boetzelaer (Maurits van den) ...	55
Boetzelaer (Rutger van den) 51—53	
Boetzelaer (Rutger Wessel van den)	52, 54, 55
Boetzelaer (Werner Adolf van den)	52
Boetzelaer (Wessel van den) 51, 52	
Bogaert (Joannes)	63
Boitard (F.)	154
Bol (Ferdinand) 31, 38, 104, 129, 130	
Bolton (Carrington)	225
Bologna (Giovanni da)	73
Bonaparte (Lucien)	94
Bontemantel (Jacoba)	113
Bontius (Johannes)	23
Boomkamp	205
Boonen (Arnold)	36, 104
Booth (Dr. C.)	2
Borcharen (Cornelis van)	22
Boreel (Willem) 209, 213, 224, 226, 227	
Borellus (Petrus)	224, 226, 227
Borghini (Vincenzo)	137
Bos (Pieter)	189, 191, 192
Bosboom (Simon)	82, 85, 90
Bosboom-Toussaint (Mevr.)	223
Bosch (Hieronymus)	115
Bosch van Drakestein	11
Bosman (Ary)	187
Botteliers (Jenneke)	59
Bouc (Gédéon)	47
Bouchard (R.)	19
Boyle	202, 229, 230, 233
Boymans (F. J. I.)	10, 11
Bracht (Barbara van)	24
Brack (Pieter Lambertsz.)	41

Bradley	211
Brahe (Tycho)	203, 217
Brakenburgh (Richard)	103
Bramer (Leonard)	37, 240
Brandt (Gerard)	206, 207, 218
Brant (Adriaen)	185
Bray (Jan de)	93
Bray (Salomon de)	115
Bredero (Gerbrandt Adriaensz.)	40, 41, 46, 161, 170, 174, 176
Bredius (Dr. A.) 27, 37, 111,	114, 122
Bree (Gilles van)	63
Breenberch (Daniel van)	107
Bregt (Hendrik van der)	187
Brekelencam (Quiry)	37
Bremen (Johannes van)	186—188
Brescia (Leonardo da)	144
Bril (Paulus)	107
Brill (Dr. W. G.)	57
Brisé (Cornelis)	107
Broekema	207
Bronckhorst (Gerard van)	5
Bronckhorst (Jan Gerritsz. van)	5
Bronzino	98
Brouwer (Adriaen)	105, 106
Brueghel (Pieter)	101
Bruegeois (Jaques)	156
Bruessegem (Elisabeth van)	68
Bruggen (Hendrik ter)	107
Brugmans (Sebald Justinus)	184
Bruinvis (C. W.)	203—205, 223
Bruynen (Marritge)	19—81
Buchanan	116
Buergi	218
Buffon	198
Burch (Albert van der)	41
Burckhardt (Dr. T.)	210
Burgers (Melchior)	186—189
Burggrave (Johann Ernst)	224
Burgh (Mr. A. H. H. van der)	100
Burgh (Aeylo van der)	186
Burgh (Johannes van der)	186
Buysero (L.)	149
Bijlen (David de)	188
Bijleveld	234

C.

Cabeo	198, 211, 218
Cagniard de la Tour	196
Calcar (Hans von)	95
Calou (Sara)	193
Camden (William)	196, 229, 231
Campen (Cornelis van)	41
Campen (Jacob van) 76, 84—86,	89, 91
Camphuysen (Joachim)	109
Campori	137
Canale (Antonio)	98
Cantor (Moritz)	203, 209, 225
Capellen (A. van de)	24
Capoen	85
Cappelle (J. P. van) 197, 223,	228, 229, 233, 237
Carels (Pasquynte)	68, 77
Carlisle	211
Carpaccio	101
Carpentier (Aegidius)	17
Carpentier (Andries)	190
Carpentier (George)	17
Carpentier (Pieter)	15—17

Carpi (Girolamo da)	144
Carstensen. (Jan)	78
Casimir, Koning van Polen	227
Castelli	201, 221
Catel (Pieter)	190, 191
Caus (Salomon de)	224
Centen (Gozen) 27, 28, 37, 111,	129, 130
Champaigne (Philippe de)	93
Chardin (J. B. S.)	93, 96, 103,
Chrestien (Etienne)	47
Christian, Graaf van Nassau-Dillenburg	152
Christian, Hertog van Saksen	147
Christian Eberhard, Vorst van Oostfriesland	152
Chijs (P. O. van der)	146
Cima da Conegliano	101
Cimabue	100
Cinjee (Isaak)	193
Claesz. (Adriaen)	69, 91
Claeuw (Jacobus)	185
Cleef (Joos van)	92, 111
Clemens VIII, Paus	136
Clerck (Hendrick de)	37
Clermont d'Amboise (Charlotte de)	56
Clermont d'Amboise (George de)	56, 57
Clermont d'Amboise (Henri de)	56
Clermont d'Amboise (Judith de)	56
Clermont d'Amboise (Louise de)	56, 57
Clermont d'Amboise (Marie de)	56
Clinquant (Katelyne)	156
Clouet	100
Clutin (Henri)	56
Clutin (Marie)	56
Cluyt (Willem)	41, 42
Cocq	77
Codde (Pieter)	36
Coehoorn (Menno Baron van)	149
Coëlle (Claudio)	93
Coenraets (Quiry)	238
Coers	160
Colerus (Johannes)	147
Colevelt (Hendrick)	40
Collier (Eduard)	181
Colm (Jan Siewertsz.) 157, 158,	161, 164
Colomesius	228
Colonius (Daniel)	20
Condé	56
Coninck (Abraham de)	155—176
Coop à Groen	83
Coornhert (Dirck Volckertsz.) 19,	160, 171
Copernicus	222
Coppenol (Lieven Willemsz.)	17
Cordy (Willem de)	240
Corenbeeck (Pieter Corsz.)	41
Corneille de Lyon	144, 145
Corneille (Claude)	145
Cornelisz. (Jacob)	34, 38
Cornelisz. (Floris)	144
Cornelisz. (Lucas)	144
Cornelisz. (Pieter)	143
Cornelisz. (Thys)	46
Cornielie (Jan)	186
Corver (Dirck)	41
Cossel (Anna Constantia, Gravin van)	153

Coste-Reboulh	96
Coster (Samuel)	40—43, 46
Couwenberg (Jan van)	66
Coymans (Balthasar)	76
Craesbeeck (Joost van)	103, 107—
Cramer (J.)	46
Cranenburgh (Henricus)	16, 18
Crepil	215
Cretser (G. de)	83
Cromwell (Oliver)	235
Crous (Thomas)	73, 74
Crulle (Jan)	186
Cruys (Cornelis)	150
Ctesibius	198
Cuyck (Adriaen van)	85
Cuyp (Aelbert) 32, 35, 112, 113,	116, 95, 96, 104, 107
Cuyp (Benjamin)	107, 108
Cuyp (Jacob Gerritsz.)	35, 95, 119
Cuyppers (Berndt)	70, 71
Cuyr (Willem)	75

D.

Dahl (Werner)	30
Dalens (Dirck)	108
Dam (Pieter van)	87
Danckertsz. (Cornelis) 70, 71,	72, 74
Davidssdr. (Hester)	23
Day (Johan)	180
Decker (Cornelis)	30, 37
Degens (Servaes)	159
Deiman	196
Delaroff	33, 113
Delf (Ernou)	143
Delff (Willem Jacobsz.)	117
Delfos (Abraham)	184
Delfos (Johannes)	187
Denijs (Benjamin)	185
Dermout	15
Descartes	202, 206, 231
Desmarests	45
Dieperbeeck (Hendrick van)	185
Diest (Willem van)	112
Dircksz. (Adriaen)	41
Dirx (Maertje)	239
Disselen (Jan van)	186
Dodt van Flensburg	210
Doedes (Adriaen)	204
Doe (Jacob van der)	108
Doesburgh (Th. van)	210
Doomer (Lambert)	94
Doorninck (van)	159, 163, 175
Dopf (Daniel Wolff von)	149
Dossi (Dosso)	144
Dossi (Giovanni Batista)	144
Dou (Gerard)	117, 122
Douw (Simon van)	35
Douwesz. (Jacob)	45
Dozy (Dr. G. J.)	15
Drebbel (Anna)	232, 235
Drebbel (Catharina)	232
Drebbel (Cornelis Jacobsz.) 195—237	208, 235
Drebbel (Jacob)	203
Drebbel (Jan Pietersz.)	203
Drebbel (Nicolaes)	203, 233
Drebbel (Pieter Jacobsz.)	203
Drebbel (Anton)	203
Dubbels (Hendrick)	108
Du Bois (Guilliam)	107, 110
Duck (Jacob)	105

Duelberg (Franz)	145
Du Jardin (Karel)	98, 109
Du Moulin (P.)	54
Dupper	30
Duprat (Antoine)	140—142
Duprat (Guillaume)	140, 141
Duprat (Thomas)	140
Durand (Pierre)	140
Du Bair (Jean)	140
Du Vair (Guillaume)	140
Duyfhuysen (Pieter Jacobsz.) ...	23
Duyven (Zebedeus von)	83
Duyster (Willem Cornelisz.) 36,	37
Dyck (Anneken Emanuelsdr.	van) 67, 68, 77, 78, 91
Dyck (Anth. van) 83, 94, 95, 98,	103, 105, 106, 108, 114
Dijk (Arie van)	186, 189
Dyck (Emanuel van)	68
Dyck (Floris van)	33, 34, 38
Dyck (Pieter van)	68, 186
Dyck (Pieter Emanuelsz. van) 77	
Dijk (Philips van)	36

E.

Eaucourt (d')	143
Eeckhout (Gerbrandt van den) 130	
Eekhoff (W.)	43
Eggerix	45
Egmont (Jan van)	192
Egmont (Nicolaes)	187
Egmont (Willem van)	191
Eikelenberg	204, 205
Elansberghe (Willem van) 186,	187, 189
Elias (Johan E.)	155, 206
Elisabeth van Nassau	31
Ende (van den)	82
Engbrechtsz. (Cornelis) 34, 38,	142, 143, 145.
Engelbregt (Willem)	193
Engels (Jan)	42
Ens (Caspar)	201, 217, 225
Es (Leendert van)	190
Euripides	161
Eustachez (Pierre)	47
Evelyn	233
Everdingen (Aldert van) ... 96,	106
Ewoutsz. (Claes)	40
Ewoutsz. (Reinier)	40
Eyck (Abraham van der) 98,	187—189
Eyck (Hubert van)	06
Eijk (Matthys van der)	189
Eyckelbeeck (Jan Jansz. van) ...	66
Eyckelbeeck (Nicasius Jansz.	van) 66, 67, 91

F.

Faber (Ph. F.)	58
Fabri	227
Fabritius (Carel)	35
Fagel (Caspar)	29
Falconer (Sir Thomas)	233
Faraday	196, 200
Fénélon	98
Ferdinand II, Keizer	203, 223
Ferdinand III, Keizer	223
Fesch	105, 106
Feuerlein (Johann Peter)	151

Fleischmann	104
Flinck (Govert) 27, 28, 37, 111,	129, 130, 149
Flinck (Nicolaas Anthony)	149
Floris (Frans)	102
Fludd (Robert)	221, 224
Fokker	164
Fonprée (Joan de)	47
Fonteyn (Jan)	41
Fornenbergh (Alexander van) ...	159
Fornenbergh (Jan Baptist van)	45, 46
Fornenbergh (Johanna van) ...	45
Fossier (Matthijs)	181
Francen (Cornelis)	41
Francen (Dirck)	41
Franck (G.)	139
Francken (Jan)	172
Franken (D.)	33
Fransz. (Cornelis)	164
Frederik Hendrik, Prins van	Oranje
Fredericksz. (Abba)	54, 210
Fredericksz. (Andries) ... 79,	80, 91
Fredericksdr. (Grietgen) ... 80,	81
Fredericksz. (Loeff)	79
Fredericksdr. (Tryntje)	88, 91
Froissard	19
Fuchs (Johann Philip)	214, 215
Fyt (Jan)	99

G.

Galen (Jan van)	85, 91
Galilei (Galileo) 195, 200, 215—	218, 220, 221, 227
Galland	75
Galle (Hieronymus)	108
Gancem	211
Gans (Simon van der)	189
Garnier	41
Gazzoni	209
Gauw (G.)	17
Gaye	136
Geel (van)	73
Geelvinck (Gerrit Jacobsz.)	77
Geens (Leonard)	87, 91
Geens (Magdalena) 76, 77, 79,	91
Geer (Emanuel de)	82
Geering	2, 3
Geest (Willem)	46
Geest (Wybrand de) 31, 36, 37,	119
Geest (van der)	135
Geesteranus (Arnoldus)	118
Gelder (Aert de)	37
Gelder (Jan van)	37
Gelissens (Jan Baptist)	186
George, prins van Hessen	153
Gerbrandtsz. (Roemer)	70
Germez (Adam Carelsz. van) 43—45	
Germez (Carel Adamsz. van) ...	44
Gerritsz. (Cornelis)	60
Gerritz. (Dirck)	41
Geselius (Cornelis)	20
Gevers (Adriaan Leonard van	Heteren)
Glimmer (Antony)	117
Glimmer (Antony)	187, 188
Goldschmidt (Prof. Adolph) 27,	28, 37
Goltzius (Hendrick)	212
Goltzius (Hubert)	205
Gomarus (Franciscus)	25
Goncourt (de)	47

Gonnet (C. J.)	16
Gonse	102
Goossens (Jan)	77
Gouda (Johannes de)	21, 22
Goulart (Simon)	85
Govaerts (Abraham)	108
Goyen (Jan van) 35, 96, 98, 106,	109, 185
Gracht (Jacob van der)	104
Graeff (Cornelis de)	208
Graeff (Jhr. D. de)	208
Graeff (Jacob de)	206—208, 211
Graeff (Pieter de) 185, 206—	208, 212
Gramich	2
's-Gravensande	204
Grauw (Philip de)	24
Grebber (Pieter de)	109
Gregorius XIII, Paus	136
Grevinchoven (Nicolaes)	20
Groe (Dirck van der)	83
Groen (Floris)	46
Groen (Hermanus van) ... 185—190	
Groot (Dr. C. Hofstede de) 129,	130, 139
Groot (Hugo de)	54, 119, 169
Groot (Willem de)	54
Grotenhuys (Jan ten)	40
Grupello (de)	152
Gruyter (Gerrit de)	112
Gruyter (Jacob de)	112, 113
Gryeff (A.)	105
Gryp	44
Guardi	98
Guerra (Giovanni)	137, 138
Guldenmont (Sacharias)	239
Gysberti	66, 69, 75

H.

Haan (Bierens de)	236
Haanebrink (W. A.)	11
Haasebroek (Seegerd)	190
Haen (Cornelis de)	23
Haen (David de)	23
Haen (Gabriel de)	23
Haen (Hendrick Huyghensz. de)	22, 23
Haen (Hugo de)	23
Haen (Pieter de)	23
Haer (Willem de)	186
Haeren (Roelant van)	241
Hagen (Joris van der) 109, 115,	116
Hals (Dirck)	96
Hals (Frans)	13, 109, 114
Hanneman (Adriaen)	118
Hardime (Simon)	109
Haringh (Daniel)	37
Haringh (Frederick)	177
Harmensz. (Willem)	85
Hartgertsz. (Lambrecht)	14
Harting (P.)	226—228
Hasselt (van)	211
Hauser	130
Havard (Henri)	114
Haveskerk (Jacob van)	53
Heem (Cornelis de)	33, 38
Heem (Jan de)	109
Heemskerck (Egbert)	29, 107
Heemskerck (Maerten van) ...	144
Heer (de)	225
Heeremans (Thomas)	29

Heerman (J.)	46
Heerschop (Hendrick)	32, 38
Heil (Daniel van)	35
Heinsius (Daniel)	161
Heinsius (Nicolaas Jr.)	163
Heling von Kirchberg (Johannes)	150
Hellebuick (Pieter)	186
Hellerus (Jacobus)	47
Helst (Bartholomeus van der)	33, 104, 105
Helt Stocade (Nicolaes de)	29, 37
Hendrik VIII, Koning van Engeland	143
Hendrik II, Koning van Frankrijk	145
Hendrik IV, Koning van Frankrijk	56, 211
Hendrik, Prins van Wales	210, 219, 233
Hendricksdr. (Annetge)	17
Hendricksz. (Jan)	70, 71
Hendrix (Salomon)	74
Henklin (Jeanne de)	69
Hercules II, Hertog van Ferrara	144
Herk (van der)	198, 203, 208
Hermansz. (Coen)	68, 91
Hero	198, 221
Heteren (Adriaan Leonard van)	117
Heuck (Hendrick)	29
Heukelum (van)	119
Heydon (Sir W.)	234
Heylinck (Lieven)	70
Heymericx (Aeltje)	81—83, 91
Heyn (Piet)	36, 75, 91
Hillegaert (Paulus van)	36
Hilgersom (Johannes van)	186
Hobbema Meindert)	99, 116
Hochtijn (François)	191
Hoet (Gerard)	6, 7, 117
Hoeve (Adriaan van der)	190
Hogendorp (van)	174
Hogerbeets (Rombout)	36
Holbein (Hans)	92, 98, 145
Holford	35
Hollande (Jean de)	142
Hommel	83
Hondecoeter (Abraham)	46
Hondecoeter (Melchior d')	104, 106
Hondius (Hendrik)	17
Honthorst (Gerard van)	107, 109, 118
Hooch (Pieter de)	36, 116
Hooft (Brechtje)	36
Hooft (Catharina)	208
Hooft (C. G. 't) Jr.	32
Hooft (Hendrick)	42
Hooft (Pieter Cornelisz.)	40, 52, 117, 160—162
Hooft (Pieter Jansz.)	206—208, 218
Hooghe (Romeyn de)	112, 115
Hoogheveen (G. van)	127
Hoogstraten (David van)	52, 148
Hoogstraten (Samuel van)	36
Hooke	228
Hoop (van der)	29, 30
Hoorn (Jan ten)	48
Horeman (Gerrit)	189
Houbraken (Arnold)	36, 113, 117
Houbraken (Jacobus)	29
Houweninge (Mr. D. van)	197, 213, 227, 232, 235

Hubrecht	106
Huchtenburgh (J.)	29
Huet (C. D. Busken)	160
Hulsius (Henricus)	148
Hulst (Eva)	85, 86
Hulst (François de)	105
Huydecoper van Nigtevecht	113
Huygens (Christiaan)	226, 228
Huygens (Constantyn)	164, 195—198, 200, 201, 205—208, 210, 212, 216, 222, 223, 225, 226, 228—230, 232, 234
Hy (Annetje Pietersdr.)	67, 91
Hymans (Henri)	95, 103, 143, 144

I.

Immerzeel	203
Indischeraven (Clara Jacobsdr.)	67, 76, 91
Indischeraven (Gerrit Jacobsz.)	77
Indischeraven (Magdalena Jacobsdr.)	76, 77, 78, 79, 91
Ingres	92, 93
Iperen (Urbanus van)	240
Isenbrant (Adriaen)	103
Ispee (Klaas van)	188
Isselbach (Franz Fortunat von)	153

J.

Jacobsz. (J.)	77
Jacobus I, Koning van Engeland	102, 108—200, 203, 205, 209, 211, 216, 218—220, 222, 224, 228—230
Jacobus II, Koning van Engeland	234
Jaenig	137
Jan Willem Friso, Prins van Oranje	148
Jansdr. (Aeltje)	66
Jansdr. (Anna)	68
Jansz. (Anthonie)	46
Jansz. (Barend)	80
Jansz. (Dirck)	70, 71
Jansz. (Frederick)	69, 91
Jansz. (Goossen)	66
Jansz. (Hendrick)	70, 75, 239
Jansdr. (Japikje)	68, 91
Jansdr. (Lysbeth)	61, 91
Jansdr. (Neelken)	156
Jansz. (Paulus)	88, 91
Jansz. (Pieter)	192
Janssen (Zacharias)	213, 215, 224, 226, 227
Janssens van Ceulen (Cornelis)	105
Japikse (Dr.)	227
Jochemsz. (Jan)	40
Johann Georg, Hertog van Saksen	147
Johann Wilhelm, Keurvorst van Palts	152
Jonckbloet	162, 163
Jonge (Abraham de)	213
Jongh (Leuff de)	109, 115, 116
Jonson (Ben)	216
Jordaens (Jacob)	94, 103
Jorisdr. (Catharina)	78
Junius (Franciscus)	25

K.

Kaaden (Cornelis van der)	193
Kaay (Martinus van der)	191—193
Kalff (Dr. G.)	160
Kan (Mr. J. B.)	15—18
Karcher (Johann Friedrich)	148
Karel V, Keizer	93, 198, 217, 222
Karel I, Koning van Engeland	83, 96, 236
Karel II, Koning van Engeland	235
Karel, Prins van Hessen	151
Karel XII, Koning van Zweden	152
Kattaar (Pieter)	192
Kellen (J. Ph. van der)	115
Kelvin (Sir William Thomson, Lord)	197
Kepler	196, 203, 212, 216—218, 221, 225, 227, 237
Kessel (Jan van)	36
Ketel (Cornelis)	75
Kettermans (Arnoldus)	179, 194
Key (Adriaen)	115
Keyser (Aeltje Hendricksdr. de)	74
Keyser (Aert Cornelisz. de)	66, 67, 72, 79, 91
Keyser (Aert Dircksz. de)	3, 67, 91
Keyser (Barbara Pietersdr. de)	777, 91
Keyser (Barbara Thomasdr. de)	82, 91
Keyser (Catalyna Thomasdr. de)	68, 91
Keyser (Cornelis Dircksz. de)	66, 67, 69, 91
Keyser (Cornelis Hendricksz. de)	74
Keyser (Cornelis Pietersz. de)	77, 79, 91
Keyser (Dirck Aertsz. de)	67, 77, 91
Keyser (Dirck Dircksz. de)	67, 91
Keyser (Deliaentje Cornelisz. de)	66, 68, 91
Keyser (Dorothea Hendricksdr. de)	88, 89, 91
Keyser (Eva de)	83
Keyser (Geertruyd Dircksdr. de)	66, 67
Keyser (Gerrit Cornelisz. de)	56, 67, 68, 91
Keyzer (Hendrick Aertsz. de)	67, 91
Keyser (Hendrick Cornelisz. de)	41, 65—67, 69—76, 79, 86, 87, 89—91
Keyser (Hendrick Hendricksz. de)	74, 76, 82, 83, 88—91
Keyser (Hendrick Pietersz. de)	77, 91
Keyser (Hendrick Thomasz. de)	81—83, 86, 91
Keyser (Hendrick Willemsz. de)	87, 88, 91
Keyser (Huybert Gerritsz. de)	67, 68, 85, 91
Keyser (Jacob Cornelisz. de)	66, 69, 72, 91
Keyser (Jannetje Cornelisz. de)	66, 88, 91
Keyser (Judith Thomasdr. de)	82, 91

Keyser (Lysbeth Cornelisdr. de) 66, 69, 78, 91
 Keyser (Lysbeth Dircksd. de) 67, 91
 Keyser (Lysbetgen Pietersdr. de) 77, 91
 Keyser (Machteltje Aertsdr. de) 66, 91
 Keyser (Machteltgen Hendricksdr. de) 74, 91
 Keyser (Machtelt Thomasdr. de) 82, 91
 Keyser (Magdaleentgen Pietersdr. de) 79, 91
 Keyser (Maria Hendricksdr. de) 74, 75, 91
 Keyser (Maria Pietersdr. de) 79, 91
 Keyser (Pieter Dircksz. de) 67, 91
 Keyser (Pieter Hendricksz. de) 74—82, 87—91
 Keyser (Pieter Pietersz. de) 79, 91
 Keyser (Pieter Thomasz. de) 81—83, 91
 Keyser (Thomas Gerritsz. de) 67, 68, 77, 78, 81, 91
 Keyser (Thomas Hendricksz. de) 36, 74, 77, 78—83, 86, 87, 90, 91, 109
 Keyser (Thomas Thomasz. de) 82, 83, 86, 91
 Keyser (Thomas Willemsz. de) 86, 87, 91
 Keyser (Willem Hendricksz. de) 67, 68, 74, 78, 81, 83—88, 91
 Keyser (Willem Willemsz. de) 87, 91
 Keyser van Bollandt (Jacques) ... 25
 Kick (Simon) ... 31, 36
 Kicker (Bastiaen) ... 88
 Kien (Ewoud) ... 224
 Kircher ... 228
 Kiste (Cornelis van der) ... 83, 91
 Kiste (Hendrik van der) ... 83
 Kleynnders (Gerrit Thomas) ... 194
 Kliver (Catrina) ... 82, 91
 Klomp (Albert) ... 109, 186
 Kluys (Johannes) ... 187
 Knupfer (Nicolaes) ... 104
 Knuttel ... 19
 Knyff (Wouter) ... 35
 Kock (Rugierus) ... 219
 Koedijk (Isaac) ... 31, 32, 36
 Kok (J.) ... 52, 54
 Kok (Lucas Cornelisz.) ... 143—145
 Kolen (W.) ... 109
 Kollwijn (Dr. R. A.) ... 44, 45
 Koninck (Philips de) ... 156
 Koninck (Salomon) ... 104
 Koning (Hermanus de) ... 193
 Koning (Pieter) ... 156
 Koningh (Tobias de) ... 156, 159
 Koning (van Enst) ... 206—208
 Koopman (W.) ... 9
 Kortebant ... 26
 Kramer (Petrus) ... 185
 Kramm ... 113, 203
 Kraus (Johanna Sibylla) ... 152
 Krul (Gijsbert) ... 192
 Krul (Jan Hermansz.) ... 163
 Krulle (Johannes) ... 187, 189—191
 Kuffeler (Abraham van) ... 231—235
 Kuffeler (Gilles van) ... 234

Kuffeler (Jacob van) 203, 227, 231—233
 Kuffeler (Joh. Sibertus van) 197, 208, 229, 230, 232—235, 237
 Kuffeler (van der Meer van) ... 234
 Kuhlenskamp ... 233
 Kunst (Cornelis Cornelisz.) 143, 145
 Kuyl (Melchior) ... 185

L.

La Bat (Jean de) ... 134
 La Breye (Catharine de) ... 156
 Lacaze ... 94
 La Court (Jan François) ... 187
 La Harague (Jean de) ... 47
 La Haye (Corneille de) ... 142, 145
 Lairesse (Gerard) ... 104, 105
 Lamberti ... 66, 77, 78, 79
 Lambrechtsz. (Jacob) ... 37
 Lamen (Chr. van der) 94, 99, 104, 110
 Langerak (Elburg van) ... 52
 Langerak (Jan van) ... 52
 Lannoye (Henry de) ... 152
 Lansbergen (Franciscus) ... 20—22
 Lansbergen (Samuel) ... 21, 22
 Lansdowne (Markies van) ... 114
 Laroon (M.) ... 115
 La Rue (Pieter de) ... 206
 Lasson (Jacob) ... 17
 Lasson (Philips) ... 17, 18
 Lauri (Filippo) ... 107
 Lavoye ... 47
 Law (Ernest) ... 143
 Laynasc (Robert Taparel, Comte de) ... 153
 Le Dart ... 103
 Ledieu (A.) ... 143
 Leeghwater ... 210, 211, 237
 Leenaerts (Marretge) ... 87
 Leendertsz. (Dr. P.) Jr. ... 48
 Leest (Maria Pietersdr. de) ... 21
 Leeuwen (Cornelis Cornelisz. van) ... 239, 240
 Leeuwen (Gerbrand van) ... 151
 Leeuwen (Hermanus van) ... 185
 Leeuwen (Jonas Jacob Dircksz. van) ... 28
 Leeuwen (Simon van) ... 52
 Leeuwenhoek (Anthony van) ... 195
 Lefier (Jacob) ... 193, 194
 Le Francq van Berkhey (J.) ... 187
 Le Long (Isaac) ... 15
 Lely (Claes van der) ... 185
 Le Mire (Philippe) ... 37
 Lenglard ... 37, 113
 Lennep (Jacob van) ... 160
 Leopoldus (Marcus) ... 187, 188
 Leurechon ... 224, 225
 Leuven ... 55
 Leyden (J. van) ... 36
 Leyden (Lucas van) 98, 99, 139, 142
 L'Hermite (Denis) ... 25
 L'Hermite (Jacques) ... 24, 25
 L'Hermite (Simon) ... 24, 25
 Lichtenstein (Anton Florian, Prins van) ... 150
 Lievens (J. A.) ... 37
 Linden (Frans van der) ... 176, 185
 Lingelbach (Johannes) ... 30
 Lippershey (Johannes) 204, 209, 213, 215, 224, 227

Lipsius (Justus) ... 52, 53, 207, 209
 Lisse (Dirck van der) ... 103
 Listingh (Nicolaas) ... 150
 Lock ... 82
 Lockhorst (Adam van) ... 241
 Lodewijk XIII, Koning van Frankrijk ... 53
 Lodewijk XIV, Koning van Frankrijk ... 96
 Lodewijk Frederik, Hertog van Wurtemberg ... 216, 222
 Loeff (A.) ... 78, 89
 Loewendal (U. F. Baron von) 154
 Loncke (Jacob Lambrechtsz.) ... 37
 Looten (Jan) ... 30, 37, 109
 Loots (Reyer) ... 42
 Lopez de Vega ... 167
 Lubomirski (Prins) ... 101
 Luckner (Graaf) ... 99
 Luiscius (A. G.) ... 51
 Lundens (Gerrit) ... 29, 110
 Lus (Simon) ... 68
 Lutterbeek (Bartholomeus) ... 9
 Luttichuys (Isaac) ... 36
 Lys (Jan) ... 37, 113

M

Maes (Coenraet van der) ... 239
 Maes (Evert van der) ... 97
 Maes (Nicolaes) ... 36, 98
 Magyrus (Abraham) ... 48, 49
 Mairet ... 46
 Man (Cornelis de) ... 36
 Mancel (Bernard) ... 105
 Mander (Karel van) 13, 138, 143—145, 156, 161, 173
 Manders (Lyntje) ... 68
 Mansi ... 31
 Mantegna (Andrea) ... 105
 Manutius (Aldus) ... 16
 Marchant de Beaumont ... 237
 Marck (Graaf van der) ... 26
 Marct (Jacob van der) ... 77, 78
 Mare (Pieter de) ... 191
 Margaretha van Parma ... 51
 Marius (Simon) ... 214, 215
 Markoa (Cornelis) ... 193
 Marnix (Amelia van) ... 52
 Marnix (Philips van) ... 52, 53, 161
 Marseus van der Schrieck (Otto) 116
 Marsili ... 221
 Martens (G.) ... 159
 Martin (Dr. W.) ... 122
 Martinelli (Carel) ... 47
 Martsen de Jonge (J.) ... 99
 Matthes (Dr. C. J.) ... 207, 226
 Mattheusz. (Claes) ... 133
 Matthias, Keizer ... 53, 220
 Matthysz. (P.) ... 40—42, 72
 Maurits, Prins van Oranje, 22, 24, 36, 54, 158, 168, 207, 210, 214, 215, 241, 242
 Mayer (Robert) ... 201
 Medemblick (Claes van) ... 78
 Medici (Juliano de) ... 218
 Meer (Noach van der) ... 190
 Meerburg (Jan) ... 179, 194
 Meerburg (Samuel) ... 192—194
 Meerhout ... 42
 Meerhuizen ... 44
 Meerman ... 240

Reidts	187
Reilinckhoven (van)	232
Reisewitz	147
Rembrandt 13, 27, 28, 31—33, 35, 37, 98, 99, 101, 104, 108, 111, 114, 129, 130	
Reneſſe	200, 220
Reyher (Samuel)	225
Reyenburg (Nicolaas)	190
Reyns (Cornelis)	60, 63, 64
Rezzi	196, 202, 203, 227
Richelieu	100
Rietwyk (IJsbrand van) ...	202, 228
Rigaux	141
Rivalent	108
Robart (Willem Otto)	191
Rocca (Angelo)	137
Rodenburg (Theodorus) 43, 159, 164, 175	
Roelants (Hans)	163, 171
Roever (Mr. N. de) 24, 39, 40, 46, 47, 65, 70, 89	
Rogge (Dr. H. C.)	47
Roghman (Roeland)	97
Rogiersz. (Hendrick)	78
Roman (Jacobus)	148
Roman (Pietro)	148
Rombouts (Jillis)	108
Romeyn (Willem)	106
Romocki	236
Rondot (Natalis)	142, 145
Rooclaes (Nicolaes)	19
Roosés (Max)	95, 103, 108
Ropp (von der)	119
Rosa (Salvator)	107
Rotispén (Arnold)	234
Rouchon (Gilbert)	141
Roy (Bernard de)	152
Royaards	32
221, 222, 228, 231, 237	
Royen (Cornelia van)	66
Royen (Willem van)	72, 79
Rubens 94, 95, 98, 99, 100, 102, 108, 114, 195, 198, 207, 209, 218, 226, 231, 232, 236	
Rudolf II, Keizer 197, 198, 200, 203, 204, 207, 212, 216—219, 221, 222, 228, 231, 237	
Ruisdael (Jacob van) Isaacsz. 37, 94, 98, 100, 115	
Ruprecht, Paltsgraaf	235
Ruttens	42
Rutzky (Caspar)	219
Ruysch (Rachel)	105, 113
Ruysdael (Jacob van) Salomonsz. 106, 107	
Ruysdael (Salomon van) 104, 105, 110	
Ruyter (Engel de)	37
Ruyter (Michiel Adriaensz.) de	87
Rye (W. B.) 196, 202, 205, 212, 216, 220, 223, 232—235, 237	
Rijers (Klaas)	191
Ryp (van)	87

S.

Saftleven (Cornelis)	104, 107
Saftleven (Herman)	108
Saint-Simon (Jean Antoine de)	56
Sambix (Felix van)	13
Sanctorius	221

Sandrart (Joachim von)	117
Santen (Gerrit van)	37
Santhuysen (Cornelis)	189
Sarragon (J.)	120
Sarto (Andrea del)	101
Savaron	140
Savery (Roeland)	99
Schaaf (Jacob van der)	193
Schaalje (Cornelis Johannes) ...	193
Schaddé (Johannes) Jr.	193
Schaddee (Johannes)	191—193
Schagen (C. P.) 179, 203, 204, 211	
Schagen (G. P.) 203, 204, 213, 222	
Schalcken (Godfried)	96
Scheele	195
Schellincks (Willem) ... 31, 38, 106	
Scheltema (Jacobus)	53
Schenck (Petrus)	146—154
Schloss (Adolph)	33
Schlueter (Andreas)	151
Schney (F. van)	33, 34
Schomberg (de)	57
Schonaeus (Cornelius)	16
Schotel (G. D. J.)	157
Schwarzheim	223
Schyndel (Bernard van) ... 30, 38	
Sedelmeyer	113
Seneca	155, 172
Sergeant (Lucas Claesz.)	41
Sergeant (Thomas Jacobsz.)	158
Serwouters (Pieter)	158
Shakespeare	216
Sibrechts	110
Sichem (Christoffel van)	240
Sigismund, Koning van Polen	227
Signorelli (Luca)	100
Siltemann (Rudolph)	150
Simons (Michiel)	33, 38
Sixtus V, Paus	136, 137
Sleidanus (Johannes)	19
Sligtenhorst (Jan)	193
Slingelandt (Pieter van)	181
Slingelandt (Quiryn Ponsz. van)	124
Slingelandt (Simon van)	106
Sluijs (Jacobus van der) 181, 186—188	
Slyck (van der)	87
Smids (Ludolf)	148, 149
Smidt (Anthony)	186
Smout (Cornelis)	18
Smoutius (Adrianus)	18
Snellaert (Claes)	59—63
Snellaert (Hans)	59—64
Snellaert (Willem)	59—64
Snellen van Vollenhoven (Mr. S. C.)	184
Snouck van Loosen	114
Snyders (François)	34, 96, 103
Soermans	21
Solario (Anton de)	99
Solms-Braunfels (Wilhelm Mo- ritz, Graaf van)	152, 153
Someren (van)	80
Sonnevelt (Jan van)	185
Soolmaecker (J. F.)	106, 107
Sorgh (Hendrick Maertensz.) ...	37
Sorine	94
Speckhouwers (Emerentiana) 50, 60	
Speet (Wouter Jansz. van der)	78
Speyaert	113
Spiegelhel (Hendrick Laurensz.)	161
Spiegelhel (Pieter Laurensz.) ...	41
Spinola	215, 242

Spijk (Johannes van der) 187, 188, 190	
Ssemeenoff	37
Staets (Hendrick Cornelisz.) 71, 72	
Starter (Jan)	42, 43, 165
Steen (Jan)	30, 38, 110
Steenwinckel (Hans van)	77
Stelluti	227
Sterck (Pieter)	60
Stevenson	137
Stevensloot (Laurentius)	152
Stevin (Simon)	202, 204, 223
Stipriaan (Jac. van)	184
Stipriaan (Jan)	189
Stock (Ignace van der)	98
Stomme (H. B. de)	109
Stone (Nicholas)	75, 83, 91
Stoop (Eric)	75
Stooter (Cornelis)	124
Storck (Abraham)	98, 117
Storm (Jacob)	151
Storm van 's Gravesande	29
Strauss (J. C.)	154
Stry (van)	107
Stuers (Jhr. Mr. Victor de)	32
Sturm	228
Suavius (Samuel)	120
Sullard van Leefdall (Agateha Margaretha Isabella Charlotte Anna van)	58
Surenhusius (Guilielmus)	151
Sustermans	119
Sustris (Lambertus)	102
Sutorius (Valentin)	151
Sutton	75
Suyrendonck (Evert van)	67
Svatek (J.)	218
Swanckert (Jacobus)	181
Sweertius (Robertus)	22
Sweys (Laurens)	77
Swinden (van) ... 204, 213, 214, 227	
Swijnen (Evert van)	186, 187
Syll (Johannes van)	89, 91
Symonsz. (Jan)	239
Syrturus	23, 227
Sysmus	23

T.

Tempel (Abraham van den) ...	104
Tengnagel (Mattheus Gansneb)	156
Teniers (David) Sr.	97
Teniers (David) Jr.	105, 107
Tetrode (Willem Danielsz. van) van)	73
Teunissen (Marten)	73
Thee (Nicolaas van der)	68
Theunis. (Adriaen)	189
Thomasius (Christianus)	77
Thonisz. (Adriaen)	151
Thorius	204
Thouars (Louise)	197, 226
Tiele	56
Tiepolo (G. B.)	19
Tilborch (Gillis van)	100
Tilenus (Daniël)	110
Titi (Filippo)	54
Titi (Filippo)	136
Tol (Dominicus van)	117
Tol (Jan van)	191
Tombe (Catharina de la)	79
Tombe (Cornelia de la)	79
Tombe (Daniel de la)	78

Tombe Esaias de la) ... 78, 79, 91
 Tombe (Jeannetje de la) ... 69, 91
 Tombe (Leon de la) 69
 Tombe (Louis de la) 78
 Tombe (Salomon de la) 69, 78, 91
 Tombe (des) 33
 Toorenvliet (Abraham) ... 186, 189
 Toorenvliet (Jacob) 177, 182,
 183, 186, 187
 Torquisius 88
 Torricelli 200, 208, 209
 Totness (Earl of) 234
 Trip (Louis) 89
 Tromp (Maerten Harpertsz.) 85,
 86, 91
 Tura (Cosimo) 105
 Tylle (Michel) 240
 Tymme 197, 198, 200, 212, 221, 222

U.

Uden (Lucas van) 105
 Uffelen (Dominicus van) 77
 Unger (J. H. W.) 44, 45, 158
 Urbanus VIII 231

V.

Valavès 232
 Valck (Pieter Engelsz.) 239
 Valckenaer (Simon Andriesz.) 81, 82
 Valckenborch (Maerten van) ... 99
 Valerius 160
 Valk (Hendrik) 194
 Valk (Josua) 193
 Vasari 136—138
 Veder (Mr. W. R.) 65
 Veeken (Jan van der) 25, 26
 Veeken (Philips van der) 25
 Veerendael 103
 Veeris (Cornelis) 159
 Velazquez 92
 Velde (Adriaan van de) 37, 96—98
 Velde (Esaias van de) ... 36
 Velde (Franciscus van de) 100, 191
 Velde (Jan van de) 13—25
 Velde (Willem van de) 96, 98
 Velsen (Jan van) 45
 Velters (François) 47
 Velthoven (Hendrik van) 191
 Velthuysen (van) 118
 Veltman (Gijsbert) 188, 189
 Velzen (Bartholomeus van) 45
 Venne (Adriaen van de) ... 117, 118
 Vennecool (Jacob) 85
 Vennecool (Magdalena) 44
 Verboom (Abraham) 30, 37
 Vergruggen (G. P.) 98
 Verdonck (Cornelis) 186
 Verdoren (Gerrit) 58
 Verhulst (Rombout) 85, 87
 Verkolje (Nicolaas) 36
 Vermaas (Casper) 186
 Vermeer (Jan) 37
 Verne (Jules) 202
 Veronese (Paolo) 95, 101
 Verry (Jan) 46
 Verschuring (Hendrik) 117
 Verspronck (Cornelis) 105, 109
 Verster van Wulverhorst 122
 Verstraeten (Nicolaes) 240

Verwey (Eelco) 162
 Veth (G. H.) 6, 59
 Veyni (Claudia) 140
 Vezelaer (Joris Jacobsz.) 41
 Vialètes de Mortariou (Joseph) 92
 Victors (Jan) 104
 Vidal de Valons 145
 Viele (Guiliam de) 44
 Vinckboons (David) 158
 Vingboons (Philips) ... 76, 84, 89
 Vinne (Laurens van der) 190
 Viruly (Willem) 23
 Vis (Cornelis) 40
 Visscher (Claes Jansz.) 37
 Visscher (Jan Jacobsz.) 40
 Viviani 227
 Vliet (Antoni de) 188
 Vliet (Hendrick van) 110
 Vois (Arie de) 116
 Vollenhoven (Huybert Dircksz.
 van) 68
 Vollevens (Johannes) 29, 38
 Volta 211
 Vonck (Adriaen) 185
 Vonck (Elias) 32, 38
 Vonck (Jan) 96
 Vondel (Joost van den) 45, 155,
 156, 158, 160—162, 164, 165,
 167, 170—172, 174—176, 207
 Vorenberg (Jan Baptista van) ... 45
 Vos (Cornelis de) 98
 Vos (Johannes de) 181
 Vos (Maerten de) 37, 80
 Vos (Paulus de) 100
 Vrancx (Sebastiaen) 37
 Vredeman de Vries 74
 Vreede (Pieter de) 193, 194
 Vrel (Jacobus) 32, 33, 38
 Vries (Mr. A. D. de) 158
 Vries (Dr. S. G. de) 15
 Vries (Roelof van) 110
 Vries (Simon Jacobsz. de) 89
 Vriesen (Pieter) 14

W.

Waagen 103, 114
 Waben (Jacques) 94, 119
 Wachendorff (C. A.) 9
 Waesberghe (Jan van) 12, 13,
 16, 19, 21, 24, 159
 Wagenaar (Jan) 89
 Wal (J. de) 51
 Walaeus (Antonius) 21
 Wallace 99
 Wallenstein 203, 217
 Walleran (Ant.) 37
 Walscappel (Jacob) 105
 Warnecke 3
 Wartel (Wijnand) 192, 193
 Wassenaer-Obdam (Johan Hen-
 drik, Graaf van) 149
 Wasserman (Dr. M.) 107
 Water (J. W. te) 15, 52
 Water (Wl. te) 15
 Weenix (Jan) 105, 106
 Weenix (Jan Baptist) ... 32, 38, 110
 Welhouck 239
 Wellington (Hertogin van) 30
 Wermuth (Christian) 149
 Werven (Jacob van) 189

Westerbaen (Jan Jansz.) ... 118, 119
 Westfrisijs 70
 Westminster (Hertog van) 117
 Weyandt (Ludwig) 153
 Weyhe (van) 209
 Wild (de) 30
 Wilde (Herman de) 149
 Wilde (Jacob de) 149
 Wildens 108
 Wildere (Barbara van) 69, 70,
 74, 75, 86, 91
 Wildere (Maeyken van) 70
 Wildere (Peter van) 69, 91
 Wildere (Susanna van) 70
 Wilkins 200
 Willaerts (Abraham) 36
 Willem I, Prins van Oranje 72, 163
 Willem, Graaf van Nassau 75
 Willem Lodewijk, Graaf van
 Nassau 75, 91
 Willemsz. (Cornelis) 144
 Willemsz. (Jacob) 5
 Willemsz. (Jan) 242
 Willigen (van der) 115
 Winde (Gerrit van) 190
 Winkel (Dr. Jan te) 159, 174
 Winter (de) 86
 Wippe (Jan) 194
 Witdouck 102
 Witsen (Nicolaes) 148
 Witt (Johan de) 206
 Witte (Pieter de) 138
 Wohlwill (Dr. Emil) 200, 202,
 217, 218, 220, 224
 Worp (Dr. J. A.) 155, 197, 200
 Woude (C. van der) 196, 197,
 203, 204, 209, 220, 223, 229
 Wouters (François) 98, 102
 Wouwerman (Pieter) 93
 Wrangel (Baron) 112
 Wringer (Dirk de) 192, 193
 Wttewael (Joachim) 37
 Wurmsser 216
 Wurzbach (von) 120
 Wijbrands (C. N.) 44, 45, 47
 Wyck (Thomas) 98
 Wyckersloot (Jan van) 115, 118, 119
 Wijnbeek (Abraham) 190
 Wyncooper (Arent) 42
 Wyma (Benningh) 84
 Wynants (Jan) 37, 106
 Wyntjes (Machtelt) 82
 Wyshooft (Harmen Elias) 41

Y.

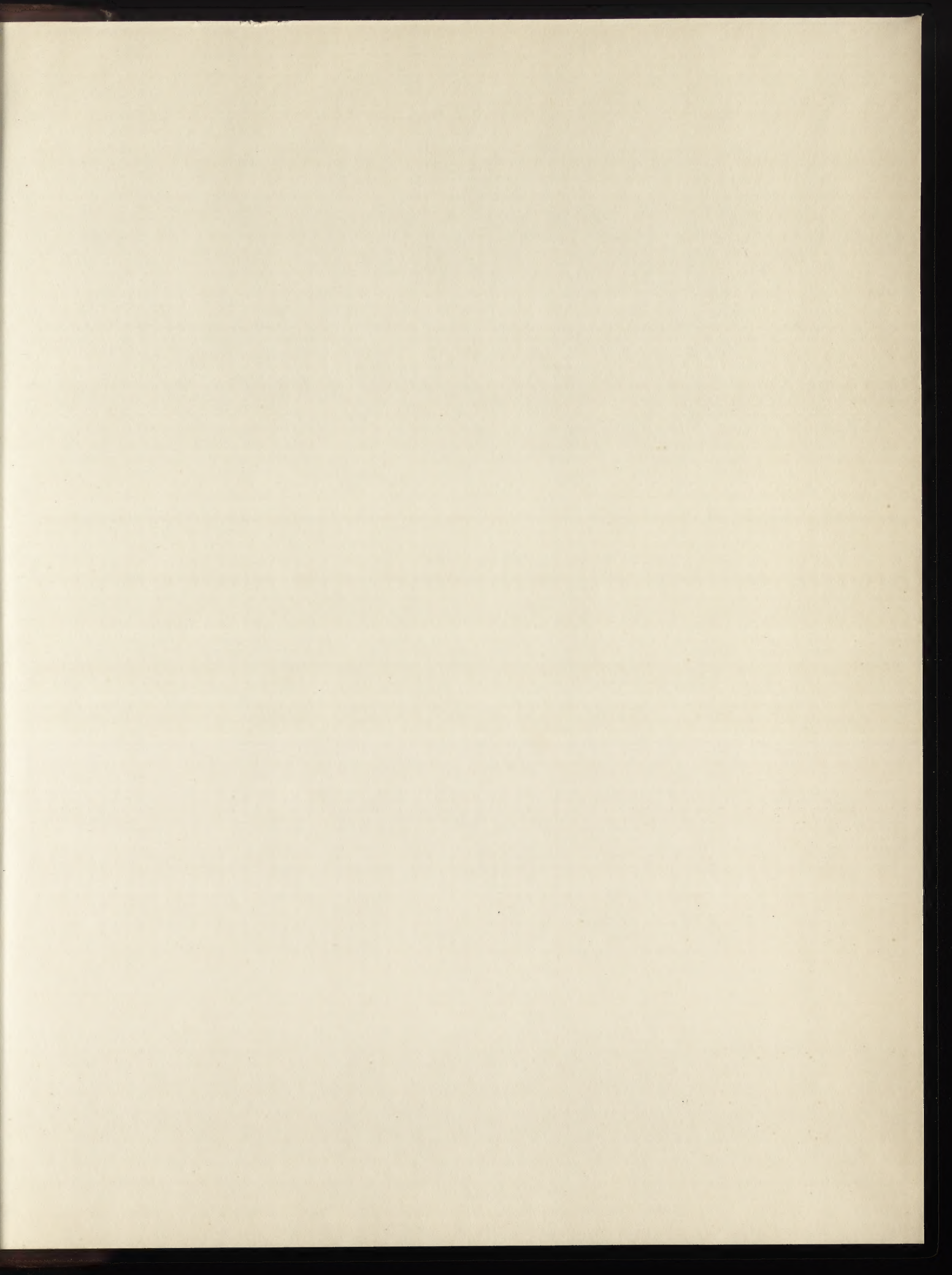
Ijmckes (Jan) 68
 IJpey 15

Z.

Zachariasdr. (Reyntge) 80
 Zas (Nicolaes) 25
 Zeeman (Reinier) 31, 38, 98
 Zilcken (Ph.) 205
 Zon (P. van) 163
 Zonneveldt (Davidt van) ... 191, 192
 Zwaerdecroon (B.) 115
 Zwager (Gerrit de) ... 179, 192—194

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00610 8027

